ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМӮЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ
ДАВЛАТҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(маҷаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 3 (15), 2023

Душанбе - 2023

Ниёзӣ Ёрмаҳмад Бобо – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо;
Раҳмонзода Азимҷони Шералӣ – муовини сармуҳаррир;
Одинаев Нурмуҳаммад – муҳаррири масъул;
Ҳабибов Абдураҳмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ
Фарҳод Раҳимӣ – академик, Президенти АМИТ;
Муҳаммад Абдурраҳмон – ноиби Президенти АМИТ;
Акбар Турсон – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;
Шодимуҳаммад Суфизода – доктори илмҳои филологӣ;
Ҳабибулло Раҷабов – доктори илмҳои филологӣ;
Тоҷиддин Мардонӣ – доктори илмҳои филологӣ;
Санавбар Воҳидова – доктори илмҳои таърих;
Қосимшо Искандаров – доктори илмҳои таърих;
Ниёз Мирзоев – доктори илмҳои таърих;
Шамсиддин Каримов – доктори илмҳои сиёсӣ;
Раҳмон Улмасов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ҳисайн Исайнов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Баҳовиддин Ҷумъаев – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Фирдавс Муқаддасзода – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ғиёсиддин Қодиров - номзади илмҳои филологӣ;
Ҳусенбой Қиёмидинов - номзади илмҳои иқтисодӣ;
Муҳаммадамин Оймаҳмадов – номзади илмҳои иқтисодӣ;
Субҳиддин Зиёев - номзади илмҳои филологӣ.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Дар маҷалла мақолаҳою фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар бахши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати беруна, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба табъ мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмии «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 305/МҶ – 97 санаи 26 июли соли 2023 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
Индекси обунавӣ: 77731

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.
Тел.: (+992 37) 221 05 72. Сомонаи мо: **https://www.osiyoavrupo.tj/majalla.**

Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2023 – № 3 (15). ISSN 2790-7198.

Ниёзи Ёрмахмад Бобо – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Рахмонзода Азимджони Шерали – заместитель главного редактора;
Одинаев Нурмухаммад – ответственный редактор;
Хабибов Абдурахмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Фарход Рахими – академик, Президент НАНТ;
Мухаммад Абдуррахмон – вице-президент НАНТ;
Акбар Турсон – доктор философских наук, академик НАНТ;
Шодимухаммад Суфизода – доктор филологических наук;
Хабибулло Раджабов – доктор филологических наук;
Тоджиддин Мардони – доктор филологических наук;
Санавбар Вохидова – доктор исторических наук;
Косимшо Искандаров – доктор исторических наук;
Ниёз Мирзоев - доктор исторических наук;
Шамсиддин Каримов– доктор политических наук;
Рахмон Ульмасов – доктор экономических наук;
Хисайн Исайнов – доктор экономических наук;
Баховиддин Джумъаев – доктор экономических наук;
Фирдавс Мукаддасзода – доктор экономических наук;
Гиёсиддин Кодиров – кандидат филологических наук;
Хусенбой Киемидинов – кандидат экономических наук;
Махмадамин Оймамадов – кандидат экономических наук;
Субхиддин Зиёев - кандидат филологических наук.

Niyozi Yarmahmad Bobo – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Odinaev Nurmuhammad – Executive Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Farhod Rahimi – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan (NAST);
Muhammad Abdurahmon – Vice-President of the NAST;
Akbar Turson – Academician of the NAST, doctor of philosophy sciences;
Shodimuhammad Sufizoda – doctor of philology sciences;
Habibullo Rajabov – doctor of philology sciences;
Tojiddin Mardoni– doctor of philology sciences;
Sanavbar Vohidova – doctor of historical sciences;
Qosimsho Iskandarov – doctor of historical sciences;
Niyoz Mirzoev – doctor of historical sciences;
Shamsiddin Karimov - doctor of political sciences;
Rahmon Ulmasov – doctor of economic sciences;
Hisain Isainov – doctor of economic sciences;
Bahoviddin Jumaev – doctor of economic sciences;
Firdavs Muqaddaszoda – doctor of economic sciences;
Giyosiddin Qodirov – candidate of philology sciences;
Husenboy Qiyomidinov – candidate of economic sciences;
Mahmadamin Oymahmadov – candidate of economic sciences;
Ziyoev Subhiddin - candidate of philology sciences.

МУНДАРИҶА

Аҳмадов С. «Ихвон-ул-муслимин»: идеология ва амалияи сиёсӣ 7

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Мирзоев Н.М., Мирзоев Ҳ.Т. Таъсиси Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва шаклгирии низоми нави муносибатҳои байналхалқӣ дар минтақа 26

Турсунов Т.Х., Хоҷаев М.П. Муносибати дипломатии давлати Темуриён ва Ҳиндустон дар асари Абдураззоқи Самарқандӣ «Матла-и саъдайн ва маҷмаи баҳрайн» 32

Воҳидова С., Турсунова Ш.Ш. Муносибатҳои Иттиҳоди Аврупо бо Тоҷикистон 39

Юсуфи Шодипур. Таҳаввули робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна бо Русияи нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX 48

Қудратзода К.А., Ҳамидова С.Ф. Фароминтақавият - падидаи нав дар сиёсати ҷаҳонӣ 57

Турсунов Т.Х., Хоҷаев М.П. Нигоҳе ба муносибати байни Темур ва кишварҳои Ғарб 67

Салимов А.Ҳ. Шарҳи муносибатҳои Туркия ва Иттиҳоди Аврупо дар давраи Ҳизби адолат ва рушд 76

Қамаров А.З. Тоҷикистон ва Миср: 30-соли ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ 86

Махфирати Д. Масъалаи амнияти Осиёи Марказӣ дар сиёсати хориҷии Федератсияи Русия 95

Маҳмадаминов М. Нақши Моҳандас Карамчанд Гандӣ дар рушди маорифи Ҳиндустон (солҳои 1900-1930) 102

Ҳамидова С.Ф. “Нерӯи нарм” – и Ҳиндустон ва татбиқи он дар равобит бо Ҷумҳурии Тоҷикистон 110

ШАРҚШИНОСӢ

Назаров У. Ҳабибуллои Калаконӣ - эҳёгари анъанаи давлатдории тоҷикон дар Хуросони таърихӣ 120

Бойзода Ҷ.Ҷ. Гадозода М.Д. Тасвири вожаҳои ҳарбиён дар осори мутафаккирони тоҷику форс 128

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Ҳабибов А.Ҳ. Модели муосири рушди иҷтимоию иқтисодии Чин 134

Қудратзода К., Соҳиби Б. Омилҳои рушди минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ 141

Баротов Л. Муҳити сармоягузорӣ ва аҳамияти он дар бунёди як давлати қудратманд 149

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРҶИМА ВА ТАҲИЯ

Каримов Ш., Садуллоев О. Ислом ва терроризм 156

Ғаффорӣ З.А. «Панчатантра» – ганҷинаи панду андарзи ҳиндӣ ва тарҷумаи форсии он – «Панчакяна» 162

Одинаев А. Бухрони Саҳрои ғарбӣ, ҷанги фаромӯшшуда дар Африқо 173

Ҷурахонзода С.Ш. Санъат ҳамчун падидаи эстетикӣ 182

Саъдуллоев О. Институти лоббизм дар ШМА 186

Самадова О.М. Нақши давлатҳои Иттиҳоди Аврупо дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон 192

Азизов С.Ҷ., Ҳакимова З.Ф. Дипломатияи об дар самти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 197

Мурувватиён С.Ш. Нақши шартнома ва созишномаҳои сулҳ дар сиёсати иҷтимоӣ 205

СОДЕРЖАНИЕ

Ахмедов С. “Ихвон-ул-муслимин”: идеология и политическая практика 7

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Мирзоев Н.М., Мирзоев Х.Т. Создание Союза независимых государств и формирование новой системы международных отношений в регионе 26

Турсунов Т.Х., Ходжаев М.П. Дипломатические отношения между государством Тимуридов и Индией в труде Абдураззака Самарканди «Матла-и садайн ва маджмаъ-и бахрайн» 32

Вохидова С., Турсунова Ш.Ш. Взаимоотношения Европейского союза и Республики Таджикистан 39

Юсуфи Шодипур. Эволюция экономических и торговых связей Средней Азии с Россией во второй половине XIX - начале XX века 48

Кудратзода К.А., Хамидова С.Ф. Трансрегионализм - новое явление в мировой политике 57

Турсунов Т.Х., Ходжаев М.П. Взгляд на отношения между Тимуром и западнымы странами 67

Салимов А.Х. Обзор отношений Турции и ЕС в период Партии справедливости и развития 76

Камаров А.З. Таджикистан и Египет: 30 лет научно-культурного сотрудничества 86

Махфирати Д. Проблемы региональной безопасности в Центральной Азии во внешней политике Российской Федерации 95

Махмадаминов М. Роль Мохандаса Карамчанда Ганди в развитии образования в Индии (1900-1930-е гг.) 102

Хамидова С.Ф. «Мягкая сила» Индии и ее применение в отношениях с Республикой Таджикистан 110

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Назаров У. Хабибулла Калакони – возродитель традиций таджикской государственности в историческом Хорасане 120

Бойзода Дж.Дж. Гадозода М.Д. Описание военных слов в произведениях таджикских и персидских мыслителей 128

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Хабибов А.Х. Современная модель социально-экономического развития Китая 134

Кудратзода К., Сохиби Б. Факторы развития региона Юго-Восточной Азии 141

Баротов Л. Инвестиционный климат и ее значение в построении сильного государства 149

РЕЦЕНЗИИ, БИБЛИОГРАФИЯ, ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

Каримов Ш., Садуллоев О. Ислам и терроризм 156

Гаффори З.А. «Панчатантра" – памятник санскритской дидактической литературы и его персидский перевод – "Панчакяна" 162

Одинаев А. Кризис в Западной Сахаре, забытая война в Африке 173

Ҷурахонзода С.Ш. Искусство как эстетический феномен 182

Саъдуллоев О. Институт лоббирования в США 186

Самадова О.М. Роль стран Евросоюза во внешней политике Таджикистана 192

Азизов С.Дж., Хакимова З.Ф. Водная дипломатия во внешнеполитическом приоритете Республики Таджикистан 197

Мурувватиён С.Ш. Роль мирных договоров и соглашений в соц-политике 205

CONTENTS

Ahmadov S. “Ikhvon-ul-muslimin”: ideology and political practice **7**

INTERNATIONAL RELATIONS

Mirzoev N.M., Mirzoev H.T. Creation of the Union of independent states and formation of a new system of international relations in the region **26**

Tursunov T.Kh., Khojaev M.P. Diplomatic relations between the Timurids state and India in the work Abdurazak Samarkandi «Matla-us sadain wa majma-ul bahrain» **32**

Vohidova S., Tursunova Sh. Relationship of Tajikistan with European Union **39**

Yusufi Shodipur. Economic and commercial relations of Central Asia with Russia in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century **48**

Kudratzoda K.A., Hamidova S.F. Transregionalism - a new phenomenon in world politics **57**

Tursunov T.Kh., Khojaev M.P. A view at relations between Timur and western countries **67**

Salimov A.H. The Justice and development party period’s overview to Turkey-EU relations **76**

Kamarov A.Z. Tajikistan and Egypt: 30 years of scientific and cultural cooperation **86**

Makhfirati D. Problems of regional security in Central Asia in the foreign policy of the Russian Federation **95**

Mahmadaminov M. The role of Mohandas Karamchand Gandhi in the develjpment of education in Indian (1900-1930) **102**

Hamidova S.F. "Soft power" - India and its applications in relations with the Republic of Tajikistan **110**

ORIENTAL STUDIES

Nazarov U. Habibullah Kalakoni - the reviver of the tradition of Tajik statehood in historical Khorasan **120**

Boyzoda J.J. Gadozoda M.D. Description of military words in the works of Tajik and Persian thinkers **128**

WORLD ECONOMY

Habibov A.H. Modern model of socio-economic development of China **134**

Kudratzoda K.A., Sohibi B. Factors of development of the region of South-East Asia **141**

Barotov L. Investment climate and its importance in building a strong state **149**

REVIEWS, BIBLIOGRAPHY, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

Karimov Sh., Sadulloev O. Islam and terrorism **156**

Ghaffori Z.A. “Panchatantra” being monument of sanskrit didactic literature and its persian translation – “Panchakyan” **162**

Odinaev A. The Western Sahara crisis, Africa's forgotten war **173**

Dzhurakhonzoda S.Sh. Art as an aesthetic phenomenon **182**

Sadulloev O. The institute of lobbying in the USA **186**

Samadova O. The role of the European Union countries in the foreign policy of Tajikistan **192**

Azizov S.J., Hakimova Z.F. Water diplomacy in the foreigh policy priority of the Republic of Tajikistan **197**

Muruvvatiyon S.Sh. The role of peace treaties and agreements in social politics **205**

«ИХВОН-УЛ – МУСЛИМИН»: ИДЕОЛОГИЯ ВА АМАЛИЯИ СИЁСӢ

АҲМАДОВ САИД
доктори илмҳои фалсафа, профессор

Мақола масъалаи муҳими ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии кишварҳои минтақаи исломро мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор додааст. Дар таърихи вуҷудияти худ ин созмон таҳаввулотеро дар идеология ва амалияи сиёсии худ аз сар гузаронидааст, ки аз созмони ифротӣ буданаш шаҳодат медиҳад. Дар ибтидои фаъолияташ, бо вуҷуди хусусияти иртиҷоӣ доштанаш як андоза дар муборизаи зидди мустамликавӣ иштирок дошта, бар алайҳи мустамликадорони англис баромад мекарданд. Баъди бунёди давлати миллии Миср он ба неруи зидди давлати миллӣ табдил меёбад. Азбаски ислом хусусияти фаромиллӣ дорад, ин нукта ба идеология ихвониҳо таъсири худро гузоштааст, ҳарчанд зери шиорҳои исломгароёнаи афзалият додан ба арабгароӣ ниҳон аст. Онҳо ҳамаи низомҳои миллиро мардуд шуморида, ҷиҳодро зидди онҳо раво медонанд. Назарияи ихвониҳо ба тавҳид: тавҳиди Аллоҳ, тавҳиди рубубият, тавҳиди сифоти Аллоҳ, тавҳиди ҳукумат дар ислом бунёд шуда. татбиқи онҳоро ба воситаи такфир, ҷиҳод имконпазир медонанд. Пас, ҷиҳод барои уммати исломӣ фарзи айн аст. Ҷиҳодро ягона воситаи бақои ислом дар олам ва паҳншавии доираи нуфузи он медонанд. Бунёди давлати исломиро танҳо ба ҷиҳод алоқаманд месозанд. Таҷрибаи солҳои охир хаёлӣ будани ин ақидаро нишон дода, маълум сохт, ки ҳеҷ як низоми исломӣ агар танҳо ба таълимоти он маҳдуд шавад, пешрафти иқтисодию иҷтимоии кишварро ва ҳаёти осудаҳолонаи мардуми онро таъмин карда наметавонад.

***Калидвожаҳо**: Ҷамъияти "ихвон-ул-муслимин, радикализм, бунёдгароӣ, хилофат, тавҳид, тавҳиди рубубият, тавҳиди ҳакимия, хулафои рошидин, такфир, ҷиҳод, тобеин, саҳоба.*

«Ихвон-ул-муслимин» яке аз қадимтарин ва паҳншудатарин созмони радикалии исломи муосир мебошад. Он ибтидо дар Миср соли 1928 бо ташаббуси муаллими мактаби миёна Ҳасан ал-Банно ташкил шудааст. Дар аввал ба як навъ маҳфили дӯстдорони ислом монанд буд, ки аз ҳаёти гуногунранги шаҳрӣ канораҷӯӣ мекард. Ба маҷлиси суфиён монандӣ дошт, ки ба хамин сабаб онҳоро аз аҳли тасаввуф хондаанд. Азбаски Ҳасан ал-Банно дар оилаи диндори мутаассиб ба воя расида буд, таассубу ифрот бароящ хос буд. Илова бар ин, ӯ дар руҳияи ҳанбалияи ифротӣ тарбия ёфта, муътақид бар фармудаҳои фиқҳи имом Ҳанбал мешавад ва падару худаш ордени суфиёнаи ханафия пайравӣ мекарданд. Ӯ вақте аз Александрия ба Коҳира меояд, дар ин чо якбора ба се созмони ифротгаро, мисли созмони «Пешгирӣ аз амалҳои гунаҳкорӣ», «Созмони омилҳои савоб» аъзо мешавад. Ин ташкилотҳо, хусусан «Созмони амалҳои савоб» зидди мустамликадорон амал мекарданд ва барои истиқлоли Миср мубориза мебурданд[1]. Дар давраи тахсил дар «Дор-ул-улум» дар Коҳира ва баъди хатми он низ дар фаъолияти ҳаракату ҷунбишҳое, ки бар зидди мустамликадорон мубориза мебурданд, иштирок доштааст. Дар Қоҳира норасоиҳои у вестернизатсияи ҷомеаро мушоҳида карда, бо ин раванд бо нафрат назар карда, дар фикри он мешавад, ки

[1] Микульский А.В. «Вопросы научного атеизма» :ВЫП.№31 М.: «Мысль», 1987. С.125-126

ҳамватанонашро бар зидди ғарбишавии кишвар ва пок нигоҳ доштани ислом даъват намояд. Дар Қоҳира қаҳвахонаҳои зиёд буданд ва Ҳасан ал-Банно ҷавонони бо худ ҳамфикрро даъват менамояд, ки ба қаҳвахонаҳо наравaнд. Чандин гурӯҳ аз ҷавонон пайдо шуданд, ки аз рафтан ба қаҳвахонаҳои аврупоӣ худдорӣ мекарданд. Ӯ ба «Ҷомеаи мусулмонии ҷавон» дохил шуда, як гуруҳ уламои иртиҷоиро атрофи худ ҷамъ мекунад. Ин ҷомеа маҷаллае бо номи «ал-Фатҳ» нашр мекард, ки исломи давраи аввалро васф менамуд. Баъди хатми «Дор-ул-улум» ба шаҳри Исмоилия ба кор меравад ва ҳузури сарбозони англисро дар минтақаи канали Суетс мебинад ва ба натиҷаи катъие мерасад, ки бояд ба «исломи ибтидоӣ» баргашт, то аз мустамликадорони бадахлоқи Ғарб кишварро озод кард. Албатта, ӯ озодиро аз рӯи андешаи исломгароёна ва таассуби динии худ мефаҳмид ва соли 1928 бо ҳамфикрони худ «Ҷомеаи ихвон-ул-муслимин»-ро ташкил мекунад. Ин ҷомеа аз аввал мавқеи зиддиғарбӣ, зидди ҷомеаи дунявӣ, зидди сохти сармоядориро ишғол мекунад ва бо шиори «Аллоҳу акбар» баромад менамояд. Дар марҳилаи аввал ҷомеаи мазкур бо тарғибу ташвиқи исломи давраи халифаҳои рошидин ва сохтмони мактабу бемористонҳо машғул мешавад. «Ҷомеаи ихвон-ул-муслимин» ҳар чи бештар талош ба харҷ медиҳад, ки нуфузи худро дар байни аҳолии шаҳри Исмоилия бештар созад. Ҳарчанд муқобили истифодаи арзишҳои ғарбӣ бошад ҳам, барои ташкили чамъомади бузургтар аз микрофон истифода мекарданд. Ҳасан ал-Банно ва пайравонаш нафакат барои зиёд кардани обурӯ ва нуфузи созмон талош карданд, ҳамчунин барои шуҳрати роҳбари созмон Ҳасан ал-Бано кӯшиш намуданд. Ҳасан Банно дар масҷидҳо баромад мекард ва бештари мавъизаҳои ӯ ба тарғиби «исломи ноб»-и давраи пайғамбар ва хулафои рошидин равона шуда буд. Вале фаъолияти Ҳасан ал-Банно ва ташкилоти ӯ фақат ба хутба ва мавъиза маҳдуд намешавад, балки онҳо нашрияи худро бино мекунанд. Ба ғайр аз матбааи « Шарик ал-илоҳият ал-аубия» боз маҷаллаи «Ад-даъва»-ро доштанд. Маҳз дар даҳсолаи аввали вуҷудияти худ ин ташкилот сохтори худро бо низом даровaрда интизоми қатъиро дар байни аъзоёнаш ҷорӣ намудааст ва дар сохтори он мақоми роҳбарии бо ном « ал-муршид-ул-омм»-ро мегирад. Маркази созмон «дор» ва қисматҳои он шуъба номида мешавад. Дар шуъбаҳо мактабҳои «шабона барои бародарон»-и бесавод ташкил шуда, онҳо ба омӯзиши илмҳо ва саводомӯзӣ ташкил меёбанд. Интизоми дохили ҷамъият тарзе ба роҳ монда шуда буд, ки аъзоён бе каму кост ба пешвою роҳбарашон итоат мекарданд, ба мисли ташкилотҳои тариқат. Муносибати байни пир дар онҳо ҷорӣ буд ва роҳбари ташкилот ҳокими мутлақ ба шумор мерафт[2]. Таълимоти муассисаро мазмуни асосии мавъизаҳои Ҳасан ал-Банно, тарғиби фиқҳи ҳанбалия ташкил медиҳад. Пайваста ташкилот қувват мегирад ва дар оғози ҷанги дуюми ҷаҳон ба созмони пурқувват дар Миср мубаддал мешавад. Олмони фашистӣ бо ин созмон робита барқарор месозад, ки он ба манфиати мустамликадорони англис, ки дар Миср нуфузи зиёд доштанд, ихтилоф дошт. Дар натиҷа хукумати Миср чун дастнишондодаи Британияи Кабир фаъолияти « Ихвон-ул муслимин»-ро қатъ мекунад. То поёни ҷанг дигар онҳо фаъолияти ошкор надоштанд ва танҳо баъд аз ҷанги дуюми ҷаҳон онҳо дубора фаъолияти худро аз сар гирифтанд.

То давраи ҷанги дуюми ҷаҳонро метавон марҳилаи аввали фаъолияти ҷамъияти «Ихвон-ул-муслимин» донист, ки дар ин давра онҳо ба созмондиҳӣ ва ташаккули

[2] Милославская Т.П.Деятельность « братьев –мусульман» в странах Востока // Ислам в странах Ближного и Среднего Востока. М. Ш,И.1982 С.19-20

созмони худ, ҳамчунин фаъолияти тарғиботи ва маърифатӣ машғул буданд. Мазмуни тарғиботи онҳо масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, сиёсиро дар бар гирифтааст. Аз ҷумла, масъалаи барҳамхӯрдани хилофат, баъди хилофати арабӣ дар давраи Аббосиҳо, гузариши хилофат ба туркҳо, аз байн рафтани давлати мусулмонон дар шароити ҳозира, таҳрифи ислом ва омехташавии он ба ҳаргуна ақидаҳои ботил ва ғайра ташкил додаанд[3]. Ҳарчанд салтанати султон Сулаймон ал-Қонуниро (1520-15) то андозае динӣ ва мутобиқ ба ахлоқи динӣ донистаанд, бо вуҷуди ин салтанати туркҳои усмониро пурра давлатдории исломӣ намешуморанд. Ба қавли Ҳасан ал-Банно барҳамхурии хилофати Усмонӣ ва эълони ҷумҳурӣ аз ҷониби Ота- Турк шикасти қатии давлати исломӣ буд, ки мустамликадорони ғарбӣ ва сионизм кишварҳои исломиро ишғол намуданд. Ба ақидаи ӯ ғарбиҳо боигариҳои асосии кишварҳои исломиро, махсусан Мисрро аз худ карда ва мардуми маҳаллиро аз ин боигариҳо маҳрум сохтанд[4]. Шароити Миср бисёр фоиҷабор аст, ҳатто заминҳо дар байни аҳолӣ нодуруст тақсим шудааст. Ибтидои шикасти мусулмонон аз давраи хилофати аббосиён гӯё шурӯъ мешавад. Зеро, ки аббосиҳо дар давлатдорӣ ба эрониҳо ва туркҳо такя карданд. Руҳи арабӣ шикаста шуд, зеро дар он давра маҳз арабҳо метавонистан омили руҳияи воқеии арабӣ бошанд. Маълум аст, ки ин нуқтаи назар фақат ба арабгароии ихвониҳо ва хусусан худи ал-Банно тааллуқ дорад. Зеро, дар амал маҳз дар ҳамин давра фарҳангу тамаддун дар ислом бо кӯшиши аббосиҳо, хусусан бо талошҳои халифа Маъмун, хеле рушд ёфт. Ва ҳамаи муҳаққиқон, чи арабу ва чӣ ғайриараб ин давраро давраи тиллоии рушди тамаддун дар хилофати араб медонанд. Вале назари ал-Банно фақат ба шикасти арабгароии хилофати умавиҳо метавонад таалуқ дошта бошад, ки байни арабу аҷам мубориза давом дошт. Ва ҳаракатҳои зиёди миллатгароӣ сурат гирифта буданд. Арабҳо мардуми ғайри арабро, аз ҷумла эрониёнро мардуми пасттар аз араб дониста, худро ба онҳо афзал медонистанд ва ҳаракати шуубияю асабия хилофатро фаро гирифта буд. Арабҳо ба мардуми ғайри араб, ки дар ҳадди мавлӣ онҳоро мешинохтанд ба назари таҳқир менигаристанд. Маҳз ҳамин андеша дар таълимоти ал-Банно роҳ ёфтааст ва рӯҳи миллатгароии ӯро ифода мекунад ва ин миллатгароӣ бо исломгароӣ зич алоқаманд шудааст[5]. Ӯ ислому миллатро айният медиҳад. Аз ҳамин мавқеи исломгароӣ ӯ зидди ҳаракати миллӣ дар Миср баромад мекунад, зеро миллатгароён ба арзишҳои миллӣ эътибор дода, исломро чандон ба назар намегирифтанд. Азбаски миллатгароён ба миллат такя доштанд, умумияти миллиро аз умумияти исломӣ ҷудо мекарданд. Ҳасан ал-Банно инро дассисаи мустамликадорон дониста чунин мешуморад, к и бо ин роҳ мустамликадорон мусулмононро аз ҳам ҷудо сохта, барои ҳукумронии худ шароити мусоид фароҳам месозанд[6]. Вале бояд гуфт, ки бо пайдоишу рушди миллатҳо умумияти исломӣ дар ин давра заиф гашта буд. Ва ҳодисаҳои охири Миср нишон доданд, ки маҳз ҳаракатҳои миллӣ ба истиқлолияти давлатӣ оварда метавонад. Аммо Ҳасан ал-Банно панисломизмро гарави пешравии давлатҳои исломӣ медонад ва иттиҳоди мусулмононро асос мешуморад. Вобаста ба ин Ҳасан ал-Банно пешниҳод дошт, ки бояд кишварҳои исломӣ дар муқобили ғарбиҳо сиёсати ягонаи худро дар асоси шариати исломӣ бино созанд. Соли 1950 ба ихвониҳо иҷозат дода шуд, ки озодона фаъолият намоянд. Шоҳ ҳатто пешниҳод кард, ки пешвои нави «Ихвон –ул муслимин» пас аз

---

[3] Ҳасан ал-Банно. Рисолат ад-даъва, Қоҳира.1978,с.12
[4] Ҳамон ҷо, с.14
[5] Hexworth-Qunne J. Op .cit. p. 59
[6] С. Ахмедов. Ислам и общество в учении Сайида Кутба и других идеологов «Братьев- мусульман // Современный ислам: идеология и политика. М.1985.3-ое изд. Т.1.с. 142.

марги Ҳасан ал-Банно Ҳасан ал- Ҳудейбӣ шавад. Дар соли 1945-1952 онҳо китобҳои зиёде нашр карданд, ки аз байни онҳо китоби М.Ғаззолӣ «Аз онҷо, ки мо медонем» мавриди баҳс қарор мегирад . Дар ин асараш М. Ғаззолӣ дар ҷавоб ба Холед, ки давлати исломиро дар шароити имрӯза номумкин мешуморид , баръакс даъво мекунад, ки роҳи ягона бунёди давлати исломӣ аст. Ӯ давлати исломиро ҳаматарафа, танҳо аз мавқеи майдабуржуазӣ ва дар шакли хаёлӣ асоснок карда, дар он давлати демократия, баробарӣ адли иҷтимоиро имконпазир мешуморад[7].

Мураккабшавии вазъи сиёсӣ ояндаи номуайяну торик, зиндагии душвори майдабуржуазӣ, бенавоӣ онҳоро водор месохт, ки роҳи наҷотро аз ин вазъияти мушкилу ногувор пайдо кунанд ва ин роҳро онҳо ба сабаби диндориашон дар дин медиданд. Ва чунин роҳро ихвониҳо дар бунёдидавлати исломӣ медиданд, давлати теократии хаёлӣ, ки ихвониҳои пешниҳод мекарданд ба онҳо умед мебахшид. Дар асл давлати пениҳоднамудаи ихвониҳо ба ҷуз давлати феодалии теократӣ чизи дигаре набуд. Идеяи М. Ғаззолӣ доир ба давлат мисли рисолаи Ҳасан ал-Банно идеяи эклектикӣ ва хаёлӣ буд. Даъватҳои Ғаззолӣба ҷиҳод ихвониҳо ва пайравони онҳоро ба фаъолияти бештар даъват мекард. Дар натиҷа ба мисли пештара ихвониҳо ба намоишҳо, террор, амалиётҳои гуногуни террористӣ бештар машғул шуданд, аз ҷумла кӯштори Аҳмад Моҳир -сарвазири онвақтаи Миср, сардори полиси Қоҳира ва ғайра. Дар ибтидои солҳои 50-уми асри гузашта нуфузи созмони «афсарони озод» дар баробари ихвониҳо хеле зиёд шуд. «Афсарони озод» барномаи мушаххас: сарнагун кардани ҳукумати шоҳигарӣ, хориҷ кардани англисҳо аз Миср, аз байн бурдани порахӯрӣ, (коррупсия), истифодаи боигариҳои кишвар ба нафъи миллат доштанд, ки таваҷҷуҳи мардуми зиёдеро ба худ ҷалб мекард. Ин ҳадафҳо қисман бо шиорҳои ихвониҳо мувофиқ меомад. Бинобар ин дар байни онҳо ҳамкорӣ ба вуҷуд омад. Соли 1950 ба ин гурӯҳ подполковник Ҷамол Абдуносир роҳбарӣ мекард. Вале ҳамкории «Афсарони озод» ва ихвониҳо чандон мустаҳкам набуд ва бисёр вақт ихвониҳо шартномаи бастаашонро риоя намекарданд. Масалан, дар мавриди якҷоя бар зидди шоҳ Форуқ бархостан ихвониҳо отрядҳои худро аз иштирок дар ин чорабинӣ манъ карданд ва нақшаи сарнагунии шоҳигарӣ, ки “Афсарони озод” кашида буданд, амалӣ нашуд. Дар соли 1951-1952 ҳаракати миллӣ озодихоҳӣ дар Миср хеле авҷ гирифт. Мавҷи мубориза҇о хеле боло рафт, ҳатто дар канали Суэтс задухурди неруҳои Миср бо англисҳо ба вуҷуд омад. 26-уми январи соли 1952 сӯхтори Қоҳира ба вуқуъ пайваст, ки бисёриҳо ин амалро амали дасти ихвониҳо медонистанд. Баъди ин ҳодиса «Афсарони озод» ба корҳои омодагӣ ба табодуллот машғул шуданд. Роҳбарони «Афсарони озод» бо роҳбари ихвониҳо барои фаъолияти якҷоя ба як қарор омаданд. Вале баъдтар роҳбарияти «афсарони озод» аз амалиёти якҷоя даст кашид ва моҳи июли 1952 ҳукумати подшоҳии Миср сарнагун карда шуд. Сари қудрат «Афсарони озод» омаданд, ки роҳи бунёди ҷумхурии дунявӣ ва демократиро пеш гирифтанд ва ба тақсими ҳукумат ва аз ҳамкорӣ бо ихвониҳо даст кашиданд. Вале вазъияти бухронӣ ва ҷангҳое, ки Миср ба онҳо кашида шуд, аз ҷумла хуҷуми Англия, Франсия ба Миср соли 1956, ҷанги Яман, ҳуҷуми Исроил ба Миср боиси он гардид, ки вазъияти иҷтимоии мамлакат мураккабтар шуд ва диндории омма хеле боло рафт ва таъсири омили миллӣ дар Миср афзуд. Ба гуфти В.И.Ленин ҷанг ҳолати муқарарии психикии хобрафтаро халалдор сохта, эҳсоси қавиро ба ваҳму ноумедӣ ба вуҷуд меоварад. Аз ин ҷо дин бештар қувват мегирад[8]. Илова бар ин, «Афсарони озод», ки аз табақаи майдабуржуазӣ буданд, ҷаҳонбинии

[7] Борисов А. М. Роль ислама во внутренней и внешней политике.Египта(ХХвек) М. 1991. С. 66
[8] Ленин В.И. Доир ба шикасти ҳукумати худ дар ҷанги империалистӣ/Асарҳо.ҷ. 26. С. 290-291.

асосиашон ҷаҳонбинии динӣ буд. Роҳбарони ин ҳаракат мисли Анвар Содот, Абдулҳаким Амир, Абдурауф Абдулатиф ва ғайра пайрави назҳати миллӣ -динӣ буданд. Онҳо дину миллатро ба ҳам пайваста хаёл доштанд, ки ба воситаи дин ҳаракати умумимиллиро барои пешрафти демократикунонии кишвар ба вуҷуд биёранд. Чуноне ки санадҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ин ақида фаҳмиши ғалат будааст. Масалан, инқилоби Эрон, табадуллоти солҳои 80-уми Афғонистон, ҳодисаҳои Ироқ ва ғайра. Ислом ва миллат ду мафҳуми аз ҳам ҷудо буда, пайванди онҳо натиҷае ба бор намеоварад. Аз эҳсоси динии мардум ба нафъи миллат истифода кардан дар марҳилаи аввали ҳаракати миллӣ шояд оммаҳои васеъро ба ин ҳаракат ҷалб кунад, аммо баъди ба сари қудрат омадани ин ҳаракат он бояд худро то ҳадде аз дингароён дур гирад. Ба ҳамин маънӣ К. Маркс гуфта буд, ки Кромвел ва англисҳо барои инқилоби буржуазии худ замоне иллюзияро, ки аз аҳди қадим гирифта буданд, истифода карданд[9].

Дар байни онҳое, ки сари қудрат омада буданд, Ҷ. Абдуносир бо ватандӯстӣ ва миллатдӯстиаш фарқ мекард. Ӯ дину давлатро аз ҳам ҷудо медонист, ҳарчанд барои иззати раҳбари кишвари исломӣ баъзе маросимҳои диниро иҷро мекард, вале дар давладорӣ роҳи дунявият ва демократиро афзал мешуморид. Ӯ ба модернистони исломӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекард. Носир тарафдори назарияи «Сотсиализми исломӣ» буд. Хусусияти сотсиализми пешниҳод кардаи ӯ иборат буд аз моликияти хусусии ба истисмор вобаста набуда, ташкили ҳукумати миллӣ на диктатураи пролетарият, эътиқод ба Худо ва пайғамбар. Хартияи миллии қабулшуда маҳз ҳамин ғояи сотсиализми исломиро фаро гирифта буд. Руҳи асосии ин назарияро панарабизм ташкил медод. Албатта, панарабизми хартияро набояд бо панарабизми арабгаро айният дод. Вале мақоми миллати араб дар таърих васф карда мешуд ва дар асоси умумияти арабӣ ба вуҷуд овардани иттиҳодро тақозо мекард. Ба сабаби мнсубияти иҷтимоӣ ва шароити таърихии Миср роҳбарияти «Афсарони озод» баъзан дар муроҷиат ба дин барномаи иҷтимоӣ ва сиёсии худро сохтаанд. Муроҷиат ба ислом яке аз аслҳои ғоявии ислоҳоти иҷтимоии онҳоро ташки кардааст. Аммо онҳо ба ислом мазмуни тоза, мазмуни ба ссзамони нав мувофиқ бо дар назардошти орзую омолҳои мардум изофа мекарданд. Ин амали онҳо, албатта, ҳодисаи нав дар таърихи ислом набуд. Ҳамаи ҷунбишҳои мардумӣ ва инқилобҳои иҷтимоӣ таҳти ҳамингуна шиорҳо ба амал омадаанд. Алалхусус, ки барномаҳои иҷтимоии ихвониҳо, барномаи бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ мисли таълимоти Абӯало ал-Мавдудӣ ва ғайра ба онҳо маълум ва шинос буд. Агар равияҳои тундрави исломӣ эгалитаризми иртиҷоӣ доштанд эгалитаризми «афсарони озод» эгалитаризми меҳнаткашон буд. Қариб дар ҳамаи кишварҳои исломӣ эгалитаризми неруҳои чап заминаи ислоҳоти майдабуржуазиро бо андозаи каму беши иртиҷоипарастӣ ва фундаменталистӣ ташкил додаанд. Назарияи «сотсиализми исломӣ» ё «сотсиализми арабӣ» низ аз ҷумлаи ҳамин гуна назарияҳо мебошад. Ин ҷо бояд як чизро таъкид сохт, ки эгалитаризми гурӯҳҳои рости буржуазӣ ва табақаҳои иртиҷоии ҷомеа як навъи эгалитаризманд, эгалитаризми гурӯҳҳои чапу демократӣ дигар навъи он ва эгалитаризми равияҳои ифротии исломӣ навъи сеюми он мебошад, ки аз ҳамдигар фарқ доранд. Эгалитаризми равияҳои тундрави исломӣ эгалитаризмест, ки ба садақаю фондҳои иҷтимоӣ такя мекунад, эгалитаризми руҳонияти иртиҷоӣ ва табақаҳои ҳукмрон: буржуазию феодалӣ ба саховатмандии онҳо, ба таълимоте, ки заминаи иҷтимоӣ надорад, ва инсофу ахлоқи соҳибдавлатон, ки дар таърих ҳеҷ гоҳ амалӣ нашудааст ва шуда ҳам наметавонад, алоқаманд буда, таълимоти

[9] Маркс. К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонопарта/К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч.т.8.С. 119-120.

ихвониҳо, сарфи назар аз даъвоҳои онҳо, дар бораи адолати иҷтимоӣ дар воқеъ бо таълимоти панисломизми феодалӣ ва иртиҷоӣ пайваст мегардад. Тасаввуроти ифротгароёни исломӣ аз ҷумла ихвониҳо бо аслҳои абстрактии иҷтимоие, ки дар Қуръону суннат баён шудаанд, наметавонанд заминаи устувори барномаи тағйир додани ҷомеа ба манфиати меҳнаткашон бошанд, ҳарчанд ислоҳоти ихвониҳо дар байни гуруҳҳои майдабуржуазӣ, қисме аз донишҷуён ва интелигенсия тарафдориро ба вуҷуд оварда бошад ҳам, аммо барномаи онҳо мутобиқ ба орзую омоли ҳамаи меҳнаткашон, ба ҷуз гуруҳҳои майдабуржуазӣ набуда, шиорҳои онҳо тамоми меҳнаткашонро муттаҳид кардан наметавонист. Ҳатто, иттиҳоди ҷомеаро ҳам таъмин намекард. Бинобар ин ихвониҳо иттиҳоди арабҳоро ҳеҷгоҳ таъмин кардан наметавонанд, балки дар байни онҳо ҷудоӣ меандозанд.

Дар солҳои 70-уми асри гузашта насли нави ихвониҳо ба арсаи сиёсат меоянд, ки онҳо дигар, ҳатто, ақидаҳои Ҳасан ал-Банно ва ихвониҳои пештараро пайравӣ намекунанд, ба ҷои онҳо идеологҳои нав, мисли Саид Қутб, Абӯ Аъло ал-Мавдудӣ-роҳбари «ҷамоаи исломӣ»-и Покистон эътибор пайдо мекунанд. Ба қавли баъзе муҳаққиқон ихвониҳо аз Мавдудӣ ғояи такфир, аз Саид Қутб оштинопазирии пайравони ислом бо ғайримусулмононро қабул мекунанд ва гуруҳҳои тоза дар байни ихвониҳо ба вуҷуд меоянд. Мисли «Ҷиҳоди муқаддас», «Ҷамоаи муслимин», ки дар соли 1988 номи «Такфир ва ҳиҷра»-ро ба худ мегирад. Дар ин гурӯҳҳо таассуб ва ифрот боз ҳам бештар мешавад. Инҳо чандон ба барномаҳои дигар сохтани ҷомеа камтар таваҷҷуҳ зоҳир карда, аслан ба танқиди сохторҳои мавҷуда ва роҳҳои мубориза бо онҳоро эътибор додаанд. «Ҷиҳод» ба тарғиби ҷанги муқаддас-ҷиҳод диққати асосӣ додааст. Ҳамчунин гурӯҳи «Такфир ва ҳиҷра» ба ҷуз ҷиҳод, ба такфири мухолифонашон эътибори хос додааст.

Азбаски фаолияти ихвониҳо ба ҳукумати вақт мухолиф буд, Хасан ал-Банно чанд бор ба маҳбас кашида шуд. Соил 1948 Ихвониҳо бар зидди нахуствазири Миср Нуқраши Пошо сӯиқасд ташкил карданд ва ӯро ба қатл расониданд. Баъди марги Нуқраши Пошо худи Ҳасан ал- Банно аз ҷониби мухолифонаш кушта шуд ва роҳбарии ҷомеаи «Ихвон-ул-муслимин»-ро Ҳасан –ал-Ҳудайбӣ ба уҳда гирифт[10].

Баъди инқилоби «Афсарони озод» соли 1952 ихвониҳо умед доштанд, ки бо ҳукумат ҳамкорӣ карда, ғояҳои худро дар Миср паҳн кунанд, ҳатто Ҳудайбӣ умед дошт, ки ӯ пири «Афсарони озод» мешавад вале ҳукумат бо роҳбарии Ҷамол Абдуносир фаъолияти ихвонимҳоро манъ кард. Соли 1954 26 -уми октябр яке аз шохаҳои ҷамъияти «Ихвону-л-муслимин» ба ҳаёти президент Абдуносир сӯиқасд ташкил карданд. Баъди ин ҳукумат нисбати ихвониҳо чораҳои боз ҳам сахттар дида, бисёре аз аъзоёни ин созмон ба ҳабс гирифта шуда, баъзеяшон ба қатл маҳкум шуданд. Соли 1965 ихвониён хостанд зидди ҳукумат хуруҷ кунанд, вале ба даст афтоданд ва ба пешвоёни онҳо бародарон Қутб ба қатл расонида шуданд.

Баъди Ҷамол Абдуносир Анвар Содот сари қудрат омад, муносибат ба ихвониҳо тағйир ёфт. Анвар Содот як андоза ба таълимоти ихвониҳо қаробат дошт. Аз дигар тараф, бо ин роҳ хост, ки ихвоиҳоро ба ҷониби худ кашида, ҳукумати худро тақвият бахшад ва таъсири тарафдорони Носирро дар Миср хотима диҳад. Ӯ дар ҳукумат ва парлумони вақт чанд вазифа ба ихвониҳо дод ва ба ривоҷи таълимоти ихвониҳо мусоидат кард. Ин ҳодиса баъди ҷанги шашрӯза, ки Исроил дар он пирӯзӣ ба даст

[10] Милославская Т.Б. Деятельность «братыв мусульман» в странах Вастока// Ислам в страннах Ближнего в Среднего Востока. Москва- 1982. С.20.

овард, рӯх дод. Ихвониҳо шикаст дар ҷангро ба таври худ таъбир карданд. Сабаби шикастро дар он диданд, ки мисриҳо на дар асоси Қуръон, балки дар асоси Хартия ҳукумати худро ташкил доданд ва бо СССР-и бехудо муоҳида баста, дӯстӣ намуданд. Дар ҳар сурат оммаи мардум, ки диндор буданд, таълимоти ихвониҳо таълимоти ба онҳо фаҳмо ва ба андешаи онҳо мувофиқ буд, бадин сабаб бисёриҳо ба ихвониҳо пайвастанд. Дар натиҷа нуфузи онҳо дар байни аҳолӣ хеле зиёд шуд.[11] Душвориҳое, ки дар ҳукумати кишвар вуҷуд доштанд, онҳоро ҳукумат мехост аз тақдири илоҳӣ донистa мардумро ором созад.

А. Содот ба ихвониҳо дӯстӣ барқарор карда, изҳор намуд, ки ӯ ба ихвониҳо доир ба масъали мубориза бо комуннистони атеист ҳамфикр аст ва як навъ дастгирии худро аз ихвониҳо пешниҳод намуд. Дар Миср дар солҳои 80-ум ғояҳои ихвониҳо ба таври васеъ тарғиб карда мешавад, китобҳои Сайди Қутб, Муҳамад ал-Баҳо, Абдулкарим ал-Хатиб ба миқдори зиёд нашр мешаванд, ки дар онҳо ғояи бунёдии «ҷомеаи исломӣ» тарғиб шуда, ба матириализм ва сотсиализм муқобил гузошта мешавад. Соли 1972 «Ҷамъияти мусалмомнон» бунёд мешавад, ки роҳбараш ихвонии машҳур Шукри Мустафо интихоб мегардад. Анвар Содот иқдомҳои ихвониёнро дастгирӣ карда, дар артиш чорабиниҳоеро татбиқ мекунад, ки таъсири исломро ба артиши бештар созад. Ин амалҳо барои Содот пеш аз ҳама барои он лозим буд, ки таъсири «носирчигӣ»-ро, ки дар Миср нуфузи зиёд дошт, аз байн барад. Содот Мисрро бо кишварҳои Ғарбӣ, пеш аз ҳама ИМА надик сохта, дар симои онҳо такягоҳи худро ҷустуҷӯ менамуд ва ҳар чӣ бештар аз Иттиҳоди Шӯравӣ худро канор мегирифт ва чуноне ки маълум гарид, ин кор ба Содот пурра муяссар мешавад ва Содот мехост, ки Миср ҷойи Исроилро чун такягоҳи ИМА дар Шарқи Наздик гирад. Ҳарчанд муносибаташ ба Америка хеле беҳтар шуда бошад ҳам, Содат хост, ки қудрати худро ба Америка нишон диҳад. Содот 6 октяри соли 1973 аз канали Суетс гузашта, ба Исроил ҳуҷум мекунад ва дар он сӯи соҳил мавқеъ гирифта меистад. Исроил ин фурсатро муносиб донистa, артиши худро аз ҳар ҷиҳат омода сохта, артиши Мисрро иҳота мекунад. Аммо ин талошҳои он ба муқобилияти Иттиҳоди Шӯравӣ рӯ ба рӯ мешавад ва баъди таъкидҳои пай дар пай Иттиҳоди Шӯравӣ маҷбур мешавад, амалиёти ҳарбии худро қатъ кунад. Аммо ҷанги «моҳи ноябр» ба Содот имконият медиҳад, ки мавқеи худро дар дохили кившар мустаҳкамтар сохта, мубориза бар зидди гурӯҳҳои чапро тақвият бахшад ва курси либерализатсияи иқтисодиро самаранок созад. Ин курс ба фоидаи сармоядорони Миср буд ва онро онҳо ҳамаҷониба дастгирӣ мекарданд. Баъди ҷанг байни Мисру Исроил аҳдномаи «КЕМП-Девид» имзо мешавад, сафари расмии Содот ба Исроил баргузор мегардад, ки Мисрро бо Исроил наздиктар месозад. Аммо ҷиҳатҳои манфии ин сиёсати Содот ба зудӣ ошкор мегарданд. Аввалан, обрӯи Содот дар байни кишварҳои арабӣ коҳиш меёбад, сониян, капитализатсияи Миср зиндагии аксари мардуми Мисрро, ки бенаво буданд, боз ҳам бенавотар месозад.

Содот ба ислом рӯ меоварад, соли 1977 дар Миср тағйиротҳо дар конститутсия қабул мешаванд, ки талаботҳои шариати исломӣ мисли ба кори давалатӣ, роҳбарии кооперативҳо, органҳои иттилоотӣ қабул накардани онҳоеро, ки қонуни илоҳиро эътироф надоранд ва ғояҳои зиддиисломиро тарғиб мекунанд, ҳамчунин ҷазоҳои асримиёнагӣ барои дуздӣ, буридани даст, барои истеъмоли шароб, дарра задан, қатл кардани касоне, ки ба дин эътиқод надоранд ва ғайра ба ҳукми қонун дароварда мешаванд. Ин чорабиниҳо мавқеъи президентро чун шахси диндор тақвият бахшида

[11] Асари номбурда.с. 20

бошад ҳам, инчунин муборизаро бар зиддди чапгароёну коммунистҳо тақвият дод, аммо бо курси либерализатсияи иқтисодӣ ва рушди сармоядорӣ дар Миср, ки озодии бештарро хостор буд ва ба ин маҳдудиятҳо созгор набуд , сармоядорони бузургро норозӣ месохт. Аз дигар тараф, исломгароёни ифротиро ҳам, ки аксаран аз унсурҳои майдабуржуазӣ иборат буданд ва рушди сармояи калон онҳоро хонасалот месохт, аз молу мулкашон маҳрум мекунонд, сафи коргарону бекоронро зиёд мекард ва аз режими Содот, сиёсати ӯ комилан онҳоро норозӣ месохт. Ба қавли Ҳайкал ифротгароёни исломӣ яъне (ихвониҳо) «дар байни мардум тарафдор ёфтанд, зеро барои онҳо шароит мусоидат фароҳам оварда... Дин ягона воситаи барои баёни эътироз ба он чӣ дар кишвар рух медод, гардид».[12] Аммо ихвониҳо, бо вуҷуди ҳамаи ин дастгирии васеъи аҳолиро ба даст наоварданд, зеро таълимоти онҳо ба аксари мардуми бенаво чизе дода наметавонист ва илова бар он тезиси идеологи онҳо Саиди Қутб «Афзалият ба беҳтаринҳо- на ба оммаи мардум ва мақоми асосӣ ба шахсони худованд интихобкарда, на ба уммат дода мешавад», онҳоро аз ихвониҳо як андоза дур сохт.

Сиёсати Содот оид ба исломкунонии ҷомеа ва қонунҳои он коптҳоро, ки масеҳӣ буданд, ба ташвиш овард ва ҷиҳоди мазҳабиро дар байни мисриҳо қувват бахшид. Наздикшавии Миср ба Исроил эътирози кишварҳои дигари исломӣ ва арабиро ба вуҷуд оварда, Мисрро аз узвияти Лигаи кишварҳои арабӣ ва Конфоронси умумиҷаҳонии исломӣ (ОИК) маҳрум сохт. Қариб ҳамаи давлатҳои араб муносибаташонро бо Миср қатъ карданд. Дар ҳар сурат исломикунонии ҷомеаи Миср аз ҷониби Содот ба ӯ ҳеҷ гуна нуфузи сиёсӣ ва эътибор набахшид. Ба қавли Ҳайкал Содот «Таъкид кард, ки ӯ бо забони ислом сӯҳбат дорад, вале онҳое, ки муқобили ӯ буданд, даъво мекарданд, ки онҳо ба ислом наздиктаранд.[13]

Чуноне ки мушоҳида мешавад, аз нимаи дуюми солҳои ҳафтодум муносибати Содот бо ихвониҳо ба мушкилӣ дучор мегардад. Ихвониҳоро ҳамаи он ислоҳоте, ки Содот дар Миср гузаронид, ба ҳеҷ ваҷҳ қаноатманд намесохт, алалхусус ислоҳоти иқтисодӣ, ки бар зарари табақае буданд, ки ихвониҳо ба он марбут буданд. Онҳо бунёди давлати теократиро мехостанд. Илова бар ин сулҳи Кемп-девид ба исломгароён ҳеҷ мувофиқат надошт, зеро онҳо онро гузашти зиёде ба Исроил ва бар зидди пуштибонӣ аз озодии Фаластин медонистанд. Бинобар ин ихвониҳо А. Содотро душмани ислом эълон карда, ӯро ба қатл маҳкум намуданд.

Аз дигар тараф, худи А. Содот низ аз наздикӣ бо ихвониҳо дилсард шуда буд. Алалхусус, баъди инқилоби исломии Эрон, ки шоҳи Эрон дӯсташ буд, фаҳмид, ки ихвониҳо наметавонанд такягоҳи давлати миллӣ, чунон ки ӯ орзу дошт, бошанд.

Дар соли 1981 буҳрони иқтисодию сиёсӣ ба дараҷаи олӣ расид. Тарафдорони Содот фақат буржуазияи компромадорӣ буду халос. Талошҳои ихвониён ва амалҳои онҳо барои ба даст гирифтани қудрати сиёсӣ афзуд.

Ихвониҳо Содотро ҳамчун душмани ислом дар паради ҳарбии 6-уми октябри соли 1981 (аз ҷониби созмони «Ҷиҳод» яке аз ташкилотҳои ихвониҳҳо) ба қатл расониданд. Ба ғайр аз ӯ ҳафт нафари дигар низ қурбони ин сӯиқасд шуданд. Ба гуфти Ҳайкал «Бори аввал мардуми Миср фиръавни худро куштанд»[14]

[12] Ҳайкал М. Осень гнева. Расказ о начале и концепции Анвар Содота. Бейрут, 1983. С.447
[13] Ҳамон ҷо. С.463-464.
[14] Ҳамон ҷо. С.463.

Ихвониҳо кӯшиш карданд, ки намоиши оммавиро ташкил карда зимоми ҳукуматро ба даст гиранд, вале ин барояшон муяссар нашуда, шуриши онҳо дар Асиют пахш карда шуд.[15]

Баъди ба сари қудрат омадани президент Ҳусни Муборак ҳам, ихвониҳо мавқеъи худро дигар накарданд. Ҳамон тавре, ки пеш амал мекарданд, онро идома доданд. Аз идеалҳои стратегии худ «Бунёни ҷомеаи исломӣ», «Давлати исломӣ» баргаштан ба сохти давраи аввали ислом, исломи «пок»-и беолоиш, усулҳои мубориза барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо даст накашиданд. Вале вобаста ба шароити нав ва имкониятҳо онҳо хостанд чун ҳизби парламентӣ дар Миср амал намоянд. Дар давраи Муборак нисбати ихвониҳо чораҳои сахт пеш гирифта шуд. Вале онҳо аз фаъолияти террористӣ ва ошубгарии худ даст накашиданд. Масан соли 1987 сӯиқасд ба ҷони вазири корҳои дохилӣ М. Исмоил, муҳаррири маҷаллаи «ал-Мусаввaф» ташкил намуданд. Соли 1988 ба идораи полиси шаҳрчаи назди Қоҳира Абузабил ҳуҷум карданд ва ҳамин гуна ҳама солҳо ихвониҳо ин ё он моҷаро ё суиқасдҳоро роҳандозӣ кардаанд.

Дар давраи Ҳуснӣ Муборак ихвониҳо фаъолияти худро хеле ривоҷ дода, нуфузи худро дар байни аҳолӣ зиёд намуданд, масалан дар интихоботи 2000-ум ихвониҳо 17 ҷой дар парламенти Миср ишғол карданд. Дар соли 2005 бошад, 88 ҷой, ки тақрибан 20% -ро дар парламент ташкил медиҳад, гирифтанд.[16]

Дар натиҷа Мурсӣ намояндаи ихвониҳо бо аксарияти овозҳо президенти Миср интихоб мешавад, вале намоишҳо бар зидди ӯ аз байн намеравад ва апрели 2013 Муҳаммад Мурсӣ аз вазифааш дур карда мешавад. 30-юми июл барои холӣ кардани майдони «Таҳрир» нерӯҳои ҳарбӣ истифода мешаванд. Фармондеҳи ин нерӯҳо Абдулфаттоҳ Сисӣ ҳукуматро ба дасти худ мегирад. Ихвониҳо қарор нанишаста, намоиш мекунанд. 14 август дар Миср вазъияти фавқулодда эълон мешавад. 15 апрели соли 2014 суди Миср ширкати ихвониҳоро дар интихобот манъ карда, онҳоро ташкилоти террористӣ эълон мекунад. 3-юми июли соли 2013 А. Сисӣ президент Мурсиро аз вазифа дур сохта, амали қонуни асосиро муваққатан боз дошт. 14 август пешвои рӯҳонии ихвониҳо Ҳомеъ Бадеъро ба ҳабс гирифт.

Дар соли 2015 байни ихвониҳои собиқадор, ки аз истифодаи қувва тарс доштанд ва роҳбарияти нави ихвониҳо дар муносибат ба низоми ҳарбии Миср ҷудоӣ ба амал омад. Дар ин бора Муршиди аршади собиқи ихвонӣ Маҳмуди Ҳусейн изҳорот дод. Дар айни замон гурӯҳи дигари ихвониҳо изҳорот доданд, ки бар зидди ҳукумати ҳарбиҳо муборизаро идома медиҳанд.

Идеология ва назарияи сиёсии ихвониҳо ҳам дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ва ҳам дар изҳороту оиномаҳои онҳо, инчунин дар осори идеологҳои онҳо равшан баён шудааст. Аз ҷумла, дар фармоиши сиёсии онҳо қайд шудааст, ки шариати исломиро асоси қонунгузории давлат ва зиндагии ҷомеа қарор медиҳанд ва кишварҳои исломиро (асосан арабиро) аз империализми хориҷӣ озод мекунанд. Шурои руҳониён барои иҷрои меъёрҳои шариат аз ҷониби ҳукумат бояд назорат намояд ва амали президентро дар ин асоси маҳдуд созад. Дар изҳороти онҳо омадааст, ки дар кишвари исломӣ зан наметавонад президент интихоб шавад, зеро иҷрои ин вазифа ба табиати зан мувофиқат намекунад. Ҳоло ихвониҳо дар назди худ вазифа гузоштанд, ки низоми ҳарбии Мисрро фош намоянд ва обурӯи президантро байни мардум паст кунанд ва майли мардумро ба сӯи худ бештар сохта, ташкилоти худро ба нерӯи асосии сиёсии Миср чун

[15] Борисов. Роль ислам в внутренней и внешней политике Египта (XX века). М. 1991. С. 147.

[16] Said Ali A. M. Wennter M. Modern Islamic Reform Molerents.:The Muslim Brothtr in Contemporary Egipt// Middle East Jornol. 1982 vol. 36.№3. p.344

тағйирдиҳандаи вазъияти сиёсӣ табдил диҳанд. Созмони «Ихвон-ул-муслимин» шакли созмони сиёсию ҳарбиро ба худ гирифтааст . Сохтори он тарзе бунёд шудааст, ки дар он интизоми қатъӣ ҳукмрон аст. Муршиди ом роҳбари умумии мактаби иршод (роҳбари созмон иборат аз 15 нафар) мебошад, маҷлиси шуро, аъзоён ба дараҷаҳо ҷудо карда шуданд: муҳиб, ахи арраъй, муайяд, мунтасиб, ахи ал-амал, ки ҳар кадом вазифаи муайян дошта, ба якдигар тобеанд. Занҳо низ дар созмон вазифаҳои хоси худро доранд.

Бародарони мусалмон таъсири муайяне қариб ба ҳамаи кишварҳои исломӣ доранд. Ин таъсир ҳам ғоявӣ, ҳам дар сурати бунёди ташкилоти ба ихвоҳино монанд мушоҳида мешавад, аз ҷумла дар Урдун таъсири онҳо зиёд аст, зеро вақте вазъияти ихвониҳо дар Миср дар давраи президент Носир бад шуд, онҳо ба Урдун муҳоҷират карданд. Як гурӯҳ идеологҳои он дар ин кишвар макон ёфта, ҳатто дар донишгоҳҳои он то ба дараҷаи устодӣ кор карданд, аз ҷумла М. Ғаззолӣ. Онҳо дар ин ҷо ба нерӯи пурқувати сиёсӣ табдил ёфтанд. Роҳбари онҳо Ҳамза Мансур дар соли 2011 аз номи ихвоҳино талаб кард, ки сарвазири Урдун аз тарафи шоҳ пешниҳод карда нашавад, балки интихобӣ бошад. Онҳо ба аъзоёни парламенти ин кишвар низ таъсир доранд. Миқдори онҳо аз рӯи баъзе маълумотҳо то ба 15 ҳазор мерасид.

Дар Сурия солҳои 70-уми асри гузашта ихвониҳо ба созмони пурқудрат табдил ёфтанд. Онҳо дар ин кишвар хеле фаъол буда, амалётҳои ҳарбӣ мегузаронанд. Ташкилоти онҳо бо номи «Пешоҳанги ҳарбӣ» машҳур шудааст. Дар соли 1980 роҳбарии ихвониҳои Сурияро Саид Хава ба уҳда дошт. Ба гуруҳи роҳбарони он чунин идеологҳои ифротгаро, ба монанди Аднон Саид ад-дин, Алӣ ал-Боякунӣ, Аднон Оқла ва ғ. дохил буданд. Аднон Оқла роҳбари гуруҳи ташкилоти зикршуда «Ат-талиъа ал-муқотила» буд. Ихвониҳои Сурия дар мубориза бар зидди Асад бо дигар созмонҳои муқобили Асад ҳамкорӣ мекарданд. Гуруҳи «Ат-Талиа ал- муқотила» сӯиқасд нисбати шахсони шинохтаи сиёсии Сурияро ташкил карданд. Дар соли 1972 аз ҷониби онҳо ректори донишгоҳи Димишқ Муҳаммад Фадел кушта шуд. Терор рӯз ба рӯз афзуда мешавад. Соли 1978 прокрори Димишқ Адел Минӣ ба қатл расонида мешавад. Соли 1979 курсантҳои омӯзишгоҳи артилерии Алепо (2-юми август) кушта шуданд. Дар ин ду зудухӯрди охир бештар аз сад нафар кушта шуда буданд. Экстрремистҳои ихвонӣ ҳар соле зуд- зуд ягон ҳодисаи террористӣ анҷом медоданд. 31-уми соли 1980 Шайх Муҳаммад Солеҳ Оқла кушта шуда, соли 1981 дар Ал-Аҷталил (Димишқ) таркиш ба вуҷуд омад, ки 90 кас ба ҳалокат расонида шуд ва 155 нафар захмдор шуданд. 2-юми феврали соли 1982 шуриш дар хеле минтақаҳо ба вуҷуд омад, ва ин шуриш аз тарафи нерӯҳои ҳукуматӣ пахш карда шуд, ки дар ин задухӯрд 25 ҳазор кушта шуданд. Дар ҳодисаҳои Сурия ихвониҳо нақши муҳим доштанд. Ташкилоти асосии онҳо дар ин давра «Фелак аш-Шом» буд. Ҳоло ҳам дар Сурия ихвониҳо созмонҳои худро доранд.

Дар Фаластин ташкилоти «Ҳаммос» ба ихвониҳо таалуқ дорад. Созмони ихвониҳо дар Тунис, Либия, Яману Баҳрайн ташкилоти пурқудрати худро доранд. Маслан, ҳизби «Эҳё» дар Тунис, «Ислоҳ» дар Яман.* Баъди фоҷеа дар Амрико дар байни исломгароён обурӯи Шайх Абдурраҳмон роҳбари «Ҷамоаи исломӣ», ки яке аз шуъбаҳои «Ихвон-ул-муслимин» ба шумор меравад, хеле зиёд шуд. Ӯдар амал роҳбари маънавии исломгароён гардид. Мазмуни асосии ин шайхи нобино он буд, ки мусулмонон ҳар ҷо, ки душманони Аллоҳро дарёбанд, онҳоро бикушанд. Бо вуҷуди нуфузи ин шайх минбаъд роҳбари маънавии ихвониҳо на ӯ, балки Ҳасан ат-Туробӣ файласуд аз Судон шуд, яъне маркази ҷунбиши ихвония аз Миср ба Хартум интиқол ёфт. Туробӣ «Созмони ихво-ул-муслимини Судон»-ро роҳбарӣ намуд. Ӯ бо роҳбари ихвониҳои Тунис Рашид ал-Ганучӣ шартнома баста, ҳамкории зич бо онҳо барқарор кард.

Ин созмонҳо бо Эрон ҳамкорӣ доранд ва аз ӯ кумак мегиранд, ҳарчанд ки Эрон расман вуҷуди ин фактро инкор мекунад. Дар воқеъ наметавон гуфт, ки неруи онҳо танҳо аз Эрон вобаста аст, балки тавоноии онҳо дар он аст, ки кишварҳои мазкур гирифтори буҳронҳои сиёсӣ, ноорамии иҷтимоӣ, фақру бекорӣ, на будани озодӣ, беҳуқуқии оммаҳои васеи мардум мебошанд ки заминаи иҷтимоии ифротгароёни исломиро ташкил медиҳанд. Баъди пошхӯрии Иттиҳоди шуравӣ ҳамаи онҳое, ки ба коммунизм эътиқодманд буданд, ояндаи некро дигар интизор нестанд, ба ноумедию навмедӣ гирифтор шуда, роҳи наҷотро пайдо накарда, гирфторидаъватҳои ихвониҳо дар бораи ҷомеаи хаёлии онҳо шуданд ва иллати бадбахтии худ Ғарбро мешумурданд, вале норасоиҳои ҷомеаи худро дида наметавонистанд. Албатта ақидаи зидди ҷомеаи исломӣ нав нест. Он ҳатто, дар асрҳои миёна вуҷуд дошт, вале ба ин ақида ихвониҳо пардози нав додаанд. Бешубҳа , ғояи он ки Ғарб сабаби хамаи бадбахтиҳои мусулмонон аст, беҳуда ба вуҷуд наёмадааст, вале ҳама чизро ба Ғарб вобаста кардан ҳеҷ маънӣ надорад. Аз ин ҷиҳат бисёр муҳақиқони исломӣ чунин мешуморанд, ки на Ғарб сабаби бадбахтиҳои мусулмонон мебошанд, балки аксари бадбахтиҳои онҳо аз худи мусулмонон ва аз бесаводию бефаҳмии худи онҳост. Онҳо решаҳои амиқи ин бадбахтиҳоро дуруст таҳлилу баррасӣ намекунанд, ба шиорҳои авомона бовар мекунанд, шиор медиҳанд, ба ҷои он ки сабабҳоро дар ҷомеаашон ҷустуҷӯ кунанд, сабаби онро аз берун мебинанд. Дар назди кишварҳои исломӣ мушкилиҳои зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ истодааст, ки ҳалли онҳо брояшон душвор аст. Модернизвцияи ҷомеа бошад натиҷаи дуруст надода истодааст. Вале он роҳе, ки исломгароён пешниҳод мекунанд, на фақат натиҷаи хуб намедиҳад, балки вазъи ин кишварҳоро боз ҳам мушкилтар месозад, чуноне ки мо онро дар мисоли Ҷумҳурии исломии Эрон мебинем. Иқилоби исломӣ на танҳо ягон масъалаи иқтисодию иҷтимоии кишварро ҳал карда натавонист, балки ҳалли онҳоро хеле мушкилтар сохт. Пас, маълум мешавад, ки мақсади ифротгароёни исломӣ, на баровардани мамлакат аз ҳолати буҳронӣ аст , балки ба сари қудрат омадани худи онҳост.

Дар Осиёи Миёна низ аз солҳои 70-ум шуруъ карда, ғояҳои усулгароёнаи ихвонӣ ба воситаи матбуоту нашрияҳои он вақта як андоза паҳн мешаванд. Хусусан дар байни руҳониён, аллакай дар солҳои 80-ум ҷудоии муллоҳои суннатӣ ва нав ба вуҷуд меояд. Муллоҳои нав асли тавҳиди ихвониҳоро истифода карда, ба баъзе расму одатҳои ананавӣ мухолифат мекунанд. Аз ҷумла, дар маросими дафн, муоширати пиру мурид, зиёрати ҷойҳои муқаддас ва ғайра. Дар тафсири оятҳои қуръонӣ низ дар байнашон ҷудоӣ ҳис карда мешавад. Муллоҳои навбаромад ба тафсири тасаввуфӣ камтар эътибор медиҳанд. Баръкс, ба қироати дурусти оёт таваҷҷӯҳи хос зоҳир менамоянд. Ғояи эҳёи давлати исломӣ ва шариат баъзе муллоҳоро фаро мегирад, ки маҳз зери таъсири ихвониҳо ба миён омада буд. Китобҳо ва наворҳои сабти овозии пешвоёни ихвониҳо, мисли рисолаи «Ад-даъват», ки даъватҳои Ҳасан Ал-Банноро дар худ доштанд ва асарҳои Саид Қутб «Маолим фӣ тариқ», «Адолат иҷтимоӣ дар ислом». Осори М. Қутб ва М. Ғаззолӣ дар шакли ксерекопияҳо дастраси як гурӯҳ муллоҳо гардиданд, ки дар натиҷа ғояҳои ихвониҳо доир ба «Исломи ноб»-и давраи пайғамбари ислом ва хулафои рошидин, ихвони мусалмонон, мубориза бар зидди ҷоҳилия, ки ба он ҳамаи низомҳои дунявӣ ва онҳое, ки бо Ғарб ҳамкорӣ мекунанд, дохил мешуданд, дар байни як қисм рӯҳониён паҳн гардиданд. Дар ҷумҳурии мо то андозае ғояи ҷиҳод бар зидди кофирон, аз ҷумла комунистон нуфуз пайдо мекунад. Ҳамаи ин ҳолат аз ҷониби прократураи вилояти Хатлон дар соли 1984, ки адабиёти ин гурӯҳҳоро ба даст оварда буд, ошно буд ва чанд тан аз ин муллоҳо ба ҷавобгарӣ кашида шуданд. Баъде, ки ҳизби наҳзати

исломии Тоҷикистон ба таври ошкоро дар давлат ба фаъолият пардохт, ин мавод аз ҷониби онҳо ба таври васеъ истифода мешуд. Дар шарҳу тафсири Қуръон низ муллоҳои навбаромад ба тафсири Саиди Қутб фи «Зилолал Қуръон» бештар мурочиат мекарданд. Дар охирҳои солҳои 80-ум мавқеи усулгароёни наҳзатӣ хело равшан буд, ки ин зиддияти байни онҳо ва муллоҳои суннатиро хеле зиёд кард. Аз заъфи ҳукумати он вақата истифода карда, наҳзатиён муборизаро бар зидди ҳукумати бо ном «ҳукумати комунустӣ» тақвият бахшиданд. Дар ин давра мавқеи наҳазтиҳо танҳо ифодаи мавқеи ихвониҳо набуд, бакли як шакли омехтаи исломи сиёсӣ ба вуҷуд омода буд. Азбаски таҳлили илмии наҳзат мавзӯи ин мақола нест, аз баёни минбаъдаи он худдорӣ карда, баён карданием, ки дар ташаккули наҳзати исломии Тоҷикистон таъсири ғоявии «ихвон-ул-мусимин» хеле зиёд аст. Ҳамчунон ки маъум аст, идеологияи ихвониҳо ҳам аз унсурҳои динӣ, ҳам сиёсӣ ва ҳам фарҳангӣ иборат аст, ки он унсурҳои мухталифро бо ҳам пайваста, бо ҳам омехтааст. Дар таълимоти худ ба исломи ибтидоӣ, давраи пайғамбари ислом ва хулафои рошиддин мурочиат карда, онро исломи ҳақиқӣ ва пок мешуморанд. Ингуна амал дар таърихи ислом ҳодисаи нав нест, алакай дар давраи хулафои аббосӣ барои пешгирӣ аз баддинӣ аз ҷониби усулгароён ё худ салафи солеҳ кӯшишҳое ба амал омада буданд. Ибни Халдун давраи аввали пайдоиши динро тасвир карда, онро равиши истидлоли ҷадид хонда, сабаби пайдоиши бидъат дар асри 8 ва ибтидои асри 9 медонад ва таъкид месозад, ки ин бидъатро баддинӣ ном мебояд бурд ва аҳли салаф ин номро ба онҳо ниҳода буданд[17]. Онҷо, ки Ибни Халдун аз тафсири оятҳои «ғайри мушобеҳа чун шакли антропоморфизм ёд мекунад, чунин мерасад, ки ӯ дар ин маврид баддинӣ гуфта тарафи муқобилро дар назар дорад[18]. Аз ҷумлаи баддинӣ эътиқод ба қудрати Худо аст, ки муътазилиҳо ихтиёрро дар баробари он интихоб кардаанд ва баддинии дигар он буд, ки сифатҳои Худо ба унвони чизҳои воқеъӣ аз қадим вуҷудддошта тасаввур мешуданд. Эътиқод ба сифати азалӣ чун эътиқоди ростии шинохта мешуд[19].

Ихвониҳо ин суннат, яъне гунаҳгоркунӣ ба баддиниро истифода карда, заъфу баддиниҳои давраҳои минбаъдаро нишон доданӣ мешуданд. Агар як андоза эҳтироми ихвониҳо ба уммавиҳо, ки бунёдаш арабгароӣ, яъне миллатпарастии арабӣ буд, вуҷуд дошта бошад, хилофати Аббосиҳоро онҳо нафақат ба баддинӣ, балкӣ ба дуршавӣ аз сифати давлатдории исломӣ, ки асосаш интихоби халиф буд, медонанд Ба қавли онҳо ҷои онро асли гузариши ҳукумат ба фарзандон ва хешу таборони наздик, яъне ирсӣ (ворисият), ки хосси шиъа мебошад, гирифтааст. Дар натиҷаи шуриши халқӣ ва ҳаракати зидди хилофати мардуми ғайриараб Абу Муслими Хуросонӣ сулолаи умавиҳоро сарнагун кард ва ба сари қудрат сулолаи Аббосиҳо оварад, ки ба фикри ихвониҳо давлатии исломӣро хеле заиф кард. Сабаби муҳими заиф шудани он аз исломи давраи аввал дур шудани он, такя карданаш ба мардуми турку эронӣ ва мебошад. Дар ин давра ҳар гуна равияҳо дар ислом пайдо шуданд исломро ба ҳар гуна ақидаҳои ғайри исломӣ олуда сохтанд. Фалсафа, адабиёти бадеӣ дигар унсурҳои маданият хусусияти ғайриисломӣ пайдо карданд, ки онҳо унсурҳои давраи ҷоҳилият ва эллинистиро фаро гирифтанд. Зарбаи дигар ба пайкараи ҷомеаи исломӣ ,ба қавли ихвониҳо, аз он иборат буд, ки аббосиҳо аз асли арабӣ дур шуда ба корҳои давлатӣ турку эрониҳоро ҷалб намуданд, ҳол онки фақат арабҳо, ки руҳияи исломи ҳақиқиро ифода мекарданд, дар канор монданд. Бо ҳуҷуми муғулҳо ва салибдорон бошад, боз

[17] Ибни Халдун. Муқаддима.э Теҳрон.1340(1561)Ҷ.3. С.10-11.
[18] Ҳамон ҷо. С.44.
[19] Волфсон Ҳ. У. Фалсафаи илми калом. Теҳрон- 1376. С.321.

ҳам вазъияти ислом аз пештара бадтар шуд. Агар туркҳои усмонӣ баъзе кӯшишҳоро барои раҳоии исломи «ҳақиқӣ» карда бошанд ҳам, аммо ин кор ба онҳо муяссар нагардид. Ҳарчанд Ҳасан ал-Банно султонҳои аввалаи туркро шахсони баландахлоқ ва диндори воқеӣ медонад. Дар давраи охир, ба қавли ӯ, олами араб мавриди истилои ғарбиҳо ва сионизм қарор гирифт ва ба мустамликаи онҳо табдил ёфт. Таҳлили таърихие, ки Ҳасан ал-Банно ва дигар ихвониҳо мекунанд, ба воқеияти таърихӣ ҳеҷ муносибат надорад, онҳо ҷомеа, тамаддуни онро дар мавриди таҳлил ҳеҷ ба инобат намегиранд, балки фақат исломро ва он ҳам исломи давраи аввалро ба назар гирифта, чигуна воқеъият доштани (ба қавли худашон) «исломи ноб»-ро дар назар доштаанд. Ҳоло он ки тамаддун дар давраи Аббосиҳо хеле пеш рафт ва он давраро аксари муҳақиқон давраи ъхтиллоии инкишофи тамаддуни исломӣ медонанд. Пас, ҳеҷ ҷои шубҳа нест, ки гуфтаҳои онҳо, фақат изҳори ақидаи исломгароёни мутаассиб асту халос.

Назарияи ихвониҳо доир ба давлат идомаи таҳлили таърихии онҳо буда, назари хаёлӣ, ғайриилмию ғайри мантиқии онҳоро нишон медиҳад. Албатта, ба ихвониҳо илму мантиқро нисбат додан нашояд чун онҳо илмро инкор мекунанд ва бад мебинанд. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам онҳо чунин ҳисоб мекуанд, ки ҷорӣ намудани низоми европоии таълим зарбаи сахт ба ислом аст. Чун донишгоҳҳо ақли ҷавонони донишҷӯро захролуд менамоянд. Аз ҷумла донишгоҳи бузурги Ал-Азҳарро ба он гунаҳкор медонистанд, ки уламои он ба фишори таҳсили аврупоӣ тоб наёварданд ва ҷавононро аз ислом дур сохтанд, донишгоҳ на рӯҳонӣ балки шахси саводнокро омода мекунад.

Ҳасан ал-Банно ва дигар идеологҳои ихвонӣ ба низоми муосири ғарбӣ низоми исломиро муқобил гузоштаанд. Ба фикри онҳо, ҷомеаи ояндаи исломӣ бояд низоми маорифи худро дар асоси шариат ба вуҷуд биёрад.

Ба фикри Ҳасан ал-Банно ва Саид Қутб давлати исломӣ бар се асл бунёд мешавад: Қуръон, суннат, ҳукумати коллегиалӣ, яъне шуро , ки бо иродаи халқ интихоб шудааст. Раҳбари давлати исломӣ метавонад халифа, имом, малик, ҳоким бошад, зеро ҳамаи ин номҳо номҳои қуръониянд. Дар Қуръон ин мансабҳо зикр шудаанд, вале ҳоким бояд мусулмон, мард, ба балоғат расида ва дорои саломати ҷисмони ва рӯҳӣ бошад, аз фиқҳи исломӣ хуб хабардор буда, қобилияти роҳбарӣ дошта, бо диндорию накукориаш аз дигарон фарқ кунад. Ҳар мусулмони дорои ин сифатҳо метавонад ҳокими мусулмонон бошад ва ҳеҷ вақт набояд ҳокимият меросӣ шавад. Дар мавриди интихоби роҳбари олӣ ду фикр дар асарҳои ихвониҳо оварда шуданд, як қисм таъкид мекунанд, ки роҳбар бояд аз ҷониби тамоми уммат интихоб шавад, дигарон бошанд, чунин мешуморанд, ки онро бояд шуро интихоб кунад, ҳоким дар сурати номувофиқ омаданаш ва ё камбудиҳо содир карданаш аз тарафи уммат аз сари қудрат дур ва ба каси дигар иваз карда мешавад. Дар шуро бошад, шахсони маълумоти исломӣ дошта, пешвоёни қабилаҳо, дигар иттиҳодияҳои ҷамиятӣ метавонанд интихоб шаванд, судҳо- қозиёнро бояд роҳбари давлат таъин намояд ва аз тафсиру шарҳи шариат пурра огоҳ бошанд, шариат бошад, асоси қонунгузори қарор гирад[20]. Дар давлати хаёлии исломӣ бояд корхонаҳо милли гардонида шаванд ва ислоҳоти аграрӣ амалӣ гардад. Низоми меросият, ки дар шариати исломӣ аст, гуё мутамарказ шудани сарватро дар дасти як нафар намегузорад ва воситаи муҳими тақсими сарват ба манфиати камбағалон закот мебошад. Закот имконият медиҳад, ки дар ҷомеаи исломӣ пеши роҳи камбағалию бенавоӣ гирифта шавад. Инчунин барои пешгирии аз ҳад зиёд ба даст даровардани сарват қонуни манъи

[20] Ҳайкал.М.Х .Тирамоҳи ғазаб.(ба забони араби. Берут.1983.с. 271

рибо кӯмак мекунад. Дар айни замон ихвониҳо низоми бонкии муосирро низоми ғайри инсони ва ғайри- исломӣ шуморида, аз байн бурдани онро таъкид менамоянд. Бояд андозҳо дар давлати исломӣ одилона бошанд, пайравони динҳои дигар (аҳли китоб) ҷизя диҳанд ва низоми таълими кишвар исломӣ буда, бояд имкон диҳад, ки мардум тавонанд қарзашонро дар назди Худо иҷро намоянд.

Назарияи ихвониҳо дар масъалаҳои иҷтимоӣ, ҷаҳонбинию ҷахонфаҳмӣ, ташаккули шахс, муносибат дар оила ва ҷомеа муносибати байни халқу миллатҳо комилан аз ақидаи тавҳиди исломӣ бармеояд. Мусулмон малакаҳои зиндагӣ, таҷрибаю ақли худро ба кор гирифта, дар илм, саноат, кишоварзӣ, идоракунӣ, ҷангу набард бояд иштирок кунад, ҳамаи онҳо мусулмононро ба суи Худованди якто ҳидоят мекунанд[21]. Ғояи тавҳид, ки ғояи уммати исломӣ аст, дар назарияи ихвониҳо тобиши нав пайдо мекунад. Дар назарияи ихвониҳо пайвастани назария бо амалияи динӣ имконият медиҳад, ки фиқҳу калом ва унсурҳои назариявиро бо ҳам мувофиқ созанд, дар «фалсафаи тавхиди» -и худ низоми ягонаро ба вуҷуд биёранд. Он пиринсипи унверсалиеро ташкил медиҳад, ки дин сиёсат, давлат, фарҳанг, тарзи ҳаётро бо ҳам муттаҳид месозад ва назарияи унверсализми исломиро ба вуҷуд меорад[22]. Аммо дар воқеъ, ин назария ба ҷуз синкретизми дорои унсурҳои аз ҳам ҷудо ва аз ҳам фарққунанда чизеи дигаре нест. Ба назари мо Ю.А. Кимилев хусусияти унверсализми онҳоро дуруст муаян карда, онро ғайримантиқӣ пайвасти муносибатҳои аз ҳам ҷудои динӣ донистааст[23]. Албатта, набояд пиндошт, ки онҳо ба таҳлили илми масъалаҳо машғул шудаанд, чун илм барои онҳо ба он қадре мавриди писанд аст, ки ба дин хизмат намояд. Бинобар ин онҳо на методи илмӣ, балки усули интуитивӣ, эзотрикиро истифода мекунанд ва ҳақиқатро танҳо ба воситаи усулҳои маърифати динӣ тасдиқ менамоянд. Барои ҳамин ҳам С. Қутб чунин мешуморад, ки муҳим на сохтани конструксияи назариявӣ, балки ягонагии ҷиҳатҳои гуногун-хоҳиш, ақида, ба дил ҷой додани ислом лозим аст, то ин ки ақл онҳоро идора кунад. Ба қавли ӯ, агар хоҳед, ки аз исломи имрӯз низоми иҷтимоӣ (қаволибу низом,) сохта, ҳаётро ба тартиб дароред, пас барои он дар замони ҳозира, ҷамъияте, ки шариати Аллоҳро таҳким бахшад, вуҷуд надорад[24]. Пас бояд барои ташкили чунин низом бояд талош кард. Ӯ барои ҳалли дурусти масъала албата, аз мавқеи усулгароии худ даъват мекунад, ки ба исломи ибтидоӣ муроҷиат шавад, ки чӣ тавр масъалаи ҷаҳонбинӣ дар он вақт ҳал карда шудааст. Аз ҳамин сабаб ҳам каломро илми тавҳид мегуянд[25]. Пас муҳим таълимоти ислом дар бораи инсон, ҳадафу мазмуни он мебошад, ки он назария нест, балки замина барои назария, шакли хос барои худошиносӣ, мантиқу ақлгароӣ мебошад[26]. Ҳарчанд мухолифати ихвониҳо ба илми дунявӣ ва ақлгароӣ дар осорашон ошкор аст, Бо вуҷуди ин онҳо, наметавонанд аз илм сарфи назар кунанд. Онҳо ҳамаи ҷиҳати ҷомеа: илм, «ақлгароӣ» (ратсионализм)-ро бо ҷиҳатҳои парастиши ҳаёти ҳаррӯзаи диндорон муттаҳид сохта, тобеи назарияи унверсализми худ месозанд. Барои ин кор онҳо усулҳои ақлигароёнаи маърифати оламро тобеи усулҳои динии маърифат мисли илҳом, кашф, ваҳӣ месозанд. Маърифатро тобеи эътиқод, илмро тобеи дин сохта ҳодисаи нав дар таърихи инсоният нест. Дар тӯли асрҳои миёна назариётчиёни дин, чи ислом, чи масеҳӣ, махсусан дар масеҳият то асри 15, илм хизматгори илоҳиёт шуда буд ва дин

21 С . Қутб..Маъолим фи-т- тариқ Димишқ,1978.с.180
22 Сайид Қутб.Маъолим фи ат- тариқ Бейрут.1978. С.49
23 Кимилев Ю.А Современая западноя философия религии.М.1989. С 200
24 Сайид Кутб.Маъолим фи ат-тариқ.Бейрут.1978.С.45
25 Ҳамон ҷо. С. 48
26 Ҳамон ҷо. С. 50

ақидаи ҳукмрон дар ҳаёти маънави олами Ғарб гардида буд. Азбаски дар байни донишу эътиқод ҷудоӣ вуҷуд дорад, чун пешгузаштагони худ усулгароёни муосир донишро ба кори дунё ва фикрро ба кори охират марбут медонад. Вале ин ҷудоиро тавре баён мекунанд, ки кори дунё тобеъи кори охират ва дониши олам тобеи эътиқоди динӣ бошад. Агар чунин набошад, назарияҳои универсалии онҳо халалдор мешавад. Пас, бояд дониши инсон ба ваҳй тобеъ ва аз он сарчашма гирад ва асрори офариниш, мазҳари эътиқодро асоснок намояд, пас гуфтаи он ки ихвониҳо илмро маҳдуд месозанд, маънии маҳдуд кардани онро дар доираи таълимоти ислом дорад, ва ба ғайри ин наметавонад таҳқиқи табиат, ҷомеа ва инсонро аз ҷониби илм ба назар нагиранд. Онҳо бо роҳҳои гуногун ҳақиқати таълимоти динро исбот кардан мехоҳанд. Дар натиҷа як назарияи эклектикӣ ба вуҷуд меояд, ки дар он унсурҳои мухталиф ва ба ҳам зид муттаҳид карда мешаванд ва шинохти Худо сутуни асосии ин назария, натиҷаи он мебошад. Ин амалро метавон чунин маънидод кард, ки шинохти Худо аз дараҷаҳои гуногун ва имконияти маърифати олам вобаста аст. «Чи қадаре, ки маърифати олам дар дараҷаи баланд бошад, ба ҳамон андоза эътиқод ба Худо бештар аст»[27].

Ҳарчанд ҷаҳонбинӣ асосу заминаи динӣ, унсури асосии он аст, аммо дар ҷаҳони пурталотум ва зиддияноки муосир, кӯшиши давлатҳо барои рушду инкишофи иқтисодию иҷтимоии худ, барои истиқлолияти сиёсӣ ва мавқеъ пайдо намудан дар ҷомеаи муосир масъалаҳои ҳаётӣ мебошанд. Бинобар ин, таълимоти иҷтимоию сиёсӣ барои ихвониҳо мавқеъи асосиро ишғол мекунад, пас дар таълимоти онҳо роҳи минбаъдаи инкишофи кишварҳои исломӣ, низоми иҷтимоӣ, аслҳое, ки таваҷҷӯҳи одамонро ба худ ҷалб кунанд, мисли баробарӣ, адли иҷтимоӣ, аз байн бурдани истисмори дигарон, озодӣ, демократия, масъалаҳои муҳим мебошанд. Дар низоми исломии пешниҳодкардаи онҳо адолати иҷтимоӣ яке аз аслҳои асосӣ аст. Ҳатто китоби муҳими С. Қутб «Адолати иҷтимоӣ дар ислом» ном дорад. Дар он аслҳои муҳиме, ки дар асоси таълимоти ислом адолати иҷтимоиро таъмин кардан имкон дорад, зикр шудаанд. Ба қавли С. Қутб ғояи адолати иҷтимоӣ аз эътиқод ба баробарии одамон дар назди Худо сарчашма мегирад. Ӯ дар ин маврид таъкид мекунад, танҳо дар ҷомеаи исломӣ адолати иҷтимоӣ вуҷуд дошта метавонад, зеро маҳз дар ин ҷомеа адли илоҳӣ татбиқ мегардад. Ба назари ихвониҳо мусулмонон бар зидди ҳар гуна зулм дар ҷомеа мубориза бурда, ҳастии нопокро(ал-каён)-ро аз байн бурда, бо розигии Худованд, давлати боадолат бунёд месозанд.[28] Низоми исломӣ метавонад барои татбиқи адолат хам заминаҳои моддӣ ва ҳам маънавӣ ба вуҷуд биоварад, дар сурате, ки дигар низомҳо то ин вақт ин корро анҷом дода натавонистанд, яъне агар онҳо заминаҳои моддиро ба вуҷуд оварда бошанд ҳам, заминаҳои маънавиро ба вуҷуд оварда натавонистанд.[29] Ихвониҳо заминаҳои маънавӣ, гуфта фақат исломро дар назар доранд, на маънавиёти воқеӣ-илму фалсафа, санъат, ахлоқ ва ғайра. Аз ин ҷиҳат назарияи ихвониҳо хеле маҳдуд аст, ҳатто нисбати таълимоти аксари мазҳабу равияҳои исломӣ, ки ба фарҳанги маънави як андоза таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Ихвониҳо фақат дину диндориро асоси маънавиёт мешуморанд. Мустақилияти фарҳанги дунявӣ барои онҳо ба ҳамон андоза эътибор дорад, ки ҳастии воқеӣ, моддиро ба асос нагирад ва он вобастаи нерӯи фавқуттабиӣ, махлуқи он бошад.[30] Ин ақидаи умумӣ барои ҳамаи дингароён аст, вале

---

[27] Кямилев Ю.А. Современная западная философия религии. М. 1987. С.102.

[28] Маҷмӯаи «Тариқ ад-даъва». –Қоҳира. 1979. С -28-29.

[29] Ҳамон ҷо. –С. 28.

[30] С. Қутб. Маъолим фӣ ат-тариқ. –Бейрут.1969 –С. 44

ифротгароён доир ба ин масъала ҳам мавқеи ифротӣ ишғол мекунанд, онро вобастаи сарчашмаи фаъоли холиқ медонанд.

Дар назарияи иҷтимоӣ ва сиёсӣ низ ихвониҳо ҳама дигаргуниҳоро вобаста аз иродаи илоҳӣ медонанд, вале ин ақидаи худро бо субъекти дигаргуниҳои иҷтимоӣ алоқаманд мешуморанд. Агар аз исломи имрӯза низоми иҷтимоиро бунёд кардан лозим бошад, он чун қолабҳои низом истифода шавад, пас ҳоло чунин ҷомеа, ки ин корро анҷом диҳад, вуҷуд надорад, ки шаритаи Аллоҳро таҳким бахшад. Пас, чунин ҷомеаро бунёд кардан лозим аст.

Принсипи универсализм, ки онҳо нисбати ислом истифода мебаранд, ҳама ҳолатҳо, ба назарашон, фаро мегирад. Ин принсип ба онҳо имкон медиҳад, ки ислом саҳнае тасаввур шавад,ки ҳама чиз дар он метавонад пайдо шуда, ривоҷ ёбад: илм, илоҳиёт, мантиқ, ақлгароӣ, санъат ва ғайра ва ниҳоят робитаи холиқ ва махлуқи ӯ, табиату инсон ва ҷомеаро нишон диҳанд. Бо вуҷуди ин гуна васеъ сохтани ислом, Сайид Қутб исломро ғояи абстрактӣ намедонад, онро танҳо ҷаҳонбинӣ ва эътиқод намешуморад, балки онро ба низомдороварандаи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон мешуморад. Аз ин нигоҳ ҷамъияти исломӣ қоидаҳо ва қонунҳоеро фаро мегирад, ки бе риояи онҳо мусулмон будан имкон надорад. Ин ҷомеа пештар аз он ки эътиқод ба Худои ягона дар ҷомеа тасдиқ шавад, вуҷуд надорад.

Ихвониҳо кӯшиш мекунанд, ки афзалиятҳои «ҷомеаи исломиро» нишон диҳанд ва барои ин ҳама гуна имкониятҳоро истифода мебаранд ва ҷомеаи ғайри исломиро ҷомеаи «ҷоҳилия» ном мебаранд. Мафҳуми «ҷоҳилия» мафҳумест барои ифода кардани ҷомеаи тоисломӣ дар Нимҷазираи Арабистон чун, ки ин мафҳум дар ибтидои ислом истифода мешуд ва он ба ду маъно буд, яке барои ифодаи ҷомеаи авлодӣ- қабилавӣ, кӯчӣ, ки бо мафҳуми «барбарҳо» (варварҳо) мушобеҳ аст, дигар барои бутпарастони арабҳои то исломӣ, ки онҳо тавҳидро эътироф надоштанд ва онро намефаҳмиданд. Яъне ифротгароёни исломӣ ҳамон мафҳуми қадимаро мазмуни тоза бахшида, онро нисбати «аҳли китоб» ва ҳамчунин муттаҳидони онҳо истифода мебаранд. Азбаски ба гуфтаи онҳо давраи пайғамбар ва хулафои рошидин давраи тиллоии мусулмонон аст ва дар он давра ислом ба таври расмӣ ҳукмрон буд, пас вазифаи мусулмонон ҷомеаи худро дар партави он бино кардан аст. Ҳикмати таърих ва даврабандии он барои ифротгароёни исломӣ мушкилотро ба вуҷуд овардааст, аз яктараф онҳо фақат хоҳиши одамонро дар дигаргуниҳои таърихӣ ба инобат мегиранд, ки ҳеҷ ба таърихфаҳмии илмӣ наздикӣ надорад, аз дигар тараф, хоҳиши одамонро бо инкишофи нерӯҳои истеҳсолӣ алоқаманд месозанд, ки дарҳамбарҳамиро дар фаҳмиши таърих боз ҳам бештар месозад. Аз ҷумла, ихвониҳо чунин ҳисоб мекунанд, ки муаррихони таърих на фақат истеҳсолот, нерӯҳо ва муносибатҳои истеҳсолӣ ба шумор меравaнд, балки он нерӯҳо ва муносибатҳо ба сабаби он муҳаррики таърих мешаванд, ки ба хоҳиши одамон табдил меёбанд[31]. Чунин бесуботӣ ва акси воқеиятро дар назар гирифтани ихвониҳо ба он сабаб аст, ки онҳо тарихро зуҳури иродаи илоҳӣ медонанд, ки он ба воситаи амали субъективӣ дар амал татбиқ мешавад, зеро Худованд, ба фикри онҳо, руҳи худро ба инсон мегузорад ва инсон дар амалӣ шудани он талош мекунад. Бо вуҷуди он ки ихвониҳо фатализми исломиро ба инсон бор мекунанд, дар айни замон онҳо ноилоҷанд эътироф кунанд, ки амали инсон қисман аз руи иродаи худи ӯ амалӣ мешавад ва инсон барои амалаш масъул аст. Дар ин гуфтаҳои ихвониҳо, чунонки мо дар муносибати онҳо ба моликият мушоҳида кардем, бесуботии ақидаи онҳо равшан аст. Ин бори дигар

[31] М. Қутб. Шубаҳот ҳавла-л-ислом. Қоҳира, 1978. Саҳ. 27

хусусияти эклектикӣ доштани назарияи онҳоро, ки ба буржуазияи хурд ва гурӯҳҳои маргеналӣ хос аст, исбот мекунад. Дар ин маврид гуфтаи К. Маркс бори дигар пеши назар меояд, ки гуфта буд «инсон ботинан бо олами маънавӣ пайвандӣ дорад ва зоҳиран бо муҳити атрофи худаш. Аз инҷо айният донистани ҳаёти маънавӣ бо моҳияти инсон маънои бегонагии инсон аз моҳияти худашро дорад, ки худшиносии инсон, ки аз хислати инсон аст, ба субъекти мустаъқил табдил меёбад».[32] Аз таҳлили осори ихвониҳо бармеояд, ки таълимоти онҳо дар асоси аслҳои антропологияи динӣ, худомеҳварӣ, моҳияти гунаҳгор будани инсон ва эҳтиёҷ ба наҷот доштан, дугонагии ҷону ҷисм бунёд шудааст ва ин мафҳумҳо хоси эътиқоди динӣ буда, ба илм ҳеҷ мансубият надоранд. Онҳо на фақат ҳоло қимати илмии худро дар назди намояндагони илм аз даст додаанд, балки дар назди бисёр мутафаккирони исломӣ ҳам чандон эътибор надоранд ва наметавонанд хусусияти ҳақиқии инсонро ифода кунанд. Мутафаккирони исломӣ ба ғайр аз аҳли тақлид, ки ба фикри Муҳаммад Иқбол, ба карахтии фикр роҳ додаанд[33] дигарон бештар дар бораи фаъол будании инсон, соҳибихтиёри иродаи худ будан ва масъули амалҳои худ будани инсон ҳарф мезаданд, пас дар ин маврид ҳам маҳдуд будани ақидаи ифротгароён ва хусусияти иртиҷоӣ доштани мавқеи онҳо бараъло намудор аст. Ба қавли баъзе аз муаллифон, ихвониҳо низоми мураккаби эклектикӣ ва метафизикиро ба вуҷуд овардаанд, гарчи ба таҳлили фалсафӣ онҳо чандон эътибор намедиҳанд, вале дар вақти зарурӣ ба он муроҷиат мекунанд. Аз ҷумла, аз нигоҳи фалсафӣ исбот карданӣ мешаванд, ки инсон дар маркази офариниши олам қарор дошта, субъекту натиҷаи ниҳоӣ ва ҳадафи Худованд аст ва дар ин маврид ба назарияи илоҳиёти исломӣ доир ба муносибати инсону Худо, инсону табиат, ки масъалаҳои сирф фалсафӣ мебошанд, муроҷиат мекунанд. Ихвониҳо аксиологияи хоси исломиро дар пояи ақидаи ифротии худ ба вуҷуд овардаанд, ки арзишҳои воқеии инсонӣ дар он тафсири динӣ пайдо кардаанд. Мисли чунин арзишҳо: демократия, адолат, гуманизм ва ғайра моҳияти динӣ ба худ гирифта, дар доираи назарияи ифротии онҳо шарҳу баён пайдо кардаанд, ки ба гуманизму демократияи воқеӣ ҳеҷ алоқа надоранд, зеро вуҷуди онҳо бо сарчашмаи трансендентӣ алоқаманд гардидааст.

Маълум гардидааст, ки назарияи ихвониҳо чун дигар назарияҳои исломгароён дар асоси дихотомияи дину дунё, инсону Худо, инсону табиат бунёд шудаанд, ки дар ҳар ҷониб дихотоми тарафҳои муқобилу зид вуҷуд дорад. Дихотомияи давлатҳои дунявӣ, демократӣ ва исломӣ ҳам намунаи чунин фаҳмии дихотомӣ аст. Ҷустҷӯи зиддияту ихтилоф, дӯсту душман ҳамеша ба ҷудоӣ ва ихтилоф меанҷомад. Чунин фаҳмиш ба синтези ҷонибҳои зид имкон намедиҳад ва ҷомеаҳои исломиро аз пешрафти иқтисодӣ, фарҳангию сиёсӣ маҳрум месозад, ҳол он ки пешрафти ин кишварҳо дар синтези тарафҳои муқобил, синтези ҷомеаи анъанавӣ бо ҷомеаи муосир мебошад. Набояд зиддиятро дар диндории кишварҳои исломӣ ва дунявигароии Ғарб ҷустуҷӯ кард, ҳарчанд ин амал ҳам таъсир дорад, балки дар назарияю таълимоти ифротгароёни исломӣ ҷустуҷӯ намуд. Ҳамаи ин муқобилгузориҳо, оштиноназариҳо фақат заминаи сиёсӣ доранд ва ин андешаи сиёсиашонро онҳо бо либоси аз ҳад исломӣ буданашон пӯшонидан мехоҳанд. Ба эҳсоси динии мардум таъсир расонида, худро ғамхори дин намудор месозанд ва бо ин роҳ дар байни мардуми оддӣ, мардуми бекору мазлум, аксаран бемаълумот, ин гурӯҳи мансабталошу қудратталаб мехоҳанд нуфуз пайдо кунанд. Аммо то ҳол дар таърих нашудааст, ки идеологияи қишрҳои маргиналӣ ба

[32] К. Маркс и Ф. Энгелс. Том 2. Саҳ. 153.
[33] М. Иқбол. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. Душанбе. 1999 Саҳ. 44.

қудрати сиёсӣ расида, пешрафти ягон кишварро таъмин карда бошанд. Пас, ҳар чӣ дур будан аз ин таълимот, пешгирӣ аз нуфузи он дар фазои маънавии ҷомеа ба манфиати пешрафти кишварҳои исломӣ он аст. Онҳо мехоҳанд кишварҳои ислмоӣ симоии махсуси худро дошта бошанд ва ин махусусиятро фақат дар дин мебинанд, на дар пешрафти илм, фарҳанг, иқтисод, ҳоло он ки бе пешрафти чунин соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ҳеҷ кишвар мақоми арзандаро дар ҷаҳони муосир пайдо намекунад. Илова бар ин пойбандии ин кишварҳо фақат ба дин дар асл гирфтани пеши роҳи инкишофи онҳост ва дар натиҷа тобеияти доимии иқтисодӣ, технологӣ ва ҳатто фарҳангӣ ба кишварҳои пуриқтидори Ғарб боқӣ хоҳад монд. Ифротгароёни исломӣ хоҳанд ва ё нахоҳанд, дар ниҳоят ба кишварҳои соҳибқудрат, ки ҳоло ҳамаашон кишварҳои ғайриисломианд, хизмат мекунанд, кишварҳои худро ба бозори молҳои саноатию технологии онҳо табдил медиҳанд ва онҳоро чун кишварҳои вобаста боқӣ мегузоранд.

Дар байни созмонҳои ифротгароӣ ва террористӣ ихвон-ул-муслимин мақоми хоси худро дорад, аввал ин ки созмони сернуфузтарин ва паҳншудатар дар аксари кишварҳои исломӣ мебошад, яъне ҷуғрофияи фаъолияти он хеле васеъ аст; он созмонест, ки таълимоташ заминаи аксари созмонҳои ифротӣ гардидааст. Идеологҳои он Ҳасан ал-Банно, Саид Қутб, М. Ғаззолӣ, М. Қутб, Х. Ал-Баҳо ва дигарон эътибору нуфузи зиёд байни созмонҳои ифротӣ пайдо кардаанд. Аксари нуктаҳои назариявиро доир ба “исломи пок”, “баргаштани ба асри тиллоии ислом”, “исломи ибтидоӣ”, “назарияи давлати исломӣ”, “роҳи исломии тараққиёт” ва ғайра аз ҷониби онҳо асоснок карда шудаанд, ки дигарон онҳоро бо баъзе тағйиротҳо қабул кардаанд. Абатта худи ин созмон низ аз таълимоти дигарон низ бебаҳра нест, мисли таълимоти Абӯаъло ал-Мавдудии Покистонӣ. Вале нуктаҳои асосии таълимоти ифротгароён аз ҷониби идеологҳои “ихвону-л-мусимин” асоснок шудаанд, аз ҷумла назарияи муосири “такфир”, “ҳакамия”, “адолати исломӣ” ва ғайра.

Бояд зикр кард, ки тарзи сохтори созмон низ аз ҷониби бисёр созмонҳои ифротӣ дастгирӣ ёфтааст. Мақсаду ҳадафҳои муборизаи созмонҳои ифротӣ дар пешгирӣ аз бозсозии ҷомеаи анъанавӣ дар кишварҳои исломӣ, ҳимоя аз истеҳсолоти хурди молӣ ва вобаста ба ин ҳимояи манфиатҳои табақи буржуазияи хурд аст, ки зимни пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ногузир мақоми худро дар ҷомеа аз даст медиҳанд ва дар натиҷа эътирозҳои гуногунро ба вуҷуд меоварад. Эътирози созмонҳои ифротии исломӣ дар асл, эътирози стихиявии майдабуруазӣ доир ба навсозии ҷомеаи анъанавӣ буда, ҳаргуна амалҳои ифротиро ба вуҷуд меоварад.

АДАБИЁТ:

1. Милославская Т.Б. Деятельность «братыв мусульман» в странах Востока// Ислам в страннах Ближнего в Среднего Востока. Москва- 1982. С. 20.
2. Ҳасан ал-Банно. Рисолат ад-даъва, Қоҳира.1978. С.12
3. Hexworth-Qunne J. Op .cit. p. 59
4. Ахмедов С. Ислам и общество в учении Сайида Кутба и других идеологов «Братьев- мусульман/Современный ислам: идеология и политика. М.1985. 3-ое изд. Т.1. С. 142.
5. Борисов А. М. Роль ислама во внутренней и внешней политике:Египта(XXвек) М. 1991. С. 212
6. В. И.Ленин. Доир ба шикасти ҳукумати худ дар ҷанги империалистӣ/Асарҳо.ҷ. 26. С. 290-291.

7. К. Маркс. Восемнадцатое брюмера Луи Бонопарта/К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч.т.8. С. 119-120.

8. Милославская Т.Б. Деятельность «братыв мусульман» в странах Вастока// Ислам в страннах Ближнего в Среднего Востока. Москва- 1982. С. 20.

9. Ҳайкал М. Осень гнева. Расказ о начале и концепции Анвар Содота. Бейрут, 1983. С.447

10. Said Ali A. M. Wenntr M. Modern Islamic Reform Molerents.:The Muslim Brothte in Contemporary Egipt// Middle East Jornol 1982. Vol. 36. №3. p.344.

11. Волфсон Ҳ. У. Фалсафаи илми калом. Теҳрон- 1376. С. 321.

12. Ибни Халдун. Муқаддима. Ҷ.3. Теҳрон.1368. С.10-11.

13. Маҷмӯаи «Тариқ ад-даъва». Қоҳира. 1979. С -28-29.

14. С. Қутб. Маолим фӣ ат-тариқ. Бейрут.1969 – С. 44

15. М. Қутб. Шубаҳот ҳавла-л-ислом. Қоҳира. 1978. С.27.

16. К. Маркс и Ф. Энгелс. Том 2.С.153

17. М. Икбол. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. Душабе. 1999 С. 44

"ИХВОН-УЛ- МУСЛИМИН": ИДЕОЛОГИЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА

В статье рассматривается процесс становления идеологии этой организации через её участие в политической борьбе, начиная с 20-х годов прошлого столетия до наших дней. Если в первоначальном периоде данное движение сыграло определённую роль в борьбе пртив английских колнизаторов в Египте, то впоследующие периоды, после освобождения Египта от колониализма, создания независимого нациoнльного государства Египта превратилось в реакционную радикально-исламистскую силу, провостоящую развитию национальных и демократатических преобразований. Ихванисты идеализируют период первоначального ислама, создаёт утопическое представление об исламском государстве и на этой основе противопоставляет идею "чистого ислама" периода пророка и праведных халифов национально- освободительным движениям инациональным государств. Их цель является создание исламского государства на основе шариата. Они обновывают свою позицию идеями ханбализма о тавхиде: тавхид-ур-рубубия, тавхид-ул-улухия, тавхид-ул-асмоъ-ус- сифат, тавхид-ул- хакимия. Сайид Котб последний пункт считает очень важным для создания исламского государства. Ихванисты для достижения этой цели используют джихад и такфир. По их мнению только"джихад меча"может обеспечить прихода к власти исламистам и победу ислама во всем мире. Осуществление социальной справедливости становится возможным при исламском государстве.

***Ключевые слова**: Ассоциация "братьев-мусульман", радикализм, фундаментализм, возрожденчество, исламское государство, тавхид, рубубият, шариат, джихад, такфир, хакамия, традиционализм .*

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

ТАЪСИСИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ ВА ШАКЛГИРИИ НИЗОМИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР МИНТАҚА

МИРЗОЕВ НИЁЗ МИРЗОБАДАЛОВИЧ
доктори илмҳои таърих, профессор, сарходими илмии Институти Омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Рӯдакӣ,33. Тел: +992 919160029. E-mail: Diplomat.ti94@mail.ru

МИРЗОЕВ ҲАБИБҶОН ТАБРИКҶОНОВИЧ
номзади илмҳои таърих, ходими илмии Институти Омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Рӯдакӣ,33. Тел: +992 933609494. E-mail: Diplomat.ti94@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон фаъолияти сисолаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро мавриди таҳлилу баррасиҳои ҳамаҷониба қарор доданнд. Муаллифон ба он ишора мекунанд, ки муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳукукии Иттиҳоди давлатҳои мустақил дар заминаи рушду инкишоф қарор дорад. Бояд қайд кард, ки барои таҳлили ҳаматарафаи муносибатҳои байналхалқии хозира ҳама ҷанбаҳои хоси ин мамлакатҳоро таҳлил кард. Хусусияти амалии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аҳамияти назариявӣ ва илмиро имрӯз доро мебошад. Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил барои амнияти минтақа ва баланд гардонидани иқтисодиёти мамлакат ва рушду тақвияти илму фарҳангии халқҳо мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, муносибатҳои дипломатӣ, стратегияҳо, вохуриҳо, нишастҳо, тавзеҳот, пасошӯравӣ, заминаҳо ва рушди он.*

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ин ташкилот ва созмони минтақавию байналхалқии калонтарин дар минтақаи пасошуравӣ ба ҳисоб меравад. Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил моҳи декабри соли 1991 бо мақсади мусоидат ба раванди ҳалли масъалаҳои муҳимтарин дар марҳилаи ташаккули давлатҳои мустақил ва ҳифзи робитаҳои таърихии кишварҳои аъзо таъсис дода шуд. Иттиҳод (ИДМ) дар марҳилаи кунунӣ ба сифати фазои мусоид ҷиҳати таҳкими муколамаҳо байни кишварҳои узв, роҷеъ ба муҳокимаю баррасии масоили сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ фаъолият мекунад. 8 декабри 1991 дар Вискул, иқоматгоҳи Ҳукумати Беларус дар «Бешазори Беловежская» роҳбарони давлатҳои Беларус, Русия ва Украина Созишнома дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ба имзо расониданд. 21 декабри 1991 дар Алмаато (Қазоқистон) ба ғайр аз Гурҷистон ва кишварҳои соҳили Балтик, роҳбарони 11 давлати соҳибистиқлол Протоколи Созишномаи мазкурро ба имзо расониданд, ки дар он таъкид гардидааст: Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Молдова, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Туркманистон, Ҷумҳурии Узбекистон ва Украина «бар мабнои баробарҳуқуқӣ ва ҳамчун Тарафҳои Мувофиқ Иттиҳоди давлатҳои мустақилро таъсис медиҳанд». Дар он марҳила ҳамчунин Эъломияи Алмато қабул гардид [7].

ИДМ дар асоси Оинномаи аз ҷониби Шурои сарони давлатҳо 22-юми январи соли 1993 қабул гардида, амал менамояд. Давлатҳои аъзои Иттиҳод субъектҳои мустақил ва баробарҳуқуқи байналмилмилалӣ мебошаднд. Иттиҳод пеш аз ҳама ба равнақу ривоҷ ва

пойдории муносибатҳои дӯстӣ, ҳамҷаворӣ, ризоияти байни миллатҳо, боварӣ, ҳамфикрӣ ва ҳамкории муфиди байни давлатҳо хизмат мекунад ва ваколати фавқулмиллӣ надорад.

Моҳи сентябри соли 1993 сарони кишварҳои ИДМ дар бораи таъсис додани Иттиҳоди иқтисодӣ Шартнома имзо карданд, ки он ба консепсияи тағйири шакли ҳамкории хоҷагӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо дарназардошти дигаргуниҳои воқеӣ асос ҷой дода шудааст. Асоси Шартнома аз тарафи иштироккунандагонаш дарк кардани зарурати ташаккули фазои умумии иқтисодиест, ки ба интиқоли озоди мол, хизматрасонӣ, қувваи корӣ, сармоя; таҳия кардани сиёсати мувофиқашудаи пулию қарзӣ; наздик кардани усулҳои танзими фаъолияти хоҷагидорӣ, муҳаё намудани шароитҳои мусоид барои инкишофи равобити мустақими истеҳсолӣ бунёд меёбад [6, с.57].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки мову шумо бояд дар мафҳуми Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил минбаъд ташкилоти байналхалқиеро дар назардошта бошем, ки он бо назардошти талаби замона, бе истифода аз зӯроварӣ, бо риояи талабу дархостҳои меъёрҳои байналмилалӣ ва тасмими мустақилонаи давлатҳои аъзо, дар алоҳидагӣ бунёд гардидааст ва ҳамчун сохтори олимақом, ба сиёсати дохилии давлатҳои аъзо дахолат накарда, муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳои аъзои онро танзим менамояд.

Иттиҳодияҳои минтақавии интегратсионӣ ба монанди созмонҳои байналмилалии давлатҳо дастгоҳҳои умумии идоракуниро аз қабили машваратӣ, иҷроия, маъмурӣ, судӣ доранд, ки фаъолияти онҳо барои ташкили иттиҳодияи сиёсӣ мусоидат менамояд. Яке аз тамоилҳои навтарини рушди созмонҳо ва иттиҳодияҳои минтақавии байналмилалӣ ин бунёди мақомотҳои байнипарлумонӣ мебошад, ки онҳо вазифаҳои машваратиро иҷро карда, омили демократикониии муносибатҳои байналмилалӣ мебошанд. Айнан чунин мақом Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ мебошад.

Ҳанӯз дар даҳсолаи аввали мавҷудияти ИДМ асоси меъёрӣ-ҳуқуқии аъзои он ба вуҷуд оварда шуд. Якчанд ҳуҷҷатҳо ба истифодаи потенсиали иқтисодии мамлакатҳои аъзои иттиҳод равона шудаанд. Бо вуҷуди ин як қатор созишномаҳо қисман ё ҳатто пурра иҷро намешуданд. Аз ҷумла, он амалиёти ҳуқуқие, ки бе онҳо ҳуҷҷатҳои имзошуда эътибори ҳуқуқии байналмилалӣ надоранд, иҷро намешд. Ин пеш аз ҳама аз тарафи парлумонҳо ва ҳукуматҳои миллӣ тасдиқ шудани созишномаю шартномаҳо буда, боиси он мегардад, ки баъзе аз давлатҳои аъзои ИДМ ӯҳдадориҳои гирифтаашонро иҷро намекарданд.

Дар солҳои охир як қатор давлатҳои аъзои ИДМ ва Иттиҳоди Аврупо алоқаҳои байниҳамдигариро бо ба роҳ мондани муколамаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мустаҳкам намуданд. Дар ин ҷода созишномаҳо дар бораи шарикӣ ва ҳамкории дутарафа байни Русия, Украина ва дигар давлатҳои ИДМ бо Иттиҳоди Аврупо, ҳамчунин фаъолияти сохторҳои байнипарлумонӣ ва байниҳукуматӣ манфиатнок буданд. Қарори Иттиҳоди Аврупо аз 27 апрели соли 1998 дар бораи эътирофи мақоми бозории корхонаҳои Русия, ки ба бозорҳои Аврупо маҳсулот содир мекунанд, дар ин самт хеле муҳим буд.

Дар ҳамон шароит ИДМ барои нигоҳ доштани алоқаҳо, содироту воридоти маҳсулот тамоми имкониятҳоро истифода бурд ва ин барои ҳалли масъалаҳои баҳснок тамоми шароитҳои заруриро ба вуҷуд овард.

Аз ин хотир ин давра барои мамлакатҳои аъзои ИДМ аз ҷиҳати рушд ва навшавии раванди интегратсияи мамлакатҳои аъзои иттиҳод самаранок буд. Раванди эҷоди қонунҳо муносибати мамлакатҳои аъзои ИДМ-ро ба иттиҳод тағъир дод.

Дар шароити имрӯза дар дохили ИДМ якчанд иттиҳодҳои сиёсӣ ва иқтисодии минтақавӣ ба вуҷуд омадаанд. Иттифоқи Белоруссия ва Русия, Иттифоқи Белоруссия,

Қазоқистон, Қирғизистон ва Русия, иттиҳоди дохилии Осиёи Марказӣ (Ӯзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон) ва шарқиаврупоӣ (Украина, Молдавия) аз ҷумлаи онҳо мебошад.

5-уми октябри соли 2007 дар рафти саммити ИДМ дар шаҳри Душанбе Консепсияи рушди минбаъдаи ИДМ ва Нақшаи чорабиниҳои асосии амалӣ гардонидани он қабул карда шуданд. Кишварҳо дар доираи Иттиҳоди давлатҳои мустақил ба воситаи мақомоти зерини асосии ҳамоҳангсоз-Шурои сарони давлатҳо, Шурои сарони ҳукуматҳо, Ассамблеяи Байнипарлумонӣ, Кумитаи Иҷроия ва Кумитаи Байнидавлатии иқтисодии Иттиҳоди иқтисодӣ ҳамкорӣ мекунанд [2, с. 49-62].

24-уми марти соли 1994 тибқи қатъномаи 48/237 Ассамблеяи генералии СММ Иттиҳоди давлатҳои мустақил ба ҳайси нозир пазируфта шуда, 3-юми августи соли 1994 мувофиқи моддаи 102 Оинномаи СММ, Оинномаи ИДМ ҳамчун созишномаи байналмилаии бисёрҷониба дар Котиботи СММ ба қайд гирифта шуд. Иттиҳоди давлатҳои мустақил ҳамчун созмони минтақавии байналмилалӣ эътироф гардида, дар ҳамоишҳои бузурги сатҳи байналмилалӣ иштироки фаъол дорад.

Дар тӯли зиёда аз 30 соли фаъолияти якҷояи иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳои иштирокчии Иттиҳод пойгоҳи мустаҳками ташкилию ҳуқуқиро бунёд карданд, ки имконият дод дар муддати кӯтоҳ бухрони системавӣ паси сар гардад, суръати пешрафти иқтисодӣ баланд шуда,ҳаҷми савдои байниҳамдигари афзояд. Стратегияи рушди иқтисодии ИДМ дар давраи то соли 2020, ки кишварҳои иштирокчии Иттиҳод маъқул донистаанд, соли ҷавонони ИДМ эълон кардани соли 2009 ва ҳамчунин муайян кардани ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика ҳамчун соҳаи асосии ҳамкории кишварҳои иштирокчии ИДМ барои равандҳои ҳамгироӣ, тавсеаи ҳамкории мутақобилан судманд, баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии халқҳои давлатҳо омили муҳими иловаги мегарданд ва минбаъд ба иттиҳоди тавонои минтақавӣ ва объекти муқтадири системаи хоҷагидории ҷаҳонӣ табдил ёфтани Иттиҳод мусоидат хоҳад кард. [5, с.33-37].

Ҳамкорӣ дар доираи Иттиҳод тавассути мақомоти оинномавии он, аз ҷумла, мақомоти олии Шурои сарони давлатҳо, Шурои сарони ҳукуматҳо ва Шурои вазирони корҳои хориҷӣ ба роҳ монда шудааст. Қароргоҳи Кумитаи иҷроияи ИДМ дар ш.Минск ва шӯъбааш дар ш. Москва ҷойгир шудаанд. Дар қатори мақомоти дар боло зикр гардида, дар ИДМ зиёда аз 70 сохтори соҳавӣ вуҷуд доранд, ки робитаҳои муштараки давлатҳои узвро дар соҳаҳои муҳими фаъолияти ИДМ ҳамоҳанг менамоянд. Мувофиқи Оинномаи ИДМ ҷаласаҳои мақомоти олии Иттиҳод - шуроҳои сарони давлатҳо, сарони ҳукуматҳо ва шурои вазирони корҳои хориҷӣ мунтазам на камтар аз ду маротиба дар як сол баргузор мегарданд. [2, с.33].

Дар давоми 30-соли фаъолияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Ҷумҳурии Тоҷикистон аз марҳилаи аввали таъсисёбии, узви комилҳуқуқи он буда, усул ва санадҳои появии онро эътироф менамояд ва мушорики фаъоли равандҳои ҳамгироӣ мебошад. Дар сиёсати хориҷии хеш, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувори муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷониба бо давлатҳои узви ИДМ аҳамияти вижа медиҳад. Аз замони таъсиси Иттиҳод, давлатҳои узв пояи устувори ҳуқуқи ташкил додаанд, ки имкони дар фосилаи кӯтоҳ аз бӯҳрони системавӣ баромадан ва сабаби рушди иқтисод ва тавсеаи савдои мутақобиларо фароҳам намуд.Дар доираи ИДМ Тоҷикистон тақрибан 2 ҳазор санади қабулшударо ба имзо расонидааст, ки шумораи умумии он то имрӯз қариб 3 ҳазорро ташкил медиҳад. Аз он санадҳо қарорҳои Шурои сарони давлатҳо - 400, Шурои сарони ҳукуматҳо - зиёда аз 1000 ва Шурои вазирони корҳои хориҷӣ - 200 ададро ташкил медиҳад.Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи таъсисёбии (20

июни с.2000) Шурои намояндагони доимии давлатҳои узви ИДМ, дар кори он иштироки фаъол менамояд.

Нақши муҳимро дар ҳамшарикии гуногунҷанбаи давлатҳои ИДМ, ҳамкорӣ дар соҳаи гуманитарӣ мебозад. Тоҷикистон яке аз иштирокдорони фаъол дар соҳаи ҳамкории гуманитарии давлатҳои узви ИДМ мебошад. Дар ин самт Тоҷикистон аз 88 санади мавҷуда, 53 адади онро ба имзо расонидааст. Моҳи майи соли 2006 дар Душанбе зимни нишасти Сарони ҳукуматҳо фонди байнидавлатии ҳамкорихои гуманитарӣ бунёд карда шуд. Тоҷикистон фаъолияти Шуро оид ба ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои узви ИДМ ва Раёсати фонди байнидавлатии ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои ИДМ-ро ҷонибдорӣ менамояд. Шаҳри Душанбе мизбони ду нишасти муштараки Шурои гуманитарии ҳамкорӣ ва Раёсати Фонди байнидавлатии гуманитарии ҳамкорӣ буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббусгари пешниҳод ҷиҳати эълон намудани соли 2008 ҳамчун Соли хониш ва адабиёт дар ИДМ мебошад. Бо дастгирии Раёсати фонди байнидавлатии ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои ИДМ дар доираи ҷашнвораи 1150-солагии асосгузори адабиёти тоҷик Абуабдуллоҳи Рудакӣ, асарҳои безаволи ӯ бо се забон нашр ва дар китобхонаҳои давлатҳои ИДМ тақсим гардид. Ғайр аз ин, китобҳои дарсии забони русӣ барои мактаббачагони давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон, ба табъ расид. Раёсати фонди байнидавлатии ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои ИДМ аз силсилаи “Адабёти классики ИДМ” (Классика литератур СНГ), ду ҷилди онро дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп кард. [3, с.74].

Соли 2011 барои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил фаромушнашаванда буд, зеро 20 сол аз таъсисёбии Иттиҳод қайд гардид. Боиси рамзи фараҳмандист, ки дар он сол раисии ИДМ ба Тоҷикистон гузашт. Тоҷикистон ба сифати раисикунанда дар ИДМ, Консепсияи раисии худро матраҳ намуд, ки татбиқи амалии мақсадҳои консептуалӣ ва стратегии рушди ИДМ-ро, ки дар санадҳои қабулшуда дарҷ гардидаанд, ба инобат гирифта буд. Дар Консепсияи раисӣ чунин меъёрҳои муҳим, чун мубориза бар зидди Ғояҳои ифротгароӣ, терроризм, экстремизм ва таҳаммулнопазирӣ ва андешидани чораҳои муштарак барои бартарфсозии оқибатҳои буҳрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ ҷой дода шуд. Дар маҷмуъ Консепсияи раисии Тоҷикистон бо тавозунии мавқеъҳо ва рафтори пайгирона зимни ҳалли масъалаҳои мавҷуда аз дигар консепсияҳо фарқ мекард. Дар ҷаласаи Шурои сарони ҳукуматҳо (19 майи с.2011, Минск), ки онро Сарвазири Тоҷикистон раисӣ мекард, нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати гузаронидани Соли амнияти саноатӣ тасдиқ гардида, тарҳи пешакии Барномаи байнидавлатии ҳамкориҳои иноватсионии давлатҳои узви ИДМ барои соли 2020 маъқул дониста шуда, қадами муҳим ҷиҳати баимзорасонии Аҳднома дар бораи минтақаи савдои озод гузошта шуд. [4, с.61].

Сентябри соли 2011 дар Душанбе ҷаласаи навбатии Сарони давлатҳои ИДМ таҳти раисии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баргузор шуд. Зимни он ҷаласа ба муносибати 20-солагии таъсисёбии ИДМ изҳороти Сарони давлатҳо қабул гардида, маърӯзаи таҳлилии “Ҷамъбасти фаъолияти ИДМ дар 20 сол ва вазифаҳо барои оянда” ва нақшаи байнидавлатии “Пойтахти фарҳангии Иттиҳод” муҳокима карда шуд.

Санаи 21.03.2021 дар Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ бо иштироки Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе мӯҳтарам Рустами Эмомалӣ маросими ифтитоҳи расмии эълон гардидани “Душанбе-пойтахти фарҳангии Иттиҳод-2021” баргузор гардид. Дар маросими ифтитоҳи расмии эълон гардидани “Душанбе-пойтахти фарҳангии Иттиҳод-2021” намояндагони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, бародаршаҳрҳо, корпуси дипломатӣ, созмонҳои

байналмилалӣ ва минтақавии муқими шаҳри Душанбе, роҳбарияти вазорату кумитаҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе, раёсату идораҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, коршиносон, ширкатҳои сайёҳӣ ва намояндагони васоити ахбори омма иштирок намуданд. Дар оғози барнома муовини Раиси Кумитаи иҷроия - котиби иҷроияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Бекетжан Жумангулов ва директори иҷроияи Бунёди байнидавлатии ҳамкориҳои гуманитарии кишварҳои аъзои ИДМ Анатолий Иксанов дар бораи таърих ва аҳамияти барномаи байнидавлатии “Пойтахтҳои фарҳангии Иттиҳод” суханронӣ намуда, Сертификати эълон гардидани “Душанбе-пойтахти фарҳангии Иттиҳод-2021”-ро ба Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ супориданд. Баъд аз қабули Сертификат Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ суханронӣ намуда, намояндагони кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, бародаршаҳрҳо, намояндагиҳои корпуси дипломатӣ, созмонҳои байналмилалии муқими шаҳри Душанбе ва меҳмонону иштирокдорони барномаи мазкурро барои ташрифашон ба пойтахти азизу маҳбуби Тоҷикистон- шаҳри Душанбе хайрамақдам гуфта, барои интихобу эълон намудани “Душанбе-пойтахти фарҳангии Иттиҳод-2021” ба роҳбарону масъулини барномаи байнидавлатии “Пойтахтҳои фарҳангии Иттиҳод” сипосгузорӣ намуданд. Маврид ба зикр аст, ки Барномаи байнидавлатии “Пойтахтҳои фарҳангии Иттиҳод”, бо мақсади муаррифии фарҳангу тамаддун, имкониятҳои сайёҳӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои мутақобилан судманди давлатҳои мазкур роҳандозӣ карда шудааст. Имрӯз муносибатҳои байналхалқӣ дар фазои пасошӯравӣ хислатҳои гуногунро ба роҳ монда истодааст, ки мамлакатҳои дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шомил буда бо ҳамдигар муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда ба рушду инкишофи ҳама гуна соҳаҳо дастгири якдигар мебошанд.

Бо мурури замон ҷаҳон дар тағйирот аст бинобар ҳамин муносибатҳо дар фазои пасошӯравӣ низ дар тағйирот аст ва бинобар ҳамин кишварҳо кушиш аз он менамоянд, ки дар баробари мамлакатҳои пешрафта худро муаррифи намуда бо ин гуна кишварҳо муносибатҳои ҳасанаро ба роҳ монанд.

Дар марҳилаи кунунӣ Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо фаъолияти воқеии худ, аҳамиятнокӣ ва устувориашро собит менамояд. Пояи ҳуқуқию меъёрии пурмазмун таҳия гардида, механизми ҳамкориҳо ва низоми равобити муштарак дар иқтисод, соҳаи фарҳанг ва таҳкими суботу амният роҳандозӣ шудааст. Бо назардошти ин метавон фаъолияти ИДМ ро ҳамчун созмони муваффақ ва нақши онро дар густариши равандҳои ҳамгироӣ, пешгирии таҳдидҳо ба амнияти милливу минтақавӣ, рушди иқтисоду сармоягузорӣ, илму фарҳанг байни кишварҳои аъзо мусби арзёби кард.

АДАБИЁТ:

1. Дурнамои рушди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар остонаи асри XXI // Ҷаласаҳои Санкт-Петербург Форуми иқтисодии -98 / таҳлили Ахбори Шурои Федератсия. - Соли 1998 - № 14 (81).
2. Зиёдуллоев Н. ИДМ: таҷриба ва натиҷаҳои даҳсола. Андешаи холии асри - XXI. - Соли 2002 - N 4. –саҳ-49-62
3. Зиёдуллоев Н. ИДМ: таҷриба ва натиҷаҳои даҳсола. Андешаи холии асри - XXI. - Соли 2002 - N 4. С-74
4. Зиёдуллоев Н. ИДМ: таҷриба ва натиҷаҳои даҳсола. Андешаи холии асри - XXI. - Соли 2002 - N 4. с-61
5. Сатирян С. Интеграция стран СНГ: трудности и перспективы взаимодействия XXI век [текст]: // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 33-37

6. Содружество Независимых Государств. Документы. Соглашение о создании СНГ от 8 декабря 1991 г. [Электронный ресурс] // Исполнительный комитет СНГ.

7. Шушкевич С.С. Об образовании Содружества Независимых Государств -СПб, 1993.

СОЗДАНИЕ СОЮЗА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ И ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕГИОНЕ

МИРЗОЕВ НИЁЗ МИРЗОБАДАЛОВИЧ

доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института изучения стран Азии и Европы НАНТ Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки, 33. Тел: + 992 919160029 E-mail: diplomat .ti94@mail.ru

МИРЗОЕВ ХАБИБЖОН ТАБРИДЖОНОВИЧ

кандидат исторических наук, научный сотрудник Института изучения стран Азии и Европы АМИТ Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки, 33. Тел: +992 933609494. E-mail: E-mail: diplomat .ti94@mail.ru

В данной статье авторы проанализировали Союз Независимых Государств. Авторы указывают на то, что социальные, экономические, политические и правовые отношения Союза Независимых Государств находятся в основе развития. Следует отметить, что для всестороннего анализа современных международных отношений он проанализировал все специфические аспекты этих стран. Практический характер Союза Независимых Государств сегодня имеет теоретическое и научное значение. Союз Независимых Государств способствует безопасности региона и улучшению экономики страны, развитию и укреплению науки и культуры народов.

Ключевые слова: *Содружество Независимых Государств, дипломатические отношения, стратегии, основы и его развитие.*

CREATION OF THE UNION OF INDEPENDENT STATES AND FORMATION OF A NEW SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE REGION

MIRZOEV NIYAZ MIRZOBADALOVICH

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street, 33. Tel: + 992 919160029 E-mail: diplomat .ti94 @mail.ru

MIRZOEV KHABIBJON TABRIJONOVICH

Candidate of Historical Sciences, Researcher at the Institute for the Study of Asian and European Countries NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street, 33. Tel: +992 933609494. E-mail: E-mail: diplomat .ti94@mail

In this article, the authors analyzed the Union of Independent States. The authors point out that the social, economic, political and legal relations of the Union of Independent States are in the process of development. It should be noted that for a comprehensive analysis of modern international relations, the authors analyzed all the specific aspects of these countries. The

practical nature of the Union of Independent States is of theoretical and scientific importance today. The Union of Independent States promotes the security of the region and the improvement of the country's economy, the development and strengthening of science and culture of the peoples.

Key words: Commonwealth of Independent States, diplomatic relations, strategies, foundations and its development.

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE TIMURIDS STATE AND INDIA IN THE WORK ABDURAZAK SAMARKANDI «MATLA-US SADAIN WA MAJMA-UL BAHRAIN»

TURSUNOV TURSUNMUROD KHUDOYMURODOVICH
chief Researcher of the ISPAEC NAST, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor. Phone: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

KHOJAEV MEHROVAR PARDALIEVICH
Candidate of Historical Sciences, docent of the Department of History of the ancient world, middle ages and archeology, Tajik National University. Phone: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Abdurazzak Samarkandi is a medieval Tajik historian and state dignitary. Born and died in Herat, spent most of his life in Samarkand. As a diplomat of the Timurids from January 1441 to December 1444, he was on a mission in India, in 1446 he was sent to Gilan, preparing for a trip to Egypt, which was canceled due to the death of Shahrukh (1447). Under the last ruler, he occupied prominent posts (sadr, naib).

In 1463, he was appointed vizier of Sultan Abu Said (1452-1469) as a sheikh of the Sufi khanakaShahpyxa in Herat and held this post until his death. In his main work, the chronicle «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain», Abdurazzak describes the history of the Mongols, Timur and the Timurids from the birth and accession to the throne (1316-1317) of Ilkhan Abu Said until 1471 inclusive. The work was created from 1467 to 1475 and is divided into two parts, covering 1304-1404 and 1404-1471. In the description of events before 1426, Abdurazzak is based mainly on the chronicle of HafiziAbru "Zubdat at-tavarih". For the period from 1426 to 1471, the work of Abdurazzak is one of the most important original historical sources.

In the first half of the 15th century, diplomatic relations were established between the Timurid state and the European country, Egypt, China, India and other countries. Abdurazzak Samarkandi also took an active part in establishing these contacts, which is a clear confirmation of his information about visits to the embassy. For example, in his memoirs in «MatlaiSadain», he wrote that in 1442 he led the ambassadors sent to southern India by Shah Rukh.

Key words:*Abdurazzak Samarkandi, Timurids, Shahrukh, ambassador, diplomatic mission, India, China, Egypt, «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain», Samarkand.*

There are many researchers and historians in history who have made an enormous contribution to the development of historical science. There are also travelers who, in their memoirs and notes, mentioned the activities of various rulers and states. This article is about a medieval historiographer, a man who served in the court of the Timurids Kamoliddin Abdurazzak Samarkandi. Abdurazzak was a Tajik scholar and Timurid chronicler. For some time he was the

ambassador of Shahrukh (1337-1447), the Timurid ruler of Herat. In 1441 Shahrukh sent Abdurazzak as an ambassador on a three-year mission to the court of the Zamorin of Calicut. [13, pp.253-256] He wrote an account of what he saw in Calicut, which is valuable information about the society and culture of Calicut. He is also the author of a long narrative or chronicle of the history of the Timurid dynasty and its predecessors in Central Asia. He served several Timurid rulers in the city of Samarkand and left a historical work, which is an important source of information [13, pp.257-268]. Many historians and researchers, such as V.V. Bartold, A.Yu. Yakubovsky, N.D. Miklukho-Maclay, S.L. Volin, V.G. Tizengauzen, S.A. Azimdzhanova, A. Urunbaev, Mirza Abdulla Gafarov and others wrote about the life and work of Abdurazzak Samarkandi.

AbdurazzakSamarkandi was born on November 7, 1413 in the city of Herat. His full name is Kamoliddin Abdurazzak, his father's name is Jaloliddin Iskhak Samarkandi. Despite the fact that Abdurazzak was born in Herat, he became known as «Samarkandi» because his father, Jaloliddin Ishaq, was from Samarkand, and the future historian himself lived in Samarkand for some time [1, p.161].

Abdurazzak Samarkandi received his primary education in Herat. Later, with the help of his father, who was a judge and imam in Herat at the Timurid court, and his brothers Abulgaffar, Abdul Kahhor and Abdul Wahhab, who were intellectuals of his time, he acquired a deep knowledge of tafsir, hadith, jurisprudence, history and linguistics. Judging by the position of his father in the palace, it can be assumed that Abdurazzak Samarkandi was also well acquainted with state affairs. It is no coincidence that he was educated at the age of 24, after the death of his father, due to his good education and abilities in this field. After that, until the age of 50, he worked in the palaces of Shahrukh Mirza (1405-1447), Sultan Abu Said (1451-1469), Mirza Abulqasim Babur (1452-1457), and other princes who ascended the throne. [6, p.9-12] According to his contemporary Abdulvos al-Nizami, Abdurazzak «for a long time under the rule of Shahrukh performed glorious deeds, some of them achieved high positions of loyalty in the service of princes, and some became nobles in the service of others».[7, p. 7-14]

However, although Abdurazzak himself does not mention these positions of loyalty in his writings, it is clear from historical events that the Timurid state played an important role in conducting foreign diplomatic relations with foreign countries [3, p.1421-1432].

In the first half of the XV century, diplomatic relations were established between the Timurid state and Rome, Egypt, India, China and other countries. The fact that Abdurazzak Samarkandi also took an active part in establishing these contacts is a clear confirmation of his information about visits to the embassy. For example, in his memoirs, entitled «The Epic of the Journey of the Indians and the Wonders of India», included in «Matla-us sadainwamajma-ul Bahrain», (or The rise of two auspicious constellations and the confluence of two oceans) Abdurazzak Samarkandi wrote that in 1442 he led the ambassadors sent to southern India by Shahrukh. The envoys left Herat on January 13, 1442, reached southeastern Iran, Arabia, the port of Hormuz, Muscat and the Arabian Sea on October 17, 1442, and remained there for five months, then at Vijayanagar Kingdom until the end of 1443, and then returned. On the way back they reached Hormuz by sea and from there in December 1444 to Herat.[15, p.14-19]

A similar «Matla-ussadain wa majma-ul Bahrain» mentions that Shahrukh sent Abdurazzak to Gilon and other places. When Abdurazzak was last sent to the embassy in Egypt, Shahrukh Mirza died (1447) and the embassy did not take place. From his own words, it is known that Abdurazzak took an active part in such diplomatic relations during the reign of the next Timurid rulers, Sultan Abu Said and Abulqasim Babur.[13, p.253]

In 1463, at the request of Abdurazzak Samarkandi, he was relieved of his duties and appointed sheikh in Herat. He died in this city in 1482 [8]

Although Abdurazzak Samarkandi is known to have written a treatise on poetry and Arabic grammar, his only surviving historical works are «Matla-us sadain wamajma-ul Bahrain». The work is written in Persian and consists of two volumes. It describes the events of the Tatar-Mongol conquest of the world, the history of Timur's life and conquests, and the history of the Timurids from 1304 to 1470 [11, p.58-62].

After a brief story about the ruler Abu Said (1316–1335), the story of Amir Timurbegins in the first volume of «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain», and from 1304 to 1405 - Central Asia, Afghanistan, Iran, Azerbaijan, partially India and other countries. History The story of historical events ends with the death of Amir Timur in Otrar on February 18, 1405 and the enthronement of his grandson Khalil Sultan (1405-1409) in Samarkand [2, p.19-22].

In the preface to the second volume, the author states that he intends to speak about the descendants of Amir Timur, starting with the accession of Shahrukh to the throne in Herat (March 1405) [4, p.59].

Abdurazzak Samarkandi published a chronicle of historical events in «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain». The chronicle of parts of the work up to the time of the author (mid-15th century) is based on earlier works. Abdurazzak himself, summing up the events of 1427, says: "Here the works of Hafiz Abru «Zubdatut-tavorikhi Boysunguri» ended, and this work is his main source. As for the coverage of the history of subsequent years, it can be said that most of them were written by Abdurazzak Samarkandi on the basis of eyewitness accounts. In any case, the historical events described in the pages of «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain», taken from Hafiz Abru or later, are important sources for research [6].

It is known that «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain» has more political events. But at the same time, the creative role of the Timurid rulers in the economic, spiritual and cultural life of the country was also in the center of attention of Abdurazzak Samarkandi. Therefore, for almost three quarters of the 15th century, the high level of science and culture in the cities of Samarkand and Herat, as well as the activities of Mirza Ulugbek, Mirza Boysungur and some other princes, were constantly covered.

It is noteworthy that the work of Abdurazzak Samarkandi «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain» was known in its time and was recognized by several historians. Later, this work became known in Europe as a rare and reliable source on the history of socio-political, economic, cultural and international relations of the Timurid period published in many languages.

Manuscripts of «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain»are now widely distributed and are stored in the book depositories of various states. The work has been repeatedly published and translated into other languages, including European ones. The most important in this work is the diary of Abdurazzak Samarkandi's journey to South India, as an important written source testifying to the diplomatic relations of the Timurids.

In 1441, Shahrukh, the ruler of Herat, sent Abdurazzak as an ambassador on a three-year mission, mainly to the court of the Zamorin in Calicut (King Kozhikode Samudri in Kerala). The main Muslim power in the Deccan at that time was the Bahmani Empire. In January 1442, Abdurazzak left Herat. He faced dangers at sea, landed at Muscat for safety, reached Caryat and became seriously ill due to the heat, but he eventually managed to recover enough to complete 18 days of sailing by sea and finally land at Calicut in the southwest west of India.[12, p.87-89]

His stay in Calicut was limited, as the king of Vijayanagara invited him to his kingdom. Abdurazzak, passing through Mangalore, Belur reached Vijayanagar. He described his travels in

«Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain». According to Abdurazzak's report, the empire of Deva Raya II extended from Ceylon (now Sri Lanka) to Gulbarga and from Orissa to Malabar columns, surrounded by Brahmins, had an olive face and wore a collar of royal pearls. He was tall, young, without a beard and mustache. When Abdurazzak met with the king, he was presented with a Chinese fan, money, camphor and betel. Abdurazzak lived on a hill near the royal palace, and two sheep, four pairs of chickens, rice and oil were sent to him daily. He described that the city of Vijayanagara was ruled by an able king. It was filled with temples, gardens and palaces. It was well fortified and the markets teemed with goods. He also mentioned the royal center of Hampi that several streams and streams flowed through hewn stone channels. Abdurazzak completed his one-year stay in Hampi at the court of the Raja of Vijaynagar and departed from there in November 1444. He left the city, reached Mangalore after 18 days, then went on to Kalahat, Muscat, Khorfakkan and finally to the port of Hormuz. Altogether he was at sea for seventy-five days. And after that, I never dared to travel again. In his travel notes, he swore that he would never sail again, because his brother had died while crossing to India [10, p. 113].

Abdurazzak Samarkandi, who visited India in the 15th century, described the city in the following words: «The city of Vijayanagar is such that the pupil of the eye has never seen a place like it, and the ear of the mind has never been informed that there is anything equal to it».[6, p. 42-44] He was a reluctant traveler who left Herat only by order of his sovereign and swore in his travelogue that he would never travel again.

It should be noted that the territory of India consisted of a number of independent states. While most of them were under the rule of Shahrukh Mirza, the rest felt his power well.

Hafiz Abru and Abdurazzak Samarkandi wrote in their writings that in the early years of Shahrukh's reign, ambassadors from northern India came to Herat in 1411, 1416 and 1421, and ambassadors from Shahrukh's palace also visited India in those years. The ambassadors fully recognize the rule of Shahrukh Mirza and declare their subordination. The envoy of Shahrukh Mirza, sent there by Khizrkhan from Delhi, also arrived in 1416 [14, p.7]. The ambassadors were well received. Ambassador Mirza Kaidu sent an envoy to India to deliver a sermon on his behalf and order the minting of money, asking what to do with it. Another envoy was sent to these envoys, and in the sermon it was instructed to mention first the name of Shahrukh Mirza, and then the name of Khizrkhan [13, p.264-265].

When in 1420 Shahrukh Mirza arrived in Arron's Karabakh for the winter, rulers, princes and ambassadors of many countries began to arrive. Among them were Indian ambassadors.

The diplomacy of the Timurid period is characterized not only by tense relations with foreign countries, but also by interaction with the rulers of vassal states.

Abdurazzak Samarkandi for 26 years, he was engaged in state affairs at the court of Shahrukh, and then at the court of other Timurids who succeeded him.

When it comes to what duties Abdurazzak performed in the palace, it should be noted that although Shahrukh said, «Abdurazzak must also serve like his father MaulanaIshaq».[9] From this we can conclude that Abdurazzak first served as a consultant to the Timurid court in Herat on some minor issues of religious and secular sciences and Sharia law. However, despite this, the position of Abdurazzak at the Timurid court was above the level of a simple servant. Evidence of this is that two years after Abdurazzak was declared worthy of palace service, (in 1439-1440) a suspicious statement was circulated against him that «he is not worthy of palace service, he does not have this level of knowledge» [15]. Hearing this, Shahrukh wanted to test Abdurazzak and organized an examination meeting on Sharia issues with prominent scholars and courtiers of Herat, and it was confirmed that Abdurazzak was more knowledgeable among his peers.

According to the information about the life of Abdurazzak, presented in the «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain», who at first an official who brought knowledge well was known to him at the court, after that he gained great attention in the eyes of the Timurid rulers and now began to actively participate in state affairs.

Information about the participation of Abdurazzak Samarkandi in political affairs is contained in the events of 1458-1459. According to Abdurazzak himself, this year he went to Astrabad as the ambassador of Abu Said. Because in this year, Sultan Hussein Boyqara occupied Astrabad and instructed Abdurazzak to negotiate. Abdurazzak Samarkandi's information about his activities in state affairs ends with the event of his visit to Astrobad. In his work, he dwells in detail on the struggle, economic and political activities of Abu Said until 1469 [7].

In 1463, at the request of Abdurazzak Samarkandi, he was relieved of his duties and appointed sheikh of the Shahrukh Khanate in Herat. HediedinthiscityinJuly-August 1482 [5].

This work is the only source that has come down to us, written by AbdurazzakSamarkandi. The historian Giyasuddin Khondamir, who was his contemporary, mentioned that there were several works by Abdurazzak, but he named only «Matla-us sadain wa majma-ulBahrain»among them.

Abdurazzak Samarkandi wrote his work mainly between 1467-1471 the history of the events of 1304-1471 is presented. It consists of two parts, the first of which describes the events from the birth of the Khalaguid Il-Khan Abu Said Bahadur (1304-1305) to the accession of Timur’s grandson Khalil Sultan in Samarkand in 1405, the second describes the events from the beginning of the reign of Shahrukh to the first years reign of AbulGazi Hussein Sultan (until 1470), including the narrative of his victories over Yadgar Muhammad. [15, p.116-118]

It is noteworthy that the work of Abdurazzak Samarkandi «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain» was known in its time and was recognized by historians. «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain» served as the main source for other historical writings from the XV-XVI centuries due to the rarity and reliability of the historical information collected in it and was highly appreciated by readers who love historical literature. Later, information on some historical issues in it came from European historical literature, and some small parts were translated into other languages.

Among the translations, the most notable is the work of the French orientalist Etienne-Marc Quatremer, published in Paris in 1843. In it, historical information about the reign of the younger son of Amir Timur Shahrukh (1405-1447) was translated from Persian into French. The Persian text «Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain» was published in 1936 by Muhammad Shafe in Lahore. Abdurazzak Samarkandi's journey to India in 1442–44 and the events of 1405–1427 (volume I, part 1) in 1969 by Uzbek language was published. It was published also by Tajik language in 2020 (Volume IV) by Murodov Ahmadjon.

LITERATURE:

1. Bartold V.V. Works. T. 1. Part 1.M .: Nauka, 1963. -p. 161.

2. Bartold V.V. Twelve lectures on the history of the Turkish peoples of Central Asia // Works on the history and philology of the Turkic and Mongolian peoples. M., 2002.- p. 19-194.

3. Donzel, E.J. Islamic desktop reference. 1994. -p. 1413-1482.

4. Materials on the history of Turkmens and Turkmenistan. T. 1. M.-L., 1939 - p. 59.

5. Russian historical encyclopedia. T. 1. M., 2015.-p. 28.

6. SamarkandiAbdurazzak. Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain. Volume 2.Part 1.Events 1405-1429 Translation from Persian, foreword and author of annotated dictionaries A. Urinbaev. - Tashkent: Uzbekistan, 2008.- 632 p.

7. Samarkandi Abdurazzak. Matla-us sadain wa majma-ul Bahrain. Volume II.II-III parts. Events 1429-1470 / Translation from Persian, author of the preface and explanatory dictionaries A. Urinbaev. Geographical names preference indicator O. Buriev. Commenting on historical figures, events and terms, G. Karimov and E. Mirkomilov. - Tashkent, 2008. - 832 p.

8. Soviet historical encyclopedia. In 16 volumes. — M.: Soviet Encyclopedia. 1973-1982. Volume 1. AALTONEN - AYANS. 1961.

9. Alam M. Indo-Persian Travels in the Age of Discovery, 1400-1800. //Cambridge: Cambridge University Press. -2007.- pp. 54–67.

10. Arnold T. W. The Caliphate.Oxford, 1924. -P. 113.

11. Expedition de Timour-i-lenkouTamerlancontreTogtamiche. Par M. Charmoy. Memoires de l'Akademie Imp. des Sciences de St.-Petersburg, 6th serie, t. III. St. Petersburg, 1836.

12. Rajkai Z. Japanese and Chinese research on the Timurid-Ming Chinese contacts, ActaOrientalia 63(1).-(2010).-p. 63-103.

13. Jamshid B.S. The Role of Shah Rukh Teymouri Diplomacy in the Indian Subcontinent.// History of Islam and Iran, No. 26(30).-p. 253-272.

14. Urinbaev A., Buriev O. Giyosiddin Naqqosh's Chinese travelogue. - T: Fan. 1991. p–7.

15. Quatremere. Notice de l'ouvragepersan qui a pour titre: Matiaassaadein. Notices etExtraits des manuscrits de la Bibliotheque du Roi, t. XIV, Paris, 1843.-814 p.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ ТИМУРИДОВ И ИНДИЕЙ В ТРУДЕ АБДУРАЗЗАКА САМАРКАНДИ «МАТЛА-И САДАЙН ВА МАДЖМАЪ-И БАХРАЙН»

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ
главный научный сторудник ИИПСАЕ НАНТ, доктор исторических наук, доцент. Телефон: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

ХОДЖАЕВ МЕХРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ
кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Абдураззак Самарканди средневековий таджикский историк и государственный сановник. Родился и умер в Герате, большую часть жизни провел в Самарканде. Как дипломат Тимуридов с января 1441 по декабрь 1444 годанаходился с миссией в Индии, в 1446 был направлен в Гилян, готовился к поездке в Египет, которая была отменена из-за смерти Шахруха (1447 г.). При последнем правителе занимал видные посты (садр, наиб).

В 1463 года визиром султана Абу Саида (1452-1469 гг.) был назначен шейхом суфийской ханаки Шахруха в Герате и занимал этот пост до своей смерти. В своем главном сочинении хронике «Места восхода двух счастливых звезд и места слияния двух морей» Абдураззак описывает историю монголов, Тимура и Тимуридов с рождения и восшествия на престол (1316-1317 гг.) ильхана Абу Саида до 1471 года включительно. Труд создавался с 1467 по 1475 год и делится на две части, охватывающие 1304-1404 и 1404-1471 годы. В описании событий до 1426 года Абдураззак основывается главным образом на хронике Хафизи Абру «Зубдатат-таварих». Для периода с 1426 по 1471 год сочинение Абдураззака является одним из наиболее важных оригинальных исторических источников. В

первой половине XV века были установлены дипломатические отношения между государством Тимуридов и Европейской страны, Египтом, Китаем, Индией и другими странами. Абдураззак Самарканди также принимал активное участие в установлении этих контактов, является ярким подтверждением его информации о посещениях посольства. Например, в своих мемуарах в «Матлаи Саъдайн», он писал, что в 1442 году возглавлял послов, отправленных в южную Индию Шахрухом.

Ключевые слова: *Абдураззак Самарканди, Тимуриды, Шахрух, посол, дипломатическая миссия, Индия, Китай, Египет, «Матла-и садайн ва маджмаъ-и бахрайн», Самарканд.*

МУНОСИБАТИ ДИПЛОМАТИИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН ВА ҲИНДУСТОН ДАР АСАРИ АБДУРАЗЗОҚИ САМАРҚАНДӢ «МАТЛА-И САЪДАЙН ВА МАҶМАИ БАҲРАЙН»

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ
сарходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи милии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, дотсент. Телефон: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

ХОҶАЕВ МЕҲРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ
номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Абдураззоқи Самарқандӣ муаррих ва арбоби сиёсии асримиёнагии тоҷик аст. Дар Ҳирот таваллуд ва дар он ҷо вафот карда, бештари умри худро дар Самарқанд гузаронидааст. Аз январи соли 1441 то декабри соли 1444 ҳамчун сафири давлати Темуриён ба Ҳиндустон сафар карда, соли 1446 ба Гелон фиристода шуд. Ва барои сафар ба Миср омодагӣ мебинад, аммо бо сабаби марги Шоҳрух (1447) мавқуф шуд. Дар замони ҳокими охирин, ӯ мансабҳои намоёнро (ба монанди садр, ноиб) ишғол мекунад.

Соли 1463 бо фармони вазири Султон Абусаид (1452-1469) ҳамчун шайхи суфии хонақои Шоҳрух дар Ҳирот таъин шуд ва то дами маргаш дар ин вазифа боқӣ монд. Абдураззоқ дар асари асосии худ «Матла-и саъдайн ва маҷмаи баҳрайн» (Макони пайдоиши ду ситораи бахт ва ба ҳам пайвастани ду баҳр) таърихи муғул, Темур ва Темуриёнро аз таваллуд ва ба сари тахт нишастани илхони Абусаид (1316-1317) то соли 1471 тасвир мекунад. Асар дар солҳои 1467 то 1475 офарида шуда, ба ду қисм тақсим шуда, солҳои1304-1404 ва 1404-1471-ро дар бар мегирад. Абдураззоқ дар тасвири воқеаҳои то соли 1426 асосан ба солномаи Ҳофизи Абру «Зубдатат-таворих» такя намудааст. Дар солҳои 1426 то 1471 осори Абдураззоқи Самарқандӣ яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои аслии таърихӣ ба шумор меравад.

Дар нимаи авали асри XV байни давлати Темуриён бо кишварҳои аврупоӣ, Миср, Чин, Ҳиндустон ва дигар кишварҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда мешавад. Абдураззоқи Самарқандӣ низ дар роҳандозии ин робитаҳо фаъолона ширкат дошт, ки ин тасдиқи рӯшани иттилоъоти ӯ дар бораи сафарҳо аст. Масалан, ӯ дар ёддоштҳояш дар «Матлаи Саъдайн» навиштааст, ки дар соли 1442 ҳамчун сафири Шоҳрух ба ҷануби Ҳиндустонро роҳбарӣ мекард.

Калидвожаҳо: *Абдураззоқи Самарқандӣ, Темуриён, Шоҳрух, сафир, намояндагии дипломатӣ, Ҳиндустон, Чин, Миср, «Матла-и саъдайн ва маҷмаи баҳрайн», Самарқанд.*

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ВОХИДОВА САНАВБАР
доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел: +992 93-500-87-32

ТУРСУНОВА ШАХНОЗА ШУХРАТОВНА
Магистрантка 2 курса ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел: +992 92-880-62-64; mail: tusunowa.sch@.mail.ru

В данной статье анализируется и исследуется отношения между Европейским союзом и Таджикистаном. В настоящее время политические отношения между ЕС и Таджикистаном руководствуются двусторонним «Соглашением о партнерстве и сотрудничества» и новой стратегией ЕС по Центральной Азии «Новые возможности для более сильного партнерства», принятые в 2019 году. Таджикистан рассматривает Европейский Союз, который содействует развитию приоритетных направлений национальной экономики, как одного из своих важных экономических партнеров и в дальнейшем будет стремиться к расширению и углублению долгосрочного стабильного взаимодействия с этим влиятельным межгосударственным объединением на основе принципа взаимной выгоды.

Ключевые слова: *Европейский союз, центральная Азия, международные отношения, геополитика, экономика, безопастность, внешняя политика.*

Европейский союз стал одним из первых, кто оказывал активную гуманитарную помощь Таджикистану в сложный для страны период гражданской войны. Правовой базой во взаимоотношениях между ЕС и Республикой Таджикистан является Соглашение по торговому сотрудничеству, подписанное в 1989 г. еще с Советским Союзом, а в 1994 г. между уже независимой Республикой Таджикистан и ЕС. Этот документ в 2004 г. был заменен Соглашением о партнерстве и сотрудничестве. Его ратификация в ЕС продолжалась до 2010 г., а до этого времени функционировало временное соглашение по торговле и торговым вопросам. С учетом огромных технических и финансовых возможностей, которыми располагают такие индустриально азвитые страны Европы, как Великобритания, Германия, Франция, Италия и др., сотрудничество с ними для Таджикистана экономически выгодно [3: 25].

Приоритетными направлениями потенциально возможного сотрудничества можно считать инвестирование строительства в Таджикистане гидроэнергетических объектов; совместное освоение месторождений полиметаллических руд; инвестирование и создание дополнительных производственных мощностей по переработке хлопка-волокна в готовую продукцию; инвестирование работ по заготовке, переработке и реализации гранита, мрамора, полудрагоценных и поделочных камней и драгоценных металлов.

Важным шагом в развитии отношений с Евросоюзом стала аккредитация постоянного

представителя Республики Таджикистан в Европейском союзе, который способствует укреплению и развитию сотрудничества республики как в рамках ЕС, так и с государствами-членами ЕС на двусторонней основе [5:41]. В последние годы ряд государств Европы, в том числе ФРГ, Великобритания, Италия, внесли важный вклад в развитие национальной экономики в виде реа лизации различных проектов и программ.

Наряду с названными государствами изъявили желание инвестировать в Таджикистан такие страны, как Королевство Нидерландов, занимающее 6-е место в мире по капиталовложениям, Швеция - одна из развитых европейских стран и лидеров в области развития высоких технологий.

В структуре экспорта Таджикистана высока доля промышленного сырья и сельхозкультур, хлопка и алюминия, а основные рынки для реализации этих товаров находятся в Нидерландах, Великобритании и Швейцарии. Так, в Нидерланды ежегодно экспортируется более 60% таджикского алюминия.

В феврале 2009 г. состоялся официальный визит президента Э. Рахмона в Бельгию, в ходе которого 10 февраля в штаб-квартире Европейского сообщества состоялась его важная встреча с президентом Европейской комиссии Ж. М. Баррозо. В ходе переговоров стороны обсудили вопросы развития экономических, инвестиционных и гуманитарных связей между Республикой Таджикистан и Европейской комиссией, особое внимание было уделено проблемам региональной безопасности.

С начала контртеррористической операции в Афганистане между Республикой Таджикистан и государствами - членами ЕС осуществлялось сотрудничество по оказанию поддержки коалиционным международным силам в Афганистане и предоставлению инфраструктуры Таджикистана военным силам этих стран, что свидетельствует о единой позиции в борьбе против международного терроризма, экстремизма и не законного оборота наркотиков. Также стороны активно сотрудничают в рамках ВТО.

Это взаимодействие в совокупности будет охватывать различные европейские институты, включая Европейский Парламент, Совет Европы, Европейский инвестиционный банк и другие организации и структуры [1:54].

Наряду с этим, укрепление и расширение двустороннего разнопланового сотрудничества с различными европейскими странами, в том числе Федеративной Республикой Германия, Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии, Французской Республикой, Итальянской Республикой, Королевством Испания, Швейцарской конфедерацией, Королевством Бельгия, Австрийской Республикой, Чешской Республикой, Республикой Польша, странами Балтии представляют для Республики Таджикистан приоритетное значение.

Первый этап взаимоотношений (1991-2007). ЕС является не основным, но важным стратегическим партнером для Таджикистана. А чем является Таджикистан для ЕС? Если опираться на классификацию, предложенную А.Д. Богатуровым, то внешняя политика Таджикистана может быть отнесена к третьему типу поведения малых и средних стран, суть которого сводится к «условно партнерскому». Государства, принадлежащие к этому типу, пытаются проводить осторожную политику дистанцирования от великих глобальных и региональных держав, в то же время поддерживая с ними хорошие отношения и занимая хотя бы небольшую нишу автономии.

Отношения между ЕС и Таджикистаном были установлены после провозглашения им независимости 9 сентября 1991 г. ЕС признал независимость Таджикистана 16 января 1992 г. Решение ЕС о признании новых независимых государств в качестве полноправных

субъектов международного права было сделано 23 декабря 1991 г. При этом было выдвинуто условие, что государства должны были соответствовать демократическим критериям уважения верховенства права, прав человека и защиты прав меньшинств. Официальное признание Таджикистана было отложено на год по формальным причинам в ожидании подтверждения данных критериев.

В современном мире, в условиях глобализации, перед странами мира ставится задача обеспечения роста и конкурентоспособности своей национальной экономики, и такой позиции должна придерживаться Республика Таджикистан [4:14]. Однако достижение таких позиций связано с тем, что, когда в стране развита научная, технологическая и финансовая инфраструктура, то она способна

производить наукоемкую продукцию. В этом аспекте важно рассмотреть опыт стран Европейских союза (ЕС), характеризующихся как малые открытые экономики, т.е. как экономики, незначительные размеры которых не позволяют оказывать существенного влияния на процессы на уровне мировой экономики в области производства, распределения и потребления товаров и услуг. Республика Таджикистан также относится к этой группе стран, что позволяет обосновать возможность использования положительного опыта стран ЕС в формировании отечественной инновационной системы и инновационной инфраструктуры как составляющих инновационного развития.

Этот опыт Республика Таджикистан может использовать в своей экономической политике, как стратегическое и инновационное направление своего развития. Иными словами, можно осуществить политику в направлении развития экономики, знаний и передовых позиций в инновационной сфере, используя опыт экономически развитых стран.

Таджикистан в 1991 г. получив независимость вступил в качественно новую фазу своей истории, получил реальную возможность развивать и укреплять свою государственную независимость, и активно приобщаться к системе международных хозяйственных связей. Обретение государственной независимости открыло Таджикистану возможность самостоятельно проводить свою внешнюю политику, определять направления и приоритеты межгосударственных отношений. Внешняя политика Республики Таджикистан основана на положениях Конституции, Декларации о государственной независимости, нормах международного права, определивший новый этап в истории международной деятельности Республики Таджикистан [1: 74].

В настоящее время политические отношения между ЕС и Таджикистаном руководствуются двусторонним «Соглашением о партнерстве и сотрудничества» и новой стратегией ЕС по Центральной Азии «Новые возможности для более сильного партнерства», принятые в 2019 году. Таджикистан официально просил обновить текущее СПС в ноябре 2019 года посредством переговоров по Соглашению о расширенном партнёрстве и сотрудничестве (СРПС/EPCA - после примера Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана). Европейская служба внешних связей (EEAS) и Генеральный директорат по вопросам торговли (TRADE) работают по запуску межведоственных консультаций по, с учетом получения переговорного мандата в 2021 году.

Специальный представитель ЕС по Центральной Азии, посол Петер Буриан, посетил Таджикистан в 2021 году и подчеркнул важность двусторонних отношений. Он обещал продолжение поддержки ЕС, а также подчеркнул необходимость дополнительных реформ в социальном и экономическом секторах Таджикистана.

Дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом были установлены в 1992 году и активизировались с открытием Постоянного

представительства Республики Таджикистан при Европейском Союзе в 2001 году и Представительства Европейской Комиссии (Делегация Европейского Союза с 2009 года) в Душанбе в 2004 году.

Отношения Республики Таджикистан с Европейским Союзом основываются на двух стратегических документах: 1. Соглашение о партнерстве и сотрудничестве (СПС) между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом, которое было подписано в 2004 году и вступило в силу в январе 2010 года, регулирует отношения между Таджикистаном и Европейским Союзом на двустороннем уровне. 2. Новая Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии, принятая в 2019 году, регулирует отношения Европейского Союза со странами Центральной Азии. В целях повышения уровня отношений Республика Таджикистан в 2019 году предложила усовершенствовать правовые основы взаимодействия Таджикистана с Европейским Союзом путем подписания Расширенного Соглашения о партнерстве и сотрудничестве, которого на данном этапе находится на рассмотрении сторон.

Многолетняя индикативная программа Европейского Союза для Республики Таджикистан, которая принимается со специальным бюджетом на определенные годы, способствует развитию различных отраслей в Таджикистане, включая образование, здравоохранение, развитие сельских районов, энергетику, охрану окружающей среды. и водные ресурсы, пограничный контроль, борьба с незаконным оборотом наркотиков и преступностью, обеспечение правопорядка, а также транспорта и коммуникации и др.

Сотрудничество с Европейским Союзом является одним из приоритетов внешней политики Республики Таджикистан, и различные форматы взаимодействия на двустороннем и многостороннем уровнях способствуют развитию отношений сторон [2:36]. Совет сотрудничества между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом является основным двусторонним механизмом, на заседаниях которого обсуждаются ключевые направления сотрудничества Таджикистана с Европейским Союзом в политической, экономической, гуманитарной, правозащитной, международной и региональной сферах.

Ежегодно проводятся заседания Комитета по сотрудничеству и Подкомитета по сотрудничеству в целях развития, Диалога по правам человека, Комитета по межпарламентскому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом.

На этих встречах обсуждаются вопросы развития сотрудничества в социально-экономической сфере, энергетике, окружающей среде, воде, верховенстве закона, правах человека и процесс присоединения Таджикистана к Всеобщей системе преференций Европейского Союза (GSP+).

Стратегия Европейского Союза для Центральной Азии, принятая в июне 2019 года, определяет многосторонние отношения ЕС с Таджикистаном со странами Центральной Азии.

В 2005 году Европейский Союз учредил пост Специального представителя Европейского Союза по Центральной Азии, что способствует развитию сотрудничества между двумя регионами.

Ежегодно в рамках региональных механизмов проводятся Встреча министров иностранных дел стран Центральной Азии и Европейского Союза, Диалог по вопросам политики и безопасности на высоком уровне, Экономический форум и Форум гражданского общества [7:28].

В ходе Совещания министров иностранных дел стран Центральной Азии и Европейского Союза стороны обсуждается состояние отношений и перспективы укрепления

сотрудничества между странами Центральной Азии и Европейского Союза в политической, торгово-экономической, водно-энергетической сфере, безопасности, борьбе с терроризмом и экстремизмом, и окружающей среды, а также обмениваются мнениями по основным международным и региональным вопросам.

В ходе диалога высокого уровня по вопросам политики и безопасности обсуждается сотрудничество между странами Центральной Азии и Европейским союзом по политическим вопросам и вопросам безопасности, включая ситуацию в Афганистане, противодействие угрозам и вызовам безопасности, программы пограничного контроля и незаконного оборота наркотиков, а также защита окружающей среды.

В ходе Экономического форума между Центральной Азией и Европейским Союзом обсуждается сотрудничество между двумя регионами с привлечением частного сектора к экономическим и инвестиционным вопросам с акцентом на развитие Центральной Азии.

Форум гражданского общества проходит в свободном формате, участники обсуждают самые разные отраслевые темы. В частности, представители двух регионов обсуждают роль и вклад гражданского общества в формирование государства, важность комплексного подхода к построению устойчивого общества с акцентом на уязвимые группы, такие как молодежь, женщины, инвалиды, и необходимость расширения сотрудничества в реализации совместных проектов в сфере цифровизации, образования и здравоохранения.

Сотрудничество между Таджикистаном и Европейским Союзом в сфере образования осуществляется в рамках программ Европейского Союза Темпус, Эразмус Мундус и Эразмус+, которые способствуют развитию сотрудничества между Таджикистаном и Европейскими университетами и реализации образовательных и обменных программ.

Сотрудничество в области безопасности границ и борьбы с незаконным оборотом наркотиков. В рамках конкретных межрегиональных программ по предотвращению угроз Европейский Союз с 2003 года запустил ряд проектов региональной безопасности в рамках Программы по управлению границами в Центральной Азии (БОМКА) и Программы по предотвращению незаконного оборота наркотиков в Центральной Азии (КАДАП).

Важную роль в развитии двусторонних отношений играют официальные визиты Основателья мира и национального единства - Лидер нации Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в Европейский Союз (Брюссель) и Высоких представителей Европейского Союза в Таджикистан.

Республика Таджикистан как субъект международных политических и экономических отношений самостоятельно определила дальнейшие приоритетные направления внешнеполитического курса страны. Безусловно, одним из таких приоритетов является двустороннее взаимодействие по линии Таджикистан - Европейский Союз.

При формировании внешнеполитического и внешнеэкономического курса Таджикистана учитывалось, что Западная Европа, институты Европейского сообщества являются той политической и экономической силой, которую следует учитывать при разработке стратегии внешней политики каждого государства.

Стратегия Республики Таджикистан и Евросоюза базировалась на следующих постулатах:

-переход бывших советских республик к независимости особенно тяжел для государств Центральной Азии;

-Евросоюз имеет важные интересы в Центральной Азии, которые связаны с геополитикой и экономикой; особенно важно для ЕС развитие в регионе энергетического сектора;

-Евросоюз видит достижение своих целей в регионе через развитие демократических институтов, уменьшение конфликтного потенциала, осуществление экономических реформ;

-Евросоюз связывает свою безопасность с возможностью влиять на принятие решений в энергетике и добыче минеральных ресурсов.

Важным событием явилось открытие в 1993г. посольства Федеративной Республики Германии в Таджикистане, которое было первым посольством из государств - членов Европейского Союза. Таким образом, к концу 1994 г. сложились все предпосылки и условия - экономические, политические и дипломатические - для полноценного сотрудничества Таджикистана с Европейским Союзом.

Республика Таджикистан с 1995 по 1997г. получила финансово - кредитную поддержку посредством Программы Европейского Союза по оказанию технической помощи странам СНГ и Монголии (ТАСИС). Только в 1997г. Республику Таджикистан посетили 6 делегаций стран Европы. В 1999г. европейские страны наиболее активно проявили интерес к сотрудничеству с Республикой Таджикистан.

Перспективными направлениями экономического сотрудничества Республики Таджикистан и стран Европейского Союза являются следующие:

1.Создание совместного европейско-таджикского координационного совета по организации поставок товаров и продукции, включая гуманитарную помощь из стран - участниц в антитеррористической борьбе и других стран в Исламское Государство Афганистан через Республику Таджикистан.

2. Инвестирование геологоразведочных работ, добыча переработка таких уникальных запасов Республики Таджикистан, как месторождений серебра, цинка и бора, которые являются одними и крупнейших в мире.

3. Модернизация существующих и создание новых производственных мощностей по переработке сельскохозяйственной продукции, хранению овощей, продуктов с использованием сушильных и холодильных установок, обеспечение длительного хранения и транспортировки на значительные расстояния.

4.Инвестирование на условиях обоюдной заинтересованности работ по заготовке, переработке и реализации гранита, мрамора, полудрагоценных и поделочных камней.

5.Создание оснащенного необходимым оборудованием

производства по разливу горной экологически чистой талой воды в небьющуюся тару, обеспечивающую возможность транспортировки.

6.Создание новых производств по выпуску электронного оборудования и бытовой техники типа телевизоров, телефонов, средств вычислительной техники, бытовых компьютеров на базе комплектующих, производимых предприятиями Таджикистана, а также изготовление интегральных схем с использованием имеющегося в республике особо чистого алюминия.

7.Осуществление программы микроэнергетики на базе имеющихся в Таджикистане гидроресурсов. Производство электроэнергии для массового потребления путём строительства микроГЭС.

8.Совместное освоение источников минеральных и термических вод, обладающих целебными свойствами, для создания, в сочетании с чистейшим горным воздухом, курортов и здравниц международного значения.

9.Создание крупных комплексов по горному туризму, международному альпинизму.

10. Создание производства по глубокой переработке хлопка-сырья в волокна, пряжку и ткани.

Изучая внешнюю политику Бельгии и ее основные направления за последние годы, можно отметить, что на данном временном промежутке страна осуществляет более активную внешнеполитическую деятель ность. Такую активность можно объяснить внушительной работой над преобразованием внешнеполитической доктрины страны в 90-е годы, проведенной министром иностранных дел Э. Дерейке, который также успешно начал ее реализовывать [5: 57]. Преобразованная министром иностранных дел доктрина имеет основные положения, связанные с на правлениями внешней политики страны. Одно из таких положений под разумевает, намерение Бельгии оказывать влияние в решении внешнеполитических вопросов и задач, имеющих отношение к интересам стра ны или же представляющим для нее какаю-либо ценность. При этом положения доктрины подчеркивают невысокий уровень собственной возможности действовать самостоятельно на международной арене, именно поэтому и отмечают использование своих возможностей через каналы Европейского Союза и Организации Объединенных Наций.

Что касается внешней политики Бельгии в отношении стран Евро союза, важно отметить роль самой страны в европейской интеграции.

В процессе объединения Европы, Бельгия являлась и продолжает яв ляться основной движущей силой, делая данный процесс ведущим ме ханизмом своей внешней политики. Существование ЕС оказывает боль шой толчок в развитии глобализационных процессов во всех сферах, таких как политическая, социальная и экономическая. Бельгия входит в ряд в тех стран, в отношении которых подобная тенденция может быть применена. Именно этим можно объяснить дальнейшие направления во внешней политике Белигии, так как развитие интеграции в Европе можно считать гарантом для появления усиленных внешнеполитиче ских амбиций в отношении политической, экономической и социальной составляющей других стран, входящих в состав ЕС [1: 74].

Поддерживая европейскую интеграцию и являясь малой страной, которая максимально зависит от внешней торговли, основными стрем лениями Бельгии в результате подобных условий являлись инициативы к заключению экономических соглашений с иными странами.

На настоящий момент Бельгия является важнейшим центром меж дународных контактов. Бельгия является членом Совета Европы, За падно Европейского Союза и НАТО, Организации Экономического со трудничества и развития, а также ООН. Множество филиалов, как госу дарственных, так и частных находится на территории страны. Также на территории Бельгии находятся штаб-квартиры таких международных организаций, как ЕС, НАТО и иных, а также Бенилюкс. Процесс развития внешней политики Бельгии в основном всегда имел зависимость от внешней торговли. Бельгия являлась активным членом таких экономических союзов и объединений, как Бенилюкс, Европейское Объеди нение Угля и Стали, Европейского Валютного союза. Подобное участие значительно облегчает для Бельгии процессы осуществления международной торговли в вопросах импорта и экспорта сырья, товаров и услуг.

Особое положение Бельгии в европейской интеграции оказывает важнейшее влияние на внешнюю политику страны. Решение многих проблем такой небольшой европейской страны зачастую становится ме ханизмом образования общей европейской стратегии. Именно поэтому Бельгию можно считать так называемой опытной лабораторией Европейского Союза.

Бельгийцы с позиции малого государства, убеждены, что в процес се расширения ЕС, при трансформации, роль малых стран, состоящих в коалиции с несколькими ведущими

крупными державами, становится уникальной. При таком раскладе они выступают в качестве посредников и их роль незаменима. И выдвижение каких-либо инициатив малыми странами, касательно перспектив развития, могут позитивно рассматриваться, так как такие страны не выступают в глазах других, как пресле дователи глобальных целей. Именно таким образом Бельгия все чаще играла роль универсального посредника, чьи усилия в принятии решений являлись необходимостью. Имея столицу, обладающую определенным статусом в мировой системе международных отношений, страна также надеется получить соответствующий Брюсселю статус. Для этого страна намерена продолжать внешнеполитическую деятельность, основываясь на демократических принципах, толерантности, концепции защиты слабых и принципах человечности [6: 49].

Именно Бельгия выдвинула в рамках партнерства со странами, входящими в Бенилюкс, концепцию «продвинутой кооперации», подраз умевающую под собой возможность для малых стран сформировывать небольшие группы для развития совместных проектов.

Исходя из этого, по мнению бельгийцев, основа европейской без опасности должна закладываться согласно принципу «взаимодействия и взаимодополняемости» таких институтов, как Совет Европы, ОБСЕ, НАТО, ЗЕС, Евросоюза. Каждый из этих институтов должен имеющимися механизмами укреплять стабильность не допускать расколов в ЕС. Но все же отмечается отрицание главенствующей роли ОБСЕ, которая, не смотря на все, может занимать центральное место, при этом, исключая выполнение координирующих функций. Также в Бельгии основываются на мнении о том, что в силу существования разнообразности угроз на со временном этапе, модель европейской безопасности не должна в абсолютной степени опираться на юридическую платформу. При этом подразумевается некое подведение определенной правовой базы под эту модель.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байзакова К. И. Центр Европейской документации «Европейский диалог» // Казахстан. – 2005. №4.

2. Борко Ю.А., Каргалова М.А., Юмашев Ю.М. Десять уроков Европы.- М.,1994.

3. Вайденфельд В. Новый порядок в Европе: Европейский Союз перед. лицом новых вызовов / Актуальные проблемы Европы: Сборник статей. М., 2002. № 1.- с.50.

4. Европейская Комиссия: Программа ТАСИС. Годовой отчет за 1997г. - Брюссель, 1997.- с.27.

5. Саидов Зафар. Внешняя политика Рахмонова.- Душанбе, 2006.

6. Партнёры по развитию: Сборник статей.- Душанбе, 2005.

7. Назаров Талбак. Таджикистан: экономика, политика и международное сотрудничество. – Душанбе, 2001.

8. Deutschland Irina: Die Zentralasiatische Gus-Republiken, Kirgistan, Usbekistan, Tadschikistan // Ausgangssituation und Ansatzpunete für die Entwicklungszusammenarbeit, - Berlin, 1993, - S.39.

9. Pander K. Zentralasien Usbekistan, Kirgstan, Tadschikistan, Turkmenistan, Kasachstan // Kunst Reisefuhrer, Dumont, 1996. - S.46.

Электронные сайты:

1. http://www.delkaz.cec.eu.int (дата обращения: 12 декабря 2022 г.)

2. http://www.dvv-international.de (дата обращения: 7 января 2023 г.)

3. www.mid/tjhttp://www.osce.org (дата обращения: 21 марта 2023 г.)

МУНОСИБАТҲОИ ИТТИҲОДИ АВРУПО БО ТОҶИКИСТОН

ВОХИДОВА САНАВБАР
доктори илмхои таърих, профессор, сарходими илмии ИОМДОА АМИТ. Сурога: 734025, ш. Душанбе, х. Рудаки 33, тел: +992 93-500-87-32

ТУРСУНОВА ШАХНОЗА ШУХРАТОВНА
магистранти соли 2-юми ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, х. Рудакӣ 33, тел: +992 92-880-62-64; mail: tusunowa.sch@.mail.ru

Дар мақолаи мазкур равобити Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон дар мавриди таҳлил ва таҳқиқ карор гирифтааст. Дар айни ҳоли равобити сиёсии Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон дар асоси "Созишномаи шарикӣ ва ҳамкорӣ"-и дуҷониба ва стратегияи нави Иттиҳодияи Аврупо барои Осиёи Марказӣ "Имкониятҳои нави шарикии қавитар", ки соли 2019 қабул шудааст, роҳандозӣ мешавад. Тоҷикистон Иттиҳодияи Аврупоро, ки ба рушди самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад, яке аз шарикони муҳими иқтисодии худ медонад ва минбаъд низ барои тавсеа ва амиқсозии ҳамкориҳои устувори дарозмуддат бо ин иттиҳодияи бонуфузи байнидавлатӣ, ки дар асоси принсипи ҳамкории мутақобила мебошад, саъй хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, геополитика, иқтисод, амният, сиёсати хориҷӣ.*

RELATIONSHIP OF TAJIKISTAN WITH EUROPEAN UNION

VOHIDOVA SANAVBAR
Doctor of historical Sciences, Professor, chief Researcher of the ISPAEC NAST. Adress: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Phone: +992 93-500-87-32.

TURSUNOVA SHAHNOZA
2nd year undergratuate student at the ISPAEC NAST. Adress: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Phone: +992 92-880-62-64, Email: tursunowa.sch@mail.ru.

This article analyzes and explores the relationship between the European Union and Tajikistan. Currently, political relations between the EU and Tajikistan are guided by the bilateral "Partnership and Cooperation Agreement" and the new EU strategy for Central Asia "New Opportunities for a Stronger Partnership", adopted in 2019. Tajikistan considers the European Union, which promotes the development of priority areas of the national economy, as one of its important economic partners and will continue to strive to expand and deepen long-term stable cooperation with this influential interstate association based on the principle of mutual benefit.

Key words*: European Union, Central Asia, international relations, geopolitics, economics, security, foreign policy.*

ТАҲАВВУЛИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИВУ ТИҶОРАТИИ ОСИЁИ МИЁНА БО РУСИЯИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

ЮСУФИ ШОДИПУР
номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел. 901112401. E–mail: Shodipur 1954@ mail.ru.

Зимни омӯзишу баррасӣ, муқоисаву таҳлил ва ҷамъбасту хулосаи маводу санадҳои маъхазу сарчашмаҳои хаттӣ ва матолиби гуногуни таърихӣ роҷеъ ба ташаккул ва рушди муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна бо Русия дар нимаи дуюми асри X1X ва ибтидои асри XX ба чунин хулосаҳои илмӣ расидан мувофиқи матлаб аст: ***аввалан,*** *дар кишвари Туркистон ва Аморати Бухоро кишти пахтаи амеркоӣ вусъати тоза пайдо намуда, аз он ҳосили баланд рӯёнида мешуд. Дар натиҷа, пахтакорӣ, дар хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна торафт мавқеи муҳим ва устуворро соҳиб гардида, на танҳо талаботи мардуми маҳаллӣ, балки инчунин ба содироти Русия ва берун аз он равона карда шуд;* ***баъдан****, бунёди роҳҳои оҳан дар Осиёи Миёна боиси афзудани содироти ашёи хоми ин минтақа, хусусан пахта, пӯст, пашм, абрешим, меваи хушк ва ғайра ба шаҳрҳои марказии Русия гардиданд. Баръакс, воридоти молҳо ва маснуоти фабрикию заводии Русия ба Осиёи Миёна куллан афзоиш ёфтанд, ки дар ин бора асноди зиёди ҳуҷҷатҳои бойгониҳои маҳаллӣ ва рус шаҳодат медиҳанд;* ***сониян,*** *дар қаламрави Осиёи Миёна, аз ҷумла: музофоти Хуҷанд ва Аморати Бухоро муомилоти молию пулӣ доираи нисбатан васеъро фаро гирифта, робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна, на танҳо бо кишварҳои ҳамҷавор, балки шаҳрҳои марказии Русия рушду такомул ёфта, ба дараҷаи баланди тараққиёти худ мерасанд.*

Калидвожаҳо: *таҳаввул, робитаҳои иқтисодию тиҷоратӣ, Осиёи Миёна, Русия, шаҳр, пахтакорӣ, чорводорӣ, истеҳсол, пахта, пӯст, пашм, абрешим, меваи хушк, муомилоти молию пулӣ, боркашонӣ, мусофиркашонӣ.*

Воқеан, мавзуи робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна бо **Р**усияи подшоҳӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX васеъ ва доманадори илмию таҳқиқотӣ буда, яке аз мавзӯъҳои мубрам ва таҳқиқписанди таърихи халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Дар ин гузориш танҳо ба рушду такомули пахтакорӣ, чорводорӣ, хусусан, истеҳсоли пахта, пӯст, пашм, абрешим, меваи хушк ва интиқоли онҳо ба шаҳрҳои Русия, ҳамзамон, боркашонӣ, мусофиркашонӣ ба шаҳрҳои марказии Русия ва баръакс, ба Осиёи Миёна эътибори бештар равона мегарданд.

Хосатан, бунёди роҳи оҳан дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии Осиёи Миёна дорои аҳамияти бузурги илмию амалӣ мебошад. Дар охири асри XIX хати роҳи оҳан тавассути қаламрави Осиёи Миёна, аз ҷумла, Аморати Бухоро ва ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон [ҳоло вилояти Суғд] убур намуда, ин минтақаро ба доираи муомилоти молию пулӣ ва иртиботи тиҷоратӣ ҷалб менамояд. Ба тариқе аён мегардад, ки хати роҳи оҳани Осиёи Миёна ба воситаи ҳудуди вилояти Чорҷӯй, шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд убур намуда, ин минтақаро ба доираи муомилоти сармоядорӣ ҷалб карда, ба тараққиёти унсурҳои капиталистӣ роҳи васеъ мекушояд. Пас аз кашида шудани хатҳои роҳи оҳан дар Осиёи Миёна, дар ин минтақа дигаргуниҳои куллӣ, ба монанди беҳбуди ҳолати роҳҳои маҳаллӣ, вазъи нақлиёт, бунёди пулҳо, иморатҳои ёрирасони роҳдорӣ, шаҳрҳои нав ва ғайра ба

майдон омаданд, ки онҳо комилан бебаҳс буда, тамоили мусбӣ ва ибтикори арзишманди даврони сармоядорӣ маҳсуб меёбанд.

Яке аз бузургтарин дастовардҳои замони нави сармоядорӣ, қабл аз ҳама, сохтмони роҳи оҳан дар Осиёи Миёна [солҳои 1880-1899] ба ҳисоб мерафт. Ба истилоҳи академик Б. Ғафуров, «дар соли 1885 роҳи оҳан то Ашқобод, дар соли 1888 то Самарқанд ва дар соли 1898 то Тошканд кашида шуд». Дар ҳақиқат ҳам, ба ноҳияҳои пахтакори водии Фарғона – шаҳрҳои Хуқанду Андиҷону Марғелон расонидани роҳи оҳан кори ниҳоят бузург ба ҳисоб мерафт. Роҳи оҳан тавассути ҳудуди ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон мегузашт ва бо ҳамин маҳсулоти деҳқонон ва косибони тоҷик ба тамоми бозорҳои генерал-губернатории Туркистон ва шаҳрҳои империяи Русия робитатаи наздик пайдо намуд [12,с.193]. Бесабаб муҳаққиқон таъкид намекунанд, ки ин хати роҳ бо ҷалб гардидани ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон ба маҷрои муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратии кишвари Туркистон ва умуман империяи Русия мусоидат намуда, дар ташаккул ва инкишофи муомилоти молию пулӣ ва муносибатҳои сармоядорӣ такони азиме медиҳанд [24,с.46]. Зимнан, бунёди роҳи оҳан ба мардуми Осиёи Миёна, хусусан Тоҷикистони тоинқилобӣ манфиату ибтикори назмию созанда ва бунёдкорӣ ато карда, баҳри инкишофу такомули ҳаёти иқтисодию тиҷоратӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ мусоидат менамуд. Мавқеи бандарҳо ба истгоҳҳои роҳи оҳан ва нақлиёти дарёӣ дар интиқоли борҳои гуногуни хоҷагии халқ ба шаҳрҳои марказии Русия, хусусан содироти пахта, пӯсти қароқӯлӣ, пашм, абрешим, меваҳои хушк ва амсоли он афзуда, мавқеи намоён касб намуданд. Зикри он ҷойиз аст, ки молу маҳсулоти содиротӣ ва воридотӣ тавассути роҳи оҳан ба шаҳрҳои марказии Русия ва баръакс, ба Осиёи Миёна кашонида мешуданд. Маҳз дар ин давра, дар Осиёи Миёна ва Русия ширкатҳои зиёди тиҷоратӣ ва боркашонӣ ташкил ёфта, матлабу дархостҳои худро дар амал тадбиқ мекарданд. Дар соли 1905 дар Саройкамар ширкати тиҷоратӣ таҳти унвони «Ҷамъияти Шарқӣ» ташкил ёфт, ки дар ҳайати он 22 нафар русҳо ва 35 нафар тоҷикон шомил мешуданд. Ин ширкат дар самти мавзеъҳои Осиёи Миёна ва Русия тиҷорат мекард: маснуоти кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандӣ, саноати маҳаллӣ, аз ҷумла пахта, пӯсту пашм, абрешим, меваи хушк ва дигар молҳои сермасрифро харида, ба шаҳрҳои марказии Русия содир менамуд. Боркашонӣ тавассути роҳҳои хокӣ ва дарёи Ому, инчунин минбаъд ба воситаи хати роҳи оҳан ба роҳ монда мешуд. Чуноне муҳаққиқон таъкид месозанд, ки то кашида шудани роҳи оҳани Осиёи Миёна, аслан, то анҷоми сохтмони нахустин роҳи оҳани Закаспӣ [то соли 1888], дар як шабонарӯз аз Бухоро то шаҳрҳои Русия бо 50 ҳазор сар уштур молу маҳсулот содир гардида, баръакс, аз Русия то Бухоро бо 40 ҳазор сар уштур молу маҳснуоти марказ ворид мешуд, зимнан, ҳайати қофилаи тиҷоратӣ корҳои муҳими савдоӣ ва хоҷагиро анҷом медоданд[15,с.269].

Яке аз омилҳои мусбии забт ва ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русия ташаккул ва тавсеаи муносибатҳои иқтисодию тиҷоратии Осиёи Миёна бо шаҳрҳои марказиРусия ба ҳисоб мерафт. Маҳз дар ин давра дар аксар соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар - кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандӣ ва саноати маҳаллӣ муомилоти молию пулӣ ривоҷу равнақ ёфта, маҳсулоти ин соҳаҳо дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ, аз ҷумла: Русия ва дигар кишварҳо ба муомилот бароварда мешуданд.

Хосатан, дар аҳди мустмаликадорӣ, **пахтакорӣ** ба яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна, аз ҷумла Аморати Бухоро табдил меёбад. Соҳибкорон ва

сармоядорони рус ба Осиёи Миёна ҳамчун манбаи моли хоми арзон назар мекарданд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар Русия доир ба «Пахтакорӣ дар Осиёи Миёна» китобҳои зиёде нашр гардиданд. Дар ин асарҳо пешомадҳо ва оянадаи пахтакорӣ дар Осиёи Марказӣ пешгӯӣ карда мешуд: «Дар оянда пахта ба мисли нафт ва гандум ҷаҳонро идора мекунад»[7,с.18]. Чуноне баъдтар муҳаққиқи тоинқилобии рус В. Масалский тасдиқ мекард, ки «…инкишофи пахтакорӣ, қабл аз ҳама, дар натиҷаи васеъ гардидани майдонҳои кишти пахта аз ҳисоби кишти зироатҳои дигар ба даст дароварда мешуд»[19,с.74]. Хусусан, дар ибтидои асри XX дар кишвари Туркистон ва Аморати Бухоро кишти пахта ҳамчун маҳсулоти афзалиятноки саноатӣ бартарӣ пайдо намуда, доираи масоҳати кишти он дучанд зиёд мегардад. Чунончӣ, агар дар соли 1889 дар музофоти Хуҷанд ба кишти пахтаи амеркоӣ ҳамагӣ 133 деятина замин ҷудо карда шуда бошад, пас дар соли 1916 майдони кишти пахта 8 баробар афзуда, ба 9319 десятина мерасад[8,с.8]. Ҳудуди Тоҷикистони тоинқилобӣ чун тамоми Осиёи Миёна ба манбаи асосии хоҷагии пахтакорӣ табдил ёфта, дигар соҳаҳои хоҷагии қишлоқро танг месозад ва содироти пахта ба шаҳрҳои Русияи подшоҳӣ мавқеи асосӣ касб менамояд. Чуноне академик З. Раҷабов бо боварӣ изҳор медорад, ки дар охири асри X1X -ибтидои асри XX дар иртиботи иқтисодиву тиҷоратӣ бо Русия барориши пахта мавқеи аввалро ишғол менамуд. Ҳукумати подшоҳӣ, хусусан соҳибони фабрику заводҳо ва соҳибкорон талош бар он мекарданд, ки майдонҳои кишти пахтаро дучанд афзун намоянд, то ки саноати бофандагии мустамлика бо ашёи хоми арзони метрополия таъмин карда шуда, ҳарчӣ бештар воридоти пахтаро аз хориҷа маҳдуд намоянд. Дар натиҷа, дар тӯли солҳои 1886-1915 содироти пахтаи кишвари Туркистон 55 маротиба зиёд мегардад [21,с.41].

Ҳамзамон, дар Аморати Бухоро, аз ҷумла: аксар бекиҳои Бухорои Шарқӣ бештар кишти пахтаи навъи амеркоӣ ривоҷу равнақ ёфта, талаботи замони навро қонеъ мегардонд. Аз рӯи шаҳодати абёти бойгонӣ ва осори муҳаққиқони тоинқилобии рус, аз охири асри XIX дар бекиҳои Бухорои Шарқӣ аҳолӣ бештар ба кишти пахтаи маҳаллӣ ва амеркоӣ машғул шуда, аз он фоидаи басанда ба даст меоварданд. Воқеан, пахтакорӣ дар хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна торафт мавқеи устувор касб карда, он на танҳо ба таъмини талаботи мардуми маҳаллӣ, балки инчунин ба содироти Русия ва берун аз он равона мегардад. Чуноне санадҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки кишти пахта дар радифи Бухорои Ғарбӣ, инчунин дар Бухорои Шарқӣ, ба монанди ноҳияҳои Шаҳрисабзу Китоб, Шеробод, водиҳои Сурхону Кофарниҳон ва амсоли он бештар ривоҷу равнақ меёфтанд. Пас аз тобеъияти Бухорои Шарқӣ ба Русия, пахтакорӣ дар ин минтақа ба яке аз нишондиҳандаи асосии зироат табдил меёбад. Зеро он ашёи хоми пахтае, ки соҳибкорони Русия аз Бухорои Шарқӣ харида мебурданд, он нисбат ба дигар мавзеъҳо бо нархи хеле арзон дастрас мешуд. Соҳибкорони рус ба воситаи ҷаллобони маҳаллӣ ва деҳқонони тоҷик пахтаро даҳҳо маротиба арзон харида, ба ноҳияҳои марказии Русия интиқол медоданд. Полковники штаби генералии рус Матвеев, ки дар соли 1887 ба Бухорои Шарқӣ сафар карда буд, оид ба рушди пахтакорӣ дар ин минтақа ахбори ҷолибе ироа месозад: маҳз «… соҳаи аз ҳама асосии кишоварзӣ дар ин минтақа пахтакорӣ ба шумор мерафт ва онро дар соҳаи саноати маҳаллӣ ва содирот истифода мебурданд. Солисан, қисми зиёди он ба Русия содир карда мешуд...» [20,с.21]. Хуллас, дар натиҷаи андешидани чораҳои фаврӣ ва тадбирҳои амалӣ робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Аморати Бухоро бо Русия боз ҳам қавитар ва мустаҳкамтар мегардид. Ин омили муҳимро И. А. Ремез дар асараш «Тиҷорати берунии Бухоро то ҷанги якуми ҷаҳонӣ» бо боварӣ изҳор медорад, ки агар дар солҳои 1880-1881 аз Аморати Бухоро ба Русия, ҳар сол 410 ҳазор пуд пахта фиристода шуда бошанд, пас дар соли 1915 ин нишондиҳанда ба 2 милёну 624 ҳазор пуд мерасанд[23,С.49].

Аз тавзеҳи санадҳои воқеӣ ба назар мерасанд, ки дар ин муддат содироти пахта аз Аморати Бухоро қариб 6 маротиба меафзояд[21,с.68]. Хулласи калом, агар ҳиссаи пахати Осиёи Миёна дар саноати бофандагии Русия дар соли 1890 тақрибан 30 фоиз ва пахтаи хориҷӣ 70 фоизро ташкил намоянд, пас дар соли 1914 ҳиссаи пахтаи осиёимиёнагӣ тақрибан ба 70 фоиз ва хориҷӣ бошад, танҳо 30 фоизро ташкил медоду халос [26, с. 239].

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар Дар Осиёи Миёна, аз ҷумла Аморати Бухоро яке аз соҳаҳои сердаромади **чорводорӣ – истеҳсоли пӯст ва пашм** нуфузи бештар пайдо менамоянд. Дар натиҷа, дар Осиёи Миёна, аз ҷумла Аморати Бухоро нисбат ба пӯсти қароқӯлӣ талабот зиёд мегардад. Аз рӯи ахбори Д. Логофет, пӯсти барра ба ном қароқӯлӣ, дар маҷмӯъ, маҳсулоти сермасриф буда, воқеан, онро ҳангоми аз барра ҷудо карда гирифтани пӯст амалӣ менамуданд, ки «…пас аз 4-5 рӯзи баъди таваллуд…» мекуштанд [18,с.99]. Маркази асосии пӯсти бухороӣ амлокдо-рии Қарокӯл ба ҳисоб мерафт, ки дар ин ҷо Ӯрта Чӯл [Дашти Миёна], дар байни Амударё, Қаршӣ ва Қарокӯл ҷойгир шуда буд, ҳамчун чарогоҳи асосии нигоҳубини гӯсфандон хизмат мекард [18,с.98]. Дар аҳди мустамликавӣ, дар беки Қаршӣ парвариш ва истеҳсоли пӯсти қароқӯлӣ ба дастоварди калон ноил мегардад [5,в.75]. Зеро дар ин минтақа, дашти Қаршӣ чарогоҳи асосии нигоҳубини чорво ба ҳисоб мерафт, зеро дар ин мавзеъ «…аксар чоҳҳо мавҷуд буда, тамоми ин минтақа бо об таъмин карда мешуд…»[5,в.75]. Хуллас, парвариш ва истеҳсоли пӯст дар амлокдории Қарокӯл, бекиҳои Қаршӣ, Каркӣ ва Калифи Бухорои Ғарбӣ, инчунин беки Қӯрғонтеппаи Бухорои Шарқӣ бештарривоҷу равнақ ёфта буданд [11,с.215]. Масалан, амири Бухоро пӯсти қароқӯлиро бо ҳар роҳ бо теъдоди хеле зиёд мехарид, ҳар сол ба Маскав ба маблағи то 15 милён сӯм пӯсти қароқӯлиро содир мекард[25,с.76]. Аз рӯи маълумоти П. Гаевский, танҳо аз ду деҳаи беки Қӯрғонтеппа - Ҷиликӯл ва Қара Туркман ҳар сол қариб 21 ҳазор дона пӯсти қароқӯлӣ содир карда мешуданд[10,с.56-57]. Ахбори маъхазҳо бозгӯйи онанд, ки дар ибтидои асри XX содироти пӯсти қароқӯлӣ миқдоран зиёд гардида, на танҳо талаботи бозори Русия, балки бозори ҷаҳониро низ таъмин менамуд. Аз рӯйи маълумоти Бонки русию хитойӣ, агар дар соли 1909 аз Бухоро ба Русия ба миқдори 1 милёну 800 дона пӯст содир карда шуда бошад [3,в. 112-119], пас он дар соли 1912 ба 2 милён дона мерасад[4,в.12-17]. Бар замми он, аз Бухоро ба Русия афзудани содироти пашм ва ғайра аз рушду такомули чорводорӣ шаҳодат медиҳад. Масалан, агар дар соли 1883 аз Бухоро ба Русия 10 ҳазор пуд пашм содир карда шуда бошад, пас он дар соли 1914 ба 350 ҳазор пуд мерасад, яъне, дар аҳди мустамликавӣ аз Аморати Бухоро ба Русия содироти пашм 35 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамин тариқ, дар тӯли солҳои протекторати Бухоро содироти пӯсти қароқӯлӣ аз 30-40 ҳазор то 180 ҳазор дона , содироти пашм бошад, ба ҷои 150 ҳазор пуд ба 250 ҳазор пуд мерасанд. Санадҳои воқеӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар солҳои баъдӣ теъдоди барориши пӯсти қароқӯлӣ аз Аморати Бухоро феълан зиёд мегарданд [23,С.68]. Ба ибораи образнок ва муҳими устод Садриддин Айнӣ, «дар олами тиҷорат номи Бухорои Шарифро пӯсти бара дар мартабаи эътибор ниҳодааст» [1,с.41]. Хусусан, миллионерҳои бухорӣ, ба монанди бародарон Қосимхоҷаевҳо ва бародарон Арабовҳо маҳз дар соҳаи тиҷорати пӯсти қароқӯлӣ шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуданд. Чунончӣ, мувофиқи маълумоти соли 1911, тоҷири шӯҳратёри бухороӣ Латифхоҷа Қосимхоҷаев дар амалиёти тиҷоратӣ 250 ҳазор сӯм сармояи худро гузошта буд, вале гардиши солонаи маблағҳои ӯ дар корҳои тиҷоратӣ қариб 3 милён сӯмро ташкил медод[26,с.239].

Мавқеъ ва аҳамияти бузурги роҳи оҳанро дар хоҷагии халқи кишвари Туркистон, аз ҷумла: ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон аз рӯи интиқоли борҳои гуногун ва рафтуомади

мусофирон дарк кардан душвор нест. Бино бар маълумоти маъхазҳои таърихӣ, танҳо дар соли 1900 аз истгоҳҳои роҳи оҳани музофоти Хуҷанд чунин борҳо ва молу маноли хоҷагии халқ кашонида мешуданд: аз истгоҳҳои Хуҷанд 377 ҳазору 310 пуд [аз ҷумла: пахта - 102 ҳазору 120 пуд, мавиз - 78 ҳазор, меваи хушк - 76 ҳазору 766 пуд, шоҳӣ ва абрешим - 1356 пуд ва ғ.], Дирагомир [ҳудуди ноҳияи Нови Ҷумҳурии Тоҷикистон] 232 ҳазору 768 пуд [аз ҷумла: гандум - 52 ҳазору 245 пуд, ангишт - 149 ҳазору 204 пуд ва ғ.], Урсатевск [асосан аз мулки Ӯротеппа бору молҳо содир карда мешуд] 332 ҳазору 919 пуд [аз ҷумла: гандум - 134 ҳазору 934 пуд, мавиз - 96 ҳазору 286 пуд ва меваи хушк - 10 ҳазору 719 пуд] содир карда шуданд [13,с.344]. Ҳамзамон, аз шаҳрҳои Русия ба музофоти Хуҷанд молу маҳсулоти гуногун ворид мешуданд: ба истгоҳҳои Хуҷанд 124 ҳазору 930 пуд, Драгомир 8 ҳазору 596 пуд, Урсатевск 89 ҳазору 830 пуд ва монанди он [9,с.123-124]. Зикр кардани он мусаллам аст, ки содироти борҳо аз ҳар истгоҳ нисбат ба воридот зиёд буда, аз хусуси он шаҳодат медиҳанд, ки ҳар ноҳия ба истеҳсоли ягон навъи маҳсулот махсус гардонида шудааст. Бар замми он, номгӯйи молҳои содиршаванда нишон медиҳанд, ки Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистони Шимолӣ ва Бухорои Шарқӣ ба Русияи подшоҳӣ ва сармоядорони рус чун манбаи моли хом хизмат мекарданд [9,с.123-124].

Хусусан, дар охири асри XIX робитаҳои иқтисодию савдоии музофоти Хуҷанд ва Аморати Бухоро бо империяи Русия рушду такомул ёфтанд. Масалан, дар ибтидои асри XX барориши молу маҳсулоти гуногун аз музофоти Хуҷанд ба шаҳрҳои Русия ва баръакс, афзоиш ёфтанд. Мувофиқи маълумоти адабиёти таърихӣ, агар дар соли 1903 ширкатҳои гуногун ба Русия беш аз 66 ҳазор пуд пахта бурда бошанд, пас дар соли 1907 миқдори пахтаи аз музофоти Хуҷанд содиркардашуда ба 197 ҳазор пуд мерасиданд[22,с.17]. Чуноне маъхазҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар соли 1909 аз музофоти Хуҷанд ба ҳудуди Русия ва берун аз он пахта, шоҳӣ, абрешим ва дигар молу маснуот ба миқдори 6 ҳазору 510 сомонӣ содир гардиданд. Солисан, миқдори умумии гардиши тиҷорат дар соли 1910 беш аз 230 ҳазор сумро ташкил менамуд, ки аз теъдоди умумии молҳои содиротии Хуҷанд ба Русия қариб 54 фоизашро ташкил медод. Аз рӯйи ахбори асноди бойгонӣ, дар соли 1910 аз Русия, Кавказ ва Сибир ба Хуҷанд газвори фабрикӣ ва молу маҳсулоти гуногун ворид шуданд. Дар ин муддат ширкатҳои гуногуни тиҷоратӣ ва соҳибкорону тоҷирон аз Хуҷанд ба Русия, Кавказ ва Сибир ва берун аз ҳудуди он пахта, абрешим, меваи хушк, равғни растанӣ ва амсоли онро содир мекарданд. Миқдори умумии муомилоти тиҷоратӣ аз музофоти Хуҷанд беш аз 2 милёну 728 ҳазор сӯмро ташкил медоданд[2, в.24].

Қаблан, дар хусуси муайян намудани ҳаҷму миқёс ва дараҷаи рушду густариши муомилоти молию пулӣ ва робитаҳои савдоӣ омори шабакаи роҳи оҳан ва истгоҳҳои он дар Осиёи Миёна ва нақлиёти киштигардӣ ба воситаи дарёи Ому сарчашмаи ягона ва маъхази боэътимод ба шумор мераванд. Дар шабакаи роҳҳои оҳани Аморати Бухоро 16 истгоҳ мавҷуд буда, дар байни онҳо - бештар истгоҳҳои Бухоро, Когон, Чорҷӯй, Қаршӣ ва монанди он дар ҳаёти иқтисодию тиҷоратии на танҳо Аморати Бухоро, балки Осиёи Миёна, Русия ва дигар кишварҳо низ нақши муассир мегузоштанд. Тазаккури он ҷойиз аст, ки иртиботи иқтисодию тиҷоратии Бухорои Шарқӣ тавассути бандарҳо ва истгоҳҳои роҳи оҳани Осиёи Миёна - Чорҷӯй, Когон, Бухоро, Қаршӣ ва ғайра бо Осиёи Марказӣ ва шаҳрҳои марказии Русия пайваст мегардид. Танҳо ҳаминро қайд кардан кифоят мекунад, ки дар соли 1911 тавассути истгоҳҳои роҳи оҳани ҳудуди Аморати Бухоро, дар маҷмӯъ, 7 милёну 468 ҳазор пуд борҳои гуногун содир карда шуданд, ки мутаносибан ба истгоҳҳои роҳи оҳани Чорҷӯй 2 милёну 730 ҳазор, Когон 1 милёну 410 ҳазор пуд, Бухоро беш аз 400 ҳазор пуд ва ғайра рост

меомаданд [11,с.224]. Тавзеҳи ин бурҳон аз он иборат аст, ки молҳои асосии содиршаванда: пахта -2 милёну 478 ҳазор пуд, ғӯза-717 ҳазор пуд, ғалладона - 390 ҳазор пуд, пӯсти қароқӯлӣ - қариб 32 ҳазор пуд ва ғайра ба шумор мерафтанд. Инчунин, содироти ғалладона, меваи хушк ва ғайра тавассути истгоҳҳои роҳи оҳани Аморати Бухоро амалӣ мегардиданд. Чунончӣ, дар ин муддат аз истгоҳи Чорҷӯй -146,7 ҳазор пуд, Когон - 472 ҳазор пуд, Бухоро - 31,2 ҳазор пуд, ҳамагӣ дар маҷмӯъ қариб 388,4 ҳазор пуд борҳои гуногун содир карда шуданд[11,с.286-287].

Дар ибтидои XX дар муомилоти тиҷоратии Хуҷанд бо Русия барориши меваҳои хушк мавқеи асосиро ишғол мекарданд. Чунончӣ, тибқи маълумоти В. И. Масалский ҳар сол аз Хуҷанд ба Русия беш аз 159 ҳазор пуд меваи хушк содир карда мешуданд [11,с.286-287]. Ҳамзамон, аз Аморати Бухоро низ меваи хушк, ба монанди: мавиз, ғулинг, себқоқ ва ғайра ба шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ва Русия содир карда мешуданд. Мувофиқи ахбори С.И. Гулишамбаров, аз истгоҳҳои роҳи оҳани ҳудуди Аморати Бухоро, аз ҷумла Бухоро - 88,7 ҳазор пуд, Когон - 26,6 ҳазор пуд, Чорҷӯй - 13,2 ҳазор пуд, ҳамагӣ: 245,8 ҳазор пуд, аз ҷумла: меваҳои хушк ва мавиз беш аз 127 ҳазор пуд ва шаҳрҳои Осиёи Миёна ва Русия содир карда шуданд[11,с.286-287]. Аз ин далелҳо меъёр ва дараҷаи афзоиши содироти музофоти Хуҷанд ва Аморати Бухороро ба шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ва империяи Руссия мушоҳида кардан душвор нест. Аз маҷмӯаи молҳои содиротии Аморати Бухоро тавассути наклиёти роҳи оҳан, хусусан пахта, пӯсти қароқӯлӣ, пашм, меваи хушк ва амсоли он мавқеи мухимро ишғол намуда, бартарии зиёдро соҳиб буданд.

Қаблан, Аморати Бухоро дар охири асри XIX - ибтидои асри XX ба манбаи асосии моли хоми мустамлика мубаддал гардида, робитаҳои тиҷоратии он мустаҳкам ва тақвият ёфтанд. Чунончӣ, агар дар ибтидои солҳои 80 асри XIX аз Бухоро ба Руссия ба миқдори 15 милён сӯм, аз ҷумла пахта, пӯсти қароқӯлӣ, пашм ва дигар маҳсулоти бозоргир содир карда шуда бошанд, пас дар соли 1900 барориши молҳои гуногун ба Руссия ба 23 милёну 700 ҳазор сӯм ва дар соли 1913 бошад, ин нишондиҳанда ба 35 милёну 385 ҳазор сӯм мерасанд [23,с.14]. Зимнан тазаккури он басанда аст, ки дар ибтидои асри XX аз Аморати Бухоро таҷорати пӯсту пашм, абрешим, қолин ва амсоли он содироти муҳиммаи мамлакатро ташкил медоданд. Ба тариқе манбаъҳо далолат мекунанд, ки содироти ҳарсолаи молу маҳсулоти гуногун аз Аморати Бухоро ба Руссия, аз ҷумла, гилем (қолин) тақрибан 50 ҳазор адад, абрешими хом ва пилла - қариб 25 ҳазор пуд, меваи хушк ва мавиз - қариб 250 ҳазор пудро ташкил медоданд [21,с.141].

Дар ибтидои асри XX воридоти воқеии молу маснуоти фабрикию заводӣ ва саноатии Русия ба кишвари Туркистон ва Аморати Бухоро куллан афзоиш ёфтанд. Чунончӣ, агар дар соли 1907 ба аморат ба миқдори 21 милён сӯм молу маснуот оварда шуда бошанд, пас он дар соли 1909 ба 25 милён сӯм мерасанд [6,в.81]. Бино бар иттилои манбаъҳо, дар соли 1913 аз Русия ба Аморати Бухоро теъдоди мануфактураи гуногун 264 ҳазор пуд, ба миқдори 15 милёну 974 сӯм, аз ҷумла оҳан ва маснуоти оҳанӣ - 235 ҳазор пуд ба миқдори 12 милён 940 ҳазор сӯм, зарфҳои гуногун - 45 ҳазор пуд, ба миқдори 1 милёну 39 ҳазор сӯм ва ғайра дохил гардиданд, ки 96 фоизи кулли воридотро ташкил медоданд [21,с.142].

Воқеан, ҳар як навгонӣ, чӣ иҷтимоию фарҳангӣ ва чӣ иқтисодию техникӣ, қабл аз ҳама, ба ин қишри бонуфузи ҷомеаи сармоядорӣ - соҳибкорону бозаргон ва тоҷирон узван ҳамбастагӣ доштанд. Зимнан, интишори навгониҳои гуногун ба бунёди хати роҳи оҳан дар Осиёи Миёна зич алоқаманд буда, ба тадбиқи амалӣ ва рушду нумӯи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ такони азиме медиҳанд. Бешак, бунёди хатҳои роҳи оҳан на танҳо дар Аморати

Бухоро, балки кишвари Туркистон, аз ҷумла: водии Фарғона дар инкишофи муносибатҳои тиҷоратӣ ва интиқоли ашёи хоми арзон ба корхонахои саноатии Русияи подшоҳӣ аҳамияти бағоят калонро доро буданд. Зеро то сохтмони роҳи оҳан дар шаҳрҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дар ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон, аллакай соҳибкорону савдогарони рус ва маҳаллӣ чандин корхонахои хусусӣ бунёд карда буданд, Санадҳои воқеӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар соли 1882 дар Шуроб Потеляхев ном соҳибкори рус ва дар соли 1906 дар Селроҳа [қасабаи имрӯзаи КИМ] Владимир Алексеев ном шахси корчаллон истеҳсоли ангишту нафтро ба роҳ монда буданд. Акнун минбаъд нафт, ангишт, пахта, меваи хушк ва амсоли он вагон-вагон аз ин музофот ба шаҳрҳои марказии Русия содир карда мешуданд [16,с.90-91].

Дар ибтидои асри XX молҳои фабрикии рус дар Осиёи Миёна, аз ҷумла: ноҳияҳои дурдасти кӯҳистони Аморати Бухоро роҳ ёфта, ба истифодаи мардуми маҳаллӣ ворид мешуданд. Аз рӯи шаҳодати маъхазҳо ва гуфтори шоҳидон, ноҳияҳои ҳамвори Тоҷикистон ва хусусан, шаҳри Ҳисор дар фурӯшу мубодилаи молҳои дурдасти Тоҷикистони кунунӣ нақши муассир ва аввалиндараҷа мебозиданд. Бесабаб саёҳатчии машҳури рус В. Липский иттило намедиҳад, ки «Қаратоғ деҳаи фароху калон буда, дар ин ҷо теъдоди мағозаҳо хеле зиёд мебошанд, ки аз онҳо маснуоти гуногун, ба мисли собун, шамъ, гӯгирд ва қабл аз ҳама, маснуоти маскавиро харидан мумкин буд»[17,с.106;14,75]. Вале минбаъд доираи фаъолияти соҳибкорону тоҷирони рус ва маҳаллӣ боз ҳам фарроху густурда мегарданд. Бино бар ахбори адабиёти таърихӣ, дар солҳои 90 асри XIX тоҷирони рус ба тамоми гӯшаю канорҳои Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Кӯлоб, Балҷувон, Фархор, Сарой Камар, Қӯрғонтеппа ва дигар мавзеъҳо шоҳӣ, собун, карасин, маснуоти чинию фулузии истеҳсолии рус, инчунин атриётҳои гуногунро ворид менамуданд[27,с.170]. Бесабаб нест, ки академик Бобоҷон Ғафуров дар шоҳасари «Тоҷикон», дар фасли «Сохтмони роҳҳои оҳан дар Осиёи Марказӣ» ба омилҳои асосии равобити иқтисодию тиҷоратӣ дахл намуда, иброз медорад, ки кӯҳистониён бо рағбати тамом молҳои арзони фабрикиро мехариданд. Тоҷирони абҷир, ки молҳои русиро ба ин ҷо интиқол медоданд, онҳоро бо нархи беҳад баланд мефурӯхтанд. Инчунин, молу маҳсулоти тамоман нав - шамъ, гӯгирд, собун, карасин ва монанди онро, ки мардум пештар қариб истеъмол намекард, акнун бештар ба фурӯш мерафтанд[12,С.194]. Хулласи калом, дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон муомилоти молию пулӣ ва иртиботи тиҷоратӣ ташаккул ва тақвият ёфтанд, ки он аз ривоҷу равнақи муомилоти молию пулӣ, васеъ гардидани робитаҳои тиҷоратии музофоти Хуҷанд ва Аморати Бухоро бо Русияи подшоҳӣ шаҳодат медоданд.

Ҳамин тариқ, зимни омӯзишу баррасӣ, муқоисаву таҳлил ва хулосаву ҷамъбасти маводу санадҳои маъхазу сарчашмаҳои хаттӣ ва матолиби гуногуни таърихӣ роҷеъ ба ташаккул ва рушди муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна бо Русия дар нимаи дуюми асри X1X ва ибтидои асри XX ба чунин хулосаҳои мантиқӣ расидан мувофиқи матлаб аст: **аввалан,** дар кишвари Туркистон ва Аморати Бухоро кишти пахтаи амеркоӣ вусъати тоза пайдо намуда, аз он ҳосили баланд рӯёнида мешуд. Дар натиҷа, пахтакорӣ, дар хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна торафт мавқеи устувор касб карда, он на танҳо ба талаботи мардуми маҳаллӣ, балки инчунин ба содироти Русия ва берун аз он равона мегардад; **баъдан,** бунёди роҳҳои оҳан дар Осиёи Миёна боиси афзудани содироти ашёи хоми ин минтақа, хусусан пахта, пӯст, пашм, абрешим, меваи хушк ва ғайра ба шаҳрҳои марказии Русия гардиданд. Баръакс, воридоти молҳо ва маснуоти фабрикию заводии Русия ба Осиёи Миёна куллан афзоиш ёфтанд, ки дар ин бора асноди зиёди ҳуҷҷатҳои бойгониҳои маҳаллӣ ва рус шаҳодат медиҳанд; **сониян,** дар қаламрави Осиёи Миёна, аз ҷумла: музофоти Хуҷанд

ва Аморати Бухоро муомилоти молию пулӣ доираи нисбатан васеъро фаро гирифта, робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Миёна, на танҳо бо кишварҳои ҳамҷавор, балки шаҳрҳои марказии Русия рушду такомул ёфта, ба дараҷаи баланди тараққиёти худ мерасиданд.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ С. Таҳсиб-ус-сибён // Илм ва ҳаёт.- 1990.- № 3. - С. 39- 43.

2. АМД ҶТ – Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – З. Т. 6.– Р. 1. – Д. 30. – В. 24.

3. АМД ҶӮ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ӯзбекистон. - З. 2. - Р. 1. -Д. 251. - В. 112-119.

4. АМД ҶӮ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ӯзбекистон. - З. 2. - Р. 1. - Д. 303. - В. 12-17.

5. АМД ҶӮ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ӯзбекистон. - З. 3. - Р. 1. - Д. 368. - В. 78; 122-123; Д. 553. - В. 75.

6. АМДҲТ ФР – Архиви марказии давлатии ҳарбию таърихии Федератсияи Русия. – З. 400. – Р. 262/912 – 915. – 1909 г.св., 293. – Д. 90/77. – В. 81.

7. Березиков Е. Бухорои Сурх: Роман / Тарҷ. Ш. Ҳаниф. - Душанбе: Адиб, 1988.- 240 с.

8. Бобохонов М. Бедории сиёсии омма дар арафаи Револютсияи Октябир.– Душанбе: Ирфон, 1966.- 80 с.

9. Вазъияти иқтисодии ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон баъди ба Руссия ҳамроҳ шудани он // Хрестоматияи таърихи ҶШС Тоҷикистон.- Душанбе: Маориф, 1967.- С.121-140.

10. Гаевский П. Курган-Тюбинское бекство // Изв. РГО. -Т. 55. -Вып. 2.- Пг., 1919-1923. - С. 14- 67.

11. Гулишамбаров С. И. Экономический обзор Туркестанского района, обслуживае-мого Среднеазиатской железной дорогой. - Асхабад, 1914. - Т. 1-3. - 90, 184, 293 сс.

12. Ғафуров Б. Тоҷикон: Охирҳои асри миёна ва давраи нав. - Кит. дуюм. - Душанбе: Ирфон, 1985.– 416 с.

13. Дмитриев-Мамонов Д. И. Путеводитель по Туркестану и Средне-Азиатской железной дороге / Под ред. Д. И. Дмитриева-Мамонова-Спб.,1903.- 454 с.

14. Искандаров Б. Из истории проникновения капиталистических отношений в экономику дореволюционного Таджикистана.–Душанбе: Дониш, 1976.–144 с.

15. Исоматов Б., Фақеров Ҳ. Таърихи тиҷорат. -Душанбе: Паёми ошно, 2004.–360

16. Қаҳҳорӣ А. Конибодом: [Очерк] // Садои Шарқ. -1989. - № 10. - С. 72 - 93.

17. Липский В. Горная Бухара: Гиссарская экспедиция 1896 г. - Спб., 1902.- 318 с.

18. Логофет Д. Н. В забытой стране. - М., 1912.–152 с.

19. Масальский В. И. Туркестанский край: Россия: Полное географии описание нашего отечества. - Т.19. - Спб.,1913.– 861 с.

20. Матвеев П. П. Поездка ген. штаба полковника - Матвеева по Бухарским и Афганским владениям в феврале 1877 г. // Сб. геогр. топогр. и стат. материалов по Азии. - Спб., 1883. - Вып. 5. - С. 21-28.

21. Раҷабов З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ - сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX - ибтидои асри XX. - Сталинобод, 1959. - 459 с.

22. Раҷабов З. Одамони пешқадами Осиёи Миёна дар бораи Руссия ва маданияти рус. - Сталинобод, 1951.- 95 с.

23. Ремез И.А. Внешняя торговля Бухары до первой мировой войны. - Ташкент, 1922. - 68 с.

24. Саъдуллоева Г. А. Русские поселения в Бухарском эмирате // Из истории таджикского народа: Сборник научных статей. - Душанбе, 1992.- С.41-49.

25.Тухтаметов Т. Г. Русско-бухарские отношения в конце XIX - начале XX в. - Ташкент: Фан, 1966. - 190 с.

26. Ҳотамов Н. Халқи тоҷик дар замони ҳукуматдории мустамликавии Русияи подшоҳӣ дар Осиёи Миёна [солҳои 1867-1917] // Ҳотамов Н., Довудӣ Д. ва дигарон. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе: Эр-граф, 2011. - С. 218 -254

27. Шарифов Д. Таърихи мухтасари Балҷувон.- Душанбе, 1994. – 240 с.

ЭВОЛЮЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ТОРГОВЫХ СВЯЗЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ С РОССИЕЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

ЮСУФИ ШОДИПУР

Таджикский национальный университет, кандидат исторический наук, доцент кафедры историии таджикского народа. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел. 901112401. E–mail: Shodipur 1954@ mail.ru.

При изучении, рассмотрении, сравнении, анализе, обобщении и выводе материалов и документов письменных источников и различных исторических материалов, касающихся становления и развития торгово-экономических отношений между Средней Азией и Россию во второй половине XIX и XX века уместно прийти к следующим логическим выводам: во-первых, в Туркестанском крае и Бухарском эмирате быстро росло выращивание американского хлопка, и от него росла высокая урожайность. В результате хлопководство становится все более важной и стабильной позицией в сельском хозяйстве Центральной Азии не только для нужд местного населения, но и для экспорта в Россию и за ее пределы; ***позднее,*** *строительство железных дорог в Средней Азии привело к увеличению вывоза сырья из этого района, особенно хлопка, кожи, шерсти, шелка, сухофруктов и т. д. в центральные города России. Наоборот, ввоз товаров и промышленных изделий России в Среднюю Азию резко увеличился, о чем свидетельствуют многие документы местных и российских архивов;* ***во-третых,*** *на территории Средней Азии, в частности: Ходжентского уезда и Бухарского эмирата, финансово-денежные операции охватывают относительно широкий круг экономических и торговых связей Средней Азии не только с соседними странами, но и с центральными городами России, развиваются и совершенствуются, достигая высокого уровня развития.*

Ключевые слова*: эволюция, экономические и торговие связи, Средняя Азия, Россия, город, хлопководство, животноводство, производство, хлопок, кожа, шерсть, шелк, сухофрукты, финансово-денежные операции, транспортировка грузов, пассажирские перевозки.*

ECONOMIC AND COMMERCIAL RELATIONS OF CENTRAL ASIA WITH RUSSIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

YUSUFI SHODIPUR
Tajik National University, dotsent of historics. Address :734025, Republic of Tajikistan, Dushaanbe, Rudaki Avenue 17. Telefon:901112401. E–mail: Shodipur1954@mail.ru.

During the study, review, comparison, analysis, summarization and conclusion of materials and documents of written sources and various historical materials regarding the formation and development of economic and trade relations between Central Asia and Russia in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, it is appropriate to reach the following logical conclusions: firstly, in the country of Turkestan and the Emirate of Bukhara, the cultivation of American cotton was growing rapidly, and a high yield was growing from it. As a result, cotton growing has become an increasingly important and stable position in Central Asian agriculture, not only for the needs of local people, but also for export to Russia and beyond; secondly, the construction of railways in Central Asia led to an increase in the export of raw materials from this region, especially cotton, leather, wool, silk, dried fruit, etc. to the central cities of Russia. On the contrary, the import of goods and manufactured products of Russia to Central Asia increased radically, as evidenced by many documents from local and Russian archives; thirdly, in the territory of Central Asia, in particular: Khujand Province and Bukhara Emirate, financial and monetary transactions cover a relatively wide range, economic and commercial relations of Central Asia, not only with neighboring countries, but also with the central cities of Russia, are developing and improving, reaching a high level of development. .

Keywords: *economic and trade relations, Central Asia, Russia, city, cotton cultivation, animal husbandry, production, cotton, leather, wool, silk, dried fruit, financial and monetary transactions, transportation, passenger transportation.*

ФАРОМИНТАҚАВИЯТ - ПАДИДАИ НАВ ДАР СИЁСАТИ ҶАҲОНӢ

ҚУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБӢ
н.и.т., ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

ҲАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРРУХОВНА
ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 98868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

Дар мақолаи мазкур тамоюли марбут ба рушди падидаи фароминтақавият дар сиёсати муосири ҷаҳонӣ баррасӣ шудааст. Бо амиқтар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ, густариши таҷрибаҳои ҳамгироӣ ва тамоюли демократикунонии ҷаҳон барои рушди раванди фароминтақавият заминаи мусоид фароҳам овардааст. Фароминтақавият дар натиҷаи ба вуҷуд омадани ниҳодҳои нав дар сиёсати ҷаҳонӣ ба вуҷуд омадааст. Фаъолшавии субъектҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, густариши таъйини сарҳадҳо ва соҳибихтиёрии давлатҳо дар натиҷаи шиддат гирифтани ҷараёни фаромиллӣ, вазъи буҳронии ниҳодҳои кӯҳна ва форматҳои ҳамкорӣ дар доираи созмонҳои сиёсии ҷаҳонӣ, ҷустуҷӯи ангезаҳои нави рушд аз ҷониби давлатҳои миллӣ ва иттиҳодияҳои минтақавӣ

боиси рушди падидаи фароминтақавият гардидаанд. Дар ин таҳқиқоти мазкур се навъи падидаи фароминтақавият баррасӣ гардидааст: 1) ҳамкории иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ; 2) форумҳои фароминтақавӣ бо иштироки давлатҳои аъзо аз минтақаҳои гуногун; 3) фароминтақавияти шабакавӣ, ки нистабан мураккаб буда, дар доираи он иттиҳодияҳои ҳамгиро, давлатҳои алоҳида ва гурӯҳи давлатҳо ҳамкорӣ мекунанд. Муаллифон дар ин таҳқиқот мафҳуми фароминтақавиятро шарҳ дода, вазифаҳои онро таъкид намуда, сенарияи дурнамои рушди онро нишон додаанд.

Калидвожаҳо: *фароминтақавият, ҳамгироӣ, ҷаҳонишавӣ, фаромиллӣ, низоми сиёсии ҷаҳон, сиёсати ҷаҳонӣ, АСЕАН, АПЕК, ТТП, ТТИП, БРИКС, МИКТА*

Дар илми муносибатҳои байналхалқӣ хамкориҳои минтақавӣ ва ҷаҳониро ба таври анъанавӣ бо таваҷҷуҳ ба муносибатҳои байнидавлатӣ баррасӣ мекунанд. Дар навбати худ, дар доираи сиёсати ҷаҳонӣ тадқиқотҳо дар сатҳи маҳаллӣ, ғайридавлатӣ ва акторҳои “гибридӣ” гузаронида мешаванд, ки табиати давлатӣ ва ғайридавлатиро доранд. Сатҳи фароминтақавӣ нисбатан нав пайдо шудааст. Густариши робитаҳои фароминтақавӣ муҳаққиқони байналмилалиро водор мекунад, ки ба омӯзиши падидаи макзур, акторҳои ба он дохилшуда, дараҷаи ниҳодинакунонии иттиҳодияҳои фароминтақавӣ, хусусиятҳои сохторӣ ва таъсири фароминтақавият ба таҳаввулоти низоми ҷаҳонии муосир машғул шаванд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши падидаи фароминтақавӣ ба як самти воқъеии таҳқиқоти сиёсӣ табдил ёфтааст. Дар солҳои охир корҳои илмӣ оид ба падидаҳои фароминтақавӣ анҷом шудаанд, вале то ҳол саволҳои фароминтақавият чист, он ба кадом шаклҳо ва намудҳо зоҳир мегардад, кадом омилҳо боиси инкишофи фароминтақавият мегарданд, оқибатҳои эҳтимолии фароминтақавият чӣ хоҳанд буд, ҷавоби худро наёфтаанд.

Инкишофи муносибатҳои фароминтақавият на танҳо ба шарофати пешрафти илму техника, ташаккули иқтисодӣ ҷаҳонӣ ва тақсимоти умумиҷаҳонии меҳнат, инчунин ба туфайли тараққиёти якҷояи се падидаи ҷаҳони муоссир – ҷаҳонишавӣ, ҳамгироӣ ва демократикунонӣ сурат гирифта аст.

Дар раванди ҷаҳонишавӣ омили ҷуғрофӣ хусусияти муайянкунандаи худро аз даст дод ва рушди тиҷорати ҷаҳонӣ, технология ва логистика ҳамкории давлатҳо ва минтақаҳои аз ҳамдигар дурро осон гардонид. Раванди ҷаҳонишавӣ шароити инкишофи муносибатҳои байниминтақавӣ ва фароминтақавиро фароҳам овард, ки шиддати он аз иттиҳодияҳои минтақавӣ кам нест.

Дар мафҳуми фароминтақавият омили ҷуғрофӣ ҳузур надорад ва ин ҳамчун «интиҳои ҷуғрофӣ» ба мушоҳида мерасад. Вале бояд қайд намуд, ки «интиҳои ҷуғрофӣ» на ҳамаи падидаҳои сиёсати ҷаҳониро фаро мегирад (ҳамин тавр, вилоятҳо ва шаҳрҳои дохилиминтақавӣ ҳангоми ворид шудан ба арсаи байналхалқӣ кӯшиш мекунанд, ки қаламрави худро дақиқ муайян намоянд) [9, с. 9].

Аз ҷониби иттиҳодияҳои ҳамгирои минтақавӣ (ба монанди ЕС, АСЕАН, ЕАЭС ва ғайра) ба роҳ мондани сиёсати кушоди ҳамгироӣ бо дигар мамлакатҳо ва минтақаҳо омили таъсирбахш ва боиси густариши таҷрибаи ҳамкории фароминтақавӣ гардид.

Ниҳоят, фароминтақавият дар давраи демократикунонии сиёсати ҷаҳонӣ, пайдоиши полисентризм ва дифференсиатсияи идомадори фазоии ҷаҳонӣ имконпазир гардид.

Густариши раванди ҷаҳонишавӣ ҳамкории пуршиддати байни давлатҳо ва субъектҳои ғайридавлатиро таъмин намуда, дар минтақаҳо ва қиътаҳои гуногун боиси ташкилиёбии муҳити мураккаби шабакавии робитаҳои фаромиллӣ ва савдои байналхалқӣ гардид,

ҳамзамон ба ташаккули иқтисоди ҷаҳонӣ, бунёди низомҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ, такмили инфрасохтори логистикӣ ва инкишофи минбаъдаи техникӣ мусоидат намудааст. Ҳамаи ин барои ташкили иттиҳодияҳои фароминтақавӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Илова бар ин, рушди таҷрибаҳои ҳамгироӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ва самаранокии моделҳои копаративии ҳамкориҳо ба ниҳодишавии ҳамкориҳоро (institutionalization) роҳ кушод.

Барои давлатҳои узви иттиҳодияҳои минтақавӣ, ки марҳалаи ҳамгироиро аз сар гузаронидаанд, фароминтақавият имкониятҳои нави иштирок дар сиёсати ҷаҳонӣ фароҳам овард. Барои инкишофи ин гуна муносибатҳо шароити мусоиди байналмилалӣ зери таъсири тамоили демократикунонӣ ташаккул ёфта буд, ки дар натиҷаи он на танҳо ба саҳнаи минтақавӣ дохил шудани иширокдорони ғайриминткавӣ, инчунин ташаккули робитаҳои фароминтақавии гуногун имконпазир гардид.

Корҳои илмие, ки дар онҳо падидаи фароминтақаият мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ба он таърифҳои гуногун додаанд. Агар ба маънои маҳдуд ишора кунем, зери мафҳуми фароминтақаият муносибатҳои расмии байни иттиҳодияҳои минтақавӣ ва ё гурӯҳи давлатҳое аз як ё якчанд минтақаро мефаҳманд, ба маънои васеъ бошад, ҳама намуди муносибатҳои сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фаҳмида мешавад.

Умунан, фароминтақавиятро метавон ҳамчун марҳилаи нави ҷаҳонишавӣ фаҳмид, ки аз ташаккули кластерҳои бузурги функсионалии байналмилалӣ, ки дар натиҷаи таҳкими робитаҳои фаромиллӣ, байниминтақавӣ ва вобастагии мутақобила, инчунин сиёати мақсадноки давлатҳо ва иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ барои ташкили фазои умумии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ иборат аст [8, с. 24]. Фароминтақавият ин раванди ниҳодинакунонии ҳамкориҳои байни иттиҳодияҳои минтақавӣ ва давлатҳои минтақаҳои гуногуни ҷаҳон мебошад.

Дар айни замон бо назардошти иштирокчиён ва навъҳои ҳамкориҳои мутақобилаи дар раванди мазкур дохилшаванда, метавон дар бораи ташаккули якчанд навъи ассосии муносибатҳои фароминтақавӣ, ки бе шубҳа имконияти истифодаи имкониятҳои пурраи фароминтақавиятро надоранд сухан ронд.

Шакли якумро метавон фароминтақавият, ё тавре ки онро дар адабиёти илмӣ тавсиф мекунанд, байниминтақавӣ номид, ки муносибати байни ду иттиҳодияи ҳамгиро ё ташаккули ҳамгироӣ бо давлатҳои алоҳидаро дар бар мегирад. Дар шакли аввал мо метавонем дар бораи ҳамкориҳои «байниминтақавии ҳақиқӣ» ва дар шакли дуюм дар бораи ҳамкориҳои "гибридӣ" сухан ронем.

Шакли беҳтарини муносибатҳои фароминтақавиро дар мисоли Иттиҳоди Аврупо нишон додан мумкин аст, ки аллакай дар атрофи худ муносибатҳои байниминтақавиро дар натиҷаи дарҷ намудани меёрҳои хуқуқии худ дар шартномаи Лисабон ташаккул дода, кӯшиши ташкили сиёсати ягонаи хориҷӣ ва амниятиро дорад.

Мисоли аз ҳама равшани муносибатҳои ИА бо дигар иттиҳодияҳои ҳамгиро ин муносибатҳои ИА бо АСЕАН шуда метавонанд. Мувофиқи стратегияи соли 2015 «ИА ва АСЕАН: шарикии стратегӣ» инкишофи муносибатҳои дутарафаи байни блокҳои ҳамгиро дар доираи васъеи соҳаҳо аз қабили: мусоидат ба ҳамгироии минтақавӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, тиҷорат, муколама оид ба ҳуқуқи инсон ва ҳамкорӣ барои тараққиёти уствор дар соҳаҳои илм, маориф, мубодилаи фарҳангӣ, масъалаҳои амният ва ғайра амалӣ карда мешавад [4]. Бояд қайд намоем, ки ҳамкории ИА бо АСЕАН асоси ташкили Форуми Осиё ва Аврупо гардидааст, ки ба он бештар аз 50 кишвари Авруосиё дохил мешаванд. Вале бо як қатор сабабҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ муносибатҳои ИА ва АСЕАН аз доираи муколама берун

нарафта ва ба ҷонибҳо ташкили минтақаи озоди тиҷоратӣ муяссар нагардидааст. Веле ин робитаҳо гувоҳи онанд, ки иттиҳодияҳои ҳамгирои минтақавӣ кӯшиши дарёфти манъбаҳои афзоиш аз берунро дороанд, инчунин мустаҳкам намудани робитаҳои, ба истилоҳ, сегонаи иқтисоди ҷаҳонӣ - Амрикои Шимолӣ, Аврупо ва Осиёи Шарқӣ, ки дар доираи он ИА мехоҳад нақши пайвандкунандаро дошта бошад. Ҳамкории ИА бо бозори умумии Амрикои Ҷанубӣ (MERCOSUR) фаъолона, гарчанде камтар муваффақ бошад ҳам, идома дорад.

ИА бо давлатҳои алоҳидаи минтақаҳои ҷаҳон низ муносибатҳои хуро ба роҳ мондааст. Соли 2017 байни Иттиҳоди Аврупо ва Канада созишнома дар бораи шарикии ҳамаҷонибаи иқтисодӣ ва тиҷоратӣ (CETA) ба имзо расид. Музокирот бо Иёлоти Муттаҳида дар бораи таъсиси шарикии тиҷоратӣ ва сармоягузории фароантлантикӣ, ки бо мақсади амиқтар намудани муносибатҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ дар Атлантикаи Шимолӣ пешбинӣ карда шудааст. (TTIP) душвортар ҷараён дорад.

Бо Президенти ИМА таъин шудани Доналд Трамп лоиҳа муваққатан боздошта шуд, аммо ин маънои тарки пурраи онро надорад. Гуфтушунидҳо дар бораи ташкили иттиҳоди иқтисодии байни ИМА ва ИА, ки пеш аз лоиҳаи TTIP низ гузаронида буданд, метавонад лоиҳаи Минтақаи озоди тиҷоратии фароатлантикиро (TAFTA) ба хотир оварад. Бо бунёди як шабакаи мураккаби робитаҳои фароминтақавӣ Иттиҳоди Аврупо на танҳо сарчашмаҳои нави рушдро пайдо мекунад, балки ҳувийяти минтақавии худро низ таҳким медиҳад, зеро он дар доираи гуфтушунидҳо ҳамчун блоки ягона баромад карда, муттаҳидиро дар масъалаҳои фаъолияти берунӣ талаб мекунад.

Ин гуна муносибатҳо на танҳо дар доираи ИА ва дигар созмонҳо фаъолона инкишоф меёбанд, дар мисоли ИДМ ва МЕРКОСУР, АСЕАН+6, АСЕАН ва Русия, ИА ва Миср ва ғайра. Чунин формат дараҷаи муайяни муттаҳидиро дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ талаб мекунад ва ҳамзамон ҳамчун омиле ба таҳкими иттиҳодияи минтақавӣ мусоидат ва баромад менамояд.

Шакли дуюми муносибатҳои байниминтақавӣ муносибатҳои байни давлатҳои алоҳида аз кластерҳои гуногуни минтақавии ҷаҳон ва ё роҳбарони минтақа мебошад.

Шартан ин намуди муносибатҳои фароминтақавиро форумҳои фароминтақавӣ низ номидан мумкин аст, зеро аксаран дар онҳо санади таъсис, котиби доимӣ ва дигар нишонаҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ба назар намерасад. Одатан қарорҳои дар доираи чунин ташкилотҳо қабулгардида характери эъломиявӣ дошта, раванди ниҳодинакунонии онҳо хусусияти дуру дароз ва тадриҷиро дорост. Мисоли равшани ин намуди муносибатҳо БРИКС (Бразилия, Русия, Ҳиндустон, Чин, Африқои Ҷанубӣ) ва MIKTA (Мексика, Индонезия, Ҷумҳурии Корея, Туркия ва Австралия) шуда метавонанд.

БРИКС дар солҳои 2000-ум дар заминаи буҳрон ва болоравии абарқудратони нав дар ҷаҳони рӯ ба инкишоф ташаккул ёфта, аз ҳамон аввал ба мавқеи умумии панҷгона ва самти тарақиёти системаи ҷаҳон: волоияти ҳуқуқи байналмилалӣ ва СММ, ислоҳот ва таъсиси ниҳодҳои нави молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ, фароминтақавӣ ва минтақавӣ, таъмини рушди устувор ва мусоидат намудан ба рушд ва дигар соҳаҳо аз амният то илму маориф такя менамуд.

БРИКС бо сабаби иттиҳоди махсуси иқтисодӣ буданаш муддати тӯлонӣ ҳамчун иттифоқи давлатҳои «ревизионистӣ» ба ҳисоб мерафт, вале бо вуҷуди ин форум вай табиати комплексӣ даштанашро тасдиқ намуд ва яке аз акторҳои муҳими сиёсати ҷаҳони ба ҳисоб меравад.

Ба иттиҳоди МИКТА давлатҳое дохил шудаанд, ки худро давлатҳои миёна меҳисобанд, яъне давлатҳое, ки дорои як ё якчанд маҷмӯи манбаъи таъсиррасонанд, ки ба онҳо имконияти роҳбарӣ дар фазои алоҳидаи зерминтақавӣ ё дар минтақаи муайянеро медиҳад. [15, с. 130].

Ба момнанди БРИКС ҳамкориҳо дар чаҳорчӯбаи МИКТА ба доираи васеъи масъалаҳо – аз тиҷорат ва мубориза бо терроризм то масъалаҳои гуманитарӣ нигаронида шудааст. Хусусияти муҳимми навъи дуюми робитаҳои фароминтақавӣ ин ҷалби акторҳои ғайри ҳукуматӣ, гибридӣ – иттиҳодияҳои фаромиллӣ, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, донишгоҳҳо, метрополисҳо ва ғ. мебошад.

Умумият ва гуногунсатҳ будани форумҳои фароминтақавӣ устувории онҳоро таъмин намуда, ба иниҳодинакунонии минбаъдаи онҳо мусоидат менамояд. Бесабаб нест, ки дар доираи БРИКС Бонки нави рушд, форуми академии БРИКС, донишгоҳи шабакавии БРИКС, бизнес форум, форум бахшида ба масъалаҳои урбанизатсия, форуми ҷавонон, форуми бародаршаҳрҳо ва ғ . ташкил карда шудааст [2].

Шакли сеюми муносибатҳои фароминтақавӣ дорои шабака ва сохтори мураккаб буда, давлатҳои алоҳида, иттиҳодияҳои ҳамгиро ва гурӯҳҳои давлатҳои марбут ба минтақаҳои гуногуни ҷаҳонро ба мадори муносибатҳои мутақобила ҷалб менамояд. Мисоли равшани ин намуди ҳамкориҳо Форуми Ҳамкории Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотинӣ (WAZLAF), ташаббуси Чин - “як камарбанд - як роҳ” ва Шарикии Фароуқёнуси Ором (TTP ё ТТП) шуда метавонанд.

Лоиҳаи ТТП мисли TTIP дар шароити бунбасти даври музокироти Доҳагии СУС (WTO), дар ҳоле, ки ИМА ва як қатор шариконаш барои худ, кушиши дарёфти мадели тиҷоративу иқтисоди умумии сиёсиро доштанд, ба вуҷуд омадаанд.

Раванди гуфтушунидҳо барои имзои шартномаи таъсиси ТТП, ки хеле тӯл кашид ва хислати пӯшида дошт, на танҳо қоидаҳои савдо, инчунин қонунҳои СУС (WTO)-ро амиқтар барррасӣ намуда, соҳаҳоро ба таври анъанавӣ дар доираи минтақаи озоди тиҷоратӣ, моликияти зеҳнӣ, коидаҳои тандурустӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ ва ғайра ба танзим медаровард [13, с. 7].

Сарфи назар аз он, ки Иёлоти Муттаҳида аз иштирок дар лоиҳаи мазкур худдорӣ намуда буд (ин қарорро метавон конъюнктураи сиёсӣ ҳисобид, зеро танҳо ИМА бо мақсади амалӣ гардонидани сиёсати хориҷии худ қабули ин ташшабус худдорӣ намуда буд) лоиҳа дар доираи “ТТП+1” (яъне 11 давлате, ки ба лоиҳа дар айни замон дохил мешаванд) идома дорад, ки дар онҷо Ҷопон бино бар мавқеи иқтисодӣ доштанаш нақши калидиро мебозад.

Дар заминаи имзои шартномаи ТТП Чин ташаббуси худро дар натиҷаи муттаҳид шудани ду лоиҳа “Камарбанди иқтисодии роҳи абрешим” ва “Як камарбанд - як роҳ” пешниҳод намуд. Чин модели тараққиёти макроминтақавии худро дар асоси нақлиёт ва логистика, ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ дар минтақаи васеи Авруосиё бо ҷалби акторҳои давалатҳои алоҳида ва иттиҳодияҳои минтақавӣ - АСЕАН, Иттиҳоди Аврупо, лоиҳаи алоқамандкунӣ бо ЕАЭС пешниҳод намудааст. Ин ташаббуси ҳамгироии нарм (пеш аз ҳама дар Ғарб) лоиҳаи алтерглобалистӣ ҳисобида мешавад [3].

Ҳамин тариқ, бино бар душвориҳои мувофиқ намудани меъёрҳои ҳамгирой ва татбиқи амалии онҳо ҳарду лоиҳа – ТТП ва “Як камарбанд - як роҳ” то ҳол дар марҳалаи коркард қарор доранд. Ҷолиби диққат аст, ки пас аз хуруҷ аз созишномаи ТТП маъмурияти Доналд Трамп ба густариши ҳамкориҳо дар фазои уқёнуси Ҳинд, ки контури берунӣ, соҳили

Авруосиё аст ва метавонад асоси ҷоҳоркунҷаи демократии Ҳинд ва Минтақаи уқёнуси Ором - ИМА, Ҷопон ва Австралия гардад, таваҷҷуҳ зоҳир намуд [7].

Ҳамин тариқ, се навъ иттиҳодияи фароминтақавиро мушоҳида намудан мумкин аст, (нигаред ба ҷадвал), ки аз рӯи аъзоёнашон ва форматҳояшон аз якдигар фарқ мекунанд.

Фароминтақавият		
Фароминтақавӣ	Форумҳои фароминтақавӣ	Фароминтақавии шабакавӣ
Иттиҳодияи минтақавӣ + Иттиҳодияи минтақавӣ /ва ё/ Иттиҳодияи минтақавӣ + давлати алоҳида	Давлатҳое, ки минтақаҳои гуногуни ҷаҳонро намояндагӣ мекунанд. (аксаран давлатҳои пешсафи минтақа)	Гурӯҳҳои ҳамгирои минтақавӣ + гурӯҳҳои алоҳидаи давлатҳо аз минтақаҳои гуногуни ҷаҳон + давлатҳои алоҳида.
ЕС+АСЕАН, ЕС+МЕРКОСУР, АСЕАН+МЕРКОСУР, АСЕАН+СААРК, СЕТА (ЕС+Канада), ТТИП (ЕС+США) ва ғ.	ИБСА, БРИКС, МИКТА ва ғ.	ТТИП, ТТП, СЕТА, АСЕМ, ВАЗЛАФ, “Большая Евразия” “Як камарбанд-як роҳ” ва ғ.

Масъалаи таносуби байни фароминтақавият ва ҳамгироӣ то ҳол кушода боқӣ мемонад. Ҳамгироӣ ба таври анъанавӣ дар ҷоҳорчӯби минтақа, яъне як кисмати муайяни ҷуғрофӣ дида мешавад. Дар ҳоле, ки фароминтақавият шаклҳои гуногуни худро дорад ва онро метавон ҳамгироӣ-минтақагароӣ унвон кард.

Фароминтақавият ва ҳамгироӣ табиати мураккаб доранд, вале якхела нестанд. Аз як ҷиҳат фароминтақавият як шакли ҳамгироист, вале аз ҷиҳати дигар баъзе элементҳое, ки ба иттиҳодияҳои ҳамгироӣ хос аст, дар иттиҳодияҳои фароминтақавӣ мушоҳида намешаванд. Чунон ки маълум аст, ҳамгироӣ ба ниҳодинакунонии ҳамкориҳо, имзои шартномаҳо ва ташкили ниҳодҳои фаромиллӣ ё байнидавлатӣ такя менамояд. Агар БРИКС-ро гирем, дар баробари амиқтар гардидани ҳамкориҳо, институтҳои худро ташкил намуда ташаббус намудааст, ки котиботи вертуалиро ташкил намоянд.

Ҳамин тариқ, ниҳодинакунонӣ ва ташаккули заминаи меъёрҳои ҳамкорӣ метавонад масъалаи вақт бошад. Эҳтимолан, дар баъзе масъалаҳо дарёфти ризоият (консенсус) миёни иштирокчиён, ки бар хилофи ташкилотҳои минтақавӣ аксаран умумияти таърихӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ надоранд, душвортар мегардад. Лоиҳаи “Як камарбанд - як роҳ”-и Чин, ки созишномаи ягонаро дар назар надошта, ба низоми мураккаби уҳдадориҳои дутарафа ва бисёртарафа, алоқамандгардони лоиҳаҳои алоҳида асос ёфтааст, ба фароминтақавият мутобиқат мекунад,.

Бояд қайд намуд, ки дар баъзе мавридҳо иттиҳодияҳои фароминтақавӣ, баръакс, имзои созишномаҳои катъӣ ва аз ҷиҳати ҳуқуқӣ дорои фишанги маҷбуркуниро дар назар дорад, дар мисоли лоиҳаҳои ТТП, ТТИП ва СЕТА.

Гуногунрангии падидаи фароминтақавият дар доираи сиёсати ҷаҳонӣ чунин аст:

1. фароминтақавият ба ниҳодинакунонии ҳамкориҳо, ташаккули иттиҳодияҳои бузурги нав, амиқтар намудани ҳамгироии иқтисодӣ бо шартҳои СУС + ва СУС бо илова (ба

монанди ТТП ва ТТИП) ва ё дигар шаклҳои васеътари ҳамкорҳо, ки ба ташаккули инфрасохтор ва ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ равона карда шудааст, мусоидат менамояд;

2. иттиҳодяҳои ҳамгиро вазифаи мувозинатиро ба маънои васеъ, иҷро намуда, давлатҳо ва иттиҳодяҳои онро бо шароити ташкили сохтор таъмин менамоянд ва имконияти таъмини мавқеи аз ҳама муфид дар дохили системаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла тавассути ҷамъоварии захираҳои гуногунро доранд;

3. иштирок дар иттиҳодияҳои ҳамгиро барои муттаҳид кардани манфиатҳои давлатҳо, иттиҳодияҳо ва истифодаи якҷояи заҳираҳоро имконият фароҳам меорад. Барои давлатҳои хурд ва миёна ҳамроҳ шудан ба блокҳое, ки дорои аъзоёни бонуфузанд ва дарёфти манбаҳои нави афзоиш ва тараққӣ ҳастанд, хуб аст. Барои давлатҳои пешсафи минтақа ин фурсати бартараф намудани монеаҳои минтақавии рушд буда, имкониятҳоро барои амалӣ намудани ҳадаф ва манфиатҳои глобалии онҳо фароҳам меорад. Барои блокҳои ҳамгироии минтақавӣ ин фурсати тақвияти ҳувийяти дохилиминтақавӣ бо назардошти муттаҳид намудани фаъолияти умумии берунӣ аст.

4. фароминтақавият имконияти гуфтушунидҳои байналхалқиро дар зинаи нав - байни минтақавӣ (бо сарҳадҳои ҷуғрофӣ) ва глобалӣ (бо мураккабии дарёфти консенсус) зиёд менамояд. Ҳамкорӣ бо субъектҳои ғайридавлатӣ дар равандҳои фароминтақавият демократикунонии минбаъдаи системаи ҷаҳониро таъмин менамояд, ки ба рушди шаклҳои ҳамкории муштарак нигаронида шудааст [5]. Ниҳоят, рақобат байни моделҳои тавонои рушди минбаъда дар доираи ташаббусҳои фароминтақавият пайдо гардида, сабаби ҷустуҷӯи модели самарабахши идоракунии умумиҷахонӣ мегардад, ки хавфи ба иттиҳодҳои рақобаткунандаи фароминтақавӣ «пароканда шудани» ҷахонро ба амал меоварад ва метавонад ба ҷаҳонишавӣ таъсири «порашудан»-ро расонад.

Инкишофи фароминтақавият низ зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ аст, яъне дохил шудани бозингарони нав ба арсаи байналхалқӣ, ки иттиҳодияҳои фароминтақавӣ яке аз он равандҳост.

Дар натиҷа дохилшавии бозингарони нав дар равандҳои сиёсии ҷаҳон ба ибораи дигар бисёрҳокимиятӣ (полиархия) мушоҳида мегардад [5]. Мисоли равшани ин фаолияти МИКТА мебошад. Дар ибтидои солҳои 2000 G20 ҳамчун як форуми бонуфуз дар системаи идоракунии ҷаҳонӣ ташакул ёфта буд, дар ҳоле ки дар дохили он ду гурӯҳи манфиатҳо – G7 ва БРИКС, ки ба воситаи мулоқотҳои намояндагони худ, чи дар рафти саммити сарони «G-20» ва чи берун аз он, метавонанд мавқеи умумиро оид ба масъалаҳои асосии тараккиёти чаҳон ҷамъоварӣ намуда, баъд бо он дар доираи G20 баромад намоянд. Аз ҷумла, кишварҳои БРИКС, ки тавонистанд ислоҳоти бурсиявии Хазинаи байналмилалии Асъорро пеш баранд. Давлатҳое, ки дар ин ду форум намояндагии худро надоранд, гурӯҳи МИКТА-ро таъсис доданд ва ин ба онҳо имкон дод, ки мавқеи худро муайян намоянд, дар ин ё он масъала ташабусҳои бевоситаи худро нишон диҳанд ва ташаббусҳои гурӯҳи давлатҳои мутараққии ғарб (ҳафтгонаи бузург) ё давлатҳои БРИКС -ро напазиранд [15, с. 129].

Узвият ба иттиҳодияҳои фароминтақавӣ метавонад омили дигаргуниҳои сиёсии дохилӣ гардад, масалан барои Ветнам, ки одатан ҳалқаи заифтарини ТТП ба ҳисоб мерафт, дохил шудан ба раванди шарикии муколамавӣ зарурати ислоҳоити нави дохилиро дар назар дошт [14].

Бо назардошти мураккаб будани сохтори фароминтақавият ва мухолифати ташаккули он дар сиёсати нави ҷаҳонӣ метавон се сенарияи асосии ташакули онро баррасӣ намуд.

Сенарияи якумро шартан метавон фароминтақавияти бе назм номид, ки дар натиҷаи рақобати лоиҳаҳои фароминтақавӣ ба амал меояд. Махсусан ин сенария дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором мушоҳида мегардад, ки дар онҷо айни замон се лоиҳаи фароминтақавӣ, аз қабили Шарикии Фароуқёнуси Ором, "Як камарбанд - як роҳ" ва консепсияи Ҳинду Уқёнуси Ором, ки ҳануз ягон таҷассуми воқеии сиёсиро наёфтааст, ташаккул ёфта истодааст. Бо назардошти он, ки лоиҳаҳои мазкур модели қобили қабули ҳамкориро барои фазои васеъмиқёси Авруосиё, Осиё ва Уқёнуси Ором пешниҳод карда наметавонанд, рақобат байни лоиҳаҳо боз ҳам шадидтар мегардад, на ҳамаи давлатҳои минтақа лоиҳаи Чин - "Ҷаъмияти сарнавишти муштараки инсоният"-ро, ки боиси ҳароси афзоиши нуфузи Чин дар минтақа мегардад, қабул менамоянд. ТТП алакай дар иттиҳодияи анъанавии минтақавӣ падидаи "ҷудошавӣ"-ро бавуҷуд оварда истодааст, барои мисол на ҳама аъзои АСЕАН (аз даҳ чаҳор нафар) лоиҳаи Шарикиро дастгирӣ намудаанд, бисёри давлатҳо омода нестанд, ки уҳдадориҳои сахти иттифоқиро, ки аз ҷониби кишварҳои иштирокчии лоиҳаи Ҳинду Уқёнуси Ором пешниҳод гардидааст [7], қабул намоянд.

Ҳамаи ин боиси тақсимшавии манфиатҳои давлатҳои минтақа гардида, таваҷуҳи давлатҳои абарқударати ҷаҳон, аз қабили ИМА, Чин, Русия, Ҳиндустон ва Иттиҳоди Аврупоро ҷалб намуда, манфиатҳои онҳоро дар минтақа халалдор менамояд. Аз ин рӯ, ҳамзистии блокҳои фароминтақавии рақобаткунанда «мувофиқи манфиатҳо» як сенарияи комилан амалӣ ба назар мерасад. Агар сенарияи мазкур амалӣ гардад, фароминтақавияти шабакавӣ инкишоф меёбад, зеро хусусияти рақобатнпазирии баланд доранд.

Сенария дуюми фароминтақавият ва ҷаҳонишавиро на танҳо равандҳои ба ҳам монанди яктарафа ҳисобидан мумкин аст, балки фароминтақавиятро як марҳалаи ҷаҳонишавӣ меҳисобанд. Миёни мутахасисони соҳа то ҳол баҳс дар бораи яктарафа ё мутақобил будани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва минтақагароӣ идома дорад [12]. Бо вуҷуди ҳамаи ин даст кашидан аз сиёсати минтақагароии пӯшида ва татбиқи сиёсати минтақагароии ошкоро аз ҷониби иттиҳодияҳои ҳамгирои минтақавӣ, ки дар ҷустуҷӯи манбаъҳои нави афзоиш ва бунёди равобити хориҷианд, метавон далели равона кардани минтақагароӣ тавасути фароминтақавият ба ҷаҳонишавӣ ҳисобид, ки ҷаҳонишавӣ марҳала ва ё ҳосили охирини он аст. Дар ин ҳолат фароминтақавият метавонад як ҳалқаи занҷири ҷаҳонишавӣ гардад, ки инкишофи муътадили он ба ташаккули сохтори ягонаи ҷаҳонишавӣ оварда мерасонад. Ин сенария пеш аз ҳама бо рушди босуръати муносибатҳои байниминтақавӣ ва форумҳои фароминтақавӣ, яъне ҳамкории сохторҳои минтақавӣ ва кишварони пешсафи дунё алоқаманд аст.

Сенарияи сеюм бо рушди фароминтақавият эҳтимоли амалӣ гардиданаш бештар ба назар мерасад, зеро он рушди ҳамагуна муносибатҳои фароминтақавиро дар оянда дар бар мегирад ва ин боиси мараккаб гардидани меъмори фароминтақавияти ҷаҳон мегардад. Аз ин бар меояд, ки инкишофи фароминтақавият (кадом сенарияш набошад) муназзам намегузарад [10]. Давраи инкишофи пуршиддати фароминтақавият бо беназмии ҳамкориҳои фароминтақавӣ, ки дар он давра парокандашавии сохторҳои мавҷуда ба назар мерасанд, гузаштанаш имкон пазир аст.

Падидаи фароминтақавият дар натиҷаи ташкили сохтори нави ҷаҳонӣ, ки аз се сатҳ - сатҳи миллӣ, сатҳи низоми муносибатҳои байналхалқӣ ва сатҳи низоми Весфалӣ иборат буд, ба вуҷуд омад. Фаъолшавии субектҳои ғайридавлатӣ ва зиёдшавии таъсири онҳо (тасодуфӣ нест, ки пешбурди ТТП то андозае ба манфиатҳои корпоратсияҳои фаромиллӣ алоқаманд аст), афзоиши шаффофияти сарҳадҳо дар натиҷаи шиддат гирифтани равандҳои фаромиллӣ –

омилҳое ҳастанд, ки боиси тайғири системаи Весфали гардиданд ва барои ба роҳ мондани муносибатҳои фароминтақавӣ шароит фароҳам оварданд [11, с. 5]. Вазъи буҳронии як қатор ниҳодҳои куҳна ва шаклҳои ҳамкорӣ дар чаҳорчӯби низоми сиёсии ҷаҳонӣ, ки ба сӯи бисёрмаркази таҳаввул мекунанд, ҷустуҷӯи ангезаҳои нави рушд, ҳам аз ҷониби давлатҳои миллӣ ва ҳам иттиҳодияҳои минтақавӣ, низ сабаби ба миён гузоштани ташабусҳои фароминтақавиятӣ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Aggarwal V., Fogarty E. 2004. Between Regionalism and Globalism: European Union Transregional and Interregional Trade Strategies. – European Union Trade Strategies: Between Globalism and Regionalism. London: Palgrave. 68 p. URL: http://basc.berkeley.edu/pdf/articles/Between%20Regionalism%20and%20Globalism%20European%20Union%20Trade%20Strategies.pdf (санаи муроҷиат 06.07.2023)
2. BRICS Academic Forum (7th). 2015. Ed. by Georgy Toloraya. Moscow: NCR BRICS. https://www.nkibrics.ru/system/asset_publications/data/5708/0dd6/6272/6943/9e02/0000/original/VII_BRICS_Academic_forum.pdf?1460145622 (санаи муроҷиат 06.07.2023)
3. China's Belt and Road: a Game Changer? 2017. Ed. by Alessia Amighini. ISPI. https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/china_belt_road_game_changer.pdf (санаи муроҷиат 06.07.2023)
4. Joint Communication to the European Parliament and the Council the EU and ASEAN: a Partnership with a Strategic Purpose 2015. European Commission. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=JOIN:2015:22:FIN&from=EN (санаи муроҷиат 06.07.2023)
5. Robert Alan Dahl. Polyarchy: Participation and Opposition https://handoutset.com/wp-content/uploads/2022/06/Polyarchy-Participation-and-Opposition-Robert-A.-Dahl.pdf
6. Söderbaum F., van Langenhove L. Introduction: The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism // Journal of European Integration. Volume 27, 2005 - Issue 3. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036330500190073 (санаи муроҷиат 06.07.2023)
7. Кортунов А. Индо-Пацифика, или Сообществ о единой судьбы. – Российский совет по международным делам. 28.05.2018. URL: http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/indo-patsifika-ilisoobshchestvo- edinoy-sudby/ (санаи муроҷиат 06.07.2023)
8. Кузнецов Д.А. Феномен трансрегионализма: проблемы терминологии и концептуализации. – М., 2016. Сравнительная политика. № 7. С. 14-24.
9. Лебедева М. Трансформация роли городов и внутригосударственных регионов в мировой политике. – М., 2019. Ойкумена. Регионоведческие исследования. № 1. С. 7-16.
10. Лебедева М. Современные тренды мирового развития: новое качество мира. – Метаморфозы мировой политики. Под ред. М.М. Лебедевой. М., 2012. МГИМО. С. 9-32.
11. Логинов Е.Л., Логинова Мегатренды в мировой политике. Под ред. М.М. Лебедевой. М., 2019. Аспект Пресс.
12. Мировое комплексное регионоведение. Под ред. А.Д. Воскресенского. М., 2014. Магистр: ИНФРА-М.
13. Стапран Н.В., Кадочников П.А. Транстихоокеанское партнерство: последствия и риски для России. 2015. – Вестник АТЭС. № 2. С. 6-15.
14. Цветков А. Без Китая и с реформами: зачем Вьетнаму Транстихоокеанское партнерство. – Московский Центр Карнеги. 14.10.2015. URL: https://carnegie.ru/commentary/61587 (санаи муроҷиат 06.07.2023)

15. Шлыков П.В. 2017. Поиск трансрегиональных альтернатив в Евразии: феномен МИКТА. – Сравнительная политика. № 8 (4). С. 127-144. https://doi.org/10.18611/2221-3279-2017-8-4-127-144 (санаи муроҷиат 06.07.2023)

ТРАНСРЕГИОНАЛИЗМ - НОВОЕ ЯВЛЕНИЕ В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

КУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБИ
ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

ХАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРУХОВНА
ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: mail: sarafarukh11@gmail.com

В данной статье рассматриваются тенденции, связанные с развитием явления трансрегионализма в современной мировой политике. С углублением процессов глобализации, расширением интеграционных практик и тенденции демократизации мира создается благоприятная основа для развития процесса трансрегионального развития. Трансрегионализм возник в результате создания новых структуры в мировой политике. Активизация государственных и негосударственных образований, расширение границ и суверенитета государств в результате интенсификации транснациональных потоков, кризисное положение старых институтов и форм сотрудничества в рамках мировых политических организаций, поиск новые мотивы развития национальных государств и региональных объединений привели к развитию явления трансрегионализма. В данном исследовании рассматриваются три типа явления трансрегионального развития: 1) сотрудничество региональных интеграционных объединений; 2) межрегиональные форумы с участием государств-членов из разных регионов; 3) сетевой трансрегионализм, относительно сложный, в рамках которого взаимодействуют интегрированные объединения, отдельные государства и группы государств. В данном исследовании авторы разъяснили понятие трансрегионализма, подчеркнули его функции и показали сценарий перспектив его развития.

Ключевые слова: *трансрегионализм, интеграция, глобализация, транснационализм, мирополитическая система, мировая политика, АСЕАН, АТЭС, ТТП, ТТИП, БРИКС, МИКТА*

TRANSREGIONALISM - A NEW PHENOMENON IN WORLD POLITICS

KUDRATZODA KOMRON ABDUNABI
ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.
Tel.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

HAMIDOVA SARVINOZ FARUKHOVNA
ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.
Tel.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

This article examines the trends associated with the development of the phenomenon of transregionalism in modern world politics. With the deepening of globalization processes, the expansion of integration practices and the trend of democratization of the world, a favorable basis is being created for the development of the process of transregional development. Transregionalism arose as a result of the creation of new structures in world politics. The activation of state and non-state entities, the expansion of the borders and sovereignty of states as a result of the intensification of transnational flows, the crisis of old institutions and forms of cooperation within the framework of world political organizations, the search for new motives for the development of national states and regional associations led to the development of the phenomenon of transregionalism. This study considers three types of the phenomenon of transregional development: 1) cooperation of regional integration associations; 2) interregional forums with the participation of Member States from different regions; 3) network transregionalism, relatively complex, within which integrated associations, individual states and groups of states interact. In this study, the authors explained the concept of transregionalism, emphasized its functions and showed the scenario of its development prospects.

Keywords*: transregionalism, integration, globalization, transnationalism, world political system, world politics, ASEAN, APEC, TPP, TTIP, BRICS, MIKTA*

ВЗГЛЯД НА ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ТИМУРОМ И ЗАПАДНЫМЫ СТРАНАМИ

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ
главный научный сторудник ИИПСАЕ НАНТ, доктор исторических наук, доцент. Телефон: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

ХОДЖАЕВ МЕХРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ
кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

В 1403-1406 гг. посол короля Испании Руи Гонсалеса де Клавихо посетил Самарканд, столицу страны, в ответ на послание Темура и выполнил свою дипломатическую миссию. По воспоминаниям он написал книгу «Дневник поездки в Самарканд, дворец Амира Темура», в которой содержится ценная информация об отношении восточного правителя к послам, дипломатическому приему. Посол отметил, что его с уважением и почетом встретили с самого момента въезда в страну до приезда в Самарканд. В то время даже Византия платила налоги Тимуру, и поэтому посла и его соратников встретил наместник Константинополя и незамедлительно сопроводил до следующего адреса. Местные чиновники, обслуживающие послов, в каждом пункте пребывания испанских посланников, постоянно напоминали им, что их ждет Тимур, и потому они должны как можно скорее отправить гостей до правительственного двора. Во времена правления Тимура были чиновники, у которых были особые документы для сопровождения послов. Они, при необходимости, в случае, например, когда лошади устанут или для других нужд послов, могли снять и скорее всего в действительности снимали с лошади сына или внука великого эмира. Послов сопровождали из одного места в другое не менее 20 кавалерийских гвардейцев. Об этом Руи Гонсалес де Клавихо писал в своих дневниках. К Тимуру слали свои

посольства правители Китая, Индии, Моголистана, Золотой и Белой орды, Ирака, Византии и других стран. Наиболее ярко его деятельность проявилась в области внешней политики и дипломатии. Именно в этой сфере всецело проявилось качество Тимура как прозорливого государственного деятеля, тонкого политика и дипломата. Создатель грандиозной империи, Тимур был жесток и безжалостен, но он, обладая трезвым, аналитического склада умом, даже в сложнейших политических ситуациях находил правильные и судьбоносные решения. Ему удалось создать могущественное государство, соединяющее экономические, социальные, политические и духовные начала в едином концентрированном союзе. При объединении в единое централизованное государство Средней Азии и прилегающих к ней территорий Тимур использовал различные методы, способствующие объединению областей: применение военной силы, хитрость, дипломатию.

Ключевые слова: *Клавихо, Тимур, Баязид, Тохтамыш, Генрих III Кастильский, Самарканд, Кастилия, дипломатия, международные связи, посол, политика.*

В этой статье будем давать целостное представление о взаимоотношениях мира западных цивилизаций с миром монголов и их наследием в Центральной и Восточной Азии. Это слишком обширная область, наш же замысел заключается в том, чтобы описать отношения представителей Западной Европы и империи Тимура с периода, предшествовавшего дипломатической миссии кастильских послов в Самарканд, сыгравшей очень важную роль в историко-культурологических исследованиях этого периода. На его фоне хотелось бы сделать выводы о том, какую роль в политике сыграли связи Тимура с западным миром.

Путевые заметки играют важную роль в понимании истории той или иной эпохи, проясняя некоторые неясные вопросы истории. Ценность этих произведений заключается, прежде всего, в том, что их авторы являются непосредственными свидетелями зафиксированных в них событий или изложили события со слов людей, доверяющих их словам.

В настоящее время историки все чаще обращают внимание на путевые заметки, написанные разными людьми в разные века. Потому что автор путевых заметок является свидетелем прочных связей со своей эпохой, а их путевые заметки дают ответы на вопросы, о которых исторические трактаты ничего не говорят или сообщают мимоходом. Если принимать это во внимание, то появляется больше возможностей для отражения вопросов политической, социальной, экономической и культурной истории государств и народов, проживающих на этой территории в разные исторические периоды. Однако справедливо будет отметить, что до сих пор существует множество исторических рассказов о путешествиях, которые по разным причинам не получили должного обсуждения и остаются неизвестными широкому кругу исследователей. Несомненно, знакомство с ценными историческими материалами этих путевых заметок откроет новые страницы в изучении истории Мавераннахра и Хорасана в разные исторические периоды.

Воспоминания Руи Гонсалеса де Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Темура в 1403-1406 гг.»[3] — одна из ценнейших исторических путевых заметок начала XV века, в которой автор зорким и острым глазом описывает многое из того, что он видел и слышал, включая как социальную, так и административно-политическую жизнь Хорасана и Мавераннахра.

В средние века отношения Западной Европы с Востоком осуществлялись по длинным и трудным караванным путям через Русское государство или владения арабов. Перед

монгольским нашествием в странах Азии не было прочных государственных объединений. На территории Ирана, Ирака, Закавказья, Центральной Азии, Индии и Китая существовали многочисленные феодальные государства. Границы их постоянно менялись. Экономику этих стран подрывали бесконечные династические войны, набеги и перевороты. Все это осложняло культурные и торговые связи между Западом и Востоком.

Конец XIVвека в истории Балканского полуострова характеризовался быстрым ростом военной мощи Османской империи. Первое крупное столкновение турок с народами Европы произошло в 1389 г. на Косовом поле в Сербии. Одержав ряд побед, турки захватили Сербию и Болгарию, угрожали Венгрии и нанесли полное поражение рыцарям Западной Европы и Болгарии в 1396 г. Турецкий султан Баязид готовился к взятию Константинополя. Нависла угроза расползания ислама по всей Европе. В этих условиях император Мануил II Палеолог (1391-1425) в 1399 г. оставив вместо себя племянника-соправителя Иоанна VII, отправился в турне на Запад с просьбой о помощи против Османской империи.

Европейские страны всеми силами и способами пытались предотвратить опасность турецкого вторжения, одни надеялись на союз с турками, другие на создание антитурецкой коалиции во главе папы римского.

В 1400-1401 гг., во время сирийской кампании имелись дипломатические отношения между Тимуром и европейскими дворами. Послы Иоанна, регента Константинополя, прибыли в ставку Тимура, и после переговоров были отправлены обратно через Трапезунд. В состав этого посольства был включен и архиепископ Иоанн Султанийский, который в дальнейшем стал основным связывающим звеном в переговорах между Тимуром и европейскими дворами.

Из европейских сочинений о Тимуре наиболее известными были описание путешествия ко двору Тимура в Самарканд испанского посла Руи Гонсалеса де Клавихо и записки баварского солдата Шилдьбергера, служившего в войсках Тимура [2, с.11-18]. Из французских источников о Тимуре до нас дошли известные в нашей литературе «Мемуары о Тамерланеи его дворе», написанные представителем католической церкви на Востоке архиепископ Султании Иоанном который, приобретая доверие Тимура, стал главным его посредником в дипломатических связях с представителями Западной Европы [4, с. 45-51].

Латинская «Хроника деяний франков» описывает, как в мае 1403 г. архиепископ Иоанн прибыл в Париж в качестве доверенного посла Тимура и в торжественной обстановке изложил цели своего путешествия во Францию [5, с.5-21]. В хронике также говорится, что католический патер рассказал многим лицам об особенности жизни Тимура и о том, что он приготовил о Тимуре небольшое произведение, написанное на французском языке, которое он распространил среди близких ему лиц. Так возникли воспоминания о Тимуре его доверенного посла, интерес к которым в Париже был значительным. Рукописи этого произведения были найдены в Национальной библиотеке в Париже и изданы там в конце XIX в.

Принимая во внимание вышеуказанное содержание, важность темы проявляется в том, что сведения, зафиксированные Клавихо из его личных наблюдений, особенно относительно городов и деревень на пути следования испанского посольства, произвола и жестокости посланцев Темура, положение земледельцев, ремесленников и простого населения края, государство Темура и их традиции и обряды, переправы через Амударью, о столице государства Темура - Самарканде, описательные известия о Темуре и некоторых представителях его семьи, официальный приемах послов при дворе Темура очень точен.

Поэтому «Дневник поездки в Самарканд ко двору Тимура в 1403-1406 гг.» является ценным историческим источником для изучения истории Хорасана и Мавераннахра второй половины XIV и начала XV вв. Это произведение более или менее отличается от других исторических произведений, созданных в этом столетии, по своему содержанию и характеристикам. Отсюда всестороннее изучение этого труда и введение в научный оборот его исторического содержания представляется принципиально важным.

Отчет о кастильской миссии, в которой участвовал Клавихо, является ценным источником сведений о правлении Тимура и его контактах с представителями европейской культуры (наряду с отчетами о дипломатической деятельности Иоанна, архиепископа Султании и Иоганна Шильтбергера. Иоганн Шильтбергер был немецким дворянином, взятым в плен сначала Баязидом в битве при Никополе (1396 г.), а затем Тимуром в битве при Анкаре (1402 г.). Он оказался рабом сыновей Тимура.[1, с.11-18]

Тимур приобрел огромную известность в Западной Европе после победы в 1401 г. над Египетским султаном Фараджем и падения Дамаска в том же году. Интерес ко двору Тимура особенно возрос после Анкарской битвы летом 1402 г., в ходе которой был взят в плен Османский султан Баязид I [6, с.89-95]. Эти успехи повсюду возбуждали интерес к личности Тимура. Во время празднества по случаю победы Тимур принял многих послов, присланных к нему с выражением покорности. Среди них были и посланцы Испании. Отпуская последних на родину, Тимур богато одарил их и отправил с ними своего посла по имени Мухаммад Кози.

Дружеское отношение Тимура вызвало со стороны Генриха IIIответное посольство «с целью закрепить дружбу, зародившуюся между двумя государями». Посольство возглавил Руи Гонсалес де Клавихо. Посольство, выехавшее из Испании 21 мая 1403 г. прибыло в Самарканд в самом начале сентября 1404 г., и 8 сентября испанское посольство было принято Тимуром в дворцовом саду Дилкушо. «Дневник» Клавихо является ценнейшим источником для понимания внешней политики Тимура между периодами 1370 - ноября 1404 г., когда посольство во главе Клавихо покинуло пределы Самарканда.

Как на рубеже XIV-XV веков, так и в настоящее время определенная мифология, накопившаяся вокруг Тимура, формировала мнение о его отношениях с западными странами [7, с. 14-23]. Расширение и территориальный рост его чагатайской империи означало, что христиане, жившие на завоеванных территориях, становились его подданными. Развитие отношений между дипломатией Тимура и западной цивилизацией можно резюмировать следующим образом. Первые сведения о Тимуре могли попасть в Европу в середине 1380-х гг., после его нападения на Грузию в 1386–1387 гг., когда весть об этой новой политической силе могла распространиться на запад. Однако первые архивные материалы с упоминанием Тимура можно найти в документах Сената Венецианской республики от 1394 года, в которых говорится об усилении вражды между монгольским завоевателем и султаном Баязидом, что побуждало императора Мануэля II к действиям против османов.[16, с.3-84]

В то же время венецианцев все больше беспокоило появление на Востоке неизвестных ранее монгольских войск, которые в 1395 г. разграбили венецианские поместья в Тане и тем самым угрожали их торговому положению в бассейне Черного моря. Они немедленно попросили защиты у хана Золотой Орды Тохтамыша от нападения Тимура. Однако тут Тохтамыш мало что мог сделать против Тимура, он бежал в Литву, а столица его государства Сарай была сожжена и разрушена.[16, с. 3-84] Кроме того, в сентябре 1396 года западный мир был потрясен поражением венгерских, бургундских, французских и немецких войск в

Никополе. Важность этого поражения заставила западноевропейских правителей осознать, что самую главную угрозу Европе представляет не Тимур, а турки-османы.[17, с.8-24]

Встревоженный византийский император Мануил II Палеолог отправил своих послов во Францию с просьбой о помощи против турок. В этот момент на историческом небосклоне появился доминиканец Сандро, вернувшийся с Запада с одной из миссий, посланных к Мануэлю II [22, с.12-16]. Он прибыл ко двору Тимура до 1398 года и в течение следующих семи лет служил одним из его самых важных посланников вместе с другими доминиканцами.

Уже упомянутый нами Иоанн VII, наместник императора МануилаIIПалеолога в Константинополе, совместно с главой Генуэзской республики в предместье Пера, при посредничестве трапезундского императора, побуждали Тимура выступить против Баязида. В ответ Тимур отправил в Геную и Венецию посольства с подарками и письмами, которые возглавил Иоанн I Галонифонтибус [14, с.144-158]. Кроме этого, Тимур отправил письмо Иоанну VIIПалеологу, сохранившееся в итальянском переводе, в котором говорилось, что константинопольские и трапезундские греки должны выделить по 20 галер для блокады турецкого побережья. В ответ Иоанн VII пообещал Тимуру дань, которую он заплатил туркам, если он победит Баязида [15, с.13-29]. Тимуру, должно быть, понравился этот ответ, потому что на следующий год, 15 мая 1402 года, он отправил Иоанну VII дружеское письмо [6, с.23-28].

Тем временем 28 июля 1402 г. войска Тимура разгромили войско Баязида под Анкарой, а сам султан попал в плен к Тимуру. Три дня спустя Тимур и его сын Мираншах отправили западным правителям письма, в которых предлагали союз и торговое сотрудничество [17, с.9-14]. Ответы были восторженными, короли Франции и Англии называли Тимура amiconostro (что переводится наш друг). [18, с.343]Современные западноевропейские летописцы восторженно описывали победу Тимура и ее положительные последствия для христианской Европы [20,с.23-31].

Есть свидетельства о переписке Тимура с французским королем Карлом VIВалуа (1380-1422 гг.), также заинтересованном в союзе со среднеазиатским завоевателем, так как генуэзская колония Галата находилась под его покровительством. В этом письме, известном в подлиннике наперсидско-таджикским языке и латинском переводе, говорится о желании Тимура поддерживать торговые связи с королем франков путём обмена купеческими караванами [21, с. 107-113].

Другое письмо Тимура Карлу VI, известное по латинской копии, извещало французского короля о победе над турецким султаном Баязидом. Ответ Карла VIТимуру полон благодарностей за разгром турок у Анкары и подтверждает согласие французского короля способствовать торговле между Францией и империей Тимура.

Труд Клавихо является основным источником знаний о второй дипломатической миссии, отправленной Генрихом III к Тимуру. Из четырех рукописей этой хроники, существующих сегодня, три находятся в Кастилии и хранятся в Национальной библиотеке в Мадриде и в Королевской библиотеке в Мадриде. Рукописи из Мадрида использовались в качестве основы для исходных изданий в XVI и XVII веках [11, с. 89]. Первый был опубликован с кратким предисловием в 1582 г. под редакцией андалузского писателя, историка и библиофила ГонсалоАрготеде Молина (1548–1596). Второй был подготовлен к печати в 1782 году известным мадридским печатником Антонио де Санча (1720–1790) [12 с. 55-64].

В летописи содержатся сведения об отношении правящих в тимуридской империи элит к представителям Западной Европы, которое можно сравнить с их отношением к

представителям других народов, также иноземных на земле Тимура. Авторство хроники традиционно приписывается Гонсалесу де Клавихо, одному из двух главных посланников дипломатической миссии к Тимуру (наряду с доминиканцем Алонсо Паэсом де Санта-Мария). Однако нельзя с уверенностью утверждать, что он был ее автором. Повествование в хронике всегда обращается к Клавихо и другим посланникам в третьем лице, что не позволяет однозначно идентифицировать его автора.Впервые оно используется в описании момента, когда они покидали Кастилию: «…я начал писать, когда послы высадились в порту Святой Марии недалеко от Кадиса». [3,с.80] Если предположить, что автором хроники был не Клавихо, а другой член миссии, то это мог быть либо монах-доминиканец Алонсо Паес де Санта-Мария, либо поэт Алонсо Фернандес де Меса, на которого намекал андалузский путешественник Перо Тафур. Рыцарь Гомес де Салазар, член королевской гвардии, довольно маловероятен как автор хроники [20, с.24-28].

Хотя на рубеже XIV и XV веков европейцы не так часто путешествовали в Среднюю Азию, как в предыдущие века поддерживались некоторые контакты между монгольским миром и Западной Европой. Даже эти редкие визиты позволили как монгольской элите, так и европейцам получить ценный опыт, связанный с «местным» и «чужим», который может быть интересен ученым, интересующимся культурологией. В монгольской культуре и традициях к посланникам относились по-особому [10, с.45-49]. Иностранные дипломаты и привезенные ими предметы подвергались магической очистительной процедуре. Даже если европейским посланникам удавалось добраться до двора, хан не всегда принимал их. Перед встречей с правителем их допрашивали и требовали подробную информацию о цели их дипломатической миссии. Иногда им позже разрешалось встречаться с женами или матерями хана, но не всегда с самим правителем [9, с.144].

Следует отметить, что первоначальный энтузиазм по поводу присутствия Тимура на восточных окраинах Европы со временем сменился страхом. Одним из европейских правителей, довольно скептически относившихся к Тимуру, был король Арагона Мартин I, который был связан с монгольским миром через каталонских купцов, живших в Александрии и Дамаске. Подозревается, что, когда Мартин, несколько лет поддерживавший Византию, узнал, что одного из сыновей Баязида видели в лагере Тимура, он начал распространять ложные слухи о политическом сотрудничестве монголов и османов, направленном на завоевание Латинской Европы [17, с.8-12]. Завоевание Смирны, что интересно, известие об осаде этой крепости, контролируемой госпитальерами, достигло Арагона раньше, чем известие о битве при Анкаре, — побудило Мартина написать письмо папе Бенедикту XIII (1394–1417), датированное 5 марта 1403 г., в котором призвал к сбору средств на крестовый поход против Тимура. [21, с.114] Кроме того, в своем письме, отправленном императору МануэлюII 27 июня 1403 г., Мартин не был особенно воодушевлен поражением Баязида [16, с.14-23]. Он действительно выразил свою радость по поводу этого события, но он также сравнил Тимура с побежденным османским султаном: «неверный, как и он». [18, с.346] Такое отношение повлияло на письмо, которое король Арагона отправил 1 апреля 1404 г.Тимуру и Мираншаху. Письмо действительно было дружеским [19, с.4-20].

Победа Тимура над Баязидом обеспечила интересы обеих республик, но, с другой стороны, разрушительные действия его войск угрожали их торговым интересам. Вскоре после победы Тимура при Анкаре венецианцы проголосовали за закрытие пролива Дарданеллы, чтобы предотвратить бегство турецких войск в Европу.

Однако, как оказалось, эти планы так и не были осуществлены — несмотря на то, что подобную поддержку Тимуру предлагали генуэзцы из Перы — генуэзские корабли помогали бегущим османским войскам выбраться из Азии. [18, с.347] В то же время генуэзцы с Хиоса, столкнувшись с османской угрозой их острову и судоходству в регионе, рассматривали возможность союза с Тимуром, против которого, по понятным причинам, выступал Великий магистр рыцарей-госпитальеров с Родоса [19, с. 5-9].

Таким образом, испанские послы, как и другие посланники, покинувшие Самарканд 21 ноября 1404 г. вернулись в Испанию и 24 марта 1406 г. явились к королю с отчетом. Накануне отъезда Клавихо из Самарканда Тимур был в полном здравии. В то время он активно готовился к осуществлению давно задуманного им плана похода на Китай и наказания его императора, который рассматривал Мавераннахр и государство Тимура как своего податного владения, которое сильно задевало честь Тимура, считавшегося себя единственным земным Богом.

Тимур умер в начале 1405 г. и его контакты с Западом мало чем отличались от контактов более ранних монгольских ильханов из Персии. Однако они совпали с двумя чрезвычайно важными для Европы событиями: во-первых, они произошли сразу после поражения крестоносцев под Никополем, во-вторых, они принесли известие об уничтожении османской армии и пленении султана Баязида, того самого человека, который разгромил венгерскую и западноевропейскую армии в Никополе. По словам Адама Ноблера, восторженный прием Тимура стал результатом именно этого исторического момента, однако страх и ужас, которые он вселил, не должны быть забыты [13, с.47-51].

Таким образом, изучая взаимоотношения Тимура с правителями европейских стран, следует ещё раз подчеркнуть, что Балканский кризис 1402 г. и участие Тимура в его разрешении занимает важное место в истории мировой дипломатии. На этой войне победа оказалась все же на стороне дипломатов Западной Европы, которые сумели столкнуть между собой двух кровожадных мировых лидеров того времени и тем самым спасли народы Европы и европейскую культуру от нависшей угрозы исламизации.

Многие исследователи, писавшие о подвигах Тимура, почему-то воздержались от освещения столь важной проблемы. До нашего времени дошла и дипломатическая переписка между Тимуром и правителями государств Западной Европы. Разгром Баязида под Анкарой очень сблизил интересы западноевропейских правительств с двором Тимура. Примером к чему послужил о приезд посланника короля Испании Генриха IIIРуи Гонсалеса де Клавихо в Самарканд ко двору Тимура [8, с.479-514].

Труд Руи Гонсалеса де Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Темура в 1403-1406 гг.» [3] считается одним из важных исторических источников начала XV века, а сведения, изложенные в нем, играют ценную научную роль в выяснении многих неизвестных и спорных вопросов этого периода. Одна из ценностей этого источника в том, что отраженные в нем события являются непосредственными наблюдениями автора произведения. Во время поездки в Самарканд и пребывания в этом городе Клавихо упоминал в своем дневнике свои записи, наблюдения и увиденное и услышанное. Учитывая важность содержания путевых заметок Клавихо, оно привлекло внимание издателей, ученых, историков и переводчиков, и это произведение много раз переводилось и публиковалось на разных языках мира.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Амиршоҳӣ Н. Темур – дувумин чеҳраи хунрези таърих [Темур - второе кровавое лицо истории]// Фарҳанг. -№1. Душанбе, 2004. -С.11-23.

2. Иоганн Шильтбергер. Неволя и путешествия Иоганна Шильтбергера. Перевод Б. Телфер. - Лондон, 1879.

3. Руи Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканд в1403-1406 гг. Подлинный текст с переводом и примечаниями составленными под редакцию И.И. Срезневского. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии наук, 1881. - 455 с.

4. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). Перевод со староиспанского. Перевод, предисловие и комментарий И.С. Мироковой. – Москва: Наука, 1990. - 211 с.

5. Руи Гонсалес де Клавихо. Рўзномаи сафар ба Самарќанд. Тарљумаи И.Юсуфї. Душанбе: Эр-Граф, 2016 . - 288 с.

6. Руи Гонсалес де Клавихо. Сафарномаи Клавихо. Ба забони форсї тарљумаи Масъуди Раљабниѐ. Бо тасњењи Эњсони Ёршотир. –Чопи сейум. Тењрон, 1366 њ. (1987). - 387 с.

7. Рубиес Ж.П. Послы позднего средневековья и практика межкультурных встреч 1250–1450 гг. «Книга» путешествий: жанр, этнология и паломничество, 1250–1700 гг., Изд. П. Браммет, Лейден-Бостон, 2009.- С. 37.

8. Саидов А. Социально-экономическое положение Мавераннахра иХорасана во второй половине XIV-XV вв.// История таджикского народа. Т.III. Душанбе: Дониш, 2013. С.478-549.

9. Шильтбергер И. Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 года по 1427 год. Баку: Элм, 1984. -86 с.

10. Alexandrescu-DerscaBulgaru M.-M.La campagne de TimurenAnatolie (1402), Bucarest 1942.-178 p.

11. Ashtor E. Levant Trade in the Middle Ages, Princeton 1983.- 210 p.

12. Bezzola G.A.Die Mongolen in abendländischerSicht (1220–1270). EinBeitragzurFrage der Völkerbegegnungen, Bern–München 1974.- 198 p.

13. Brun M.A.O.Historia de la Diplomacia Española, Vol. 1, Madrid 1990. –pp.47-89.

14. Burkiewicz L.Rolaarcybiskupa Jana z Sultanii w stosunkachdyplomatycznychpomiędzyMongołami a EuropąZachodniąnaprzełomieXIV i XV w.PraceHistoryczneUniwersytetuJagiellońskiego.- 2017.-pp. 144-167.

15. Burkiewicz L. Two Christian princesses offered as Timur’s present for King Henry III of Castile. The analysis of the introduction to Ruy Gonzalez de Clavijo’s narrative (1403–1406).PerspektywyKultury.- 2015.-pp.13-29.

16. BurkiewiczL.Zyciecodzienne w podrozynaprzykładzieAmbasady do Tamerlana (1403–1406). Z badannadrelacjamimiędzykulturowymi, Krakow 2019.-pp.14-39.

17. Delaville Le Roulx J., La France en Orient an XIVesiecle. Expeditions du MarechalBoucicaut, Vol. 2, Paris.- 1886.-pp.8-18.

18. Delaville Le Roulx J. Rapports de Tamerlan avec les chretiens. La France en Orient au XVIe siècle, ed. J. Delaville Le Roulx, Vol. 1, Paris.- 1885.-530 p

19. Dennis G.T., The Byzantine-Turkish treaty of 1403, “OrientaliaChrystianaPeriodica” 1967, Vol. 33.-pp.4-21.

20. EzquerraAbadía R., Ruy González de Clavijo, viajero de Asia Central, Madrid.- 1974.-pp.23-31.

21. Ibidem. Les Mongols et la Papauté, « Revue de l'Orient Chretien » 1931–1932. Vol. 28.-765 p.

22. RubioiLluchA. Diplomatari de l'Orientcatala(1301–1409): colleccio de documents per a la historia de l'expediciocatalanaa Orient idels ducats d'AtenesiNeopatria, proleg de M.T. FerreriMallol, Barcelona 1947.-pp.7-36.

A VIEW AT RELATIONS BETWEEN TIMUR AND WESTERN COUNTRIES

TURSUNOV TURSUNMUROD KHUDOYMURODOVICH
chief Researcher of the ISPAEC NAST, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor. Phone: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

KHOJAEV MEHROVAR PARDALIEVICH
Candidate of Historical Sciences, docent of the Department of History of the ancient world, middle ages and archeology, Tajik National University. Phone: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

In 1403-1406 ambassador of the King of Spain Ruy Gonzalez de Clavijo visited Samarkand, the capital of the country, in response to the embassador of Amir Timur and completed his diplomatic mission. According to his memoirs, he wrote the book "Diary of a trip to Samarkand, the palace of Amir Timur", which contains valuable information about the attitude of the eastern ruler to the ambassadors, diplomatic reception. The Ambassador noted that he was met with respect and honor from the moment he entered the country until his arrival in Samarkand. At that time, even Byzantium paid taxes to Timur, and therefore the ambassador and his associates were met by the governor of the Byzantine capital, Constantinople, and immediately escorted to the next address. Local officials serving the ambassadors at every point of stay of the Spanish envoys constantly reminded them that Timur was waiting for them and therefore they should send the guests to the government court as soon as possible. During the reign of Timur, there were officials who had special documents to accompany ambassadors. If necessary, in the case, for example, when the horses were tired or for other needs of the ambassadors, they could remove and most likely actually removed the son or grandson of the great emir from the horse. The ambassadors were escorted from one place to another by at least 20 cavalry guards. Rui Gonzales de Clavijo wrote about this in his diaries. The rulers of China, India, Mogolistan, the Golden and White Hordes, Iraq, Byzantium and other countries sent their embassies to Timur. His activities were most clearly manifested in the field of foreign policy and diplomacy. It was in this area that Timur's quality as a perspicacious statesman, subtle politician and diplomat was fully manifested. The creator of a grandiose empire, Timur was cruel and ruthless, but he, having a sober, analytical mind, even in the most difficult political situations, found the right and fateful solutions. He managed to create a powerful state that unites economic, social, political and spiritual principles in a single concentrated union. When uniting Central Asia and the territories adjacent to it into a single centralized state, Timur used various methods that contributed to the unification of the regions: the use of military force, cunning, diplomacy.

Keywords: *Clavijo, Timur, Bayezid, Tokhtamysh, Henry III of Castile, Samarkand, Castile, diplomacy, international relations, ambassador, politics.*

НИГОҲЕ БА МУНОСИБАТИ БАЙНИ ТЕМУР ВА КИШВАРҲОИ ҒАРБ

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ
сарходими илмии ИОМДОА АМИТ, доктори илмҳои таърих, дотсент. Телефон: (+992) 100 40 40 00, E-mail: tursunov-murod@mail.ru

ХОҶАЕВ МЕҲРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ
номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Солҳои 1403-1406 сафири шоҳи Испания Руи Гонсалес де Клавихо дар ҷавоб ба сафири Амир Темур ба Самарқанд, пойтахти кишвар ташриф оварда, рисолати дипломатии худро анҷом дод. Тибқи ёддоштҳои ӯ, китоби «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд, дар бори Амир Темур»-ро навиштааст, ки дар он дар бораи муносибатҳои ҳокимони Шарқ ба сафирон, қабули дипломатӣ маълумоти пурарзиш оварда шудааст. Сафир қайд мекунад, ки аз лаҳзаи ворид шуданаш ба кишвар то расидан ба Самарқанд ӯро бо эҳтиром пешвоз гирифтанд. Дар он вақт ҳатто Византия ба Темур андоз мепардохт ва аз ин рӯ, сафир ва шарикони ӯро волии Константинопол пешвоз гирифта, фавран ба суроғаи дигар гусел карданд. Мақомдорони маҳаллӣ дар ҳар ҷое ки сафирони Испания истиқомат мекарданд ба онҳо хизмат намуда, пайваста ёдовар мешуданд, ки Темур онҳоро интизор аст ва аз ин рӯ меҳмононро ҳарчи зудтар ба дарбор фиристанд. Дар замони Темур мансабдороне буданд, ки барои ҳамроҳии сафирон ҳуҷҷатҳои махсус доштанд. Дар мавриди зарурат, масалан, аспон хаста шуда буданд ва ё барои ниёзҳои дигари сафирон метавонистанд писар ё набераи амирро аз асп пиёда кунанд. Сафиронро на кам аз 20 нафар аскарони савора аз як ҷой ба ҷойи дигар гусел мекарданд. Дар ин бора Руи Госалес де Клавихо дар рӯзномаҳои худ навиштааст. Ҳокимони Хитой, Ҳиндустон, Муғулистон, Ӯрдаи Тиллоюи Сафед, Ироқ, Византия ва дигар мамлакатҳо ба назди Темур сафоратҳо фиристоданд. Фаъолияти ӯ дар соҳаи сиёсати хориҷӣ ва дипломатия равшантар зоҳир мегардид. Маҳз дар ҳамин бахш сифати Темур ҳамчун арбоби зирак, сиёсатмадори нозук ва дипломат комилан зоҳир гардидаст. Бунёдгузори империяи азим Темур золим ва бераҳм буд, вале дорои тафаккури таҳлилӣ, ҳатто дар душвортарин вазъиятҳои сиёсӣ, роҳҳои дуруст ва тақдирсозро пайдо мекард. Ба вай муяссар гардид, ки давлати тавоное барпо кунад, ки принсипҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавиро дар иттиҳоди ягонаи мутамарказ муттаҳид намояд. Темур ҳангоми ба давлати ягонаи мутамарказ муттаҳид намудани Осиёи Миёна ва сарзаминҳои ба он наздик усулҳои гуногун: истифодаи қувваи ҳарбӣ, маккорӣ ва дипломатияро ба кор мебурд, ки ба муттаҳидшавии вилоятҳо мусоидат карданд.

Калидвожаҳо: *Клавихо, Темур, Боязид, Тӯхтамиш, Генрихи III Кастилия, Самарқанд, Кастилия, дипломатия, муносибатҳои байналмилалӣ, сафир, сиёсат.*

ОБЗОР ОТНОШЕНИЙ ТУРЦИИ И ЕС В ПЕРИОД ПАРТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАЗВИТИЯ

САЛИМОВ АКБАР ХАЛИМОВИЧ
старший научный сотрудник Институт изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, г.Душанбе, проспект Рудаки, 33. E-mail: salimov@osiyoavrupo.tj

Отношения Турции и ЕС, начавшиеся в 1959 году, до сегодняшнего дня прошли через важные процессы. Получив статус страны-кандидата на Хельсинкском саммите 1999 года, Турция начала проводить реформы, чтобы стать членом ЕС. 3 ноября 2002 года к власти пришла Партия справедливости и развития (ПСР), которая продолжила реформы. После этого, после двух лет политико-правовых реформ, на Брюссельском саммите 2004 г. было принято решение о начале переговоров между Турцией и ЕС 3 октября 2005 г. После начала переговоров кипрская проблема стала важным препятствием для полноправного членства Турции, и переговоры не могли продолжаться в желаемом темпе. Прежде всего, после неудавшейся «попытки государственного переворота» 15 июля 2016 г. Турция не смогла получить ожидаемой поддержки со стороны ЕС, и Европарламент предложил приостановить переговоры с Турцией. После этого решения отношения Турции и ЕС стали натянутыми, а альтернативные пути и политика стали спорными.

***Ключевые слова**: Турция, ЕС, полноправное членство, ПСР, военный переворот.*

Отношения Турции и Европейский Союз (ЕС), которые были государственной политикой Турции, начались с подачей заявлением Турции 31 июля 1959 года как ассоциированное членство о вступлении в ЕС. Правовую основу этих отношений составило Анкарское соглашение, подписанное 12 сентября 1963 года. Это Соглашение предусматривало три этапа создания ассоциации: первый этап — подготовительный, второй этап — переходный, а третий этап — заключительный. Фаза подготовки началась в 1963 г. и продолжалась до 1970 г. В этот период Европейский экономический союз (ЕЭС) оказывал помощь Турции [5]. Переходный период начался с Дополнительного протокола 23 ноября 1970 г., который вступил в силу 1 января 1973 г. Этим протоколом были инициированы усилия по созданию таможенного союза для промышленных товаров, чтобы обеспечить свободное перемещение рабочей силы, осуществлять преференциальный режим торговли сельскохозяйственной продукцией и обеспечивать свободное движение услуг между сторонами[6]. Отношения между ЕЭС и Турцией были практически приостановлены после военного переворота 1980 года. Во время попыток Турции возобновить отношения в 80-х, не было достигнуто значительного прогресса. Удивительно, но Турция, независимо от процесса партнерства, подала заявку на полноправное членство в Европейском сообществе в 1987 году. Однако это заявление не было одобрено Европейским сообществом. В 90-х отношения Турции и ЕС были возрождены посредством процесса ассоциированного членства. Усилия по созданию таможенного союза между Турцией и ЕС предпринимались с 1992 по 1995 год. Решением 1/95 Совета ассоциации был создан Таможенный союз Турции и ЕС. Это было началом последней фазы, «заключительного этапа» процесса Анкарского соглашения.

В то время как Турция рассматривала Таможенный союз как мост к тому, чтобы стать полноправным членом ЕС, Европейский Союз планировал использовать Таможенный союз, чтобы задержать Турцию и вывести Турцию из процесса получения полноправного членства[4]. На саммите в Люксембурге 12–13 декабря 1997 г., после десяти лет подачи заявки на полноправное членство, Турции было отказано в полноправном членстве после получения заполненной заявки. Европейский союз не нашел Турцию достаточно подготовленной для начала переговоров о полноправном членстве из-за ее экономической структуры и, что более важно, отсутствия уважения к правам человека. Однако, затем Турция в одностороннем порядке приостановила свои политические отношения с ЕС и не присутствовала на встречах в Лондоне и Кардиффе. На саммите в Хельсинки 10–11 декабря

1999 г. ЕС предоставил статус кандидата Турции и другим странам-кандидатам, занимающим аналогичную позицию[8].

После того, как 24 марта 2001 г. статус кандидата Турции был принят, Партнерство по вступлению было опубликовано в Официальном журнале Европейских сообществ. Партнерство по вступлению — это документ, составленный Европейской комиссией и одобренный Советом министров ЕС и охватывающий изменения, которые, как ожидается, будут реализованы в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе, чтобы гарантировать, что рассматриваемая страна будет соответствовать Копенгагенскому критериям к определенному сроку. В этом документе рассматривается принятие Турецким правительством 19 марта 2001 г. национальных программ принятия законодательства ЕС (NPAA), включая обязательства, которые правительство должно было выполнять в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе для обеспечения соблюдения со странами-кандидатами Копенгагенских критериев. На всеобщих выборах, состоявшихся 3 ноября 2002 г., к власти пришла Партия справедливости и развития (ПСР), и одной из ее основных задач был вопрос отношений между ЕС и Турцией.

Переговоры о вступлении Турции в ЕС начались 3 октября 2005 г., и Турция подписала Дополнительный протокол (ДП) для гармонизации отношений с 10 странами, которые стали членами ЕС в 2004 г. Южный Кипр был среди этих стран. Позже Турция заявила, что подписание ею ДП не равнозначно признанию Кипра, что важно, поскольку ЕС хотел, чтобы Турция признала страну и открыла свои порты и аэропорты для Кипра. Примечательно, что у ЕС не было такого отношения к другим странам-кандидатам во время прежних переговоров о вступлении. По этой причине, вопреки ожиданиям, примерно в это же время отношения между ЕС и Турцией достигли точки замерзания. Хотя в 2012 году для оживления и исправления отношений была опубликована «Позитивная повестка дня», желаемого результата добиться не удалось. Наконец, отношения обострились после попытки государственного переворота 15 июля 2016 г. и референдума 16 апреля 2017 г[7].

В ходе дискуссий в Турции оценивались альтернативные перспективы, в том числе членство в Шанхайской организации сотрудничества вместо ЕС, несколько стран-членов ЕС начали заниматься риторикой, направленной на прекращение переговоров с Турцией. Поэтому целью данного исследования является обсуждение отношений между ЕС и Турцией в эпоху ПСР. Отношения Турция-ЕС сильно пошатнулись после попытки государственного переворота 15 июля. Поэтому в этом исследовании также будет предпринята попытка объяснить, какие произошли изменения до и после событиях 15 июля между Турции и ЕС.

Отношения Турции и Европейский Союз при Правительстве ПСР до попытки переворота 15 июля

Одним из важнейших внешнеполитических элементов ПСР, пришедшей к власти 3 ноября 2002 г., является развитие отношений с ЕС. Согласно предвыборному манифесту ПСР 2002 года, отношения с ЕС и его полноправное членство считаются необходимыми для модернизации Турции и ее подъема на уровень современной цивилизации. Кроме того, процесс вступления в ЕС помог развитию Турции в таких областях, как верховенство закона и укрепление демократии, прав человека и прав меньшинств. Таким образом, процесс полного членства в ЕС рассматривался необходимым для развития Турции. Кроме того, в среде ПСР подчеркивалось, что процесс вступления в ЕС является стратегической целью, и отношения с другими участниками- неконкурирующими, и не альтернативой, что демонстрировала важность, которую партия придает ЕС. Европейский Союз, который ценит важности ЕС и стабильность в своем собственном регионе, считается образцом для соседних

с Турцией стран. ПСР использовала процесс полного членства в ЕС как инструмент для получения поддержки и легитимности как во внутренней, так и во внешней политике в течение своего первого периода пребывания у власти. Однако было подчеркнуто, что процесс вступления в ЕС будет возможен за счет укрепления турецкой демократии и решения вопросов, важных для ценностей ЕС, таких как военно-гражданские отношения, права меньшинств и права человека. В то же время ПСР утверждала, что вступление Турции в ЕС в качестве полноправного члена станет мостом между ЕС и странами его региона. Логику этой мысли можно увидеть в идее ЕС, который принимает Турцию в качестве полноправного члена, если она хочет стать мировой державой. Поэтому отношения с ЕС был одним из приоритетных вопросов в первые годы правления ПСР.

Первый период 2000-х был золотым годом в взаимоотношениях Турции и ЕС. Турция приняла решение начать переговоры в 2005 году. После подписания Рамочного документа для переговоров, который расширяет Таможенный союз Турции за счет новых стран, вступивших в ЕС, Турция подписала Дополнительный протокол. Турция заявила, что подписание Дополнительного протокола не означает признания Кипра. Напротив, ЕС заявил, что неспособность создать Таможенный союз на Южном Кипре (кипрско-греческая администрация Южного Кипра) приведет к приостановке переговоров. Более того, ЕС потребовал, чтобы Турция решила эту проблему до ноября 2006 года. Однако с точки зрения ЕС, Турция ничего не предприняла для решения данной проблемы. На основании рекомендации Европейской комиссии в ноябре 2006 года Совет министров ЕС принял решение приостановить переговоры согласно восьми главам. После этого решения, когда Турция переживала свои золотые годы в ЕС, члены определенных групп внутри государства предложили вариант в качестве альтернативы принятию Турции в качестве полноправного члена, хотя такое привилегированное партнерство привело к возникновению недоверия и неуверенности между двумя сторонами. Некоторые страны-члены, такие как Германия, Франция, Голландия и Австрия в Евросоюзе не хотели, чтобы Турция стала полноправным членом ЕС, так как считали, что членство Турции повредит механизму принятия решений.

Российский востоковед Маврина Ю.В. привела речь президента ЕС (2009-2014) Хермана ван Ромпё, который ещё в декабре 2004 года в ходе встречи представителей Совета Европы по вопросу возможного вступления Турции в ЕС, прошедшей в бельгийском парламенте выступил решительно против того, чтобы Турция когда-либо была принята в Европейский союз: «Расширение Европейского союза за счет включения Турции не может приравниваться к другим расширениям, имевшим место в прошлом. Действующая в Европе система общечеловеческих ценностей, которые являются также фундаментальными ценностями христианства, потеряет свою жизненную силу с вступлением в ЕС крупного исламского государства – такого как Турция»[1, 63].

Однако, Маврина Ю.В, также подчеркнула, что есть и сторонники евроинтеграции Турецкой Республики. Так, группа европейских экспертов выступила с такими рекомендациями: «Европейские лидеры должны относиться к Турции как к любому другому кандидату на вступление в ЕС и прекратить предлагать альтернативы полноправному членству. А Анкаре, со своей стороны, следует возобновить процесс проведения демократических реформ»[1, 64].

Однако существующие экономические и политические отношения рассматриваются турецкой стороной неприемлемые при выталкивание ЕС. Поэтому ЕС продолжает свои отношения, не вовлекая Турцию в механизм принятия решений Союза, и пытается искать альтернативные пути.

После того, как переговоры по некоторым вопросам на долгое время были приостановлены, в отношениях Турция-ЕС не наблюдалось явного прогресса. Более того, Франция заблокировала пять глав, а Южный Кипр заблокировал шесть глав по отдельности. Негативное отношение Франции и Южного Кипра привело к приостановке переговоров на неопределённое время.

Помимо кипрской проблемы, «арабская весна», начавшаяся в Тунисе в 2010 году и быстро распространившаяся на Ближний Восток и страны Африки, затруднила членство Турции в ЕС, поскольку южный регион Турции был дестабилизирован. В этой ситуации вступление Турции в ЕС увеличило бы риски для безопасности ЕС, особенно в связи с нелегальной миграцией, организованной преступностью, терроризмом и т. д. Поскольку ЕС уже справился с экономическими и финансовыми проблемами, то Европе пришлось заняться внутренними проблемами, отношения с Турцией отошли на второй план. Стороны предприняли новые шаги для пересмотра отношений между сторон.

В этом контексте, 12 октября 2011 года Европейская комиссия опубликовала Стратегический документ о расширении. Согласно Документу 2011 года о стратегии расширения ЕС, отношения между Турцией и ЕС стали настолько плохими, что их необходимо было возродить. В соответствии с этим, отношения Турции и ЕС должны продолжаться в некоторых областях, таких как мобильность, визовый режим, миграция, энергетика и борьба с терроризмом.

В ходе встречи, состоявшейся 9 февраля 2012 года в Стамбуле, стороны достигли соглашения, направленного на углубление энергетических отношений между ЕС и Турцией. В мае 2012 года Европейская комиссия запустила процесс позитивной повестки дня для восстановления отношений между двумя сторонами. Позитивная повестка дня была запущена в мае 2012 года министром ЕС, главным переговорщиком Эгемен Багышем и еврокомиссаром по вопросам расширения и политики добрососедства Штефаном Фюле. На этой встрече Э. Багыш подчеркнул, что процесс членства Турции приносит новые альтернативы и заявил, что позитивная повестка Турции в переговорном процессе с ЕС будет способствовать развитию и ускорению реформ. Кроме того, он добавил, что единственной целью является полноправное членство Турции в ЕС. В рамках позитивной программы Багыш далее отметил, что целью является укрепление сотрудничества механизмов в таких важных вопросах, как безвизовый режим, политические реформы, энергетика, борьба с терроризмом и назначение турецких экспертов в Европейскую комиссию.

После пресс-релиза между двумя сторонами были подчеркнуты масштабы позитивной повестки дня и области, в которых пытались развивать отношения. Соответственно, было определено восемь направлений, а именно: свободное перемещение товаров, право создания и свобода предоставления услуг, финансовые услуги, сельское хозяйство и развитие сельских районов, рыболовство, транспортная политика, таможенный союз и внешние отношения, которые могут за ранее обеспечить соблюдение законодательства ЕС в контексте положительной повестки дня Турции. Определив объем Позитивной повестки дня, Штефан Фюле подчеркнул, что в первую очередь будут созданы рабочие группы по направлениям: «Право на учреждение и свободы обслуживания», «Закон о компаниях», «Информационное общество и СМИ», «Статистика», «Судебная система» и «Фундаментальное право», «Правосудие», «Свобода и безопасность», «Защита здоровья и прав потребителей» и «Финансовый контроль», также добавил, что Турция готова проявить свою поддержку в соответствии с законодательством ЕС[3].

С другой стороны, в рамках Позитивной повестки дня 14 июня 2012 г. в Штутгарте комиссар Оэттигер Фюле и министры Танер Йылдыз и Эгемен Багыш провели встречу. В ходе встречи были обсуждены такие вопросы как электроэнергия, газ, возобновляемые источники энергии, энергоэффективность, экологически чистые энергетические технологии, долгосрочные энергетические сценарии, сотрудничество глобальной и региональной энергетики, и активное сотрудничество в ядерной области. Также на встрече был принят документ о расширенном энергетическом сотрудничестве ЕС-Турции. Согласно документу, Турция рассматривается как энергетический мост и является потенциальным энергетическим центром. Развитие и укрепление данной ситуации выгодно как Турции, так и ЕС. Результат встречи также дал толчок в переговорном процессе между ЕС и Турцией.

Однако 16 декабря 2013 г. Турция одобрила подготовленную Союзом дорожную карту по отмене виз и подписала Соглашение о реадмиссии. Существовало также ложное представление о том, что в течение трех или трех с половиной лет турецкие граждане автоматически получат либерализацию визового режима согласно этими соглашениями. Тем не менее, отмена заявки на получение визы зависела от соблюдения обязательств Соглашения о реадмиссии и дорожной карте.

Переговорный процесс был серьезно затруднен, и после 2016 года не было открыто ни одной новой главы. В предстоящий период три главы: «Государственные закупки», «Политика в области конкуренции» и «Социальная политика и занятость» могут быть открыты только при условии, если будут выполнены критерии открытия. Другие главы по каким-то определённым причинам заблокированы.

Отношения Турции и Европейский Союз после военного переворота

15 июля 2016 года в Турции произошла попытка государственного переворота, осуществленная группой солдат в пользу террористической организации FETO. Перед лицом обернувшейся ситуации по просьбе президента Реджепа Тайипа Эрдогана масса людей вышла на улицы и выступила против военного переворота, где в результате событий погибли 248 человек и 2196 получили ранения. После попытки переворота правительство Турции объявило чрезвычайное положение и начало принимать жесткие меры. В рамках этих мер многие люди, в том числе военнослужащие и госслужащие, которые были в основном сторонники террористической организации FETO были арестованы, задержаны и уволены с работы. Из-за попытки государственного переворота Турция пережила тяжелые времена, и она получила первоначальную поддержку от России и ЕС, которую хочет и дальше получить[7].

По утверждению Турции, ЕС не уделил адекватного внимания попытке государственного переворота; он не осудил полностью эту попытку и недостаточно заявил о своей поддержке в выборы должностных лиц Турции. В этой ситуации отношения Турции и ЕС пережили кризис доверия. После попытки государственного переворота президент ЕС Дональд Туск заявил, что Турции следовало предложить как можно скорее вернуться к существующему конституционному порядку. Кроме того, Д. Туск, заявил, что создавшиеся проблемы Турции связаны с мерами, принятыми после переворота, заявив, что демократические вопросы нельзя решить с помощью оружия и что правительство не должно нарушать верховенство закона. Точно так же было сказано, что Европейская комиссия осудила попытку государственного переворота и поддержала все демократические институты в Турции.

С другой стороны, 9 ноября 2016 года Европейская комиссия опубликовала очередной отчет о Турции, в котором она осудила попытку государственного переворота, имевшую

место 15 июля в Турции, и отчет приветствовали демократические институты страны. Однако, из-за мер, принятых после попытки государственного переворота, со стороны демократических верховенств ЕС, Турция была серьезно предупреждена, поскольку меры, принятые после попытки государственного переворота, были признаны противоречащими закону и конституционному порядку. В данном случае ЕС потеряет своего важного союзника и страну-буфер против такого нестабильного региона, как Ближний Восток.

24 ноября 2016 г. в Европейском парламенте состоялось совещание на том основании, что отчет о прогрессе Турции предусматривает в заявлениях официальных лиц ЕС соответствие его ценностям. По мнению Европейского парламента, правительство Турции прибегло к непропорциональным мерам в условиях чрезвычайной ситуации. По данным парламента, принятые меры были в рамках большого количества произведенных арестов, задержаний и увольнений в Турции, и были возобновлены дебаты о введении эффективных мер реагирования на смертную казнь. Парламент указал, что все меры противоречат европейским ценностям, и принята рекомендация о временной приостановки переговоров о членстве Турции. После этого решения в Турции начались дискуссии о том, что Турция будет членом Шанхайской организации сотрудничества. В связи с выполнением Турцией своих обязательств, используя политику кнута и пряника, Евросоюзу было предложено выполнить необходимые обязательства перед Турцией.

В то время как эти обсуждения имели место между двумя сторонами, 28 октября 2016 года Комитет по международной торговле Европарламента провел заседание, направленное на обновление Таможенного союза и расширение его сферы действия. Докладчик Европарламента по Таможенному союзу между ЕС-Турции Дэвид Борелли подчеркнул, что обновленный вариант проекта Таможенного союза, подготовленный Европейской комиссией, действует до конца декабря и одобрен Советом министров ЕС. Борелли также отметил, что это приведет к важным шагам в процессе торговли и интеграции между ЕС и Турцией. Другими словами, обе стороны приложили усилия для продолжения своих отношений и экономического развития этого процесса, несмотря на существующие между ними политические проблемы.

Пока происходили все эти события, 8 декабря 2016 года Европейская комиссия опубликовала четвертый отчет Декларации ЕС-Турция. Несмотря на трудности, связанные с реализацией отчета, Европейская комиссия отметила, что процесс значительно продвинулся и что число тех, кто пытается нелегально пересечь Эгейское море, значительно сократилось. 13 декабря 2016 г. на встрече министров иностранных дел ЕС были отклонены требования к Европарламенту и Австрии о прекращении переговоров с Турцией. На встрече было указано, что следует установить тесные отношения с Турцией, но было решено не открыть новую главу переговорного процесса[2].

Однако председатель Совета министров ЕС Дональд Туск объявил, что встреча между ЕС и Турцией состоится. Несмотря на то, что отношения между двумя сторонами натянуты, ЕС заявил, что диалог должен продолжаться по вопросам либерализации визового режима и обновления Таможенного союза с Турцией. Йоханнес Хан, Европейский комиссар по вопросам расширения и политики добрососедства, также заявил, что Таможенный союз между Турцией и ЕС обеспечивает значительные выгоды для обеих сторон, и сказал, что обновленный Таможенный союз необходим как можно скорее. Кроме того, 21 декабря 2016 года Европейская комиссия подала в Совет министров ЕС запрос на получение разрешения на инициирование переговоров по обновлению Таможенного союза между Турцией и ЕС. Считается, что модернизация Таможенного союза даст значительные экономические выгоды.

Также предполагается, что компании ЕС получат значительные преимущества за счет включения сельского хозяйства, государственных закупок и услуг.

За последние полвека текущие отношения Турции и ЕС были бурными и остаются такими и сегодня. Например, Турция не смогла получить статус кандидата на саммите в Люксембурге в 1997 году. Турция в одностороннем порядке приостановила свои политические отношения с ЕС. На саммите в Хельсинки в 1999 году Турция получила статус кандидата и начала заново развивать отношения с ЕС. В этом контексте Турция добилась успеха в переговорах с ЕС в 2005 году. Как только начались переговоры между ЕС и Турцией по поводу Кипра столкнулись с проблемами. Чтобы быть сильным в своём регионе относительно этой проблемы, Турция улучшила свои отношения со странами региона. Эта ситуация вызвала дискуссию о смещении оси в Турции. В 2012 году была запущена Позитивная повестка дня для стимулирования отношений между сторонами. В процессе таких важных событий, как Соглашения о либерализации визового режима и реадмиссии из-за проблемы доверия и разочарования в отношениях между Турцией и ЕС желаемый успех не может быть достигнуто.

В то время когда Турция продолжала предпринимать усилий по улучшение отношения с ЕС, отношения снова зашли в тупик из-за попытки государственного переворота 15 июля 2016 года. Турция заявила, что не может получить ожидаемую поддержку от ЕС, и обсуждаются альтернативные пути, такие как Шанхайская организация сотрудничества, вместо ЕС. После провала попытки государственного переворота ЕС осудил попытку государственного переворота, Турция неоднократно была предупреждена о необходимости как можно скорее принять конституционный строй. Турция не приняла во внимание предупреждение ЕС. В этой связи 24 ноября 2016 года Европарламент принял решение приостановить переговоры с Турцией. Хотя эта ситуация была отвергнута институтами ЕС и многими государствами-членами ЕС, напряженность между двумя сторонами продолжает расти.

После того, как к власти в 2002 году, правительство ПСР считало, что лучший путь для них — это развивать отношения с ЕС. Однако, когда оцениваются краткосрочные события в Турции, ЕС больше не рассматривается как золотая жила. Тем более, учитывая последствия мирового экономического кризиса, государство действует рационально. Тем не менее не всегда удается действовать рационально. Трудно принимать рациональные решения в таких случаях, как ошибки лиц, принимающих решения, дезинформация и отсутствие информации. На самом деле мысль о членстве в Шанхайской организации сотрудничества не считается в Турции рациональной. Потому что эта организация не может конкурировать с ЕС ни экономически, ни политически. Так что разорвать все отношения с ЕС, быть членом Шанхайской организации сотрудничества будет во вред Турции. Это способствовало обеим сторонам, и с 1996 года торговые отношения выросли в четыре раза, согласно отчету об оценке Таможенного союза ЕС-Турция, подготовленному Всемирным банком в 2012 году.

Считается, что отношения будут способствовать еще большему расширению Таможенного союза в таких областях, как свободное перемещение услуг и сельское хозяйство. Особенно после попытки государственного переворота 15 июля, и несмотря на негативное отношение некоторых членов ЕС, лица, принимающие решения в Европейском Союзе, подчеркнули необходимость продолжения развития отношений с Турцией. Поэтому продолжение отношений с Турцией принесет больше пользы, как для ЕС, так и для Турции. Поэтому лица, принимающие решения в ЕС, склонны планировать в соответствии со своими наилучшими интересами в отношении Турции.

ЕС осознает, что абсорбировать такую большую страну с высокой плотностью населения, как Турция, непросто. Поэтому ЕС не решается предоставить Турции полноправное членство в ЕС. Считалось, что полноправное членство Турции в ЕС нанесет ущерб механизмам принятия решений ЕС. Тем не менее, ЕС искал альтернативные партнерские отношения вместо полного членства Турции в некоторых странах ЕС. Однако Турция с момента своего основания придерживалась внешней политики западного образца и стремилась интегрироваться в западные институты. По этой причине она считала полноправное членство в ЕС государственной политикой. Однако, недавние события произошедшие в Турции изменили отношения с ЕС. Касательно того, что ЕС разрабатывает свой собственный хост или проблемы, особенно из-за экономического кризиса, Турция потеряла свою привлекательность для ЕС. По мнению некоторых экспертов, напротив, это показало необходимость пересмотреть существующие отношения между ЕС и Турцией, которые установили двойные стандарты относительно Турции со стороны ЕС. Полноправное членство Турции в ЕС не было принято некоторыми странами ЕС из-за того, что оно нанесло бы ущерб структурам, принимающим решения и ценностям ЕС. Однако на встрече, состоявшейся 25 марта 2017 г., ЕС дал понять, что перейдет на модель Multi-Speed Europe. С принятием этой структуры Турции, похоже, будет труднее стать полноправным членом ЕС. Кроме того, ЕС хочет ввести ограничения для Турции, особенно в отношении свободного передвижения людей. Евросоюз обеспокоен миграцией молодого населения из Турции в страны ЕС в поисках работы. В этом случае уже существующий уровень безработицы в Европе будет увеличиваться. По этой причине существует сопротивление вступлению Турции в ЕС.

Хотя кажется, что Турции может быть труднее вступить в ЕС в ближайшие годы, Турция должна выбрать модель, которая будет для нее лучше, чем полное членство, поскольку отказ от идеи полного членства в ЕС был бы более полезным. Турция также установит всесторонние отношения с ЕС, которые будут более интенсивными и более широким. Тем не менее, это позволит избежать навязывания по Кипру. В таком случае обе стороны будут двигаться свободно, и отношения будут развиваться легче. В этом смысле то, как будут складываться отношения и как они получат членство, станут ли они членами или нет, может быть переоценено в более поздние периоды. Однако в настоящий момент обе стороны должны сосредоточиться на политике, наиболее соответствующей их собственным интересам.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Маврина Ю.В. Европейский вектор внешней политики Турции. Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия «История. Международные отношения», 2013, Т. 13, вып. 3. Стр.63.

2. Министры иностранных дел ЕС высказались против продолжения переговоров о принятии в него Турции и против заморозки этого процесса. Электронный ресурс: https://ru.euronews.com/my-europe/2016/12/13/turkeys-eu-bid-on-ice. Дата обращения: 18.04.2023.

3. Aktar, C. “The Positive Agenda and Beyond: A New Beginning for the EU-Turkey Relations?”, Insight Turkey, 2012, 14(3). 35-43.

4. Atacan, V. Türkiye Avrupa Birliği, Bursa, 2002.: Asa Kitabevi.

5. Gülmez, S.B. “The EU Policy of the Republican People’s Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Skepticisimin Turkey”, Turkish Studies, 2003, 9(3), 423-436.

6. Hale, W. Türk Dış Politikası 1774-2000, Petek Demir (trans.), 2003.İstanbul: Mozaik Yayınları.

7. TURAN, İ., AKÇAY Y., KANAT S. Adalet ve Kalkınma Partesi dönemi Türkiye-AB (Avrupa Birliği) ilişkilerine genel bir bakış. Suleyman Demirel University Visionary Journal, Year: 2019, Volume: 10, Number: 25, pp.658-666.

8. Uğur, M. Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi, 2007. İstanbul: Agora Kitaplığı.

ШАРҲИ МУНОСИБАТҲОИ ТУРКИЯ ВА ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ДАВРАИ ҲИЗБИ АДОЛАТ ВА РУШД

САЛИМОВ АКБАР ҲАЛИМОВИЧ
ходими калони илмии Институти Осиё ва Аврупои АМИТ. Нишонӣ: 734025, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33; тел: 92 861 40 27. E-mail: salimov@osiyoavrupo.tj

Муносибатҳои Туркия ва Иттиҳоди Аврупо, ки соли 1959 оғоз ёфта буданд, то имрӯз равандҳои муҳимро аз сар гузаронидаанд. Туркия дар нишасти соли 1999 дар Ҳелсинки мақоми кишвари номзадро ба даст оварда, барои узвият дар Иттиҳоди Аврупо ба ислоҳот шуруъ кард. 3-юми ноябри соли 2002 Ҳизби адолат ва рушд (АКР) ба сари қудрат омад ва ислоҳотро идома дод. Ба ин тартиб, пас аз ду соли талошҳои ислоҳоти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, дар нишасти Брюссели соли 2004 тасмим гирифта шуд, ки музокироти Туркия ва Иттиҳоди Аврупо 3-юми октябри соли 2005 оғоз шавад. Пас аз оғози музокирот, мушкили Қиприс ҳамчун як монеаи муҳим дар роҳи узвияти комили Туркия пайдо шуд ва музокирот бо суръати дилхоҳ идома наёфт. Пеш аз ҳама, пас аз "табаддулот низомӣ"-и номуваффақ дар таърихи 15-уми июли соли 2016 Туркия натавонист ба дастгирии Иттиҳодии Аврупо умед бандад ва Парлумони Аврупо пешниҳод кард, ки музокирот бо Туркия боздошта шавад. Пас аз ин тасмим равобити Туркия ва Иттиҳоди Аврупо муташанниҷ шуд ва роҳҳои алтернативӣ ва сиёсатҳои мухталиф баҳсбарангез шуд.

***Калидвожаҳо**: Туркия, ИА, узвияти комил, АКР, табаддулоти низомӣ.*

THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY PERIOD’S OVERVIEW TO TURKEY-EU RELATIONS

SALIMOV AKBAR HALIMOVICH
Scientific researcher of Institute for Asian and European Studies, NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue, 33. Tel. 92-861-40-27, E-mail: salimov@osiyoavrupo.tj

Turkey-EU relations, which started in 1959, have gone through important processes until today. Having gained the status of candidate country at the 1999 Helsinki Summit, Turkey started to make reforms to become a member of the EU. On November 3, 2002, the Justice and Development Party (AK Party) came to power and continued the reforms. Thereupon, after two years of political-legal reform efforts, at the 2004 Brussels Summit, it was decided to start negotiations between Turkey and the EU on 3 October 2005. After the negotiations started, the Cyprus problem emerged as an important obstacle to Turkey's full membership and the negotiations could not continue at the desired pace, only one negotiation chapter could be closed temporarily. Above all, after the failed "coup attempt" on 15 July 2016, Turkey could not get the support it expected from the EU and the

European Parliament proposed to suspend the negotiations with Turkey. After this decision, Turkey-EU relations were strained and different alternative routes and policies became controversial. In this context, this study will deal with the change in Turkey-EU relations during the AK Party period and the reasons for this change.

***Keywords**: Türkiye, EU, Full Membership, AK Party, Coup attempt.*

ТАДЖИКИСТАН И ЕГИПЕТ: 30 ЛЕТ НАУЧНО-КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

КАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИТДИНОВИЧ
старший преподаватель кафедры восточных исследований факультета международных отношений Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 915-15-02-55. Email: asluddin89@mail.ru

В данной статье рассматривается история научно-культурного сотрудничества Республики Таджикистан с Арабской Республикой Египет за последние тридцать лет (1993-2023).

Следует отметить, что автор проанализировал и рассмотрел этапы восстановления, формирования и развития научно-культурных отношений Республики Таджикистан с Арабской Республикой Египта, предоставил необходимые сведения в статье для достижения поставленных целей.

В данном исследовании было показано, что на этом историческом этапе налажено сотрудничество между сторонами в сфере культуры, образования и науки. В этот период между Таджикистаном и Египтом состоялся большой обмен студентами, преподавателями, ремесленниками.

Можно сказать, что в формировании научно-культурного сотрудничества Республики Таджикистан с Республикой Египет роль египетского фонда в техническом сотрудничестве со странами Содружества Независимых Государств весьма заметна. Следует отметить, что до 2016 года Таджикский национальный университет активно сотрудничал с египетскими университетами в области изучения арабского языка и повышения квалификации в отношении дипломатии посредством данного фонда и других межгосударственных программ.

Автор считает вопрос отсутствия посольства Египта в Таджикистане одним из препятствий на пути развития взаимного сотрудничества между сторонами.

***Ключевые слова:** Таджикистан, Египет, культура, сотрудничество, посол, посольство, университет, Министерство, президент, официальный визит, соглашение, связи, обзор, анализ, история.*

Арабская Республика Египет является колыбелью человеческой цивилизации и имеет древнюю историю и богатую культуру.

С момента обретения независимости Арабская Республика Египет является одной из ведущих стран Африканского континента и арабского мира и играет важную роль в решении региональных вопросов касательно мусульманских стран.

Арабская Республика Египет является одной из первых арабских стран, признавших независимость Таджикистана и установивших с ней дипломатические отношения 1 апреля 1993 года.

Учитывая историю отношений с Арабской Республикой Египет, Республика Таджикистан в начале XXI века добилась ощутимых успехов в реализации планов во внешней политике страны с объявлением политики «открытых дверей». Данный шаг, который был сделан в 2002 году, дал Таджикистану возможность наладить взаимные отношения со всеми странами мира в интересующих его областях.

Согласно первой концепции внешней политики Республики Таджикистан, принятой в 2002 году, для налаживания многопланового сотрудничества со странами мира с учетом географического, геополитического и экономического положения страны были определены пять регионов сотрудничества, из которых четвертый регион – сфера влияния исламских государств Востока, которых связывает не только общность религии, обычаи, духовные ценности, но и возможности и нужда национального возрождения.

Данный регион включает арабские страны, которые с 1992 года постепенно установили свои дипломатические отношения с Республикой Таджикистан. Республика Таджикистан и Египет взаимосвязаны многими историческими, культурными, цивилизационными, религиозными истоками, из которые до сих пор используются в качестве основы для развития многогранного взаимовыгодного сотрудничества.

Лидер нации-Эмомали Рахмон 21 ноября 1996 года принял верительные грамоты посла Египта в Таджикистане (штаб-квартира которого находится в Москве) Ризо Ахмеда Шехаты.

Первым подписанным межправительственным договором между Республикой Таджикистан и Арабской Республикой Египет является соглашение о сотрудничестве в области культуры и науки, которое состоялось в Москве в 1996 году. [10, с. 134]

Между Таджикистаном и Египтом посредством египетского Фонда технического сотрудничества со странами СНГ налажено сотрудничество по подготовке кадров. С помощью этого фонда правительство Республики Египет летом 1997 года направило в Республику Таджикистан гуманитарную помощь на общую сумму 50 тысяч долларов США.

В сентябре 2000 года в Душанбе состоялась встреча генерального секретаря данного фонда с министром иностранных дел и другими официальными лицами страны по вопросам содействия в обучении и подготовке таджикских специалистов в учебных центрах Египта. [5, с. 134]

В 1999-2003 годах 69 официальных и 272 неофициальных студентов из Таджикистана учились в Университете аль-Азхар в Египте [3].

В 2004 году при поддержке египетского фонда группа студентов и учителей ТГНУ в течение месяца с 26 февраля по 26 марта 2004 года прошёл курс изучения арабского языка в Центре изучения арабского языка Каирского университета.

Двое студентов пятого курса факультета Востоковедении обучались в Каирском университете для участия в курсах переподготовки арабского языка с 9 по 23 декабря 2004 года. [7, с. 607]

8 декабря 2005 года Лидер нации-Эмомали Рахмон в рамках рабочей поездки в город Мекку встретился с Хусни Мубараком, в ходе которой был обсужден вопрос налаживания взаимовыгодного сотрудничества между Таджикистаном и Египтом.

Главы обеих стран подчеркнули, что Египет сегодня является единственным арабским государством, придающим большое значение сохранению и расширению сотрудничества с государствами СНГ. Также, создание египетского Фонда технического сотрудничества со

странами СНГ дает четкое свидетельство о сотрудничестве с бывшими советскими республиками.

На встрече также состоялся обмен мнениями по широкому спектру возможностей двустороннего сотрудничества в сферах науки и культуры. [16, с. 40, 363]

В 2005 году от Министерства культуры Республики Таджикистан Дж. Садиров на курсах египетской дипломатической Академии и в 2006 Н. Хайриддинов учился на курсах государственной службы. [14]

В 2005-2006 годах Мунир Мурси, Мухаммед аль-Басюни, Зу-Нун Аль-Мисри Аль-Джамал и Мунир аш-Шинави из Египта работали учителями арабского языка и литературы на факультете востоковедения ТНУ.

Можно сказать, что до 2007 года в таджикско-египетских отношениях не было ощутимых достижений.

4-7 февраля 2007 года Лидер нации-Эмомали Рахмон совершил официальный визит в Египет и встретился в Каире с Президентом страны Мухаммедом Хусни Мубараком. В ходе встречи стороны обменялись мнениями по вопросам уровня текущего двустороннего сотрудничества и его перспектив между двумя странами. Среди приоритетных направлений двусторонних отношений были сферы сельского хозяйства, легкой промышленности, туризма, строительства, образования, науки и культуры.

В рамках визита Лидер нации - Эмомали Рахмон провел официальные переговоры с Премьер-министром Египта, в результате чего были подписаны 6 важных документов о сотрудничестве между обеими странами, в том числе:

1. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и правительством Арабской Республики Египет об экономическом и научно-техническом сотрудничестве.

2. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и правительством Арабской египетской Республики о сотрудничестве в сфере культуры.

3. Меморандум о взаимопонимании между Министерством образовании и науки Республики Таджикистан и Министерством образования Республики Египет о сотрудничестве в сфере образования.

В городе Каире Лидер нации-Эмомали Рахмон встретился с ректором университета “Аль-Азхар” доктором Мухаммедом Сайидом Тантови и обсудил вопросы научно-технического сотрудничества Таджикистана с этим престижным университетом, который является одним из крупнейших научно-образовательных центров в исламском мире и арабском мире.

В ходе визита Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон посетил Центральный музей Каира, египетскую пирамиды в Гизе, которая является одним из семи чудес света, и другие памятники времен фараонов в городе Луксор.

6 августа 2007 г. Н. Назаров был назначен Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Таджикистан в Республике Египет. [2, с. 122, 177]

В 2007-2011 годах был организован курс изучения русского языка для египетских аспирантов, обучающихся в дневном отделении ТНУ.

Преподаватель Таджикского национального университета д.ф.н. профессор С. Сулеймани – член-корреспондент Академии арабского языка в Каире для участия в международных конференциях данной академии, почти ежегодно ездил в Каир и выступал с докладами. Книга нашего арабиста под названием «Арабско-таджикский словарь», состоящая из (70 000 слов) и 2-х томов, была представлена в Каире, и эксперты сочли этот словарь уникальным достижением и похвалили доктора. [7, с. 370]

26-27 января 2009 года Министр международных контактов Республики Египет Фаиза Абуннаджо приехала в Таджикистан с рабочим визитом, в рамках которого она провела плодотворные встречи с Президентом страны и Министром иностранных дел в связи с развитием и укреплением двусторонних многосторонних отношений.

Надо подчеркнуть, что Ф. Абуннаджо поддержала, инициативу Президента Таджикистана об объявлении 2009 года «Годом чествования имама Азама». Также сказала, что руководство и народ Египта были в восторге от этой инициативы. Она передала в качестве подарка Главе государства Таджикистан видеозапись многосерийного фильма «Имам Абуханифы Нуман», созданного египетскими актёрами. [1, с. 10]

1 апреля 2009 г. статья Лидера нации-Эмомали Рахмона под названием «Имам Азам и самобытность таджиков» была опубликована под уголком «Страницы цивилизации Таджикистана» в апрельском номере журнала “Аль-Азхар” (№4, 2009 г.), ежемесячной изданий Академии исламских исследований университета Аль-Азхар в Египте. Эта статья была переведена доктором А. Аллуб, ученый Каирского университета, с таджикского на арабский.

В журнале представлены биография и рисунок автора – уважаемого Эмомали Рахмона, а также информация о его вкладе в укрепление мира и национального согласия и развитие страны, его инициативах в проведении съезда «Десятилетие пресной воды», национальных и религиозных мероприятиях, особенно об объявлении 2009 года Годом чествования имам Абуханифы в Таджикистане, о том, что для каждой таджикской семьи будет доступна копия переведенного на таджикский язык «Свешенного Корана», переведена и опубликована книга ханафитской течении «Хидоя» и др.

Кроме того, упоминаются о первом официальном визите главы государства Таджикистан в Республику Египет (4-7 февраля 2007 года) и его первой трехтомной книге «Таджики в зеркале истории», впервые опубликованной на арабском языке в 2008 году в Каире. [3, с. 47].

13-17 июля 2009 года Лидер нации-Эмомали Рахмон с рабочим визитом посетил город Шарм-аль-Шейх и 15 июля принял участие в проведении своей книжной выставки «Таджики в зеркале истории», которое в Египте переведено на арабский язык. Президент страны Эмомали Рахмон поблагодарил переводчика книги Абдулваххаба Аллуба, руководителя типографики «Дар ал-фикр ал-араби» Атифа Аль-Хазари, преподавателей и специалистов таджикского языка и литературы Египетского университета доктора Хамди и доктора Ахмада Сами, которые внесли свой вклад в подготовку книги и ее построения.

5-6 октября 2009 года на международном симпозиуме «Наследие Абуханифы и ее роль в меж цивилизационном дискурсе», доктор Мохаммед Саид Тантови шейх Аль-Азхар, шейх Али Абдулбаки, Генеральный секретарь Академии исламских исследований университета Аль – Азхара, Ахмад Тайиб-ректор университета Аль-Азхар, шейх чтецов Корана доктор Ахмед аль-Маасрови из Египта.

Шейх Аль-Азхар М.С. Тантови встретился с лидером нации-Эмомали Рахмоном в рамках симпозиума и провел конструктивную беседу о научно-культурном и образовательном сотрудничестве. Шейх отметил, что руководство университета готовится к сотрудничеству с дружественной страной Таджикистана. [3, с. 121, 186]

В 2010-2011 гг. Мустафа Салах из Египта преподавал студентам арабский язык и литературу на факультете востоковедения ТНУ.

В 2012-2013 учебном году другой гражданин Республики Египет Валид Мухаммед работал преподавателем арабского языка и литературы на факультете языков Азии и Европы ТНУ.

8 февраля 2010 года генеральный секретарь египетского Фонда технического сотрудничества со странами СНГ и Посол Республики Египет в Таджикистане (штаб-квартира в Москве) Аззат Саад аль-Саид посетили Душанбе для встречи с официальными лицами республики.

В процессе двусторонних отношений роль данного фонда высоко ценится, так как за 19 лет деятельности он организовал более 170 краткосрочных учебных курсов для около 1200 специалистов Таджикистана и внес достойный вклад в подготовку и повышение уровня знаний и навыков работы национальных кадров Таджикистана. [10, с. 92]

11 марта 2010 года Лидер нации-Эмомали Рахмон отправил телеграмму соболезнование Президенту Египта в связи со смертью великого Имама шейха университета аль-Азхар доктора Мухаммеда Саида Тантови. [4, с. 26]

3 января 2011 года Лидер нации-Эмомали Рахмон отправил сочувствующую телеграмму Президенту Египта в связи с взрывом, произошедшим при Александрийской Сиддисской церкви, в который погибли мирные жители. [5, с. 13]

С начала 2011 года политическая ситуация в Египте из-за народных протестов страны в различных городах стала кризисной, что в конечном итоге привело к отстранению от должности Президента Республики Египет Мухаммеда Хусни Мубарака того времени.

Это событие в новейшей истории Египта известно, как революция 25 января 2011 года.

В связи с этой революцией с января по июль 2011 года в отношениях между Таджикистаном и Египтом наблюдается разрыв на правительственном уровне. Несмотря на эти события, граждане Таджикистана, многие из которых составляли студенты, находились на территории Египта, что свидетельствует о продолжении научно-культурного сотрудничества обеих стран.

8 сентября 2011 года в Каире Посольством Республики Таджикистан в честь 20-летия Независимости Республики Таджикистан с участием руководителей и представителей министерств и институтов Египта состоялось официальное собрание, которое было снято телеканалом Каира с интервью Н. Назаров был показан в течение 10 минут. [5, с. 151, 212]

В начале 2012 года в городе Каир был проведен период обучения «Дипломатии», для участия в котором был приглашен десятистраничный состав Таджикистана, состоящий из представителей Национальной академии наук Республики Таджикистан, министерств и комитетов страны. [14]

В январе 2013 года 15 человек из Академии наук Таджикистана и ТНУ были приглашены для участия в курсе изучения арабского языка, проводимом египетским Фондом технического сотрудничества со странами СНГ в Египте. [15]

19-25 апреля 2013 года в городе Каир, Египет, прошел международный культурный фестиваль под названием «Звук барабанов ради мира», который был регламентирован Министерством культуры и Фондом развития культуры – иностранных культурных связей под эгидой министерства туризма и древнего наследия Арабской Республики Египет. Также с 17 июля по 2 августа 2013 года в Египте состоялся 6-й по величине международный фестиваль духовной музыки и религиозных песен. В связи с этим для участия в этих фестивалях была приглашена делегация Республики Таджикистан до 15 человек. [14, №1782. 08.11.12.]

В 2013 году египетский фонд технического сотрудничества со странами СНГ организовал период краткосрочного обучения и стажировки для сотрудников и специалистов Национальной библиотеки Таджикистана и других центральных библиотек Республики в Египте, который длился две недели и регулировался для 15-25 человек. [12, №2/8/5/ (176). 22.01.13.]

9 сентября 2014 года секретарь офиса президента Египта Ахмад Миниси в день нашего национального праздника посетил посольство Таджикистана в Каире и вручил поздравительное письмо Абдулфатто Ас-Сиси Лидеру нации-Эмомали Рахмону в честь 23-летия независимости Таджикистана. [6, с. 63, 120]

В 2014 году 739 граждан Таджикистана учились в университетах Аль-Азхара и Айнуш-Шамса. [12, №3/10-13(8777) 27.10.2015.]

В 2015-2016 учебном году 154 гражданина Таджикистана учились в университетах Египта. [13, №02.295. 20.06.16.]

В Министерстве культуры Республики Египет с 18 по 25 апреля 2015 года в городе Каир состоялась 3-я сессия Международного фестиваля традиционных барабанов и ремесел, в которой были приглашены культурные группы Таджикистана из 13 человек. [12, 22.12.14. №3/10-14(9457).]

20 июня 2016 года группа артистов таджикского цирка была приглашена на презентацию таджикского цирка для участия в цирковом фестивале Республики Египет. [14, 27.09.16. №2329]

С 8 июля по 8 октября 2016 года два артиста таджикского цирка М. Абдуллаева и А. Турсунов были приглашены в город Александрии, Египет, чтобы на высоком уровне представлять таджикский цирк. [14]

В 2015 году была принята новая Концепция внешней политики Республики Таджикистан, в которой говорится о взаимоотношениях с Арабской Республикой Египет: “Республика Таджикистан связана с расширением отношений сотрудничества с ней, уделяя особое внимание международному авторитету Арабской Республики Египет в политике региона и мира.” [8]

Согласно официальным данным, в последующие годы граждане Таджикистана получали формальное и неформальное образование в египетских университетах, но отношения между правительствами обеих стран с 2014 по 2022 годах находились на уровне дипломатической переписки.

После ослабления волны вируса COVID-19, который также оказал глубокое влияние на сферу международных отношений, мир постепенно возвращается к своему естественному состоянию.

9 марта 2022 года президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон с официальным визитом, посетил Арабскую Республику Египет, в рамках которой посетил Национальный музей цивилизации и промышленные предприятия “Джипто фарма” и “T&C Garments” в городе Аль-Ханка Арабской Республики Египет и ознакомился с их работой и деятельностью.

Также Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в рамках официального визита, посетил Каирский университет и выступил перед преподавателями и студентами.

Решением Совета по науке и образованию Каирского университета за достойный вклад в укрепление отношений дружбы и сотрудничества между Таджикистаном и Египтом, развитие и расширение научных связей, безопасности, гуманитарных и культурных связей и

особенно глобальных инициатив в области воды и климата, президент страны уважаемый Эмомали Рахмон получил звание “Почетный доктор”.

Напомним, что Каирский университет является важнейшим учебно-исследовательским учреждением Египта и был основан 21 декабря 1908 года. Университет является вторым старейшим университетом Египта и третьим по величине в арабском мире после университета Аль-Азхара и Университета Аль-Карави. Его различные факультеты были основаны во времена Мухаммеда Али, как и Аль-Мухандис (около 1820 года). Современная система образования была одним из важнейших событий, свидетелями которых стал Египет в первой половине девятнадцатого века.

Каирский университет, признанный лучшим учебным и исследовательским учреждением Египта в мире, играет важную роль в обучении, воспитании и подготовке высококвалифицированных специалистов и ученых. Ежегодно более 155 000 студентов заканчивают Каирский университет, и трое из его выпускников получили мировую Нобелевскую премию. [9]

10 марта состоялось заседание широких переговоров по важным вопросам двусторонних и многосторонних отношений Таджикистана и Египта, было подчеркнуто, что достигнутые сегодня договоренности создадут благоприятную основу для вывода связей двух стран на качественно новый уровень в торгово-экономической, научно-технической, гуманитарной и культурной сфере.

Таджикистан и Египет заявили о готовности к плодотворному сотрудничеству в вопросах региональной безопасности, борьбы с угрозами и опасностями современного мира, а также в других сферах, представляющих взаимный интерес.

Было признано необходимым дальнейшее расширение сотрудничества для борьбы с международным терроризмом, экстремизмом, контрабандой оружия и наркотиков, киберпреступностью, транснациональной организованной преступностью и другими опасностями, угрожающими международной и региональной безопасности.

В связи с вопросами безопасности состоялся подробный обмен мнениями о том, как быстро заканчиваются конфликты в странах Ближнего Востока, Северной Африки, а также в Афганистане.

В ходе встречи особое внимание было уделено глобальным вопросам, связанным с водой и изменением климата.

После переговоров высокого уровня между Таджикистаном и Египтом было подписано 5 новых документов, регулирующих отношения сотрудничества двух стран:

- Меморандум о взаимопонимании между Министерством сельского хозяйства Республики Таджикистан и Министерством сельского хозяйства и улучшения земель Арабской Республики Египет о сотрудничестве в области сельского хозяйства;
- Меморандум о взаимопонимании между Комитетом по делам молодежи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан и Министерством молодежи и спорта Арабской Республики Египет;
- Соглашение о сотрудничестве между Министерством образования и науки Республики Таджикистан и Министерством высшего образования Арабской Республики Египет;
- Соглашение о братстве и дружбе между Хатлонской областью Республики Таджикистан и Южной Синайской областью Арабской Республики Египет;

- Меморандум о сотрудничестве между государственным учреждением «Национальная библиотека Таджикистана» и Центром письменного наследия при президенте Академии наук Республики Таджикистан и Национальной библиотекой, и архивами Египта. [9]

Одним из важных вопросов в отношениях между Таджикистаном и Египтом является отсутствие посольства Египта в Таджикистане, что, на наш взгляд, является проблемой во взаимодействии сторон.

Таким образом, с анализом научно-культурных отношений Таджикистана и Египта за последние 30 лет можно прийти к этим выводам:

- Египет с самого начала независимости уделял особое внимание Таджикистану и предпринял твердые шаги в установлении связей и их укреплении;
- назначение посла в Таджикистане Египтом, финансовая поддержка в подготовке кадров в сотрудничестве обоих государств дали серьезный импульс и создали соответствующие условия для этого;
- в этот период таджикские студенты и преподаватели прошли языковые курсы в Египте и сотни обучались в его университетах;
- на этом этапе для обучения студентов были привлечены специалисты по арабскому языку и литературе из Египта.
- официальный визит Лидера нации-Эмомали Рахмона в Египет дал серьезный импульс в двусторонних отношениях между странами;
- научно-культурное сотрудничество между сторонами в этот период значительно улучшилось, и таджикские артисты неоднократно участвовали в мероприятиях, проводимых в Египте;
- в этот период таджикские студенты и преподаватели прошли языковые курсы в Египте через египетский фонд технического сотрудничества со странами СНГ и сотни обучались в его университетах;
- в направлении развития двусторонних отношений Таджикистана и Египта и практической реализации нового этапа сотрудничества Арабской Республике Египет необходимо открыть свое посольство и официальное представительство в городе Душанбе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 1. [Текст] / (Под общей редакцией Х. Зарифи). Душанбе: «Ирфон», 2009, 296 с. илл.
2. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник - 2007 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редакцией [Текст] / Под общей редакцией Х. Зарифи./Составители Д. Назриев и др. – Душанбе: “Ирфон”, 2010, 324 с.
3. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник-2009 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы [Текст] / Под общей редакцией Х. Зарифи /Составители: Д. Назриев и др. – Душанбе: “Ирфон”, 2011, 370 с.
4. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник - 2010 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы [Текст] / Под общей редакцией Х. Зарифи / Составители: Д. Назриев и др. – Душанбе: “Ирфон”, 2011, 370 с.
5. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник - 2011 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. [Текст] / Под общей редакцией Х. Зарифи. (Составители: Д.Назриев и др.) Душанбе, “Ирфон”, 2012, 600 с.

6. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник - 2014 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы [Текст] / Под общей редакцией С. Аслова. - Душанбе: “Ирфон”, 2015, С. 63 - 120.

7. Имомзода, М. От порог до зрелости. [Матн] / М. Имомзода, С. Сафармамадов, Қ. Расулиён, Ҳ. Раҳмон, С. Қосимов. – Душанбе: Эр-граф, 2018. 416 с.

8. Камаров, А.З. Восстановление научно-культурных отношений Республики Таджикистан с арабскими странами (1991-2006 гг.) [Текст] / Х.Д. Самиев, А.З. Камаров // Государственное управление. 2021 / №3 (52). С. 231-244.

9. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента РТ от 27 января 2015 года №332. [Текст].

10. Назаров, Н. Аспекты внешней политики Египта после революции 25 января. [Текст] / Н. Назаров. // Внешняя политика: (научно-теоретический и информационный журнал Министерства иностранных дел Республики Таджикистан). № 1, 2011. С. 92.

11. Саидов, З.Ш. (Сайидзода Зафари Шерали). Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. – 3-е издание. [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе: ООО «Контраст», 2012. С. 56.

12. Текущий архив МИД Республики Таджикистан. Управление стран Азии и Европы. Папка Египет.

13. Текущий архив Министерство образовании и науки Республики Таджикистан. Отдел международных отношений. Папка Египет. №02.295. 20.06.16.

14. Текущий архив Министерство культуры Республики Таджикистан. Отдел международных отношений. Папка Египет. 27.09.16. №2329.

15. Текущий архив Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Отдел социального развития и связей с общественностью. № 18/10-7. 21.01.13.

16. Шарипов, А. Эмомали. Рахмонов: Год культуры мира. (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2005 г.). [Текст] / А. Шарипов, З. Сироджов. - Душанбе, «Деваштич», 2006. С. 40-363.

ТОҶИКИСТОН ВА МИСР: 30-СОЛИ ҲАМКОРИҲОИ ИЛМӢ-ФАРҲАНГӢ

ҚАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИТДИНОВИЧ
муаллими калони кафедраи мутолиоти шарқи факултети муносибатҳои байналхалқии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
Тел.: (+992) 915-15-02-55. Email: asluddin89@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таърихи ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мисри Араб дар сӣ соли сипаригашта (1993-2023) таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки муаллиф марҳилаҳои барқароршавӣ, ташаккул ва инкишофи муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мисри Араб мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошта шуда маълумотҳои лозима дар мақола ироа намудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур нишон дода шудааст, ки дар ин марҳилаи таърихӣ ҳамкориҳо миёни ҷонибҳо дар соҳаҳои фарҳанг, маориф ва илм ба роҳ монда шудааст. Дар ин давра миёни Тоҷикистону Миср табодули донишҷӯёну устодон ва ҳунармандону санъаткорон зиёд сурат гирифтааст.

Метавон гуфт, ки дар ташаккули ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мисри нақши Бунёди мисрӣ барои ҳамкориҳои техникӣ бо кишварҳои

Иттиҳоди давлатҳои мустақил чашмгир мебошад. Бояд ёдовар шуд, ки Донишгоҳи миллии Тоҷикистон то соли 2016 дар самти забономӯзӣ ва такмили ихтисос вобаста ба равияи дипломатия тавассути Бунёди мазкур ва дигар барномаҳои байнидавлатӣ фаъолона бо муассисаҳои мисрӣ ҳамкорӣ менамуд.

Муаллиф масъалаи набуднаи сафорати Миср дар Тоҷикистонро яке аз монеаҳои рушди ҳамкориҳои мутақобил миёни ҷонибҳо медонад.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Миср, фарҳанг, ҳамкориҳо, сафир, сафорат, донишгоҳ, вазорат, президент, сафари расмӣ, созишнома, робитаҳо, баррасӣ, таҳлил, таърих.*

TAJIKISTAN AND EGYPT: 30 YEARS OF SCIENTIFIC AND CULTURAL COOPERATION

KAMAROV ASLIDDIN ZAINITDINOVICH
senior teacher department of oriental studies, faculty of international relations, Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 915-15-02-55. E-mail: asluddin89@mail.ru

This article discusses the history of scientific and cultural cooperation between the Republic of Tajikistan and the Arab Republic of Egypt over the past thirty years (1993-2023).

It should be noted that the author analyzed and considered the stages of restoration, formation and development of scientific and cultural relations between the Republic of Tajikistan and the Arab Republic of Egypt, provided the necessary information in the article to achieve the goals.

In this study, it was shown that at this historical stage, cooperation has been established between the parties in the field of culture, education and science. During this period, a large exchange of students, teachers, artisans took place between Tajikistan and Egypt.

It can be said that in the formation of scientific and cultural cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Egypt, the role of the Egyptian Fund in technical cooperation with the countries of the Commonwealth of Independent States is very noticeable. It should be noted that until 2016, the Tajik National University actively cooperated with Egyptian universities in the field of studying Arabic and advanced training in diplomacy through this fund and other interstate programs.

The author considers the issue of the absence of the Egyptian embassy in Tajikistan as one of the obstacles to the development of mutual cooperation between the parties.

Key words: *Tajikistan, Egypt, culture, cooperation, ambassador, embassy, university, ministry, president, official visit, agreement, connections, review, analysis, history.*

МАСЪАЛАИ АМНИЯТИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

МАХФИРАТИ ДИЛОВАРШО
муаллими калони кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Саид Носир 33. тел: +992918803132, e-mail: makhfirat.94@mail.ru

Дар мақола мушкилоти амнияти кишварҳои Осиёи Марказӣ, таҳдидҳо ва чолишҳои муосир, аз қабили терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, қочоқи маводи мухаддир, муҳоҷирати ғайриқонунӣ дар сиёсати хориҷии Федератсияи Русия ва дурнамои он таҳлил карда шудааст. "Буҳрони Афғонистон", ки то ҳол ҳалли худро наёфтааст, дар робита ба амнияти Осиёи Марказӣ, таҳдидҳо, хатарҳо ва мушкилоте, ки аз Афғонистон ба вуҷуд меоянд, бо таваҷҷуҳ ба ҷузъи динии онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Масъалаи интиқол ва паҳншавии маводи мухаддир аз Афғонистон дар саросари ҷаҳон, аҳамияти СҲШ, СААД, ИДМ дар таъмини амнияти Осиёи Марказӣ ва чораҳои ба эътидол овардани вазъ дар минтақа таҳлил карда мешаванд. Таваҷҷуҳи хос ба таҳдидҳое, ки дар низоми мавҷудаи геополитикии муосир ва тартиботи ҷаҳонӣ ба вуҷуд меоянд ва тавсияҳо оид ба ташкили низоми минтақавии амният дар амалия дода мешавад. Масъалаи исломисозии Осиёи Марказӣ як бахши назаррасро ишғол мекунад. Дар мақола инчунин чораҳои имконпазир оид ба муътадилсозии вазъ дар ин масъала баррасӣ карда мешаванд ва тавсияҳо барои сиёсати Русия дар ин минтақа оварда шудаанд. Ҳамаи ин ва масъалаҳои дигар дар заминаи сиёсати хориҷии Федератсияи Русия нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, Федератсияи Русия, сиёсати хориҷӣ, амнияти минтақавӣ, СҲШ, СААД, ИДМ, ҳамкорӣ, таҳдид ва чолишҳо, терроризми байналмилалӣ, ифротгароӣ, мубориза бар зидди маводи мухаддир.*

Тавре маълум аст, сулҳ равандест, ки дар он ҳеҷ гуна низоъ вуҷуд надорад. Дар он субот ва мавҷудияти робитаҳои устувори аҳолӣ, ҷомеа ва давлатҳо дар мадди аввал меистад. Ба ин муносибат илмҳои ҷомеашиносӣ ин ҳолати ҳаёти инсонро на танҳо сулҳи мутлақ, балки ҳамчун раванде муайян мекунанд, ки дар мустаҳкам намудан ва инкишофи мазмуну мавҷудияти инсоният нақши ҳалкунанда мебозад [7, с.157]. Амният бо роҳи ба даст овардани сулҳ таъмин мегардад. Аз ин рӯ, сулҳу амният дар ҳаёти инсоният ҳамеша масъалаи муҳим буда, дар оянда низ боқӣ хоҳад монд.

Таъмини сулҳу амният на танҳо дар як давлат, балки дар минтақаҳои алоҳида ва умуман дар миқёси ҷаҳон татбиқ намудани онро дар назар дорад. Ба андешаи мо, муҳимтарин таҳқиқоти амниятӣ, мушкилоти таъмини амният дар минтақаи муайян аст, зеро амнияти минтақавӣ дар ниҳояти кор метавонад ба бахши муҳимтарин амният дар миқёси ҷаҳонӣ табдил ёбад [3].

Солҳои охир яке аз минтақаҳое, ки бо сабабҳои объективӣ таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро вобаста ба таъмини амният ҷалб намудааст, минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Ин минтақа дар маркази таваҷҷуҳи нерӯҳои мухталифи геополитикӣ қарор дорад, ки дар он нақши асосӣ ба бозигарони бузургтарини муносибатҳои байналмилалӣ – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Федератсияи Русия дода мешавад, ки омӯзиши сиёсати хориҷии онҳо дар робита ба масъалаҳои таъхирнопазири кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад.

Фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ раванди рақобати геополитикии кишварҳои абарқудратро дар Осиёи Марказӣ тезутунд намуд. Осиёи Марказӣ имрӯз аз минтақаи каноравии сиёсати ҷаҳонӣ ба минтақае табдил ёфтааст, ки мавқеъҳои калидиро дар системаи ҳамоҳангсозии геополитикии Авруосиё ишғол менамояд. Маълум аст, ки вобаста ба мавқеи ҷойгиршавӣ, сарватҳои табиӣ, захираҳои меҳнатию инсонӣ, таъмини

амният ва сулҳ, иқтидори транзитӣ, минтақаи мазкур дар сиёсати ҷаҳонӣ мавқеи калидиро ишғол менамояд. Вобаста ба ин, кишварҳои алоҳида кӯшиш намуданд, ки бо кишварҳои Осиёи Марказӣ муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва ғайраро ба роҳ монанд ва бо ин роҳ дар минтақа мавқеи худро пайдо намоянд [6].

Аҳамияти рӯзафзуни минтақа бо назардошти омилҳои зерин алоқамандии зич дорад, ки нақши геополитикии онро муайян месозанд:

- мавқеъгирии минтақа дар маркази қитъа аз нуқтаи назари таъсири он ба амният ва суботи қисмати аъзами Авруосиё хеле муҳим мебошад;
- инкишофи вазъи ҳар як кишвари минтақа ва Осиёи Марказӣ дар маҷмуъ метавонад ба тавозуни қувва дар қитъаи Авруосиё таъсир амиқи худро расонад;
- мавҷудияти захираҳои табиии аҳамияти ҷаҳонидошта дар минтақа, ки кишварҳои абарқудрат бахри коркарди онҳо таваҷҷуҳи зиёд доранд [9];
- Осиёи Марказӣ дар маҳали пайваст шудани долонҳои нақлиётии авруосиёӣ қарор дошта, дорои шабакаи васеи коммуникатсионӣ-нақлиётӣ мебошад. Кишварҳои минтақа тавассути Эрон ба халиҷи Форс ва ба воситаи Афғонистон ва Покистон ба уқёнуси Ҳинд ва тавассути Ҷумҳурии Мардумии Чин ба минтақаи Осиёии – уқёнуси Ором роҳи баромад доранд[8].

Низоми навини муносибатҳои байналмилалӣ имрӯз ҷиддан тақозо дорад, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ муҳимтарин ҳадафҳои миллии худ, яъне таъмини истиқлолияту озодӣ, ҳифзи амнияту суботи сиёсӣ, таҳкими ваҳдати миллӣ ва рушди устувори кишвари хешро дар асоси стратегияи фарогир ва санҷида амалӣ намояд.

Бештари коршиносон манфиатҳои бозингарони асосии минтақаро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода, ба масъалаи хеле муҳим– таҳдидҳо ба амнияти давлатҳои Осиёи Марказӣ рӯ меоранд.

Дар шароити муосир дар сатҳи сиёсати дохилӣ ва сиёсати хориҷӣ омилҳо ва падидаҳои зерин бевосита ба амнияти кишварҳои минтақа таҳдиду хатар эҷод мекунанд:

- манфиатҳои геополитикии кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, пеш аз ҳама Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо, Ҳиндустон, Эрон ва ғайра;
- ифротгароии сиёсӣ дар шакли зуҳуроти миллӣ - қавмӣ, динӣ ва ҷиноӣ дар давлатҳои минтақа, мавҷуд будани қувваҳои сиёсӣ ва имконияти истифодаи ин падидаҳои номатлуб барои ноором сохтани вазъияти иҷтимоиву сиёсӣ;
- терроризми байналмилалӣ;
- вазъияти кунунии Афғонистон ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир;
- вазъияти иҷтимоиву иқтисодии давлатҳо ва дар сатҳи зарурӣ мавҷуд набудани ҳамкорӣ ва муносибат миёни кишварҳои минтақа;
- муҳоҷирати мардуми қобили меҳнат, асосан ҷавонон ба хориҷа ва набудани имконияти таъсиррасонӣ ба ин падида дар шароити муосир;
- вазъияти номуайяну баҳсҳои истифодаи обу энергетика ва таҳдидҳои экологӣ ба минтақа [2].

Дар доктринаи ҳарбии Федератсияи Русия аз чунин таҳдидҳо ба амнияти кишвар, аз қабили наздик шудани инфрасохтори ҳарбии Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (минбаъд САДШ) ба сарҳади Русия, кӯшишҳои ноором намудани вазъият дар кишварҳои алоҳидаи минтақа ва вайрон намудани суботи сиёсӣ,

паҳншавии терроризми байналмилалӣ, пайдошавии манбаҳои зиддияти миллӣ – динӣ ва гурӯҳҳои мусаллаҳи радикалӣ дар сарҳадҳои Русия ва иттифоқчиёнаш, сепаратизм, экстримизми динӣ ва ғайра ном бурда мешавад[1].

Вазири мудофиаи Федератсияи Русия Сергей Шойгу ҳанӯз баъд аз таъин шуданаш ба ин вазифа аз се таҳдиди асосӣ ба амнияти Русия ёдовар шуд. Таҳдиди аввалиндараҷаро ӯ дар таҳдиди терроризми байналхалқӣ донист ва илова намуд, ки маҳз террористон дар Сурия, Афғонистон, Малӣ ва Ливия меҷанганд. Таҳдиди дуюмро ба амнияти Русия ин Афғонистон баъди соли 2014, яъне баъд аз баромадани қувваҳои СААШ аз ин кишвар ташкил медиҳад. Таҳдиди сеюм бошад, ин наздик шудани қувваҳои ҳарбии СААШ ба сарҳадҳои Федератсияи Русия мебошад [5].

Дар замони муосир самти муҳимтарини ҳамкории Федератсияи Русия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳо дар соҳаи амнияту мудофиа мебошад. Ин гуна ҳамкориҳо воқеан ба ҳар ду тараф судманд мебошад. Бо вуҷуди ин маҳз Тоҷикистон дар мавқеи хос ва ҳассос аз назари амниятӣ қарор гирифтаат. Тоҷикистон марзи ҷанубии фазои ИДМ мебошад ва бо ноҳияҳои шимолии Афғонистон ҳамсарҳад буда, инчунин дар мавқее ҷой гирифтааст, ки сарҳади он дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бо Вилояти Бадахшони Афғонистон аз марзи Покистон ҳамагӣ 25-30 километр дур асту халос.

Ҳудудҳои мазкур марзи Тоҷикистон ва бевосита марзҳои ҷанубии ИДМ-ро дар мавқеи бениҳоят ҳассос аз нигоҳи амниятӣ қарор медиҳанд. Бо ҳамин мақсад дар сиёсати минтақавии Федератсияи Русия таъмини амнияти марзҳои ҷанубии ИДМ нақши калидиро мебозад. Бо дарназардошти ин дар Тоҷикистон калонтарин қисми ҳарбии дар хориҷа қарордоштаи Федератсияи Русия, дивизияи 201-ум (201 мотострелковая дивизия) вуҷуд дорад.

Бо мақсади таъмини амнияти дастаҷамъӣ дар фазои ИДМ дар моддаи 52-и Консепсияи сиёсати хориҷии Русия СААД (ОДКБ) яке аз механизми асосии таъмини амният дар фазои пасошӯравӣ ном бурда шудааст.

Амнияти Осиёи Марказӣ аз хатарҳои беруна ба Федератсияи Русия бениҳоят муҳим аст, зеро ҳар гуна хатари амниятӣ, хусусан хатарҳои идеологияҳои фундаменталистӣ ба Русия метавонад бисёр таъсири манфӣ расонад. Бо дарназардошти ин, ба Русия ҳамкориҳои низомӣ бо кишварҳои СААД чӣ дар чаҳорчӯбаи иттиҳод ва чӣ дар муносибатҳои дуҷониба бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Гарчанде тибқи Консепсияи сиёсати хориҷии Федератсияи Русия, баланд бардоштани нақш ва мавқеи СААД яке аз самтҳои сиёсати хориҷии Русия бошад, дар Ғарб СААД-ро ҳамчун блоки ҳарбии комил, ки масалан ҳамчун рақиби СААШ намебинанд. Муҳаққиқони Ғарбӣ ақидаҳои худро бо чунин далелҳо исбот менамоянд:

- қувваи низомии СААД ба куллӣ аз қудрати низомии Русия вобастааст;
- кишварҳои узви СААД бо ҳам даргирии низомӣ доранд (ишора ба Қирғизистону Тоҷикистон), вале иттиҳод ҳеҷ механизме барои ҳалли масъала надорад;
- дар воқеаҳои соли 2020 дар Қарабоғи кӯҳӣ Арманистон аз СААД ёрии низомӣ дархост намуд, вале иттиҳод бо ишора бар он ки даргириҳо дар ҳудудҳои эътирофшудаи байналмилалии Арманистон сурат нагирифта истодаанд, СААД наметавонад аз қувва истифода барад. Вале дар воқеаҳои ахири соли 2022, ки аз хоки Озарбойҷон ба ҳудудҳои эътирофшудаи байналмилалии Арманистон мушакҳо партоб шуда буданд, боз ҳам СААД дархости Арманистон барои истифодаи қувваро рад намуд.

Новобаста аз СААД, тавре аллакай қайд шуд, Федератсияи Русия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар самти таъмини амният муносибатҳои дуҷонибаро низ ба роҳ мондааст. Дар доираи чунин ҳамкориҳо низомиёни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар Русия ба таълим фаро гирифта мешаванд, аз такмили ихтисос мегузаранд ва муҳимтар аз ҳама ба артиши ин кишварҳо кӯмаки низомӣ дар шакли дастраскунии таҷҳизот ва техникаи ҳарбӣ расонида мешавад.

Аз ин рӯ, ҳамкории мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия дар самти баланд бардоштани иқтидори ҳарбии кишвари мо, мустаҳкам намудани сарҳади давлатӣ ва муқовимат бо хатарҳои муосир омили муҳимми ташаккули низоми амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад. Хусусиятҳои ин ҳамкориҳоро метавон чунин муайян намуд:

- ин ҳамкорӣ чӣ дар сатҳи дуҷониба ва чӣ бисёрҷониба дар чаҳорчӯбаи ИДМ, СААД ва СҲШ дар баробари таъмини субот, амният ва манфиатҳои миллӣ ба ҳифзи амнияти минтақа ва дастрасӣ ба манфиатҳои умумӣ равона шудааст;
- Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои сарҳади тӯлонӣ бо Афғонистон дар саргаҳи хатарҳои муосир қарор дошта, зимни ҳамкорӣ бо Русия дар самти пешгирии гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, мубориза бо терроризм ва ифротгароӣ ҷанбаҳои алоҳидаи низоми амнияти минтақавиро ташаккул ва тақвият мебахшанд;
- ҳамкории кишварҳо дар самти омода кардани кадрҳои баландихтисоси ҳарбӣ барои қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистон, махсусан барои сарҳад омили муҳимми таъмини манфиатҳои ҳар ду кишвар ва минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад;
- баргузории машқҳои муштарак, махсусан дар доираи қувваҳои зудамали СААД далели мустаҳкам гаштани низоми амнияти минтақавӣ ва иқтидори муқовимат бо хатарҳои муосир буда, яке аз фишангҳои асосии инъикоси иқтидори кишварҳо ва саҳми онҳо дар таҳкими низоми амнияти минтақавӣ мебошад;
- ҳамкории кишварҳои ҳамсуд дар доираи созмонҳои зикршуда ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ набуда, вобаста ба ташаннуҷи авзоъ дар Афғонистон, тезу тунд шудани вазъияти сиёсӣ-динӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин ва муноқишаи сиёсӣ-динии Ҳиндустону Покистон бояд наздиктар гардад, то кишварҳои Осиёи Марказӣ қудрати мудофиавии худро мустаҳкам намуда, дар баробари хавфу хатарҳои навин истодагарӣ кардан тавонанд [4].

Бояд қайд намуд, ки дар замони муосир «Бозии бузурги ҷадид» дар минтақаи Осиёи Марказӣ миёни абарқудратҳои ҷаҳонӣ давом дорад. Русия кӯшиш менамояд, ки манфиатҳои миллии худро дар Осиёи Марказӣ ҳифз карда, барои воридшавии Амрико ва дигар кишварҳои қудратманд роҳ надиҳад. Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи дорои иқтидори бузурги ашёи хом, саргаҳи таъмини амнияти сарҳадҳои ҷанубии Русия ва мубориза бо ифротгароӣ, терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, аҳамияти хеле муҳим дар сиёсати хориҷии Федератсияи Русияро касб намудааст.

Яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии Русия бо мамлактҳои Осиёи Марказӣ ин ҳамкориҳо дар соҳаи ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ аст.

Масъалаи дигари муҳим барои Федератсияи Русия дар минтақа ин масъалаи амният ва ҳамзамон ҳалли проблемаи Афғонистон мебошад. Қазияи Афғонистон барои кишварҳои минтақа ва худи Русия метавонад мушкилоти зиёдро эҷод намояд.

Барои Федератсияи Русия Осиёи Марказӣ сарҳадоти хориҷии дури ҷанубии он ба шумор меравад. Омили амният ниҳоятан зарур аст ва аз тарафи дигар бесуботӣ ва ноамнӣ дар минтақа метавонад ба амнияти худи Русия таъсир расонад, ки он аслан

таъсири манфӣ хоҳад буд. Табиист, ки дар чунин шароит Федератсияи Русия иқдоми муҳим дар самти мубориза бо мушкилоти мазкур дар ҳамдастагӣ бо кишварҳои минтақаро пеша хоҳад намуд.

Барои омӯзиши минбаъдаи мавзӯи мазкур ва ҳалли проблемаҳои ҷойдошта зарур мешуморем, ки:

- мунтаззам конфронсҳо ва мизҳои мудаввар оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ гузаронида шавад;
- вазоратҳои дахлдори кишварҳои Осиёи Марказиро мебояд, ки ҷиҳати дар амал татбиқ кардани созишномаҳои дар соҳаи бехатарӣ ба тавсибрасида иқдом намоянд;
- байни кишварҳои ҳаммарз бо Афғонистон шартнома ва қарордод оид ба муборизаи якҷоя бо қочоқи маводи мухаддир, гурӯҳҳои террористие, ки дар сарҳад пайдо мешаванд ва таъмини амнияти сарҳади давлатҳо имзо ва амалӣ шавад;
- ниҳодҳои наздимарзӣ дар сурати зарурат бидуни дастури махсус аз марказ, бояд мустақилона тибқи шартномаву қарордодҳои байнидавлатӣ бо ниҳодҳои наздисарҳадии Афғонистон иртиботи мустақим гирифта, дар ҳолатҳои фавқуллода амалиёти мустақилонаи якҷоя гузаронанд;
- дар сурати дар сарҳади Афғонистон, давлати ҳамҷавор ё манфиатдори амнияти минтақа пайдо шудани созмон ва ё гурӯҳҳои террористӣ ҳатман ба ҳукумати давлати Афғонистон ва ҳукумати давлати мавриди таҳдид қарор гирифта ба Созмони Милали Муттаҳид хабар дода, барои ҷилавгирӣ аз амалҳои террористии ин гурӯҳҳо ва аз байн бурдани онҳо чораҳои сиёсиву низомӣ андешида ва амалӣ шаванд;
- дар ҳамкорӣ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ Русия бояд манфиатҳои миллии давлатҳои минтақаро низ ба эътибор гирад, зеро абарқудратҳои дигар низ барои расидан ба ҳадафҳои худ омодаанд масрафҳои зиёди молӣ ва моддӣ намоянд.

Ҳамин тариқ, манфиатҳои Федератсияи Русияро дар Осиёи Марказӣ дар соҳаи амният метавон ба таври зерин муайян сохт:

- масъалаҳои актуалии суботи ҳарбию стратегӣ ва эътирофи «ҳуқуқи махсус»-и Москва ба минтақа ҳамчун минтақаи манфиатҳои миллии Федератсияи Русия;
- ҳамкориҳои ҳарбию сиёсӣ ва ҳарбию техникӣ дар сатҳи дуҷониба;
- нигаронии Москва аз таъсир ё дахолати кишварҳои сеюм ба умури минтақа;
- суботи дохилиминтақавӣ (муносибатҳои байни давлатҳои Осиёи Марказӣ);
- суботи сиёсии дохилии ҷумҳуриҳои алоҳидаи минтақа;
- вобастагии вазъияти Осиёи Марказӣ ба инкишофи вазъияти Афғонистон.

АДАБИЁТ:

1. Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс]. URL: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461 (дата обращения: 28.09.2022).

2. Материалы международной научной конференции "Политико-правовые аспекты обеспечения безопасности в Центральной Азии". - Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 31.

3. Махфирати Д. Проблемы региональной безопасности во внешней политики Российской Федерации в Центральной Азии //Вестник ТНУ (научный журнал), серия гум. наук. -Душанбе: Сино, 2020. №1. С. 80-85.

4. Нурзода М. Ташаккули низоми амнияти минтақавии Осиёи Марказӣ дар қаринаи муносибатҳои Русия ва Тоҷикистон (1992-2018). Дисс. барои дарёфти дараҷаи н.и.т. –Душанбе, 2020. 200 с.

5. С.Шойгу назвал три главных угрозы безопасности России. [Электронный ресурс]. URL: www.ng.ru/news/448823.html (дата обращения: 29.09.2022).

6. Салимов Ф.Н., Махфирати Д. Осиёи Марказӣ дар низоми авлавиятҳои сиёсати хориҷии Русия // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –Душанбе, 2020. -№1. С.80-85.

7. Современный словарь по общественным наукам / Под общ. ред. О. Г. Данильяна. –М.: ИНФРА-М, 2013. -314с.

8. Центральная Азия: геополитика, геоэкономика, безопасность. / Редколл.: Р. М. Алимов, Ш. Р. Арифханов и др. — Ташкент: «Шарк», 2002. С.9.

9. Шарипов А.Н. //Осиёи Марказӣ дар низоми геополитикии Русия: марҳилаҳои таърихӣ ва воқеият.-2014, Илм ва фановарӣ (силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ) №2.

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

МАХФИРАТИ ДИЛОВАРШО
старший преподаватель кафедры дипломатии и международных отношений факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Саид Носир 33.тел.: +992918803132, e-mail: makhfirat.94@mail.ru

В статье анализируется проблема, связанные с безопасностью стран Центральной Азии, современные угрозы и вызовы (международный терроризм, религиозный экстремизм, наркоторговля, неконтролируемая миграция и др.), перспективы внешней политики Российской Федерации в Центральной Азии в области обеспечения региональной безопасности. Рассматривается не разрешенный до сих пор «афганский кризис» применительно к безопасности Центральной Азии, исходящие из Афганистана угрозы, риски и вызовы с упором на их религиозную составляющую. Анализируется проблематрафика и распространения наркотических средств с территории Афганистана по всему миру, значимость ШОС, ОДКБ, СНГ в обеспечении безопасности на территории Центральной Азии, меры направленные на стабилизацию ситуации в регионе. Особое внимание уделено угрозам, вытекаюших из сложившейся современной геополитической системы и миропорядка, рекомендации по практическому выстраиванию системы региональной безопасности. Проблема исламизации Центальной Азии, занимает значимый сегмент исследования. В статье также рассматриваются возможные меры по стабилизации ситуации по этой проблеме и формулируются рекомендации для политики России в указанном регионе. Все эти и другие вопросы рассматриваютсяв контексте внешней политики Российской Федерации в отношении стран Центральной Азии.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Российская Федерация, внешняя политика, региональная безопасность, ШОС, ОДКБ, СНГ, сотрудничество, вызовы и угрозы, международный терроризм, экстремизм, борьба с наркопреступностью.*

PROBLEMS OF REGIONAL SECURITY OF CENTRAL ASIA IN THE FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION

MAKHFIRATI DILOVARSHO
senior teacher of the Department of Diplomacy and International Relations of the Faculty of Diplomacy and Politics of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Avenue 33. Phone: +992918803132, e-mail: makhfirat.94@mail.ru

The article analyzes the security problems of Central Asian countries, modern threats and challenges (international terrorism, religious extremism, drug trafficking, uncontrolled migration, etc.), prospects for the foreign policy of the Russian Federation in Central Asia in the field of regional security. The "Afghan crisis", which has not been resolved so far, is being considered in relation to the security of Central Asia, threats, risks and challenges emanating from Afghanistan, with emphasis on their religious component. The problem of traffic and the spread of narcotic drugs from Afghanistan throughout the world, the importance of the SCO, CSTO, CIS in ensuring security in Central Asia, and measures aimed at stabilizing the situation in the region are analyzed. Particular attention is paid to the threats arising from the prevailing modern geopolitical system and world order, and recommendations on how to build a regional security system in practice. The problem of the Islamization of Central Asia occupies a significant segment of the study. The article also considers possible measures to stabilize the situation on this issue and formulates recommendations for Russian policy in this region. All these and other issues are considered in the context of the foreign policy of the Russian Federation in relation to the countries of Central Asia.

Keywords: *Central Asia, Russian Federation, foreign policy, regional security, SCO, CSTO, CIS, cooperation, challenges and threats, international terrorism, extremism, the fight against drug crime.*

НАҚШИ МОҲАНДАС КАРАМЧАНД ГАНДӢ ДАР РУШДИ МАОРИФИ ҲИНДУСТОН (СОЛҲОИ 1900-1930)

МАҲМАДАМИНОВ МУҲАММАДЛАТИФ
унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рудакӣ 17, 734025 Тел.: 992 98 790 53 33, E-mail: m_saidgamol@list.ru

Дар мақола муаллиф оид ба нақши Моҳандас Карамчанд Гандӣ дар рушди соҳаи маорифи Ҳиндустон дар аввали асри XX сухан ронда, вазъи маорифи он давра ва нақши онро дар пешрафти мамлакат баҳогузорӣ намудааст. Аввали асри XX ба кӯлли сайёра дигаргуниҳои зиёдро аз лиҳози иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ ба миён оварда буд, дар Ҳиндустон низ ингуна дигаргуниҳо ҳам дар самти сиёсӣ ва ҳам фарҳангӣ ба назар мерасид. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки таваҷҷуҳи бештарро ба худ ҷалб намуда буд ин рушди соҳаи маориф буд, ки баҳри пешрафти он аз ҷониби сиёсатмадорон ва зиёиён пешниҳодҳои зиёд баён гардида буд. Моҳандас Карамчанд Гандӣ, яке аз ходимони намоёни сиёсии он давра буда, баҳри пешрафти соҳаи маориф ва пурзур намудани низоми таълим дар муассисаҳои таълимӣ андешаҳои зиёдро баён намуда буд. Яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар пешниҳодҳои ӯ аҳамияти актуалиро дошт, ин ташкили муассисаҳои таълимӣ дар ноҳияҳо ва минтақаҳои сераҳолӣ, ба таҳсил фарогирифтани аҳолӣ но вобаста аз табақа, саводнокии аҳолӣ ва дарки масъалаи ҳуввияти миллӣ буд. Дар баробари ин, Гандӣ муносибати омӯзгор бо хонанда ва вазифаҳои асосии онҳоро баён намуда буд. Ҳамаи

пешниҳододи ӯ баъд аз ба даст овардани истиқлолият дар Ҳиндустон дар низоми маорифи он ҷорӣ карда шуд.

Калидвожаҳо: *Ҳиндустон, Гандӣ маориф, низом, мустамлика, таҳсил, омӯзгор, муассисаҳои таълимӣ, мубориза зидди хушунат, маълумоти олӣ, миёна, навсозӣ.*

Дар ташаккул ва рушди ҳар як халқу миллат самти маориф нақши муҳимро дорад. Бесабаб нест, ки тамоми пешвоёни ҷаҳон дар самти таълиму тарбия, ки маҳаки асосии соҳаи маорифро ташкил медиҳад, талош намуда, баҳри рушди он корнамоиҳои зиёдро анҷом додаанд. Яке аз чунин шахсиятҳо Моҳандас Карамчанд Гандӣ мебошад. Гандӣ ҳамчун яке аз шахсиятҳои маъруфи замон ва фидоии ватан, баҳри пешрафти соҳаи маориф дар Ҳиндустон нақши муассиро гузоштааст. Аз солҳои аввали фаъолияти хеш ӯ ҳамчун ҳуқуқшинос ба масъалаҳои муҳими замон, дарки мафҳумҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ таваҷҷуҳи беандоза зоҳир намудааст, ки бо воситаи баёни масъалаҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва динӣ саводнокии аҳолӣ, ки солҳо зери зулми сармоядорон ва мустамликадорони хориҷ қарор доштанд баланд бардоштан мехост.

Моҳандас Карамчанд Гандӣ яке аз воизоне мебошад, ки ба арсаи маориф андешаҳои тоза овардааст. Ӯ маорифро воситаи тавоноe баҳри бозсозии ҷамъият мешуморид.

Вазъи омма чи дар Ҳиндустон ва чи дар Африқо ӯро нигарон намуда буд. Аз яктараф истисмори омма, аз тарафи дигар беҳуқуқии онҳо аҳволи мардумро дучанд вазнин намуда буд. Ҳисси ватандӯстӣ ва ҳувияти миллӣ ӯро водор намуд, ки талаботи мавҷудаи он замонро иншо намуда рӯйи чоп биёрад, ки дар он меъёрҳои муқарар намудаи англисҳо ба аҳолии мустамлика, яъне Ҳиндустону Африқо дарҷ гардида буд. Бо ин восита Гандӣ ба хулосае омад, ки аҳолӣ бояд аз ӯҳдадориҳо ва ҳуқуқи шаҳрвандии хеш бархӯрдор гарданд.

Вай ҳамчун мухолифи истисмор дарк мекард, ки истисморро бидуни боло бурдани таълиму тарбия аз байн бурдан ғайри имкон аст. Аз ин лиҳоз баҳри болоравии ин соҳа ва саводнокии омма камар баст. Гандӣ ба мутолиаи асарҳои олимони втанию хориҷӣ таваҷҷуҳи беандоза зоҳир намуда, ҳарчи бештар таҷрибаи худро дар асоси андешаҳои муттафакирони ҷаҳон афзун мекард. Соли 1904 М.Гандӣ асари нависандаи англис Ҷон Рёскинро зери унвони “Сатри охирин”(“У последней черты”) мутолеа намуда, баъдан онро бо забони гудҷаратӣ тарҷума намуда, рӯйи чоп овард. [7, с..280] Асари мазкур, яке аз таълифотҳои ибратбахше мебошад, ки ба донишандӯзӣ ва саводнокии аҳолии ҳинду таъсири ҷиддӣ расонидааст. [2, с. 28]

М.К.Гандӣ соли 1904 рӯзномаеро зери унвони “Индиан опинион -indian opining” ташкил намуд, ки он ҳар ҳафта як мароттиба рӯи чоп меомад ва худи ӯ муҳаррири ин рӯзнома буд.[2, с. 28] Рӯзномаи мазкур бо чор забон яъне англисӣ, тамилӣ, гудҷаратӣ ва ҳинду рӯй чоп меомад. Дар он масъалаи ҳиндуёни Африқои Ҷанубӣ, баррасӣ ва муҳокима гардида, ғояҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва диннии Гандӣ рӯйи чоп меомаданд. Барои ташкил ва ба чоп оғоз намудани ин рӯзнома Гандӣ аз ҳисоби худ 2 ҳазор фунт стерлин сарф намуда буд. Дар ин давра ӯ оид ба функсияи сиёсии матбуоти даврӣ андешаҳои худро баён намуда, нақши онро дар самти маориф ва болоравии маънавиёт баланд арзёбӣ намудааст. Яъне мақсади асосии Гандӣ ин ҳам истифода аз матбуоти даврӣ, баланд бардоштани сатҳи саводнокии аҳолӣ буд. Дар ин давра чопи мақолаҳои хусусияти тарбиявӣ ва сиёсӣ дошта, дар рӯзномаву маҷаллаҳо хело зиёд рӯйи чоп

меомад, ки он дар самти маориф ва илм нақши муҳимро мебозид. Баъд аз бозгашт ба Ҳиндустон дар соли 1915 назари Гандӣ нисбат ба самтҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тағийр меёбад. Бахусус, соҳаи маорифро дар зери назорати ҷиддӣ қарор дода, оммаро барои донишандӯзӣ ва гирифтани маълумот даъват менамояд. Дар ин хусус ӯ қайд менамояд, ки "Маориф.. ин натанҳо донистани ҳарфҳост. Ин асбобест, ки метавонад ҳам барои некӣ ва ҳам бадӣ истифода шавад". [с.66]

Тибқи маълумоти муҳаққиқон Й.Л.Сингх ва Р.Нат ташкил ва ташаккули маорифи касбии Ҳиндустон чор марҳиларо дар бар мегирад. Марҳилаи аввал солҳои 1800-1853, марҳилаи дувум солҳои 1854-1900, марҳилаи сеюм солҳои 1901-1919 ва ниҳоят марҳилаи чорум солҳои 1920-1947-ро дар бар мегирад. [6, с. 280] Дар раванди ташаккул ва рушди низоми миллии маорифи касбии Ҳиндустон Маҳатма Гандӣ нақши бузургро гузоштааст. Гандӣ ҳамчун писари бузурги халқи ҳинду, ки барои пеш бурдани мубориза сиёсӣ, ақидаи бидуни зуровариро пеша намуда буд, аҳамияти бузургро дар самти маорифи халқ ва дастрасии омма барои гирифтани маълумоти миёна ва касбӣ диққат медод. Гандӣ боварӣ дошт, ки замоне мешавад, ки ҳато худи бебаҳрашудагон "Ҳариҷане" (фарзандон хурд) метавонанд таҳсил намоянд. [8, с. 189]. Дар рушди соҳаи маориф ва маърифаткунонии аҳолӣ М.Гандӣ роҳеро медид, ки дар ҳалли масъалаи табақавӣ, ба даст даровардани мувофиқати иҷтимоӣ ва болоравии сатҳи донишандӯзӣ аҳамияти муҳимро дошт.

Соли 1926 Гандӣ дар рӯзномаи "Наваҷиван" мақолаеро зери унвони "Маориф чист?" рӯйи чоп овард, ки дар он қайд гардида буд, ки ибораи этимологии англисӣ "education" маънои " канор кардан "-ро дорад, ки ишора ба кӯшиш ва рушди истеъдод мебошад. Яъне, ба ақидаи Гандӣ мақсади асосии таълим ин кӯшиш намудан баҳри ба даст даровардани ҳадафҳои асосӣ ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии мардум мебошад. Дар хусуси донишандӯзӣ Гандӣ қайд намуда буд, ки "Донише, ки тавассути таҷриба ба даст оварда мешавад, аз донише, ки тавассути китоб ба даст оварда мешавад пурарзиштар аст ва ман ба ин усул итминони комил дорам". [5, с. 38] Дар мақолаи хеш Гандӣ масъалаи ахлоқ, шуур, сатҳи донишандӯзӣ ва ҷалб намудани ҷавонон ба таҳсил дарҷ намуда буд. Ҳанӯз дар замони кору фаъолият намудан дар Африқо, Гандӣ зарурияти зиёд намудани муҳлати таҳсилро дар мактаб ва дигар муассисаҳои таълимӣ пешниҳод намуда буд. Дар ин замина Гандӣ мафҳуми "маърифат тавассути ҳаёт"-ро таҳия намуд, ки он дар рушди соҳаи маориф аҳамияти калонро дошт.

Соли 1932 Ганди ибораи "Ҳариҷанс" (одамони Худо)-ро фикр карда баромад, ки дар асоси он пурзур намудани мубориза бар зидди истисмори мустамликадорон баён гардида буд ва моҳияти асосии ин таълимотро мубориза бидуни хушунат ташкил медод. Дар ин замина Гандӣ баланд бардоштани тафаккури омма, дарки ҳуқуқҳои шахсӣ ва болоравии сатҳи саводнокии аҳолиро низ пешбинӣ намуда буд, ки он ҳам то дараҷае ба рушди соҳа таъсири худро гузошта буд. Баъдан Гандӣ ҳафтаномаеро бо унвони "Ҳариҷан" таълиф намуд ва ниҳоят рӯзи 11-уми феврали соли 1933 шумораи аввалаш он аз чоп баромад, ки арзиши он як анниро ташкил мекард. [4, с. 183].

Барои Маҳатма Гандӣ дар тафакур ва чӣ дар амал мардонагии бузург, ошкорбаёнӣ, майл ба омӯхтани чизҳои нав, хаёлпарастӣ, идеализм ва дар айни замон бо талаботи ҳаёти ҳаррӯза алоқаи мустаҳкам доштан, хос буд. Андешаҳои ӯ оид ба низоми маориф ва ташаккули он натиҷаи таҷрибаи чандинсолаи ӯ буда, фалсафаи

маорифпарварӣ ва дигаргуниҳо дар самти маориф аз фалсафаи зиндагии ӯ бармеояд. Эътиқоди ӯ ба маориф ҳамчун василаи эҳёи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва маънавии Ҳинд бар асоси пиринсипи мубориза бидуни зуроварӣ асос ёфтааст.

Гандӣ муносибати комплексиро дар низоми маориф рушд дода, усулҳои навро кор карда баромадааст, ки баҳри рушди ин соҳа аҳамияти аввалин дараҷаро дошт. Ба пешрафти соҳаи маориф омӯзгор ва қобилияти ӯ аҳамияти муҳимро дорад, бино бар ин, Гандӣ баҳри рушди соҳаи маориф нақши омӯзгор ва ҷоннок намудани раванди таълимро баҳогузорӣ намуда, андешаҳои худро баён намудааст. Ӯ чунин мешуморид, ки кӯдак дорои қобилияти модарзодӣ мебошад, ки дар раванди омӯзиш ошкор мегардад ва бо туфайли он кӯдакон аз ҷиҳати ҷисмонӣ, иҷтимоӣ, зеҳнӣ ва рӯҳӣ инкишоф меёбанд. Маориф беҳтарин хислатҳои инсонро ба вуҷуд оварда метавонад. Он мероси фарҳангиро интиқол дода, наслро ғанӣ мегардонад, ки он тамоми давраи ҳаёти инсонро фаро мегирад. Воқеан, маориф ин худи ҳаёт аст, ки дар он тарбияи ахлоқӣ ва динӣ ҷойгоҳи асосиро ишғол менамояд. Гандӣ дар асоси қонунҳои динию ахлоқӣ принсипҳои бунёдию ахлоқӣ, мақсад ва мазмуни ҳаёти инсон, муносибати ҷамъият, шахс ва дар ниҳоят маорифро муайян намудааст. Ӯ худ тарафдори дигаргунсозиҳои ҷамъият буда, муътакид буд, ки ягона роҳи дуруст баҳри пешрафти ҷомеа ин таълиму тарбияи одамон, худшиносӣ ва поксозии онҳо мебошад. Аммо ин роҳи дуру дароз ва пурмашаққат аст, вале ягона роҳи асосии дигаргунсозиҳои ҳаёт бо роҳи осоишта мебошад. Дар андешаҳои пешниҳод намудаи Гандӣ дар рушди соҳаи маориф чунин масъалаҳо аҳамияти муҳимро доранд:

1) Инкишофи мутаносиби бадани кӯдак , рӯҳ ва ақл,
2) Дарки арзишҳои инсонӣ;
3) Ташаккули ҳисси меҳнатдӯсти дар кӯдакон;
4) Ташаккули мустақилияти иқтисодӣ ва худмаблағгузорӣ, қобилияти ба дастовардани восита барои ҳастӣ;
5) Ташаккули хислат, ки аз дониши илмӣ ва грамматикӣ афзалтар аст;
6) Ҷорӣ намудани ғояҳои демократӣ;
7) Омода будани шахс барои хизмат дар ҷамъият;
8) Барпо памудани ҷамъияте, ки он дар асоси зидди хушунат ташкил шуда бошад;
9) Инкишоф додани шахсият, интизом, қобилияти эҷодӣ ва истеҳсолӣ.

Ҳадафи пешниҳод гардида аз ҷониби Гандӣ дар самти таълим ба нақшаи анъанавии чаҳор "ҳақиқати наҷиб"-и фалсафаи ҳиндуён, яъне дуруст зиндагӣ намудан, дуруст фикр кардан, рост гуфтан ва кори дуруст кардан мувофиқат менамояд. Танҳо ба ин ҳақиқатҳо дар ҷараёни боло бардоштани худшиносии миллӣ ва сатҳи савобнокӣ расидан мумкин аст. Аммо инсон барои корнамоӣ ва хизмат аз кӯдакӣ, яъне хурдсолӣ омода шавад. Танҳо воситаи зидди хушунат ва аз байн бурдани зӯроварӣ метавонад ба тарбияи дурусти инсон таъсири ҷиддӣ расонад. Ба ақидаи М.К.Гандӣ некӯаҳволии шахс ва миллат ҳамдигарро пурра мекунанд ва мактаб як ҷомеаи хурди демократӣ мебошад, ки дар он арзишҳои демократӣ ба монанди ҷаҳонбинии васеъ, таҳаммулпазирӣ ва ҳамсоягии нек ба кӯдакон интиқол дода мешаванд.[4, с. 182] Дар ҷомеа мактаб аҳамияти муҳимро мебозад, дар он кӯдак фазилатҳои шафқат, хидмат, муҳаббат, бародарӣ, баробарӣ ва озодиро меомӯзад. Ин хислатҳо тавассути таълим метавонад аз насл ба насл мерос гузарад. Ба андешаи Гандӣ ҳама чизро тарбияи воқеъи номидан мумкин нест, зеро он ба рушди маънавии инсон ва зиндагии ояндаи ҷомеа мусоидат

менамояд. Дар хусуси тарбия, ки яке аз маҳаки асосии низоми маориф ва самти таълим мебошад, Гандӣ чунин ибрози ақида намудааст, ки “Мақсади тарбия бедор намудани руҳи хонанда, ба ҳаёт тадбиқ намудани нерӯҳои маънавии ӯ, тарбияи ҷисм ва ақлу рӯҳи инсон мебошад. Омӯзгори воқеӣ худро бо шогирдон ягона шуморида, тавассути рафтор ва кирдори худ ба шогирдон таъсир расонида тавонад ва бо хонандагон берун аз синф назар ба дарс бештар вақт гузаронад; забони модарии худро ҳамчун воситаи омӯзиш дӯст дорад". Муносибат миёни омӯзгор ва хонандаро баҳо дода, Гандӣ чунин мегӯяд, ки "Омӯзгор сарчашмаҳои дохилии хонандагонро пайдо карда метавонад. Муаллими асил бояд ба дили ҷавон роҳ ёбад бо шодию ғами хонанда шарик бошад. Омӯзгор бояд ба кӯдак дар ҳалли мушкилоте, ки бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад, кӯмак расонад ва ҳуқуқи роҳнамоӣ кардани орзӯҳои афзояндаи онҳоро ба даст орад". Ба ақидаи Гандӣ муносибати омӯзгор ба самти таълим ва рушди соҳаи маориф бояд бо ҳисси муҳаббат, эътимод ва эҳтироми ҳамдигар хос бошад. Гандӣ дар китобе бо номи “Ба донишҷӯён” чунин қайд намуда буд, ки “Дар он ҷойе, ки атри тозаи ахимса ба димоғ мерасад, писарону духтарон дар муттаҳидӣ ҳамчун хоҳару бародар зиндагӣ намуданро меомӯзанд. Дар ин фазо донишҷӯён бо риштаи муҳаббат, эҳтироми ҳамдигар ва эътимод пайваст мешаванд. Донишҷӯёне, ки дар чунин муҳит тарбия ёфтаанд, ҳамеша бо истеъдоди хоси худ ва донишу малака аз дигарон фарқ мекунанд” [5, с. 23]. Қобилияти амал намудан ва ба дӯш гирифтани масъаулият як ҷузъи муҳими таълим мебошад. Дар ин хусус Гандӣ қайд менамояд, ки “Низоми таълим яке аз унсурҳои бебаҳои ҳаёти инсонӣ мебошад. Китоб хондан метавонад дониши инсонро сайқал диҳад, аммо бе гирифтани маълумот роҳи дурахшонро ба рӯи мо боз карда наметавонад” [7, с. 102]. Китоби дарси танҳо барои он лозим мешавад, ки дониши хонандагонро сайқал диҳад, дар асоси он зина ба зина аз хонандагон имтиҳон гирифта шавад. Ҳар як нафар дорои шавқу ҳавас, қобилият ва эҳтиёҷоти танҳо ба ӯ хос мебошад. Ба андешаи Гандӣ вазифаи омӯзгор аз он иборат мебошад, ки қобилиятҳои ҳар як шахсро ба вуҷуд оварда, тарзи дуруст истифода намудани онро тариқи истеъдоди доштаи худ амал намояд. Яъне он истеъдодҳоро, ки хонанда пинҳон дорад, барбод надиҳад. Омӯзгор дар навбатӣ худ вазифадор аст, ки рушди қобилияҳоро назорат намуда, онҳоро дастгирӣ намояд. Дар хусуси омӯзгор ва нақши ӯ дар инкишофи соҳаи маориф чунин иброз намудааст, ки “Омӯзгори асил барои толибилмон шахсест, ки роҳи шогирдро равшан менамояд ба онҳо як мешавад, аз якдигар ибрат мегиранд, худро ҳам омӯзгор ва ҳам шогирди шогирдон медонад” [10, с. 87]

Ба андешаи Гандӣ вазифаи омӯзгор ин ба вуҷуд овардани қобилиятҳои ҳар як шахс ва дуруст истифода бурдани қобилияти он мебошад. Дар баробари ин, назорати қобилият рушд ва дастгирӣ намудани он низ ба муаллим вобастагӣ дорад. Нисбат ба ададбиёт ва истифодаи он дар раванди таълим Гандӣ бештар нақши омӯзгорро дар рушди соҳа ва бедор намудани қобилияти хонанда баланд меҳисобад, яъне омӯзгор шахсест, ки роҳи шогирдонашро равшан мегардонад. Худи ӯ мегӯяд, ки омӯзгор бояд таҷрибаи хешро ба шогирдон омӯзонад. Дар тарҷумаи ҳоли худ Гандӣ таҷрибаи омӯзгории худро қисса намуда, менависад, ки “Ман ҳеҷ гоҳ ба китобҳои дарсӣ ниёз надоштам. Ёд надорам, ки аз китобҳои дар ихтиёрам буда бисёр чизҳоро омӯхта бошам. Китобҳои зиёдро ба кӯдакон бор карданро бефоида медонистам ва ҳамеша дарк мекардам, ки китоби дарсӣ барои хонанда устодаш аст. Ман худам он чизеро, ки устодонам ба ман тавассути китоб омӯхтаанд, хеле кам дар ёд дорам, аммо он чизе, ки берун аз китобҳои дарсӣ ба ман таълим доданд, то ҳол дар ёд дорам”. [3, с. 168]

Толибилм нисбат ба хондани адабиёти таълимӣ бештар ба ҳикоя ва ё андешаҳои баён намудаи омӯзгор мавзӯро хубтар аз худ карда метавонад. Гандӣ аз таҷрибаи худ қайд менамояд, ки "Кӯдакон он чизеро, ки аз адабиёт мутолеа намуда буданд, барои фикр баён намудан мушкилӣ мекашиданд ва ончизе, ки ман худам ба онҳо ҳикоя намуда будам ба зудӣ баён мекарданд". [3, с. 168] Пас маълум мешавад, ки дониши омӯзгор барои хонанда ва қобилияти ӯ хело муҳим ва зарур мебошад. Ба андешаи Гандӣ китоби асосии таълимӣ худи устод аст. Ӯ муносибати омӯзгору хонандаро баҳо дода, чунин ибрози ақида менамоянд, ки муаллим бояд муҳити дӯстона ба вуҷуд оварда, донишу таҷрибаро бо ҳамдигар, яъне шогирдон мубодила намояд. Ҳамдигарфаҳмӣ ва фазои хуби дӯстона ба хонандагон таъсири ҷиддӣ мерасонад, яъне ба андешаи Гандӣ омӯзгор барои хонанда намуна аст, ки аз рафтору кирдори ин шахси идеалӣ таҷрибаи худро ғанӣ мекунад ва омӯзгор бояд барои хонанда ва ё донишҷӯён фазои хуб фароҳам оварда тавонад.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки дар рушди соҳаи маориф ва раванди таълим омӯзгор нақши бағоят калонро дорад. Гандӣ дар ин хусус таъкид намудааст, ки ҳамон шаъну шараф ва диққате, ки дар Ҳиндустон нисбат ба омӯзгор дида мешавад, муаллим сазовр аст. Омӯзгори ин танҳо як касб нест, дар он ангезаҳои олии ахлоқӣ фидокорона анҷом дода мешавад. Дар системаи таълим ҳама чиз ба омӯзгор вобаста аст. Ҳатто системаи номукамали таълимро омӯзгори хубу эъҷодкор беҳтар карда метавонад. Яъне ба андешаи ин шахси бузург дар рушди соҳаи маориф нақши омӯзгор бузург аст, ки он метавонад, низомро баҳри пешрафти ин самт ҷоннок намояд. Гандӣ маҳз дар асоси ана ҳамин принсипҳои масъулияти ҷамъиятӣ сифатҳоеро муайн намуда буд, ки барои ҳар як муаллими асил ҳатмӣ ва зарурӣ мебошад. Сухан пеш аз ҳама дар барои ягонагии эътиқоду ҳаёт ва гуфтору кирдор дар ҳар як амали омӯзгор меравад.

Гандӣ дар самти маориф усулҳои нави таълимро пешниҳод намуда, гузаронидани ислоҳотро пешниҳод намуда буд. Дар ин самт ӯ демократикунонии соҳа ва ҷорӣ намудани усусли давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро зарур мешуморид. Бо талош ва муборизаиҳои пайвастаи ӯ баҳри рушди соҳаи маориф соли 1930 дар Аҳмадобод Донишгоҳи миллӣ "Гудҷарат видяти" бунёд карда шуд. [1, с. 87] Гандӣ талаб намуда буд, ки дар тамоми муассисаҳои таълимӣ дарс бо забони миллӣ баргузор карда шавад.

Андешаҳои ӯ дар самти маориф ба арзишҳои умумибашарӣ нигаронида шудааст. Ӯ хислати прогрессивии бештари идеяҳоро равшан намуда, аҳамияти онро барои низоми маориф пешакӣ муайян намудааст. Бо мақсади рушди соҳаи маориф ва пешрафти ҷомеа бо роҳи тарбия аз ҷамъият решакан намудани бадиҳои иҷтимоӣ, ки он танҳо бо тарбияи қалбӣ, ақлу рӯҳи инсон имконпазираст, пешниҳод намуда буд.

Гандӣ миёни омма бо ақидаҳои худ, ки самти маорифро бештар дар бар дошт машҳур буд. Дар ин замина ақидаҳои худро зидди сиёсати мустамликавии соҳаи маориф дар солҳои 1900-1930 баён намуда буд. Ӯ чунин мешуморид, ки ба пояи мактаби халқии ҳиндӣ принсипи касбӣ-техникӣ гузошта шавад, яъне раванди маориф тибқи андешаи ӯ бояд дар як муддат бо ошноӣ намудан ба меҳнат ва дарёфт намудани малакаи касбу ҳунар ҳаракат намояд. Дар ин замина, самти нигоҳ доштани иродаи қавӣ, боварии қувваи худ, ки халқи озодгашта метавонад на танҳо низоми маорифро рушд намояд, балки онро дар хизмати манфиатҳои мамлакат гузошта метавонад. Дар андешаҳои маорифпарваронаи ӯ истифодаи таҷрибаи ғании мутахассисони давлатҳои пешрафта, баръало дида мешавад.

Вазифаи асосии рушди соҳаи маорифи он давраро ӯ ташаккули шаҳрвандӣ мешуморид. Ҳамаи ин андешаҳо дар сиёсати соҳаи маориф, ки он дар Ҳиндустон соли 1947 тасдиқ гардида буд, инъикос ёфтааст.

Дар замони ба даст даровардани истиқлолият дар Ҳиндустон 27 донишгоҳ амал мекард, ки дар он шумораи зиёди донишҷӯён дар риштаҳои гуногун таҳсил мекарданд. Маълумоти олиро намояндагони табақаҳои доро феодалҳо ва элитаҳои соҳаи саноату савдо доштанд. Масалан, дар солҳои 1870-1918 тақрибан 70% ро брахманҳо ташкил медоданд.[9, с. 42] Ба даст даровардани озодӣ имконият дод, ки аҳолӣ навобаста аз ҷинс ва табақа ба таҳсил фаро гирифта шаванд ки дар он нақши Гандӣ бузург буд.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки Моҳандас Карамчанд Гандӣ дар баробари самтҳои дигари ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ба соҳаи маориф ва навсозии он дар аввали асри XX таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, баҳри навсозии он ва дар заминаи он баланд бардоштани сатҳи донишандӯзии мардуми ҳинд саҳми бузург гузоштааст. Барои аҳолии мамлакат новобаста аз табақа таҳсил ҳатмӣ ва ройгон гардида буд.

Дар тамоми мамлакат мактабҳои миллӣ ва донишгоҳҳои миллӣ ташкил карда шуданд. Дар тамоми муассисаҳои таълимии Ҳиндустон ба ҷойи забони англисӣ забони ҳиндӣ ворид карда шуда, забони модарӣ ҳамчун воситаи таълим омӯхта мешуд. Ҳанӯз дар замони ҳаракати "итоат накарда" ин меъёрҳо дар системаи маориф ҷорӣ гардида буд. Аммо баъд аз пахш намудани ҳаракат ин марказҳои таълимӣ баста шуда буданд. Баъд аз ин воқеа мубориза баҳри худидоракунӣ боз ҳам шадидтар гардид, ки дар он масъалаи маориф ва ҳаллӣ талабҳои миллӣ аҳамияти муҳимро дошт. Дар асоси барномаи пешниҳод намудаи М.К.Гандӣ гирифтани маълумоти миёна дар саросари мамлакат ҷорӣ карда шуда буд. Дар натиҷаи ҳамаи ин аҳамияти муҳим доштани забони англисӣ дар раванди таълим каме пастар гардид ва забони ҳиндӣ ҳамчун васоити асосии таълимӣ аҳамияти муҳимро пайдо намуд.

Моҳандас Карамчанд Гандӣ дар баёнияи андешаҳо бахшида ба масоили илмиву таълими таваҷҷуҳи зиёде зоҳир намуда, баҳри боло бурдани маданияти халқи ҳинду саҳми назаррас гузоштааст. Андешаҳои ӯ оид ба масоили ҳуқуқу озодӣ баробарӣ зиндагии покиза намудан ва ғайраҳо хело зиёд буда, ба болоравии маънавиёти халқи ҳинду нақши босазое гузоштааст. Гандӣ дар тӯли се даҳсолаи аввали асри XX андешаҳои худро марбут ба соҳаи маориф ва рушди таълим дар Ҳиндустон маъруза намуда, дар навсозии маънавиии ҷомеаи Ҳиндустон саҳми назаррас гузоштааст.

АДАБИЁТ:

1.Индия сегодня. М. Инсттут Востоковедения РАН, 2005. С.391.

2.Кедрова С.М. Ганди и индийское национально-освободительное движение (Критический очерк жизни и деятельности М.К.Ганди). М.1965. –С.28-33

3.Махатма Ганди. Моя жизн М.: Наука 1969.С.168

4.Махатма Гандим –Изоброжение мир истину и Ахимса //Бирад Раджрам Яжник. М.2014 -С.183

5.Махатма Ганди. Педагогика ненасилия / пер. с англ., пред. и сост. В. А. Василенко. Кировоград, 2011. URL: http://uchebana5.ru/cont/2355696-p6. html.

6.Mahatma Gandhi. The Problem of Education. Ahmedabad : Navajivan Publishing House, 1962. P. 162.

7.Mahatma Gandhi. To The Students. Ahmedabad : Navajivan Publishing House, 1953. P. 66—74.

8.Singh Y. K., Nath R. History of Indian Education System. New Dehli: APH, 2005. 280p

9.Радченко Л.Р. Политика Британских колониальных властей в Индии в сфере высшего образования. //Известия Самарского научного центра Российской академии наук,т13№3,2011 С.187.ғ188.190

10.Юрлова Е.С.”Неприкасаемчек” в Индии. М.: Наука, 1989. С.42

РОЛЬ МОХАНДАСА КАРАМЧАНДА ГАНДИ В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ИНДИИ (1900-1930-е гг.)

МАХМАДАМИНОВ МУХАММАДЛАТИФ

соискатель кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран исторического факультета, Национальный университет Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 992 98 790 53 33, E-mail: m_saidgamol@list.ru

В статье автор излогает роли Мохандаса Карамчанда Ганди в развитие образования в Индии начале XX века. Автор даёт оценку состоянию образования в тот период и его роли в развитии страны. Начало XX века принесло много социальных, экономических и политических изменений на всю планету, причем в Индии такие изменения наблюдались как в политическом, так и в культурном направлениях. Одним из важных вопросов, привлекших наибольшее внимание, стало развитие сферы образования, по продвижению которой было внесено много предложений политиками и представителями интеллигенции. Мохандас Карамчанд Ганди, один из видных политических деятелей того периода, высказывал множество мнений о прогрессе сферы образования и укреплении системы образования в учебных заведениях. Одним из основных вопросов, имевших актуальное значение в его предложениях, была организация учебных заведений в густонаселенных районах и областях, приобщение населения к образованию независимо от кастовой принадлежности, жизнестойкость населения, понимание вопроса национальной идентичности. В то же время Ганди объяснил отношения между учителем и учеником и их основные задачи. Все его предложения были реализованы в системе образования Индии после обретения независимости.

Ключевые слова: *Индия, Ганди, образование, система, колониализм, учитель, учебные заведения, борьба с насилием, высшее, среднее образование, модернизация.*

THE ROLE OF MOHANDAS KARAMCHAND GANDHI IN THE DEVELJPMENT OF EDUCATION IN INDIA (1900-1930)

MAHMADAMINOV MUHAMMADLATIF

Applicant of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of the Faculty of History, National University of Tajikistan. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue #17. Tel.: 992 98 790 53 33, E-mail: m_saidgamol@list.ru

In the article, the author outlines the role of Mohandas Karamchand Gandhi in the development of education in India at the beginning of the 20th century. The author assesses the state of education in that period and its role in the development of the country. The beginning of the

twentieth century brought many social, economic and political changes to the entire planet, and in India such changes were observed both in political and cultural directions. One of the important issues that attracted the most attention was the development of the education sector, for the promotion of which many proposals were made by politicians and intellectuals. Mohandas Karamchand Gandhi, one of the prominent political figures of that period, expressed many opinions about the progress of the field of education and the strengthening of the education system in educational institutions. One of the main issues that were relevant in his proposals was the organization of educational institutions in densely populated areas and regions, the involvement of the population in education regardless of caste, the resilience of the population, and understanding the issue of national identity. At the same time, Gandhi explained the relationship between teacher and student and their main tasks. All of his suggestions were implemented in India's post-independence education system.

***Keywords**: India, Gandhi, education, system, colonialism, education, teacher, educational institutions, fight against violence, higher, secondary education, modernization.*

“НЕРӮИ НАРМ” – И ҲИНДУСТОН ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР РАВОБИТ БО ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҲАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРРУХОВНА
ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 98868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

Ҳиндустон, ки аз давлатҳои абарқудрат пайравӣ мекунад ва бо истифода аз сиёсати “нерӯи нарм” кӯшиш намуда истодааст ҳамчун давлати абарқудрати минтақавӣ баромад кунад ва стратегияи мустақили башардӯстонаи худро дошта бошад. Дар мақолаи мазкур мафҳумҳои “нерӯи нарм” ва “дипломатияи фарҳангӣ” таҳқиқ гардида, истифодаи он дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон дар марҳилаҳои гуногун ва татбиқи он дар равобит бо Ҷумҳурии Тоҷикистон мариди омӯзиш қарор дода мешавад. Дар ин самт дар муқоиса бо дигар кишварҳо сиёсати “нерӯи нарм”-и Ҷумҳурии Ҳиндустон бартарӣ дорад ва стратегияи Ҳиндустон нисбат ба минтақаи Осиёи Марказӣ, бахусус, Тоҷикистон хушбинона аст. Дар мақола ҳамзамон барномаҳои давлатии Ҷумҳурии Ҳиндустон, ки дар доираи сиёсати “нерӯи нарм”-и ин кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи “нерӯи нарм” дар равобити Ҷумҳурии Ҳиндустон бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба манфиат ва самарабахш мебошад.

***Калидвожаҳо**: неруи нарм, дипломатияи фарҳангӣ, истифодаи неруи нарм, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, робитаи мутақобила, робитаҳои фарҳангӣ, барномаҳои илмӣ-фарҳангӣ.*

Бо пайдо шудани мафҳумҳои “нерӯи нарм” ва “дипломатияи фарҳангӣ” дар муносибаҳои байни давлатҳо мавқеи фарҳанг боз ҳам устувор гардида, давлатҳо кӯшиш доранд, ки ҳамкориҳои фарҳангию адабиро рушд дода, робитаҳои судмандро миёни халқҳо ва кишварҳо устувор гардонанд. Имрӯзҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва

минтақавӣ давлатҳои хурду бузург аз “нерӯи нарм” барои расидан ба манфиатҳои миллӣ ва геополитикии худ ба таври густурда истифода менамоянд.

Бо рушд намудани раванди ҷаҳонишавӣ ва зиёд гардидани таъсири фарҳанг дар муносибатҳои байни давлатҳо, фарҳанг ба қисми таркибии сиёсати байналмилалӣ ва “дипломатияи фарҳангӣ”-и давлатҳо ворид шуда, ҷиҳати таҳкими равобити дӯстона мусоидат менамояд. Дар чаҳорчӯби дипломатияи фарҳангӣ ва “нерӯи нарм” метавон аз санъат, театр, кино, мусиқӣ, рақс, санъати тасвирӣ, намоишҳо, барномаҳои маърифатӣ, илмӣ таҳсилотӣ, адабиёт, таъсиси марказҳо, пахши ахбор ва барномаҳои фарҳангӣ дар хориҷа бо забони худ истифода намуд.

Ҳамзамон барои таҳкими “нерӯи нарм” ва дипломатияи фарҳангӣ метавон аз таъсиси грантҳо, стипендияҳо, табодули академӣ, баргузории тренингу конфренсияҳо барои роҳ ёфтан ба шабакаҳои иттилоотӣ ва ғ. истифода намуд. Бо ин роҳ робитаҳои фарҳангӣ метавонад воситаи судманди дипломатияи мардуми давлатҳо гардад ва дар ташаккули мавқеъ ва имиҷи онҳо дар арсаи байналмилалӣ нақши назаррас бозад.

Ҷумҳурии Ҳиндустон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, ки соли 1947 шинохта шуд, ва дар тӯли 70 соли истиқлолияти худ якчанд маротиба консепсияи сиёсати хориҷаи худро тағъир додааст. Бояд қайд намуд, ки истифодаи “нерӯи нарм” ва дипломатияи фарҳангӣ дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон бо ташкили он ҳамчун ҷумҳурӣ ворид карда шудааст.

Дар маҷмуъ “нерӯи нарм”-и Ҳиндустон се марҳалаи рушдро тай намудааст: Марҳалаи якум, аз соли 1947 оғоз гардид, бо марги нахуствазири Ҳиндустон Ҷаваҳарлал Неру дар соли 1964 анҷом ёфт, ки дар ин давра “нерӯи нарм” дар сиёсати хориҷӣ Ҳиндустон шакл гирифта буд; Марҳалаи дуюм, аз соли 1964 то соли 1998 давом кард, дар ин давра муносибатҳо байни Ҳиндустону Покистон тезутунд гардида, ҷанги дуюми Ҳиндустону Покистон соли 1965 ва ҷанги сеюми Ҳиндустону Покистон соли 1971 ба вуқуъ пайвастанд, ки боиси рӯ овардани Ҳиндустон аз “нерӯи нарм” ба “нерӯи сахт” гардид; Марҳилаи сеюм, аз соли 1998 то имрӯз идомад дорад, ки дар ин давра роҳбарони Ҷумҳурии Ҳиндустон дар сиёсати хориҷиашон "нерӯи оқилона" – ро ворид намуданд, ки ин боиси пурра шакл гирифтани “нерӯи нарм”-и Ҳиндустон ва ташаккули он гардид [8. С. 291].

Дар айни замон Ҳиндустон ҳамчун яке аз давлатҳои пешсафи минтақаи Осиёи Ҷанубӣ дар сиёсати хориҷии худ аз “нерӯи нарм ва дипломатияи фарҳангӣ” ба тарви васеъ истифода мебарад. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиқлол гардидани давлатҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Ҳиндустон бо давлатҳои минтақа аз соли 1992 муносибатҳои дипломатиро барқарор намуда, ва дар як муддати кӯтоҳ муносибатҳо дар ҳама соҳаҳо ба роҳ монда шуданд. Дай айни замон Ҷумҳурии Ҳиндустон дар панҷ давлати Осиёи Марказӣ дорои сафоратҳона буда, ки барои рушди муносибатҳои ҳамаҷониба лоиҳаҳои гуногунро пеш мебаранд. Ҳиндустон ва кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ умумиятҳои таърихии зиёд дошта, маҳз ҳамин умумиятҳо ба равнақ ва густариш ёфтани муносибатҳо дар сатҳи нав ва соҳаҳои гуногун мусоидат намуданд.

Ҳамзамон соли 1994 Сафорати Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Душанбе фаъолияташро оғоз намуд. Сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон барои рушди муносибатҳои ҳамаҷониба байни давлатҳо таъсири хоса дорад. Ҳамасола бо ташаббуси сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон нақша чорабиниҳои гуногун гузаронида мешаванд.

Инчунин дар Тоҷикистон марказҳои илмӣ – фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Ҳиндустон низ фаъолият мекунанд.

Аввалин маркази асосии ҳиндшиносӣ дар Тоҷикистон ин кафедраи филологияи Ҳинду Покистон дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Кафедраи филологияи Ҳинду Покистон соли 1983 таъсис ёфтааст ва то имрӯз дар ҷумҳурӣ маркази асосии тайёр кардани кадрҳои шарқшиносии маҳаллӣ доир ба забону адабиёти Ҳинду Покистон мебошад. Кафедраи мазкур аз ҷониби сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон пурра дастгири гардида, ҳамасола бо ташаббуси сафоратхона устодони кафедра ба курсҳои бозомӯзиву таҳқиқотӣ ва конференсияҳои илмии Ҳиндустон ҷалб карда мешаванд. Инчунин бо дастгирии сафорати Ҳиндустон дар Тоҷикистон устодони кафедра, аз ҷумла, Ҳ. Раҷабов, Ҳ. Қурбонов, С. Ёрова, ва А. Латифов ба курсҳои таҷрибаомӯзӣ ба Ҳиндустон фиристода шудаанд. Ҳамчунин, ҳар сол якчанд нафар донишҷуёни беҳтарини курсҳои болоӣ барои таҷрибаомӯзии забони ҳиндӣ ба муддати 10 моҳ ба донишгоҳҳои олии Ҳиндустон, ва ба Маркази омӯзиши забони ҳинди ба шаҳри Агра фиристода мешаванд.

Тибқи шартномаи дутарафа байни ДМТ ва сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон аз моҳи январи соли 2019 то моҳи июни соли 2021 устоди донишгоҳи шаҳри Алигарҳи Ҷумҳурии Ҳиндустон, доктор Рафиуддин барои гурӯҳҳои ҳиндӣ ва урду ба таври факултативӣ дарс гузаштаст ва бар ивази он аз моҳи сентябри соли 2021 то имрӯз устоди дигари ҳамин донишгоҳ доктор Муштоқ Аҳмад ба шогирдон ба таври факултативӣ дарс гузашта истодааст.

Сарварии кафедраро аз соли 1983 то соли 2006 профессор Ҳабибулло Раҷабов, аз соли 2006 то соли 2008 муаллими калон Мумтоз Усмонов, аз соли 2008 то соли 2012 дотсент Майрамбӣ Нурова ва аз соли 2013 то соли 2018 дотсент Зарина Раҳматуллоева бар уҳда доштанд. Аз соли 2018 то ҳол кафедраи мазкурро дотсент Ҳайдар Қурбонов сарварӣ мекунанд [5]. Мавриди зикр аст, ки кафедраи мазкур аз соли 1993 инҷониб барои тарбияи насли нави олимону мутахассисони ин соҳа саҳми арзанда гузошта, дар пояи он соли 2017 «Маркази омӯзиши Ҳиндустон» ифтитоҳ шудааст, ки устодони кафедраи мазкур дар ҳамин марказ ҳамзамон ба корҳои илмӣ - тадқиқотӣ машғуланд.

Маркази дигари фарҳангии ба номи адиб ва тарҷумони маъруфи ҳинд Раҳул Санкритяян бо ташаббуси Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Сафоратхонаи Ҷумҳурии Ҳиндустон соли 2018 аз тарафи вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон ва президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Фарҳод Раҳимӣ ифтитоҳ гардида аст [12].

Сабаби дар Академияи миллии илмҳои Тоыикистон ифтитоҳ ёфтани гӯшаи мазкур хизматҳои шоистаи Раҳул Санкритяян дар тарғибу ташвиқи таъриху адабиёти тоҷикон дар Ҳиндустон аст. Номбурда замоне, ба Иттиҳоди Шӯравӣ сафари корӣ дошт ва бо таъриху тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ, махсусан тоҷикон шиносои пайдо намуд ва дар ин росто, бо бузургони илму адаби тоҷик аз наздик ошноӣ пайдо намуда, минбаъд дар муаррифиву шиносондани осори адабиву таърихии хақи тоҷик саҳми назаррас гузоштааст.

Маркази мазкур имрӯз ҳамчун маркази тадқиқотӣ ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни адабиёт, таърих, иқтисод ва сиёсати Ҳиндустон фаъолият мекунад. Кормандони ин марказ Мирсаид Раҳмонов ва Турсунмурод Турсунов ва дигарон дар соҳаи ҳиндшиносӣ тадқиқотҳо анҷом дода ба дастовардҳои илмии нарарас ноил

гардидаанд. Маводҳои илмӣ ва мақолаҳои пешниҳодгардидаи устодон на танҳо дар маҷаллаҳои Ватанӣ балки дар хориҷи кишвар, бахусус Ҳиндустон низ нашр гардидаанд.

Бо дастгирии сафорати Ҳиндустон дар Тоҷикистон дар якҷояги бо Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон санаии 17-уми апрели соли 2018 аз тарафи кормандони институти номбурда силсилаи лексияҳо доир ба робитаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва адабӣ баргузор гардидаанд. Ин лексияҳо дар шакли маҷмӯа бо номи "Ҳиндустон ва Тоҷикистон - 25 соли дӯстӣ" бо дастгирии сафорати Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Тоҷикистон нашр гардидаанд [1].

Дар институти номбурда инчунин бахшида ба 25 – солагии муносибатҳои дипломатии байни Тоҷикистону Ҳиндустон намоиши "Ҳунари рассомии Ҳиндустон ва Тоҷикистон" доир гардидааст, ки дар он мусаввараҳои расомони тоҷик ба намоиш гузошта шудаанд.

Кафедраи филологияи ҳиндӣ дар Донишгоҳи байналмилалии забонҳо ба номи Сотим Улуғзода низ аз соли 2018 фаъолияти худро ба роҳ мондааст, ки ҳамасола донишҷӯёни зиёде ин Донишгоҳро хатм мекунанд. Устодони ин кафедра дар баробари омӯзондани забону адабиёти ҳиндӣ ба донишҷӯён, боз ба навиштани китобҳои дарсӣ ва тарҷумаи баъзе китобҳои ҳиндӣ машғул мебошанд. Бо дастгирии сафорати Ҳиндустон ва Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистону Ҳиндустон дар донишкадаҳои омӯзгории шаҳри Панҷакент, Конибодом ва Хоруғ низ гӯшаҳои омӯзишии Ҳиндустон таъсис ёфта, фаъолият мекунанд [4].

Маркази дигари илмӣ-фарҳангии Ҳиндустон ба номи Свами Вивекананда дар назди сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон фаъолияти худро ба роҳ мондааст, ки дар марказ дарсҳои рақси катҳак (рақси класикии ҳинди 40 нафар), табла барои (30 нафар), йога (зиёда аз 150 нафар), забони ҳиндӣ ва санскрит аз ҷониби устодони ботаҷрибаи ҳиндустонӣ бо таври ройгон гузаронида мешаванд [3]. Даспарварони маркази мазкур дар барномаҳои гуногуни фарҳангӣ, ки аз тарафи сафоратхона гузаронида мешавад иштироки фаъолона доранд. Курсҳои шашмоҳаи омӯзиши забони ҳиндӣ якчанд гуруҳҳоро дар бар мегиранд аз ҷумла гуруҳи русӣ, тоҷикӣ ва гуруҳи пешрафта, ки дар як ҳафта се маротиба забони ҳиндиро меомӯзанд. Аз ҷониби ICCR (Indian Council for Cultural Relations) устодони ҳиндӣ барои омӯзондани забон ва санъати ҳиндӣ ба ин марказ ҷалб мегарданд. Инчунин ҳамасола бо ташаббусу сарпарастии сафоратхонаи Ҳиндустон дар Душанбе "рӯзи йога" ҷашн гирифта мешавад, ки дар он шахсони ба ин намуди варзиш шавқу рағбат дошта иштирок менамоянд. Санаи 21 июни соли 2022 дар марказ 8 – умин рӯзи йога ба ташаббус ва сарпарасти сафоратхона баргузор гардид, ки дар он шаҳрвандони аз 7 то 77 сола иштирок доштанд. Инчунин дар ҷашни мазкур Сафири Ҳиндустон дар Тоҷикистон ҷаноби Вираҷ Сингҳ иштирок ва суханрони намуда ҳамаи иштирокчиёнро бо ин рӯз табрик гуфта қайд намудааст, ки ин намуди варзиш яке варзишҳои хоси мардуми ҳинд буда, ин ҷашнро дар Тоҷикистон ва бо шаҳрвандони ин кишвар ҷашн гирифтан рамзи хуби дӯсти байни халқҳои мо мешаванд [9]. Ин рӯзро дар маркази фарҳангии Панҷакент низ ҷашн мегиранд. Мавриди зикр аст, ки маркази мазкур дар тӯли фаолияти худ ба дастовардҳои зиёд ноил гардидааст ва яке аз фаъолтарин марказ ба ҳисоб меравад, ки ба ташвиқу паҳн намудани фарҳаниги ҳиндӣ дар миёни ҷавонон ва насли навраси мамлакат машғул аст.

Шурои Ҳиндустон оид ба робитаҳои фарҳангӣ (ICCR) як созмони худмухтори Ҳукумати Ҳиндустон аст, ки ба равобити фарҳангии хориҷии Ҳиндустон тавассути табодули фарҳангӣ бо дигар кишварҳо ва халқҳои онҳо машғул аст. Ин шуро санаи 9 – уми апрели соли 1950 аз ҷониби Мавлоно Абул Қалам Озод, аввалин вазири маорифи Ҷумҳурии Ҳиндустони мустақил таъсис ёфтааст. Ҳадафҳои асосии он иштироки фаъолона дар таҳия ва татбиқи сиёсати "нерӯи нарм" ва барномаҳои марбут ба робитаҳои фарҳангии берунии Ҳиндустон, инчунин инкишоф додан ва мустаҳкам намудани муносибатҳои маданӣ ва фарҳангӣ байни Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳо, мубодилаи фарҳангиро бо дигар мамлакатҳо ва халқҳо ривоҷ дода, муносибатҳоро бо давлатҳо инкишоф медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин созмон аз соли аввали кушодашавии сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон фаъолият менамояд. Ҳамасола тибқи Шурои Ҳиндустон оид ба робитаҳои фарҳангӣ (ICCR) 25-30 нафар илмомӯзони ҷавони тоҷикро барои гирифтани дараҷаҳои бакалавр, магистрӣ ва докторӣ ба Ҳиндустон мефиристад, ки онҳо дар штатҳои мухталифи Ҳиндустон таҳсил намуда, соҳиби унвонҳои илмӣ ва гирандаи стипендияи ICCR мегарданд [6].

Мавриди зикр аст, ки Шурои Ҳиндустон оид ба робитаҳои фарҳангӣ (ICCR) чорабиниҳои фарҳангиро паиҳам аз соли 2006 то инҷониб ташкил намуда истодааст ва гурӯҳҳои санъаткорони тоҷик аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ва Вазорати фарҳанги Тоҷикистон интихоб шуда, дар Фестивали байналхалқии Сураҷкунд иштирок менамоянд, ва гурруҳои санъаткорони Ҳиндустон низ дар ҷорабиниҳои фарҳангии Тоҷикистон иштирок намуда, ҳунарнамои мекунанд.

Аввалин маротиба дар соли 2006, ҳаваскорони гурӯҳи "Рухшона" дар ҳайати 60 нафар таҳти барномаи Шурои Ҳиндустон оид ба робитаҳои фарҳангӣ (ICCR) ба Ҳиндустон сафар карданд ва дар фестивали байналхалқӣ иштирок намуданд. Аз Ҳиндустон бошад, гурӯҳҳои санъаткорон дар Фестивали мусиқии "Садои дилҳо", ки бо дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон моҳи сентябри соли 2005 ташкил шуд, иштирок карданд. Дар моҳи августи соли 2006 гурӯҳи эҷодии мусиқии суфӣ дар Душанбе ва ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон ҳунарнамоӣ карданд. Гурӯҳи санъаткорони "Манипурӣ мартиал" моҳи августи соли 2007 дар Душанбе ва Хуҷанд санъаташонро пешкаши ҳаводорони санъату мусиқӣ намуданд [4].

Санъаткорони рақси "кучипудӣ" ва ҳофизони вокалӣ аз кишвари Ҳиндустон дар ҳайати 10 нафар, 29 марти соли 2009 дар Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ ҳунарнамоӣ карданд. Гурӯҳи эҷодии "Қавалӣ" дар ҳайати 8 нафар аз 8-ум то 12-уми октябри соли 2009 дар Тоҷикистон дар Фестивали байналхалқии фалак иштирок карданд ва 10 - ӯми октябри ҳамон сол дар меҳмонхонаи Ҳаят Реҷенсӣ (Душанбе) бо дастгирии Фонди Оғохон як барномаро пешкаши ҳаводорони мусиқӣ намуданд. Ин гурӯҳ инчунин 12 октябр дар шаҳри Хуҷанд ва ноҳияҳои тобеъи марказ баромад кард. Гурӯҳҳои санъаткорони "Бхангра" ва "Гидда" аз Ҳиндустон дар маҷмӯаи консертии Коҳи Борбад 8 сентябри соли 2009 дар ҷашнгирии 18 - умин солгарди истиқлолияти Тоҷикистон, ки дар он Президенти Ҳиндустон иштирок дошт, барномаи эҷодиро пешкаши тамошобинон гардониданд [2].

Гурӯҳи рақсии "Ҷаҳоноро", ки аз 17 нафар ҳофизону раққосон ва 5 нафар намояндагони ҳунарҳои мардумӣ иборат буданд, аз 1-ум то 15-уми феврали соли 2010 дар фестивали ҳунарии Сураҷкунд дар шаҳри Деҳлӣ, ки аз тарафи Ҳаряна Туризм дар Ҳиндустон ташкил шуда буд иштирок карданд. Ин гурӯҳро собиқ муовини Вазорати

фарҳанги Тоҷикистон Азизӣ Фароғат роҳбарӣ намудааст. Ин аввалин маротиба буд, ки Тоҷикистон ҳамчун "кишвари шарик" дар фестивали Сураҷкунд иштирок кард. Гурӯҳи рақсии “Чаманоро”, иборат аз 24 нафар ва 5 нафар донишҷӯи Маркази фарҳангии Ҳиндустон дар фестивали ҳунарии Сураҷкунд аз 1-ум то 15-феврали соли 2011 дар шаҳри Деҳлӣ иштирок карданд.

Ҳайати гурӯҳи санъаткорон иборат аз 15 нафар, ки аз тарафи Вазорати фарҳанги Тоҷикистон интихоб шуданд, аз 1-ум то 15 – уми феврали соли 2012 дар фестивали ҳунарии Сураҷкунд иштирок ва ҳунарнамои карданд. Ҳайати гурӯҳи санъаткорон иборат аз 15 нафар, ки аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон интихоб шуданд ва 5 нафарашон аз Маркази фарҳангии Ҳиндустон буданд дар фестивали ҳунарии Сураҷкунд, ки аз тарафи Ҳаряна Туризм аз 1 то 15 феврали соли 2013 ташкил шуда буд, иштирок карданд. Ҳайати гурӯҳи санъаткорон иборат аз 15 нафар, ки аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон интихоб шуданд ва 5 нафарашон аз Маркази фарҳангии Ҳиндустон буданд дар фестивали ҳунарии Сураҷкунд, ки аз тарафи Ҳаряна Туризм аз 14 феврали соли 2014 ташкил шуда буд, иштирок карданд [4].

Дар ҷашнгирии рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумхурии Ҳиндустон “Салом Ҳиндустон" моҳи апрели соли 2016 ҳайати гурӯҳи санъаткорон аз Ҳиндустон иштирок карданд. Ин гурӯҳҳои санъаткорон дар Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар низ ҳунарнамоӣ карданд.

Ҳамкориҳои техникию иқтисодии Ҳиндустон (ITEC) барномаи дигаре мебошад, ки ҳамасола курсҳои омӯзиширо барои такмили ихтисоси кормандони давлатӣ дар соҳаҳои гуногун ташкил мекунад. Ҳар сол тибқи ин барнома садҳо кормандони вазорату муассисаҳои давлатӣ ба Ҳиндустон мераванд ва доир ба ихтисосашон дар курсҳои махсус таҳсил мекунанд. Инчунин мувофиқи барномаи мазкур барои кормандони давлатӣ курсҳои омӯзишии забони англисӣ ва компютерӣ ташкил дода шудаанд. Барномаи ҳамкориҳои техникӣ ва иқтисодии Ҳиндустон (ITEC) соли 1964 ҳамчун барномаи кӯмаки Ҳукумати Ҳиндустон барои дигар кишварҳо ташкил карда шудааст. Ҳоло барномаи мазкур дар доираи худ доираи васеи фаъолиятҳоро дар бар мегирад, ки омӯзиш дар Ҳиндустонро ба номзадҳо аз кишварҳои шарики ITEC, иҷрои лоиҳаҳо ва фаъолиятҳои марбут ба лоиҳа ба монанди омӯзиши техникӣ-иқтисодӣ ва хизматрасонии машваратӣ, вобастагии коршиносони Ҳиндустон дар хориҷа дар фаъолиятҳои рушд, гузаронидани турҳои омӯзишии коршиносони кишварҳои шарик ба муассисаҳои муҳим, марказҳои омӯзишӣ ва дигар ҷойҳои ҷолиби Ҳиндустон, тақдим кардани тӯҳфаҳо, тақдими таҷҳизот бо дархости кишварҳои шарики ITEC ва расонидани кӯмак барои рафъи офатҳои табиро дар бар мегирад.

Дар доираи ITEC барномаҳои махсус барои ҳамкори бо созмонҳои минтақавию ҷаҳонӣ таҳрези гардидааст (АСЕАН, MGC, BIMSTEC, АС, ААРДО, ВТО, КАРИКОМ, IOR-ARC), ва 161 давлатҳои Осиё, Африқо, Аврупои Шарқӣ, Амрикои Лотинӣ, Ҳавзаи уккёнуси Ором ва давлатҳои хурди ҷазиравӣ барои ҳамкори бо барномаи ITEC даъват карда шудаанд [13].

Дар масъалаи таҳсил дар Ҳиндустон бошад, тибқи ин барнома, Ҳиндустон имрӯз беш аз 12000 стипендияро баррасӣ мекунад, ки 47 муассисаи таълимиро фаро мегиранд. Тоҷикистон аз соли 1996 шарики ITEC-и Ҳиндустон мебошад. Аз он вақт инҷониб зиёда аз 1400 нафар олимони Тоҷикистон барои иштирок дар барномаи таълимӣ ба Ҳиндустон сафар намудаанд [10]. Санаи 7 – уми октябри соли 2022 58-умин Рӯзи ITEC

бо ширкати беш аз 200 хатмкардаи ин бaронома дар Тоҷикистон таҷлил гардид, ки дар ин чорабини Сафири Ҳиндустон дар Тоҷикистон ҷаноби Вираҷ Сингҳ ширкат варзида бо ҳатмкунандагон ҳамсуҳбат шуд. Хатмкардагони ITEC аз таҷрибаи гирифтаи худ нақл карда, барои рушди малакаҳои гирфтаи худ изҳори сипос карданд [11].

Дар баробари марказҳо ва барномаҳои дар боло зикр гардида дар Тоҷикистон инчунин “Ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангии Тоҷикистон - Ҳиндустон” низ фаъолият менамояд, ки роҳбарии онро Ҳабибулло Раҷабов – доктори илмҳои филология, профессори кафедраи филологияи Ҳинду Покистони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва ҳамзамон сарходими шӯъбаи Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии Илмҳои ҶТ ба ӯҳда доранд [14].

Маркази мазкур низ дар тӯли фаолияти худ барои татбиқи “нерӯи нарм” – и Ҳиндустон дар Тоҷикистон таъсири назаррас дорад ва боиси бозҳам тақвият додани муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Ҳиндустон, ва наздик намудани мардумони ду кишвар мебошад.

Ҳамзамон ҳамасола бо сарпарастии сафоратхонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон як қатор чорабиниҳо аз қабили: 1. Рӯзи Ҷумҳурӣ (26 январ); 2. Ҳоли / Рӯзи байналхалқии занон (08 март); 3. Иди байналмилалии Наврӯз (21 март); 4. Махавир Ҷаянти (04 апрел); 5. Ид-уль-Фитр; 6. Будда Пурнима (05 май); 7. Ид-уль-Зуха (Бакрид) (29 июн); 8. Мухаррам (29 июл); 9. Рӯзи истиқлолият (15 август); 10. Джанмаштами (вайшнав) (07 сентябр); 11. Милад-ун-Наби или Ид-э-Милад (28 сентябр); 12. Рӯзи мавлуди Маҳатма Ганди (02 октябр); 13. Душера (24 октябр); 14. Рӯзи Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (06 ноябр); 15. Дивали (Дипавали) (12 ноябр); 16. Рӯзи мавлуди Гуру Нанака (27 ноябр); 7. Мавлуди Исо (25 декабр) ҷашн гирифта мешаванд.

Бо ташаббуси сафоратхонаи Ҳиндустон дар Душанбе нашри маҷалаи “Оинаи Ҳинд” дар забони тоҷикӣ дар назди сафорати мазкур ба роҳ мондашудааст, ки дар он хабарҳо, мақолаҳо ва маъмулот дар бораи ҷайҳои таърихӣ ва фарҳангии Ҳиндустон, чорабиниҳои дар сафоратхона гузаронидашуда ва дигар матлабҳо ба чоп расонида мешаванд. Маҷалаи мазкур ҳар ду моҳ як маротиба бо теъдоди 500 адад нашр гардида ба марказҳои илмӣ ва донишгоҳҳои дорои кафедраи забони ҳиндӣ ба таври ройгон дасрас гардонида мешавад.

Инчунин ҳамасола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Ҳиндустон мегузарад, ки дар он ҳайатҳои гурӯҳи санъаткорон аз Ҳиндустон иштирок мекунад. Ин гурӯҳҳои санъаткорон дар Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар ҳунарнамоӣ карда, мардуми тоҷикро бо фарҳангу тамаддуни Ҳиндустон шинос менамоянд. Дар якҷоягӣ, бо рӯзҳои фарҳангӣ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ намоиши колоҳои ҳиндӣ низ гузаронида мешавад. Ёдовар мешавем, ки нахустин намоишгоҳи колоҳои Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Тоҷикистон моҳи феврали соли 2015 баргузор шуда буд ва боздидкунандагони бисёре дошт. Аз ин рӯ бо таваҷҷуҳ ва зиёд будани талабот ба колоҳои ҳиндӣ дар Тоҷикистон, баргузоркунандагон тасмим гирифтаанд, ки намоишро дар се шаҳр - Душанбе, Хуҷанд ва Бохтар бар покунанд.

Ба муносибати 30 – солагии барқарор созии муносибатҳои дипломати миёни Тоҷикистону Ҳиндустон аз 3 то 6 май дар шаҳри Душанбе Фестивали киноӣ ҳиндӣ бо ташаббуси сафоратҳонаи Ҳиндустон дар Тоҷикистон дар ҳамкори бо “Тоҷикфилм ” ва

ҷаъмияти филмии Сатяҷита Рая гузаронида шуд, ки дар он филмҳои ҳиндии жанрҳои гуногун ва бо тарҷумаи тоҷики ба намоиш гузошта шуд [7].

Фестивали мазкур дар Кинотеатри "Ватан" гузашта дар он намояндагони фарҳангӣ Ҳиндустон ва сафоратхона иштирок доштанд. Дар фестивали мазкур барои дӯстдорони филмҳои ҳинди филмҳои нави Боливуд бо ситораҳои машҳури он аз қабили Амитабх Баччан, Карин Капур Хан, Арҷун Капур, Ҷая Бхадури, Раҷит Капур ва ғ. ба таври ройгон ба намоиш гузошта шудаанд. Мавриди зикр аст, ки мардуми тоҷик ба тамошои филмҳои ҳинди шавқу рағбати хоса доранд. Ва Болливуд механизми тарғиби арзишҳои Ҳиндустонӣ (ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ, парастиши оилавӣ, падарпарастӣ, фидокорӣ, муваффақият, зебоии ҷисмонӣ, ҷавонӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ) ва амалигардонии сиёсати фарҳангии он – "нерӯи нарм" гардидааст. Дар айни замон синамо дар баробари йога, таомҳои ҳиндӣ, мусиқӣ дар эҷоди симои ҷолиби Ҳиндустон дар ҷаҳон нақши пешбарро мебозад. Расмҳо аксар вақт арзишҳоро бештар аз калимаҳо ифода мекунанд ва Болливуд бузургтарин тарғибкунанда ва содиркунандаи рамзҳои визуалӣ дар ҷаҳон аст. Болливуд яке аз роҳҳои ташвиқу тарғиби фарҳангӣ Ҳиндустон ва амалигардонии сиёсати "нерӯи нарм" и он дар муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, "нерӯи нарм" дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон мавқеъи хоса дошта, Ҳиндустон барои расидан ба манфиатҳои миллӣ ва геополитикии худ аз он ба таври густурда истифода менамояд. Бо дарназордоши муносибатҳои хуби фарҳангӣ дар гузашта ва замони истиқлолият метавон гуфт, ки нерӯи нарми Ҳиндустон дар Тоҷикисстон ба воститаи рушди муносибатҳои фарҳанги, ва дар замина ба роҳ мондани омӯзиши забони ҳинди ва тарғиби расму оини ҳиндӣ, амалӣ мегардад. Дар паҳн намудани фарҳанг, таммадун ва забони ҳинди дар Тоҷикистон сафоратхона ва марказҳои назди он нақши калиди доранд. Чи тавре, ки дар боло зикр намудем бо ташаббуси сафоратхонаи Ҳиндустон дар назди як қатор муассисаҳои олии таълимии Тоҷикистон марказҳои ҳиндӣ таъсис дода шудаанд, ки дар ин марказҳо ба хоҳишмандон забони ҳиндӣ, дарсҳои рақси катҳак, табла ва йога аз ҷониби устодони ботаҷрибаи ҳиндустонӣ бо таври ройгон дарс дода мешавад. Инчунин барои татбиқи "нерӯи нарм" – и Ҳиндустон дар Тоҷикистон барномаҳои ITEC ва ICCR – низ таъсири назаррас дорад. Махсусан барномаи ITEC, ки ба воситаи он кормандони давлати барои такмили ихтисос ба курсҳои кӯтоҳмуддат ҷалб мегарданд, ки ин бевосита нишонаи "нерӯи нарм" – и Ҳиндустон на танҳо дар Тоҷикистон балки дар 161 давлати дунё аст. Дар оҳир бояд қайд намоем, ки ҳамасола шумораи зиёди ҷавонон ва кормандони соҳаҳои гуногун таваҷҷуҳашон ба забони ҳиндӣ, фарҳанги ҳинд, тамаддуни ҳинд ва идомаи таҳсил дар Ҳиндустон зиёд гардида истодааст.

Истифодаи сиёсати "нерӯи нарм" дар муносибатҳои Ҳиндустону Тоҷикистон дуруст ба роҳ мода шудааст ва дар ин самт тарафҳо ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд, тарафҳоро зарур аст, ки дар сиёсати хориҷии худ бештар аз ин сиёсат истифода баранд ва бо дарназардошти вазъи ҳасосе, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ дида мешавад истифодаи "нерӯи нарм" ба манфиати тарафайн ва самарабахш аст. Давлатҳоро зарур аст, ки дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ аз сиёсати "нерӯи сахт" даст кашида, бештар аз барномаҳои сиёсати "нерӯи нарм" истифода баранд, зеро дар меҳвари сиёсати "нерӯи нарм" ҳамзистии осоишта ва риояи принсипҳои он дар назар аст ва тавассути он дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ метавон аз хушунат ва зуровариҳо ҷилавгирӣ намуд.

АДАБИЁТ:

1. Айнишиносӣ дар Ҳиндустон //https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilmi/konfirensiyaho/item/470-ajnishinos-dar-induston (дата обращения: 22.11.2022).

2. Баргузории ҳамоиш оид ба равобити фарҳангӣ байни Тоҷикистон ва Ҳиндустон URL: https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilmi/konfirensiyaho/item/499-barguzorii-amoish-oid-ba-ravobiti-far-ang-bajni-to-ikiston-va-induston (дата обращения: 11.03.2023)

3. Деятельность Культурного центра Свами Вивекананды (SVCC) URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/page/iccr-activities (дата обращения: 13.03.2023)

4. Душанбиева Нигина. Сотрудничество Индии и Таджикистана в области науки и культуры // Азия и Европы - Душанбе-2021. №3 (7), с. 20-26

5. Кафедраи филология Ҳинд URL: https:// https://zoa.tnu.tj/tj/kafedrai-filologijai-indu-pokiston/ (дата обращения: 13.03.2023)

6. Культурный обмен URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/page/cultural-exchange/ URL: (дата обращения: 25.12.2022)

7. Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон URL: http://www.ktr.tj/?q=node/3 (дата обращения: 22. 02.2023)

8. Наумов А.О. «Мягкая сила» Индии как суверенного государства: история и современность // БРИКС: государственное управление, политика, экономика. Москва, 2018. №70. С. 291-292

9. Посол Его Превосходительство г-н Вирадж Сингх обращается к участникам празднования Дня йоги 21 июня 2022 г. URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/event_detail/?eventid=327 (дата обращения: 22.11.2022)

10. Программа ITEC – движущая сила внешней политики Индии URL: https://avesta.tj/2021/01/26/programma-itec-dvizhushhaya-sila-vneshnej-politiki-indii/ (дата обращения: 15.03.2023)

11. Программы обучения ITEC – URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/page/itec-training-programmes/ (дата обращения: 22.11.2022)

12. Раҳул Санкритяян – сафири фарҳангӣ тоҷикон дар Ҳиндустон URL: https://osiyoavrupo.tj/index.php/component/k2/item/554-ra-ul-sankrityayan-safiri-far-angi-to-ikon-dar-induston (дата обращения: 11.03.2023)

13. Стипендия ICCR для таджиков – URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/page/iccr-scholarship-for-tajiks/ (дата обращения: 25.12.2022)

14. 58-й День ITEC был отмечен с участием более 200 выпускников в Таджикистане. Посол г-н Вирадж Сингх обратился к собравшимся. Выпускники ITEC поделились опытом и поблагодарили Индию за предоставленную возможность развития навыков. Культурная программа студентов ICCR в Таджикистане последовала URL: https://www.eoidushanbe.gov.in/event_detail/?eventid=361 (дата обращения: 22. 02.2023)

«МЯГКАЯ СИЛА» - ИНДИИ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ОТНОШЕНИЯХ С РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН

ХАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРУХОВНА

ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: mail: sarafarukh11@gmail.com

Индия следуя за сверхдержавами и используя политику «мягкой силы», пытается стать региональной державой и иметь собственную независимую гуманитарную стратегию. В данной статье исследуются понятия «мягкая сила» и «культурная дипломатия» и изучается ее использование во внешней политике Республики Индия на разных этапах и ее применение в отношениях с Республикой Таджикистан. В этой сфере по сравнению с другими странами преобладает политика «мягкой силы» Республики Индии, а стратегия Индии в отношении региона Центральной Азии, особенно Таджикистана, носит оптимистичный характер. При этом в статье рассматриваются и анализируются государственные программы Республики Индия, которые реализуются в рамках политики «мягкой силы» этой страны в Республике Таджикистан. Анализы показывают, что использование «мягкой силы» в отношениях между Республикой Индия и Республикой Таджикистан выгодно и эффективно.

Ключевые слова: *мягкая сила, культурная дипломатия, использование мягкой силы, Республика Индия, Республика Таджикистан, взаимоотношения, культурные связи, научно-культурные программы.*

"SOFT POWER" OF INDIA AND ITS APPLICATION IN RELATIONS WITH THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

HAMIDOVA SARVINOZ FARUHOVNA
ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33.
Tel.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

India, which claims to be a superpower, is trying to emerge as a regional superpower using "soft power" policy and have its own independent humanitarian strategy.. This article explores the concepts of "soft power" and "cultural diplomacy" and studies its use in India's foreign policy at different stages and its application in relations with the Republic of Tajikistan. In this sphere, compared to other countries, India's policy of "soft power" predominates, and India's strategy towards the Central Asian region, especially Tajikistan, is optimistic. The article also examines and analyzes the state programs of the Republic of India that are implemented within the framework of its "soft power" policy in the Republic of Tajikistan. Analyses show that the use of "soft power" in relations between the Republic of India and the Republic of Tajikistan is advantageous and effective.

Keywords*: soft power, cultural diplomacy, use of soft power, Republic of India, Republic of Tajikistan, relations, cultural ties, scientific-cultural programs.*

ШАРҚШИНОСӢ

ҲАБИБУЛЛОИ КАЛАКОНӢ - ЭҲЁГАРИ АНЪАНАИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН ДАР ХУРОСОНИ ТАЪРИХӢ

НАЗАРОВ УМЕД
унвонҷӯйи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар мақолаи мазкур суҳбат дар бораи яке аз чеҳраҳои барҷастаи тоҷиктабори Афғонистони имрӯза Ҳабибуллои Калаконӣ меравад. Қайд карда шудааст, ки тоҷикон ва форсизабонони Хуросон аз қадим дар ин сарзамин сукунат дошта, саҳми худро дар таърих ва рушди он гузоштаанд. Ҳарчанд баъзе таърихнигорон аз шахсияти Ҳабибуллои Калаконӣ як шахси «иртиҷоӣ» ва «қафомонда» чеҳрасозӣ карда бошанд ҳам, ҳақиқати таърих саҳми босазои ин ҷавонмардро дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии давлати ҳамсоя исбот намудааст.

***Калидвожаҳо**: Хуросон, тоҷикон, таърих, Ҳабибуллои Калаконӣ, Ҳақназар Назаров, Нодирхон, шӯриш, ҷавонмардӣ.*

Пас аз он ки бар тахти шоҳӣ нишаст,
Шукуҳи Хуросон биёмад ба даст.
Наҷиби Борвар

Тоҷикон ва форсизабонони Хуросон ҳамчун миллати фарҳангсолор, соҳибихтиёр ва тамаддунофар дар имтидоди таърих ҳамеша саҳми басазои худро дар рушди тамоми соҳаҳои давлатдорӣ, зербинои ҷомеа, иқтисод, тиҷорат, илм, фарҳанг, адабиёт, меъморӣ ва ҳунар гузоштаанд.

Онҳо хайри ҷамъӣ ва салоҳдиди умумимардумиро ба инобат гирифта, ҳама вақт барои ҳифзи тамомияти арзӣ, густариши адолат, нангу номуси мардум ва барқарории давлати марказӣ мубориза бурдаанд. Мурури кӯтоҳе ба таърихи Афғонистони муосир нишон медиҳад, ки фарҳанги тоҷик нуфузи «файзбор ва шарафосор»[34] дар ташаккули маданият ва зеҳнияти ҷомеаи кишвари ҳамсоя доштааст. Шаҳрҳои Ҳирот, Мазори Шариф, Кобул, Зобул, Самангон, Сиистон, Гандаҳор, Куҳандиж, Ҷавзгон, Ғур, Каписо, Парвон ва Ғазнӣ, водиҳои тамаддунофар аз қабили дараи Каён, дараи Панҷшер, дараи Сӯф, дараи Шимолӣ, дараи Соланг, дараи Хинҷону Андароб, дараи Ғур, Чордара, дараи Толаву Барфак, Ҷувайдара, дараи Роғистон, дараи Асмор ва ғайрае, ки ҳамчун маркази тамаддуни мардуми бумӣ қадр афрохтаанд ва дар он ҷо ҳувият ва фарҳанги миллӣ шакл гирифтааст, ба таври дастаҷамъӣ то аввали асри XX-ум макони зисти тоҷикон будааст.

Як назари иҷмолӣ ба ин шаҳрҳо ҳақиқатеро бармало месозад, ки дар Афғонистон кӣ аксарият аст ва кӣ ақаллият? «Офтобро бо доман пӯшонидан намешавад», ки дар шаҳрҳо аксари мардум зиндагӣ мекунад ва таҷамуи муассисаҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ ва муҳити созгори илмӣ-фарҳангӣ сокинони деҳотро дар ҳар кишвари дилхоҳ ба шаҳр ҷалб мекунад ва онҳо бо сарозер шудан ба ин марказҳо

[34] . Ибора аз Улуғзода С. «Восеъ», -Душанбе. – Ирфон. -1968. эзоҳи муаллиф.

фарҳанги шаҳрнишиниро имтиҳон мекунанд. Элфингстон, сайёҳ ва низомии англис, вақте ки дар аввали асри XIX ба вилояти Нангарҳор, ки ҳоло хилофи адолати таърихӣ паштуннишин ҳисобида мешавад, меояд, эътироф мекунад, ки аз 11 ноҳияи ин вилоят дар 9-тои он тоҷикон сукунат доранд.

Тамоми тадқиқоти таърихие, ки аз тарафи пажӯҳишгарони рус ва аврупоӣ то ҳол анҷом дода шудааст, бо такя ба далелҳои қавӣ, ковишҳо ва ёдгориҳои таърихӣ, ки дар натиҷаи омӯзиши ҷиддии илмӣ ба даст омадаанд, бар онанд, ки фарҳанги тоҷикон на танҳо дар таъсирпазирии халқу мардуми Афғонистон, балки дар пайдоиши халқҳои нав, ки забон ва фарҳанги точиконро эътироф ва пурра пазируфта, дар он марҳилаи тамаддуниро гузаштаанд, саҳмгузор аст. Чунончи, ба ин қишри мардум – ҳазораҳо, паштунҳои даризабон шомил мешаванд, ки бо забони дарӣ-форсӣ-тоҷикӣ такаллум мекунанд ва фарҳанги мардуми таҳҷоиро ҷузъи ҳувияти худ мепиндоранд. Ҳатто дар зери таъсири фарҳанги тоҷикӣ халқе дар вилоятҳои Тахор ва Бадахшони Афғонистон сукунат доранд, ки худро «туркони порсигӯ» меноманд ва созише дар сарҳади ҳувиятӣ бо тоҷикон ба вуҷуд овардаанд.

Тоҷикон давлатҳои мустақил ва империяи комилҳуқуқ дар ҳудуди Афғонистони имрӯза доштанд, ки империяи Кӯшониён аз ҷумлаи онҳост. То соли 90-уми асри гузашта, чунин пиндошта мешуд, ки кӯшониён кӯчманчӣ будаанд, вале катибаи Работак, ки ба дасти Канишка – шоҳи кӯшонӣ навишта шудааст ва шарҳи ҳоли ӯро дарбар мегирад, як инқилоби илмӣ дар бораи пайдоиши ин сулола зам намуд. Шоҳ Канишка дар катибаи Работак, ки дар чанд километрии пойтахти вилояти Самангон – Айбек ва сарҳади вилояти Бағлон ёфта шудааст, аз шаҷараи авлодии худ сухан кушода, иқрор мешавад, ки аз ирқи ориёӣ мебошад.

Ин ҳақиқати бебаҳс ва дар тӯли таърих шаклёфта аз ҷониби ягон гурӯҳ ва ҳукумате то ҳоло сарфи назар нашудааст. Ҳарчанд ки ҳокимони сулолаҳои вақт меомаданду мерафтанд, бо мурури замон зери таъсири фарҳанги шахсиятсозии ориёӣ қарор мегирифтанд ва марҳилаи полоиши тамаддуниро тай менамуданд. Аз сӯи дигар, ин тағйироти ҳувиятӣ бистари таърихӣ ва омили айнӣ ҳам дар пай дошт, зеро қабилаҳои ҷанубӣ аз шимолу шарқи Ҳинд дар асри 14 ба Хуросон омаданро оғоз карданд ва ин раванди муҳоҷирати иҷборӣ, ки таҳлилу таҷзияи он аз мавзӯъ берун аст, то ҳоло идома дорад.

Агар ба таърихи ин кишвар бингарем, аён мегардад, ки тасаллути пурраи забони тоҷикии дарӣ нишонаи донoиву ҳушёрӣ, бофарҳангиву пешравӣ дар пешбурди равандҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегардид. Аз ин рӯ, нухбагон ва ашрофзодагони аҳли қабила аз ғановатмандии ин забони оламшумул, ки иқтидори сарбории маънавии ҳазорсоларо дошт ва аз Чин то сарҳади Аврупо тавсеа ёфта буд, дар муҳити хонавода ва долонҳои дарбор истифода мебурданд. Табиист, ки олудагиҳои зеҳнияти қабилавиро бо насими фарҳанги созанда ва дунявимадор аз вуҷудашон зудуда менамуданд. Ҳарчанд дар мақтаи замонӣ ҷангро худ баранда буданд (ҷанги дуюми афғону англис) ба худ саволҳое释 мармуз мегузоштанд, ба соҳибватанӣ будан ва рисолати раҳбарии худ шакку шубҳа мекарданд:

Мекунам девонагӣ то бар сарам ғавғо шавад,
Сикка бар зар мезанам, то соҳибаш пайдо шавад.[35]

[35] Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. - С.381.

Агар ба қазияҳои на он қадар дури солҳои 2000-ум таваҷҷуҳ намоем, ҳамин тарзи иштибоҳи таърихӣ бо каме тағйирот дар Кобул боз такрор гашт. Раиси ҷумҳури тамомъиёр ва комилҳуқуқи Афғонистонро «Ҷабҳаи муқовимат» соли 2001 напазируфт, бо муомилаи шубҳанок ҳукуматро ба нафаре ҳавола карданд, ки аслан дар байни мардум ва миёни саҳнаи сиёсии кишвар шинохте надошт. Натиҷаи ин муомилот бар зарари манофеи миллӣ буд.

Сайри такомули таърихӣ бар ковиши мақому мартабаи Ҳабибуллои Калаконӣ нишон медиҳад, ки ҳукумати қабиласолори амонӣ дар 16-уми январи соли 1929 (суқут 13 октябри 1929) аз дасти ӯ ва ёрони вафодораш ба шикаст мувоҷеҳ шуд. Тилисми шикастнопазири истибдоди анқариб дусад соларо ба боди фано рӯ ба рӯ кард.

Таърихнигории афғонӣ, ки бар усули паштунмеҳварӣ то солҳои 90-уми асри гузашта побарҷо буд, аз шахсияти Ҳабибуллои Калаконӣ як шахси «иртиҷоӣ» ва «қафомонда» чеҳрасозӣ кардаанд (хусусан китоби тафриқаандоз ва шовинистии «Сақавии дуввум» Афғони Самсур). Чунончи муаллифи китоби «Афғонистон дар масири таърих» М.Ғубор бо як хашми рӯшод ва орӣ аз ҳақиқати таърихӣ овардааст: *«Ҳабибуллои Калаконӣ машҳур ба «Бачаи Сақав» аз шоҳони муртаҷеъ ва бесавод буд, ки тибқи тавтиаи англисҳо алайҳи шоҳи мутараққӣ ва ватандӯст, ғозӣ Амонуллохон даст ба шӯриш зад ва дар 20 ҷиддии 1307 бо ҳамкории руҳониёни аҷир ва фурӯхташуда ба дурахшонтарин даврони таърихи мо поён дода, ба қудрат расид».*[36]

Ин таърихшиносон, ки имтиёзхӯрони сулолаҳои дурронӣ будаанд, дар мавқеъгирии ғайрилмӣ ва дур аз ҳақиқати худ танҳо бар маҳкумияти бечунучарои Ҳабибулло Калаконӣ ва пешдовариҳои козибона такя кардаанд, ки ба ақидаи коршиносони муосир хилофи тарзу усулҳои мунсифона ва одилонаи таърихнигорӣ мебошад. Ҳатто падари шеъри дарӣ Халилуллои Халилӣ дар маҷмуъ асари хубе, ки тобиши достонӣ дорад бо номи «Айёре аз Хуросон» навиштааст, вале дар баъзе бахшҳо ишораҳои нораво ва пойбанди тасвири калишавии шахсияти Ҳабибуллои Калаконӣ (камбағали бараҳнопойи бесавод, кӯҳпаймои боғбони ангурфурӯш ва ғ.) будааст.

Ривояти дигаре дар зеҳни таърихшиносони ростин нисбат ба Ҳабибуллои Калаконӣ аст, ки аз мактаби олими тавоно Ҳақназар Назаров маншаъ мегирад. Ин тасвир бар пояи адолати таърихӣ ва бозгӯйи ҳақиқат аст. Бар асоси ин фарзия, Ҳабибуллои Калаконӣ сарвари шӯриши деҳқонӣ мебошад ва пӯшиши мазҳабӣ ба фаъолияти ӯ додан аз рӯйи методи муқоисавӣ, вазъи геополитикии он замон ва шароити конкретӣ – таърихӣ раво нест. Сараввал, ӯ пуштивона ва собиқаи динӣ надошт, мадрасаи динӣ хатм накарда буд, ба ҳеч ваҷҳ тафаккури динмеҳвар ва ба доираҳои руҳонияти расмӣ ва ғайрирасмӣ ворид набуд. Як низомии ҷасур, корманди миёнаомори давлатӣ ва давлатмадор буд, ки беадолатиҳои хонҳои борикзайӣ ӯро водор кард, ки силоҳ ба даст бигирад. Дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок меварзид, баръакс дар дастгир кардани дузду роҳзанҳо иштироки фаъол дошт. Аз ҳама муҳим манфиати миллии худро дар қиболи ҳуҷумҳои қабиласолорӣ дарк мекард ва дар ин росто аз ҳунари басиҷ ва муттаҳид кардани мардум бархӯрдор буд. Муаррих Ҳ.Назаров бо такя ба рӯзномаву маводи ғании таърихии он вақт менигорад, ки вақте ки Ҳабибулло Калаконӣ бо деҳқонҳои худ вориди Кобул гашт, мисли қабилаҳои вазириву масъудӣ, ки бо амри Нодирхон дар моҳи октябри соли 1929 амал мекарданд, ҷиноят содир накард.

[36]Ғубор М.М. Афғонистон дар масири таърих. -Кобул, 2002. С-815

Қабилаҳои ҷанубӣ на танҳо хонаву дар ва ҳатто ҳарами худи Нодирхон, балки сафоратхонаҳои хориҷиро талаву тороҷ карданд, сафири Туркияи он вақт ба ивази ришва ҷон ба саломат бурд.

Дар китоби «Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон» Ҳ.Назаров нусхаи яке аз фармонҳои амири Ҳабибуллои Калаконӣ дар бораи ривоҷи илму адаб ва забономӯзӣ омадааст, ки аз он далолат мекунад, ки ӯ ба рушди маориф бетараф набуд.[37]

Дигар далели росих ва муътамади шахсияти одил, бофарҳанг ва давлатмадор будани подшоҳ Ҳабибуллои Калаконӣ, муносибати ӯ ба масоили занон буд. Маводи мадракии таърихӣ далолат аз он мекунанд, ки дидгоҳи ӯ назари танги мафкураи ифротӣ нисбат ба зан набуд, ҳамсари ӯ Бибӣ Сарварии Сангарӣ, Малика Сангарӣ бинти Муҳаммад Ҳайдар, маликаи Афғонистон дар тамоми сангарҳои набард бо шавҳараш дасту панҷа нарм мекард ва аз ин лиҳоз, тахаллуси «Сангарӣ» гирифта буд.

Сониан, шоири даризабони умедбахш Наҷиби Борвар бар нуктаи дигар таъкид меварзад ва менигорад, ки «расму суннати он рӯзгор чунин буд, ки агар касе ба ростӣ ва дурустӣ сифоти айёрӣ надошт, ӯро айёр лақаб намонданд. Мегӯянд вақте ки қудратро ба даст овард, хоҳарони Амонуллохон дар Арк ба дасти ӯ афтоданд. Дар ҳоле ки Амонуллохон аз ҷониби Қандаҳор дубора дар талоши сарнагунии Калаконӣ буд, ӯ хоҳарон ва хонаводаи Амоннуллоро вориди масоили сиёсӣ накард. Яке аз наздикони Амонуллоро талбид ва навомиси душманашро бо иззат ба онон таслим кард, аз ин рӯ буд, ки айёр лақаб гирифт.

Ба гуфте:

Ба номуси душман нигоҳе накард,
Бо қомуси мардӣ гуноҳе накард.

Аммо бубинед Нодирхон (бо лақаби ғаддор) бо Бибӣ Сангарӣ ҳамсари Ҳабибуллои Калаконӣ чӣ кард? Ӯро бо ду духтараш ва писараш Асадулло ба 20 сол зиндони Деҳмазанг маҳкум кард, писарашро дар зиндон масмум намуд. Ба ин иктифо накарда, ӯро ба Балх таъбид намуд. Муаллифи ин сатрҳо соли 2004 дар Мазори Шариф таҳқиқот дар ин маврид бурд ва маълум гашт, ки баъд аз таъбид дар маҳаллаи арабнишини шаҳри Мазори Шариф паноҳ бурд ва бинобар меҳри мардумие ки ҳамсараш ва худаш дошт, то охири умр дар ин ҷо паноҳгоҳи амн ёфт. Худ қазоват кунед, кӣ бо ҷаҳлу таассуб ҳукуматронӣ мекард ва кӣ бо мутакко бар ақли солим ва оянданигарӣ?

Ба ақидаи афғонистоншиноси шинохтаи тоҷик Қосимшо Искандаров қиёми Ҳабибуллои Калаконӣ муқаддима ва пешшарт дошт, ки зулму ситами зиёд ва қатли оми мардуми шимол, хусусан тоҷику ҳазора дар пай дошт ва ин як навъ вокуниши умумимиллӣ буд дар сатҳи Афғонистони вақт: “Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳудуди 100 ҳазор хонаводаи паштун аз ҷануб ва шарқи Афғонистон ба шимол муҳоҷир карда шуданд. Бо ин роҳ амирон мехостанд дар шимол такягоҳи иҷтимоӣ дошта бошанд. Ин дар ҳоле буд, ки ба қавли муаррихин дар ин минтақаҳо заминҳои бесоҳиб набуданд ва ноқилин заминҳои мардуми маҳаллӣ, яъне тоҷикону узбекҳоро тасарруф менамуданд.

[37]Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон, -Душанбе, - 2003, С.381

Дар давраи подшоҳии Амонуллохон (1919-1929) “Низомномаи ноқилин” қабул шуд, ки мувофиқи он ҳукуматҳои маҳаллӣ дар шимол уҳдадор шуданд ҳазорон нафар аз ноқилинро пазируфта, онҳоро бо заминҳои обӣ таъмин намоянд. Давлат ба ноқилин имтиёзҳои дигари зиёдро пешбинӣ намуд, аз ҷумла барои 12 сол аз пардохти андоз озод карда шуданд. Аз ҳамон давра дар минтақаи васеи шимол, аз Ҳирот то Бадахшон минтақаҳои паштуннишин, ба истилоҳ “анклавҳо” ба вуҷуд омаданд, ки имрӯз, мутаассифона ин “анклавҳои” паштуннишин хоса дар вилоятҳои шимолӣ: Форёб, Сари пул, Ҷузҷон, Бағлон ва Қундуз ба пойгоҳҳои аслии толибон ва террористон мубаддал шудаанд.

Ин шӯриш ҳеҷ омили қавмӣ надошт ва тоҷикони дастаҳои Ҳабибулло бо кумаки қабилаҳои паштун тавонистанд Амонуллохонро сарнагун намоянд. Аммо баъзе аз раҳбарони паштун, ба хусус Муҳаммад Нодирхон паштунҳоро бо таблиғоти васеъ, ки гӯё саркардаи онҳо як «тоҷики пойлуч» ва «бенасаб» бо номи Бачаи Сақав (онҳо Ҳабибуллоҳро таҳқиромез Бачаи Сақав, яъне бачаи обкаш ва ҳукуматашро Сақавӣ номиданд), тахти подшоҳии афғонҳоро ба даст гирифтааст, ба муқобили Ҳукумати Ҳабибуллоҳ таҳрик намуданд.[38]

Зимни таҳқиқот як падидаи умумӣ ва маълум ки таҳти фишор такрор ба такрор дар китобҳои таърихнигорони Афғонистон омадааст, бармало гашт – ин маълумоти шарҳиҳолии Ҳабибуллои Калаконӣ аст, ки дар асарҳои “Афғонистон дар масири таърих”, “Афғонистон дар панҷи қарни ахир”, “Афғонистон дар аҳди амония” (Вокунишҳои мазҳабӣ ва таҳаввулоти иҷтимоии замони салтанати Амонуллохон (1919-1929)-и Сензил Навид” омадааст. Чунин тасаввур мешавад, ки ҳама ба умқи масъала ворид нагардида, якибораву ҷумлаҳои монандро зери фишори таблиғоти густурда дар китобҳо коридаанд.

Омили дуввум, ки аз пажӯҳиш маълум мегардад, ҳукуматдорони вақти Афғонистон дар лаҳзаҳои бухронӣ истифода аз иқтидори ҷангии қабилаҳои ҷанубиро аз Ҳинди Британиявӣ маҳаки асосӣ ва нуқтаи такягоҳии мубоизаи худ медонистанд. Дар китоби Сензил Навид 3 номаи Амонуллохон ва Нодирхон ба қавмҳои танай, ҷоҷӣ ва бошандагони вилоятҳои ҷанубӣ зикр шудааст, ки порае аз номаи Амонулло ба қабилаҳои ҷанубиро мехонам: “Ҳамоно мардуми Қандаҳор назди ман омаданд ва гуфтанд, эҳсоси ватандӯстӣ,ғайрат ва афғонияти онҳо абадан ба эшон иҷоза намедиҳад, ки ба идора касе монанди Бачаи Сақо ки умрашро ба таҷовуз ба мол ва дороии мардум ба сифати як қотил сипарӣ кардааст, ва ё касе ки ҳатто афғон (паштун) нест мувофиқат кунанд”.

Тақдири Спитамен, Абӯмуслими Хуросонӣ, Муқаннаъ, Синдбоди Муғ, Темурмалик, Восеъ бо Ҳабибуллои Калаконӣ ба таври аҷиб ба ҳам гиреҳ мехӯрад, аз саҳифаҳои дурахшони мубориза ва ҷонбозиҳои миллати мо мебошанд. Ҳар яке бар ҳар шаклу воситаи шинохти вазъият барои таъсиси як ҳукумати миллии тоҷикмеҳвар дар Хуросон, Мовароуннаҳр ва вилоятҳои умумии форсизабонон саъю талоши беандоза карданд. Хосатан аз нигоҳи замонӣ ва шарту шароит шӯриши Восеъ ва Ҳабибулло Калаконӣ решапайвандҳое пайдо кардан мумкин аст, ки таҳқиқоти густурдаро тақозо мекунад. Ба якчанд-тои онҳо ишора мекунем: 1) Дарки манфиатҳои миллӣ ва дар зери парчами он муттаҳид кардани мардум; 2) Эҳёи шуури миллӣ ба кӯтоҳмуддат дар

[38] Ғубор М.М. Афғонистон дар масири таърих. -Кобул, 2002. - С.71.

хиттаҳои Бохтари қадим; 3) Таъсис додани давлати мардумӣ бар пояи дарки иқтидори худӣ; 4) Деҳқонҳо ҳамчун қувваи пешоҳанги мубориза, агар вожаи «деҳқон», «деҳгон» мутародифи калимаи «тоҷик» будааст, пас ин бардошти таърихӣ дар рафтори ин ду қаҳрамон унсури ҳамагонӣ доштааст; 5) Ҳаммонанд будани баромади иҷтимоии қаҳрамонҳо; 6) Ҷасорати истисноии миллӣ; 7) Айёрӣ ва ҷавонмардӣ ва ғ. Яке аз омилҳои сар задани қиёми Ҳабибуллои Калаконӣ боло бурдани молиёт ва андози камаршикан буд, ки дар шӯриши Восеъ ҳам ин омил ба шиддат ба назар мерасад.

Подшоҳи Афғонистон Ҳабибулло Калаконӣ, айёре аз Хуросон, ҷавонмарде, ки футуватро парчами худ дониста ва шинохта буд. Ба гуфти нависандаи тоҷик М.Шукурзода ҷавонмардӣ ва таъбири дигаре аз ин вожа, айёр дорои се сифати аслист:

1.Сахо, яъне саховат дар андешаи айёрон ва ҷавонмардон ба ин маънист, ки инсон аз молу маноли рӯзгор он чӣ ба даст оварад, бояд дар роҳи осоиши халқ сарф кунад.

2. Сафо: ин сулук ҷавонмардро водор ба покизагии ботин менамояд: яъне инсони ворастаро зарур аст, қалби хешро аз ҳирс ва кина тоза ва тамиз нигоҳ дорад, ва дар ин ҷода базлу бахшоиш низ сафои ботин маҳсуб мешавад.

3. Ва ниҳоят: Вафо: тибқи ин ойин айёр бояд барои дӯсти ҳақиқӣ ва ҳатто маҷозӣ ҳатто ҷонфидо бошад, аз худ бигзарад ва дар масири дӯстӣ аз марг наяндешад, ба фармуди орифе порсигӯй:

Дар дӯстӣ мулоҳизаи маргу зист нест,
Душман беҳ аз касе, ки намирад барои дӯст.

Тоҷикон ҳамчун миллати куҳанбунёд ва тамаддунофар ба қавли Ҳофизи бузург чун *«булбул ба шохи сарв ба гулбонги паҳлавӣ, мехонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ»* рисолати инсонсозӣ, равшанфикрӣ ва талқини ҷавҳари биниши илмандӯзиро ба дигарон манзур медоштанд, то ки ҷаҳли мураккаби афкорӣ ва таассуби камёфти рафторӣ дар ҷомеа бар ақлҳо мусалат нагардад.

Ба ғановатмандии нодири фарҳангӣ ва забонӣ ҳам иқрор буданд ва дар имтидоди таърих ба забони ҳол нухбагони паштутабор ҳам, ки дағдағаи давлатдорӣ доранд, бо ду дасти адаб эътироф кардаанд. Чунончи Маҳмуди Тарзӣ, андешапардози миллатгароии афғонӣ бар он аст, ки: «зотан мардуми афғон чун умуман ба кори аскарӣ ва футуҳоти билоду ҳарбу зарб гирифтор буданд, ба корҳои мирзоӣ ва таҳрироти ҳукуматӣ вақт ва фурсат надоштанд ва ҳатто ин корҳоро ор мешумориданд. Китобҳои таҳсили иму адабиёт ҳама ба забони форсӣ ва ё арабӣ буданд. Забони афғонӣ (хонда шавад пашту – Н.У.) ба дараҷаи кифоят аз ин чизҳо саросар маҳрум монда буд»[39]. Амирони шинохтаи пашту на танҳо донандаи забони дарӣ, балки ба ин забон васвасаи ҳунари шоирӣ доштанд ва девон ҳам таълиф кардаанд.

Муаллифи мақолаи «Зеҳнияти хатарзои толибонӣ ва муомилаи шубҳаноки абарқудратҳо» муътақид аст, ки *«нигоҳи толибон ба зиндагӣ нигоҳи қафомондаи асримиёнагист, онҳо талош мекунанд, дар қолаби шариати ғуррои вопасгаро дар қарни иттилоотии 21 пешдоварӣ намоянд, ҳама масъалаҳои дар тӯли 1400 сол пеш ба вуҷудомадаро саҳлу осон пиндоранд. Ин як сароби фиребандаест, ки мардумро гӯлу гумроҳ мекунад. Дар барномаи толибон вуҷуди зан ҳамчун мавҷуди нолозим матраҳ гаштааст.*

[39] Афғонистони имрӯз, -Душанбе, 2018. - С.185.

Ба мудирияти ин ҷангандаҳои толиби ҳирсу молу ҷон менигаред, аслан мардум дар он ҷое надорад».

Шоир Муҳиби Бориш дар баҳси он ки сарзамини Афғонистонро набояд танҳо як қавм, яъне паштунҳо ҳукуматдорӣ кунанд, чунин хитоб карда:

Қабила чӣ бошад, ки шоҳӣ кунад,
Ба қудрат чу ояд, табоҳӣ кунад...[40]

Ҳабибуллои Калаконӣ ба шинохти комили худшиносии миллӣ расида буд, ки шоир Н.Борвар ба он ишора дорад:

Пас аз ҳафт қарну пас аз солҳо,
Шикастанд занҷиру ишғолҳо.

Тоҷикони Афғонистон фурсати барои ҳадафҳои дигарон мубориза бурданро надоранд. Роҳи асосӣ ва меҳварии онҳо дар ояндаи наздик басиҷ сохтани тамоми мардум бар зидди таҳдиду хатарҳои тамаддунӣ мебошад. Муттаҳид шудан дар атрофи раҳбарони асил, ки дар байни аҳолӣ обрӯву эътибор доранд, боло бурдани худшиносии миллӣ ва тарҳрезии барномаи дарозмуддат барои эҳёи нуфузу мақоми шоистаи тоҷикон метавонад роҳи ҳалли қазияи Афғонистон ва сарнавишти ояндаи минтақаро рақам бизанад.

Таърих амалан такрор намешавад, вале чи тавре ки олими рус Ключевский В.О. гуфтааст: «Таърих мураббӣ нест, маҳкумкунанда аст, он тарбия намекунад, ҷазо медиҳад» (История не учитель, а надзирательница, она не воспитывает, а только наказывает).[41]

Ҳамин тариқ, бо боварии комил гуфтан лозим аст, ки дурнамои давлатсозии тоҷикон ба оянда раҳнамун сохта шуда, бо такя ба асолати миллӣ ва қудрати худӣ рушду нумуъ хоҳад кард. Тамаддуни шуҳратёри тоҷик ва форсизабонон тавъам бо тафаккури миллӣ мавқеи хос дорад, яксубин ва таблиғгари масири созандаи ҷаҳонбинии илмӣ ва худшиносии миллӣ буда, барои созу барги давлати ояндаи пасотолибӣ ва тарбияи инсони ормонӣ дар Хуросони таърихӣ ва Афғонистон кунунӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Дар фарҷоми таҳлилномаи имрӯза ба натиҷае мерасем, ки фарҳанги тоҷик ҷузъи тафаккури мардуми Афғонистон гаштааст, ки нишонаҳои он дар аъмоли завқӣ, рафторӣ, санъат, меъморӣ, ҳайкалтарошӣ, наққошӣ, ҳунар, умури давлатдорӣ ва ҳувиятӣ дида мешавад. Касе ки китоби нависандаи турк Орхан Памук «Номи ман сурх»-ро мутолиа кардааст, медонад, ки он дар зери таъсири мактаби минатюраи рассомони Ҳирот, аз ҷумла Камолиддин Беҳзод эҷод шудааст, ки бори дигар гуфтаҳои моро дар ин робита тасдиқ менамояд.

Аз ин рӯ, бояд бознигарии илмии омӯзиши шахсият ва мақоми Ҳабибуллои Калаконӣ дар таърихи минтақа роҳандозӣ карда шавад;

Шароити шикасти асорати 180 солаи зеҳнияти қабилавӣ аз ҷониби ӯ олимона бар усули ҳақиқати таърихӣ пайгирӣ карда шавад;

Барчаспҳои норавои «бачаи Сақо» ва дигар лақабҳои дар матбуот ва пажӯҳишҳои илмӣ ба Ҳабибуллои Калаконӣ додаанд, ҳазф гардад;

---

[40] Раҳмон Ҳ. Соярӯшанҳои сарнавишти тоҷикони Афғонистон. «Минбари халк». №13 (1410).

[41] Ключевский В.О. Афоризмы. //Электронный ресурс: https://eksmo.ru. Дата обращения 19.05.23.

Китобҳои «Сақавии дуввум» ва амсоли он ҳамчун хилофи асолати илмӣ ва тафриқаандозӣ маҳкум карда шаванд;

Китоби Латиф Каримӣ «Яғмои мангалии дуюм» ба хатти кириллӣ баргардон карда шавад;

Бар низоми мардумсолорӣ, айёрӣ ва ҷавонмардӣ дар пешбурди ҳукуматдорӣ ҳамчун унсури қудрати худии Ҳабибуллои Калаконӣ бо такя бар пойгоҳи қавии илмӣ-пажӯҳишии мактаби афғонистоншиносии тоҷик ва бар усули бетарафии муарриху таърихнигорӣ таъкид карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Афғонистони имрӯз, -Душанбе, 2018.
2. Ёддоштҳои Халилуллоҳ Халилӣ (зери назари д.и.т., профессор Искандаров Қ.). -Душанбе, 2020.
3. Ғубор М.М. Афғонистон дар масири таърих. -Кобул, 2002.
4. Ғубор М. Ҷуғрофиёи таърихии Афғонистон. – Кобул, 2005.
5. Имом Ш. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дувуми қарни XIX ва қарни XX. Душанбе , 2003.
6. Каримӣ Л. Яғмои мангалии дуввум. -Кобул. - 2001.
7. Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон, -Душанбе, - 2003.
8. Назаров Х. Народные и просветительско-антифеодальные движения в Афганистане (конец XIX и начала XX веков): автореферат диссертации доктора ист. наук. – Москва – 1957.
9. Назаров Х. Очерк по истории Кухистана во второй половине XIX и начало XX вв: дис…канд.ист.наук – Сталинабад. –1957.
10. Раҳмон Ҳ. Соярӯшанҳои сарнавишти тоҷикони Афғонистон. //Ҳафтаномаи «Минбари халқ». -Душанбе, №13 (1410). Санаи нашр: 05.04.23.
11. Халилӣ Х. Айёре аз Хуросон (бо муқаддимаи Восифи Бохтарӣ). -Кобул, 2014.
12. Искандаров Қ., Давлатов Р., Абдуллоев Р. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. – Душанбе. - 2018.
13. Искандаров Қ. Тоҷикони Афғонистон дар раванди рақобатҳои қавмию сиёсии кишвар // Паёми ДМТ. – 2017. - № 3 (6).
14. Искандаров Қ. Ба қудрат расидани «Толибон» ва сарнавишти тоҷикони Афғонистон. //ҳафтаномаи «Ҷумҳурият №79(24690) аз 17.04.23.
15. Искандаров К. Ҳоло толибон дуо мекунанд, то амрикоиҳо ба Афғонистон баргарданд. //www.millat.tj//. //Электронный ресурс// К.Искандаров. В настоящее время талибы мечтают, чтобы американцы вернулись в Афганистан. //www.millat.tj//. (дата публикации 17.12.2021г.).
16. Навид С. Афғонистон дар аҳди амония (Вокунишҳои мазҳабӣ ва таҳавуллоти иҷтимоии замони салтанати Амонуллохон 1919-1929). – Кобул, -2009.
17. Қодиров Д.С. Саҳми Ҳақназар Назаров дар омӯзиши таърих ва фарҳанги Афғонистон. //Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих. -Душанбе. - 2020.
18. Самсур А. Сақовии дувум. Мутарҷим Халилулло Вадод Бориш. Кобул, 1999.
19. Назаров У.Қ. Таҳқиқоти саҳроии муаллиф дар ш.Ҷабул-ус-Сироҷ, м. Панҷшер, Калакон, Чоряккор, Упёни Шариф, Кобул, Мазори Шариф, Тахор, Кундуз

ва Файзободи Афғонистон вобаста ба дарёфти маълумоти илмӣ дар бораи ҳаёти Ҳ.Калаконӣ ва дигар шахсиятҳои таърихӣ дар солҳои 2003-2008 ва 2016-2019.

ХАБИБУЛЛО КАЛАКАНИ – ВОЗРОДИТЕЛЬ ТРАДИЦИЙ ТАДЖИКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ИСТОРИЧЕСКОМ ХОРАСАНЕ

НАЗАРОВ УМЕД
соискатель Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ

В данной статье рассказывается об одном из видных деятелей таджикского происхождения начале 20 века в современном Афганистане Хабибулле Калакони. Отмечено, что таджики и персоязычные жители Хорасана издревле проживали на этой земле и внесли свой вклад в ее историю и развитие. Хотя некоторые историки изображают Хабибуллу Калакони как «бунтующего» и «отсталого» человека, правда истории доказала ценный вклад этой личности в политическую и общественную жизнь соседнего государства.

***Ключевые слова**: Хорасан, таджики, история, Хабибулла Калакони, Хакназар Назаров, Надир-хан, восстание, личность.*

HABIBULLAH KALAKONI - THE REVIVER OF THE TRADITION OF TAJIK STATEHOOD IN HISTORICAL KHORASAN

NAZAROV UMED
Competitor of the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries NAST

This article tells about one of the prominent figures of Tajik origin in the early 20th century in modern Afghanistan, Habibullah Kalakoni. It is noted that Tajiks and Persian-speaking inhabitants of Khorasan have lived on this land since ancient times and have contributed to its history and development. Although some historians depict Habibullah Kalakoni as a "rebellious" and "backward" person, the truth of history has proved the valuable contribution of this person to the political and social life of the neighboring state.

***Keywords**: Khorasan, Tajiks, history, Habibullah Kalakoni, Haknazar Nazarov, Nadir Khan, uprising, personality.*

ТАСВИРИ ВОЖАҲОИ ҲАРБӢ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ ТОҶИКУ ФОРС

БОЙЗОДА Ҷ. Ҷ.
дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия. email: 935082145@mail.ru

ГАДОЗОДА М. Д.
н.и.ф., муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода. Тел: 93 446 10 45. email: gadozodam19@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои истифодаи вожаҳои ҳарбӣ дар осори мутафаккирони тоҷику форс мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Нақши ҳарбиён ва силоҳу лашкардориро дар адабиёти классикии ниёгони мо сар то по дучор шудан мумкин аст, зеро дар ин давраҳои таърихӣ воқеаҳои зиёди лашкаркашӣ сар задаанд, ки таъсири он дар ҳар давраи таърихӣ аз рӯйи осори мутафаккирон баръало мушоҳида мешавад.

Оид ба инкишоф ва иқтидори баланди санъати ҳарбии Мовароуннаҳру Хуросон асарҳои зиёди таърихию бадеӣ таълиф гардидаанд. Аз ҷумла, мафҳумҳои ҳарбӣ дар асари «Гуштоспнома” ва бахусус дар аҳди Сомониён дар “Шоҳнома” ва “Қобуснома” ва ғайра инъикос ёфтаанд.

Калидвожа: *тасвир, ҳарбиён, осор, мутафаккир, тоҷику форс, таърих, силоҳ, лашкар.*

Забони тоҷикӣ бо осори гаронбаҳои худ аз замони бостон то ба имрӯз таваҷҷуҳи олимону ховаршиносони дохилию хориҷиро чунон ҷалб намудааст, ки идае аз онҳо умри пурбаракати худро бо таҳқиқи асарҳои илмию бадеии бо ин забон таълифшуда, фидо намудаанд. Ҳамон тавре ки муҳаққиқ Сулаймон Анварӣ дар рисолаи “Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома” баён намудааст: “Бинобар далоил ва сарчашмаҳои муътамад пояи забони порсӣ дар асри IX-X устувор гардид ва ин давра дар таърихи тамаддуни мардуми Иронзамин бо номи замони ташаккул ва ҳам рушду нумӯи порсӣ (порсии дарӣ) шинохта шуд” [1, с.3]. Ҳамин аст, ки ховаршиносони машҳур, чун С. Айнӣ, Б. Ғафуров, Е. Э. Бертельс, А. Н. Болдырев, М. Н. Османов, Э. Браун, Н. Маъсумӣ, Саъид Нафисӣ ва дигарон дар таълифоти хеш ин ақидаро таъйид намудаанд.

Нақши ҳарбиён ва силоҳу лашкардориро дар адабиёти классикии мо сар то по дучор шудан мумкин аст, зеро дар ин давраҳои таърихӣ воқеаҳои зиёди лашкаркашӣ сар задаанд, ки таъсири он дар ҳар давраи таърихӣ аз рӯйи осори мутафаккирон баръало мушоҳида мешавад. Аз рӯйи нигоштаҳои шарқшиносони рус Литвинский Б. А. ва Пьянков И.В. ин ҷарраён барои мардуми Осиёи Миёна санъати воло ва пешрафта баён шудааст. [4, с.78].

Оиди инкишоф ва иқтидори баланди санъати ҳарбии Мовароуннаҳру Хуросон асарҳои зиёди таърихию бадеӣ таълиф гардидаанд. Мафҳумҳои ҳарбӣ дар асари «Гуштоспнома”, бахусус дар аҳди Сомониён дар “Шоҳнома” ва “Қобуснома” инъикос ёфтаанд. Оид ба инкишоф ва нақши ҳарбиён, инчунин оид ба иқтидори ҳарбии замони Сосониён тадқиқотчии рус Иностранцев К. А. кори илмӣ низ анҷом додааст.

Муаррих Беленицкий А.М. дар осори тадқиқотии худ, аввалин бор дар бораи яроқҳои оташфишони сарзамини Мовароуннаҳр ба монанди қушханҷар, туфанг, раъд, дег, зарба ёдоварӣ кардааст [2, с.120]. Муборакшоҳ – муаррихи форсзабон ва донандаи илми ҳарбӣ, номи аслиаш Фахриддин Муборакшоҳи Марвазӣ буд, ки аз тарафи модариаш ба хонадони Ғазнавиён рафта мерасад. Ба қалами ӯ асари гаронбаҳои «Адабу ҳарб ва шуҷоат» тааллуқ дорад, ки дар асри XII таълиф гардидааст. Аз ин рисола се нусхаи дастхатти аслии он дар китобхонаи ш. Рашпури Ҳиндустон ва ду нусхаи дастхатти он дар шаҳри Лондон маҳфуз шудааст. Шарқшинос ва адабиётшиноси англис Элмонд Клифорд Босворд дар асараш “Таърихи Ғазнавиён”, дар бораи ин асар равшанӣ андохта, қайд мекунад, ки асари мазкур оид ба санъати ҳарбии тоҷикон ганҷи бебаҳо мебошад [5, с.220].

Ҳамчунон, ки худи муаллиф дар сарсухани асар менависад, ӯ то андозае дар бораи воқеаҳои таърихӣ, адли шоҳон ва тарзи идораи давлатдории онон, санъати ҳарбӣ

ва ҷобаҷогузории сипоҳиён, интихоби майдони ҷанг ва тарзу намудҳои ҷанг маълумот додааст. [5, с.120].

Панҷ боби аввал ба таърихи шоҳигарии Каюмарс то Ширӯяю Ҳушанг бахшида шудааст. Боби шашум дар бораи сафирон ва муносибатҳои хориҷии давлат, боби ҳафтум дар бораи маслиҳатҳо оиди ходимони ҷанг ва интихоби вазирон, боби ҳаштум дар бораи бартарии асп ва истифодаи он дар корҳои ҳарбӣ, бобҳои нуҳум ва даҳум дар бораи наслҳои асп ва омӯзиши он, тарбия ва табобати он, боби ёздаҳум дар бораи яроқ ва тарзи истифодаи он, боби дувоздаҳум дар бораи лашкару силоҳ, боби сенздаҳум дар бораи роҳҳо ва ташкили лашкаргоҳҳо (лагерҳо), боби чаҳордаҳум дар бораи роҳҳои муҳофизати ақибгоҳ, боби понздаҳум дар бораи гузаронидани ҳуҷумҳои шабона (шабехун), боби шонздаҳум дар бораи муҳофизат ва қоидаҳои ҷанги зеризаминӣ, боби ҳабдаҳум дар бораи интихоби майдони ҷанг, боби ҳаждаҳум дар бораи саркашии ҷанговарон, боби нуздаҳум дар бораи ҷойгиршавии ҷангиёни каторӣ, боби бистум дар бораи бурдани ҷанг ва бодиккатии сарлашкарон, бобҳои бисту якум то бисту сеюм дар бораи санъати ҳарбӣ ва қоидаҳои ҷанг, боби бисту чаҳорум дар бораи қушунҳое, ки дар вилоятҳо ҷамъ карда мешаванд, боби бисту панҷум дар бораи ҷиҳод ба муқобили кофирон, боби бисту шашум дар бораи ҷамъоварии хироҷ аз кофирон, боби бисту ҳафтум дар бораи дидбонгоҳ ва ҳушёрӣ, боби бисту ҳаштум дар бораи нуфузи лашкар, боби бисту нуҳум дар бораи муваффақият ва рӯзи ғалаба дар муҳориба, бобҳои сиюм ва сиву якум дар бораи ҳавасмандӣ ва ҷазодиҳии ҷанговарон, боби сию дуюм дар бораи тарбияи ҷанговарон, боби сию сеюм дар бораи даъват ба қаҳрамонӣ ва мубориза ба муқобили тарсӯйи, боби сию чаҳорум дар бораи дастурҳо барои шоҳон ва сарлашкарон сухан меравад. Боби сию панҷуми асар дар барои номҳои рамзии аспон бахшида шудааст, ки дар идомаи он, аз аспҳои шахсони таърихӣ ҳам зикр шудаанд. Ба монандӣ: ҳанги Хусрав, шабдизи Парвиз, рахши Рустам, саноби Яздигурд, зарди Баҳром, гулгуни Исфандиёр, сиёҳи Ҷамшед, саманди Кайхусрав, бурёи Бежан, аблаҕи Анушервон ва ғайра. Дар асар низ боби алоҳида дар бораи саворагон дар мисоли «аспсаворӣ» бахшида шудааст [5,120]. Ҷолибии асар дар он аст, ки онро донандаи илми ҳарбии замони худ иншо карда, дар бораи корҳои ҳарбии асри XIII, халқҳои ориёӣ, ҳамзамон, ҳикояҳои таърихию қаҳрамонии шоҳон ва ҳарбиён ҳикоят мекунад.

Дар асар низ мақолаҳо ва ёддоштҳо ба шакли дастурнома барои ҷанговарон оварда шудааст, ба монандӣ: «Ҷанг – ин фиреб ва муғамбирист, агар шумо махсусияти ин гуфтаро ба инобат гирифтед, ҳама вакт ғолиб меоед», «Дар ҷанг санъат беш аз қувва аст», «Ҷосусӣ – ин муҳофизати лашкар аст», «Душмани худро бузург шумор», «Камбағалии лашкар – нофаҳмист» [5,134]. “Адабу ҳарб ва шуҷоат”-и Муборакшоҳ сарчашмаест, ки хеле аҳамияти калони тарбиявӣ дошта, инсонро ба ватандӯстиву хештаншиносӣ даъват мекунад. Ӯ қайд менамояд, ки ҷанговар ватани худро бояд дӯст дорад, дар назди дигарон гузаштаи онро сиёҳ накунад, ҳар як хатогӣ ва комёбии гузаштаи онро донад, фаҳмад ва бахшад. Лашкар ва ҷанговарон бояд бузургӣ, зебоӣ ва шуҳрати гузаштагону ниёгони худро эҳтиром намояд. Ҳамеша, дар ҳама ҷо ба Савганди худ содиқ бошад ва ватани худро сидқан дӯст дорад.

Агар мухтасар карда гӯем, асари мазкур яке аз асарҳои муҳимми асримиёнагӣ ба шумор меравад, ки дар он доир ба таърихи сиёсӣ ва ҳарбии давлати тоҷикон ва вожаю ибораҳои ҳарбиён бисёр моҳирона ва мақсаднок тасвир гардиданд, ки то ба имрӯз мавқеи худро аз даст надодааст.

Дар замони Сомониён таъмини гвардияи подшоҳӣ ва ташкили ҳамаи корҳои ҳарбӣ бар уҳдаи девони «Соҳиб-уш-ушрот» вогузор шуда буд. [3, с.235]. Ҳамзамон, дар назди девони мазкур конселярияи махсус, ки дар асар бо номи «девони арз» баён шудааст, ба хазинаи қушун ва ҷараёни пардохти маоши низомиён вобаста буд, ки дар як сол чор маротиба ба интизом, сарулибоси ҷангӣ ва таъмини озуқавории лашкар роҳбарӣ мекард. Масалан, буҷаи умумии ҳукумати Сомониён, агар дар давоми сол барои волии (вилоят)-и Хуросон тақрибан 45 миллион дирамро ташкил мекард, аз ин маблағ 20 миллион дирам барои таъмини мансабдорону амалдорони давлатӣ ва нигаҳдории қувваҳои мусаллаҳ хароҷот мешуд. Лашкари Сомониён ба ду намуд: тарбияи кадрии доимӣ ва қушуни халқии муваққатӣ ҷудо мешуд. Ба андешаи Истахрӣ ва Ибни Ҳаввал мамлакат ба волиҳо ҷудо карда шуда, ҳар яки онҳо шумораи муайяни лашкари халқиро пешкаш мекарданд. Лашкари халқӣ аз деҳқонони озод ва намояндагони табақаҳои доро ва осудаҳол таркиб меёфт. Онҳо дар ҳолати хабари ҳарбӣ бо аспҳо ва ҷиҳози ҷангӣ ҳозир мешуданд. Сарҳадҳои давлатро дастаҳои мусаллаҳи ҳокимони маҳаллӣ, пеш аз ҳама ғозиён муҳофизат мекарданд. Гвардияи дарборро асосан ғуломони ҷавони туркӣ ташкил медоданд. Сипоҳсолори он Алптегин – 2700 нафар ҷанговарон дошт.

Мутафаккир ва шоири барҷастаи тоҷик ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ низ дар асари безаволи худ “Шоҳнома” аз ҳаёту воқеаҳои таърихию дастовардҳои миллати тамаддунофари тоҷикон қисса мекунад, ки бисёр моҳирона ба риштаи назм даровварда шудааст.

Пай афкандам аз назм кохе баланд,
К- аз боду борон наёбад газанд.

Ин достони овозадори рамзӣ, ки дар саҳифаҳояш таърихномаи ин кӯҳанзамин бо ранги ҷолиб таҷаллӣ ёфтаанд, номи Фирдавсиро ба ҳайси як шоири меҳанпараст, инсондӯст ва муборизаи роҳи озодӣ нишон дода, бо далериву ҷасурӣ аз кори аҷдодони хеш тухми суханро ороста кард.

Бояд зикр намуд, ки «Шоҳнома» - ро дар сарчашмаҳои таърихиву адабӣ вобаста ба мавзуи асосии он «Ҷангнома» номидаанд ва ин қиёс ба он хотир хоҳад буд, ки он саропо ифодагари далериву ҷасурии мардуми тавонманди тоҷикон буда, аз эшон даъват шудааст, ки ба рағми бегонагон, яъне душманон дар мавқеи мубориза қарор дошта бошанд. Тасвири набард дар корзори Фирдавсӣ, чунон моҳирона суханварӣ шудаанд, ки ин ҳунари шоир гувоҳӣ аз огаҳии ӯ перомуни масъалаҳои низомист.

Сюжети асосии «Шоҳнома» аз оғоз то анҷом фарогири ҳарфи сулҳу оштӣ, ҳарбу зарб буда ва дар паҳлӯи он аз равиши ҷангу мубориза ва чорасозии паҳлавонони майдон ҷиҳати барканор сохтани душман низ дарак медиҳад.

Ба андешаи донишманди лаҳистонӣ Т. Ковальский ва донишманди эронӣ Парвиз Нотили Хонларӣ «Шоҳнома» асарест, ки ифодагари мафҳумҳои амалиёти низомӣ, номгӯи қаҳрамониҳои ҷанговарон, ҳайати фармондеҳон, дараҷа (рутба) – ҳои низомӣ ва ифодагари майдони набард мебошад. Луғатшиноси Шӯравӣ Сороколетов Ф.П. бошад, ба ин маънӣ афзудааст: «Танҳо мазмун ва ғояи асар зарурати истеъмоли луғати ҳарбиро ошкор хоҳад кард».

Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки «Шоҳнома» ба он андоза фарогири мафҳумҳои рамзӣ мебошад, ки он дар таърихи адабиёти ориёӣ беҳтарин таҷассумкунандаи ҳунари низомии мардум мебошад.

Вожаҳои низомие, ки дар асар садо медиҳанд хеле соддаю дилчасп мебошанд, ба мислӣ: лашкару сипоҳ, саворони найзагузар, саворони диждор, шоҳ, шоҳи ҷаҳон, шоҳи итӣ, шоҳони гурд, шоҳи озодмард, шоҳаншоҳ, шаҳриёр, сарлашкар, сарҷанг, меҳвар, номвар (рутбаи ҳарбӣ), мубад, мубади мубадон, паҳлавон, гурд, ял, камонвар, найзадор, гурҷдор, камонкаш, шамшеркаш, тир, найза, камон, шамшер, хокзор, алмос, кайҳон, сипор, ҷавшан, кулоҳ, киштӣ, заврақ, маллоҳ, дидбон, камин, дилогоҳ, марзбон, шайхур, ҷарас, ҷанг, табира, табл, борбат ва ғайра.

Басе ранҷ бурдам, бад-ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам, бад-ин порсӣ.

Инчунин, аз шоҳбайтҳои асари безаволи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ бармеояд, ки ҳаёти афсонавӣ ва таърихии халқҳои эронинажодро тасвир намуда, воқеаҳоро ба ҳаёти замони худ наздик ва алоқаманд кунонидааст.

Замони Фирдавсӣ даврае буд, ки мавҷудияти давлати Сомониёнро ҳуҷумҳои душманони хориҷӣ ва муборизаҳои байнихудии дохилӣ дар зери хатар мегузоштанд. Дар чунин шароит ғояҳои ҳимояи Ватан, садоқат ба он, муттаҳидшавӣ, қаҳрамонӣ ва далерӣ, ки дар «Шоҳнома» инъикос ёфтаанд, аҳамияти калони ватанпарварӣ доштанд.

Асарҳое, ки мо дар мақола аз онҳо ном гирифтем дар таърихи адабиёти мо шумораашон хело зиёд аст ва ҷавҳари асосии онҳо сартопо дар баргирандаи андешаҳои солим, устувор сохтани ҷомеи инсонӣ, эҳёи оини нигон, зинда намудани ҳуввияти миллӣ, дустдоштани Ватан-модар, масъулияшинос будан дар назди халқу миллати хеш ва ҳатто даъват намудани ҳамаи халқиятҳо ба дӯстию бародарӣ мебошанд, ки ин шоҳасарҳо ба хазинаи тиллоии таърихи мо дохил мешаванд, ки онҳо дар навбати дигар, заминаи асосии масъалаҳои инкишофи санъати рамз, шеваи мусаллаҳсозии сипоҳиён, аркони муҳофизати лашкару сипоҳи давлатии армонии шоир маънидод мешавад. Ҳамзамон, монандии артишу сипоҳи тавонманди Тоҷикистони соҳибистиқлоли имрӯзаро дар он бинем.

АДАБИЁТ:

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома”.- Душанбе: Маориф, 1994.-117 с.
2. Беленицкий А.М. О появлении и распространении огнестрельного оружия в Средней Азии и Иране в 14-16 веках,- Изв.Тадж. ФАН СССР, 1949, №5.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Ҷилди якум.- Душанбе. 1998. - С. 455.
4. Литвинский Б. А., Пьянков И.В. Военное дело у народов Средней Азии 6-4вв. до н.э.—ВДИ,1966, №3. – 78 с.
5. Мубаракшах Шариф Мухаммад Мансур. Адаб-ал-харб ва ш-шуджаат (Правила ведение войны и мужество). Пер. с классического таджикского(персидского) языка, передисловие и примечания Дж.Наджмудиновой и С.Ш. Шохуморова. - Душанбе, 1997.-300с.
6. Элмонд Клифорд Босворд Ғазнавиёти мутаахир. Тарҷумаи Абдулваҳоби Фаноӣ. – Кобул,1367ҳ. (1947м.). - 501с.

ОПИСАНИЕ ВОЕННЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ И ПЕРСИДСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

БОЙЗОДА Дж. Дж.

доцент кафедры общественных дисциплин Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции. email: 935082145@mail.ru

ГАДОЗОДА М. Д.
к.ф.н., старший преподаватель кафедры теории и истории литературы ГМУИЯ С. Улугзаде
Тел: 93 446 10 45. email: gadozodam19@mail.ru

В статье рассматривается анализ военных слов в произведениях таджикских и персидских мыслителей. Роль воинов и оружия можно найти в произведениях нашей классической литературе, потому что в разных исторических стадиях было много военных событий, влияние которых можно отчетливо увидеть в трудах мыслителей в каждом историческом периоде.

О развитии и высоком потенциале военного искусства Восточного Хорасана написано немало историко-художественных произведений. В частности, военные концепции отражены в произведении «Гуштоспнаме» и особенно в период саманидском завете именно в «Шахнаме» и «Кабуснаме».

Ключевые слова: *образ, воины, артефакты, мыслитель, таджикско-персидский, история, вооружение, войско*

DESCRIPTION OF MILITARY WORDS IN THE WORKS OF TAJIK AND PERSIAN THINKERS

BOYSODA J.J.
Associate Professor of the Department of Social disciplines of the Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Tajikistan, police colonel. E-mail: 935082145@mail.ru

GADOZODA M.D.
Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Theory and History of Literature of the International University of foreign languages of Tajikistan named after S. Ulugzada. Tel: 93 446 10 45. E-mail: gadozodam19@mail.ru

The article deals with the use of military words in the works of Tajik and Persian thinkers. The role of warriors and weapons can be found in our classical literature, because during these historical periods there were many military events, the influence of which can be clearly seen in the writings of thinkers in each historical period.

Many historical and artistic works have been written about the development and high potential of the military art of Eastern Khorasan. In particular, military concepts are reflected in the work of "Gushtospnoma" and especially in the Somoni testament in "Shohnoma" and "Qabusnoma", etc.

Keywords*: image, warriors, artifacts, thinker, Tajik-Persian, history, weapons, army*

ИҚТИСОДЁТИ ҶАҲОНӢ

МОДЕЛИ МУОСИРИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ЧИН

ҲАБИБОВ АБДУРАҲМОН ҲАКИМБОЕВИЧ
номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби илмии ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Имрӯз дар бисёр мамлакатҳо, аз ҷумла дар Тоҷикистон ба таҷрибаи дигаргунсозиҳои иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии мардумии Чин (ҶМЧ) бештар диққат медиҳанд. Бисёре аз муҳаққиқон ва сиёсатмадорон пешниҳод карданд, ки паҳлуҳои муфидро аз таҷрибаи Чин гирифта, бештар ба хусусияти иҷтимоииислоҳоти Чин дар муқоиса бо дигар кишварҳо ишора карданд. Дар таҷрибаи Чин пеш аз ҳама тадриҷан дигаргунсозӣ фарқ карда шуд. Ғайр аз ин, тараққиёти иқтисодиёти ҶМЧ дар давоми даҳсолаҳои охир далели имконият ва зарурияти нигоҳ доштани ҳамаи он дастовардҳое гардид, ки дар давраи сохтмони сотсиалистӣ ҷамъ карда шуда буд. Вай худро ҳамчун таҷассуми идеяҳои Сиёсати нави иқтисодӣ (НЭП), ки дар Иттифоқи Шуравӣ баён карда шуда буданд, дар бораи «сотсиализми бозорӣ» ва «роҳи сеюм» ба амал татбиқ гардонид. Дар ин замина модели чинӣ яке аз навъҳои «иқтисоди бозории иҷтимоӣ» гардид.

***Калидвожаҳо**: Ҷумҳурии мардумии Чин, рушд, соҳаи иҷтимоӣ, модел, иқтисодиёт, ислоҳот, хусусият.*

Стратегияи иқтисодӣ ва сиёсии Чин як модели истинод барои муттаҳиди намудҳои гуногуни идоракунӣ мебошад, ки номувофиқ ҳисобида мешуданд. «Низоми институтҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҶМЧ бо назардошти таҷрибаи таърихии миллатҳо барпо карда шудааст, афзалиятҳои низомҳои сотсиалистӣ ва капиталистиро ба ҳам пайваста, бартарии худро нисбат ба низоми америкоии капитализми олигархӣ ба таври боварибахш нишон медиҳад» [1].

Чини муосир аллакай пешвои технологӣ дар ҷаҳон аст. «Инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ бо ташаккули сохторҳои нави иқтисодӣ ва технологии ҷаҳонӣ алоқаманд аст, ки намунаи он ҶМЧ мебошад» [2]. Синологҳои варзидаи рус омилҳои асосии муваффақияти Чинро ба “нигоҳ доштани қудрат дар дасти Ҳизби коммунистии Чин (ҲКЧ) ва ватандӯстии мардуми он” марбут медонанд. Гумон меравад, ки муваффақияти ислоҳот аз ҷониби ҳукумат таъмин карда шуд, ки «он чизеро, ки Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА) тавсия дода буд», иҷро накард, балки назорати корхонаҳои саноатиро нигоҳ дошт» [3, с. 14].

Марҳиланокии дигаргунсозиҳои бозорӣ «роҳи хитой»-ро аз таҷрибаи ислоҳоти низоми иқтисодӣ дар ҳамаи дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ фарқ мекунад. Ғайридавлатикунонӣ дар ҶМЧ хеле суст давом дорад ва бахши хусусӣ на аз ҳисоби тағйир ёфтани шакли моликияти корхонаҳои кӯҳна, балки дар натиҷаи ба вуҷуд овардани корхонаҳои нави хусусӣ ташаккул ёфтааст. Банақшагирии марказӣ низ тадриҷан аз саҳна нест мешавад. Нақшаҳои панҷсола мақсади худро нигоҳ медоранд, вале на ҳамчун директива, балки ҳамчун параметрҳои нишондиҳанда. Чунин ба назар мерасад, ки чунин тағйирот, пеш аз ҳама, бо хусусияти низоми сиёсӣ пешакӣ муайян карда шудааст. Аввалан, ҳукуматдорон маҷбуранд, ки ақаллан як қисми унсурҳои

сотсиализмро дар иқтисодиёт нигоҳ доранд, ки онҳо ҳамчун зиреҳи берунӣ муҳиманд. Сониян, дар сурати набудани мухолифат, ба ғайр аз вариантҳои пешниҳодкардаи ҲКЧ ягон варианти алтернативии тараққиёт ба назар гирифта намешавад ва ҳатто ба миён намеояд. Дар баробари ин, бояд ба он иқрор шуд, ки то ин дам ҶМЧ ҳамеша пайдарҳамӣ ва бебозгашти дигаргуниҳоро ба назар гирифта буд — ҳанӯз ягон ҳодисаи ҳаракати «қафогардӣ» ба амал наомадааст.

Мисоли боварибахш таърихи «кашфиёт»-и муносибатҳои иқтисодии берунии ҶМЧ шуда метавонад [4, с. 106-109]. Раванди озодгардонии савдои берунӣ дар Хитой, чунон ки маълум аст, соли 1978 бо оғози ислоҳоти иқтисодӣ сар шуда буд ва агар пурра барҳам додани монополияи давлатиро дар савдои берунӣ ва муомилоти пул дар назар дошта бошем, тақрибан 15 сол тӯл кашид. Баъзе унсурҳои низоми пештара, масалан, монополияи давлатии савдои ғалла то вақтҳои охир нигоҳ дошта мешуданд. Аммо худи қадамҳои аввалин дар ин роҳ, бешубҳа, хеле қатъӣ буданд. Дар соли 1979 ғайримарказкунонии идораи савдои берунӣ сар шуд: ғайр аз Вазорати савдои берунӣ ба вазоратҳои соҳавӣ ва ҳукуматҳои музофотҳо ҳам ҳуқуқи ташкили ташкилоти савдои берунӣ дода шуд. Дар натиҷа шумораи ин ташкилотҳо 100 баробар (!) афзуд — аз 12 воҳиди соли 1978 дар соли 1984 ба 1200 расид. Соли 1979 инчунин қонун дар бораи корхонаҳои муштарак қабул карда шуда, соли 1980 аввалин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ пайдо шуданд. Дар соли 1984 қадами муҳими навбатии институткунонии низоми нав гузошта шуд, яъне маҷмуи қонунҳои ислоҳот қабул гардид, ки ҳуқуқҳои воҳидҳои иқтисодиро дар соҳаи иқтисоди берунӣ хеле васеъ намуданд. Ба корхонаҳои алоҳидаи калон иҷозат дода шуд, ки муомилоти савдои беруниро аз номи худашон пеш баранд, ташкилоти савдои берунӣ тадриҷан ба ҳисоби хоҷагӣ («низоми худтаъминкунӣ») гузаронда шуданд, дар низоми нақшакашӣ бо мақсади паст кардани шиддат тағйироти ҷиддӣ ба амал омад — шумораи нишондиҳандаҳои маъмурӣ хеле кам шуд, ба корхонаҳо иҷозат дода шуд, ки як қисми даромадро нигоҳ доранд. Соли 1985 низомномаи нави гумрукӣ қабул шуд ва тарофаҳо тадриҷан ба танзимгари асосии чараёни воридот табдил ёфтанд.

Ба ҳамин тариқ, дар Чин раванди «дур шудан» аз протексионизми шӯравӣ ва ташаккули ниҳодҳои иқтисодиёти кушод (нисбатан) солҳои зиёд кашол ёфт. Муваффақиятҳои мамлакат дар бозорҳои ҷаҳонӣ далели боварибахш ба тарафдории ин раванд барои гузаронидани ислоҳот, аз ҷумла дар соҳаи ташкил ва барқарорсозии робитаҳои берунии иқтисодӣ гардид. Бо вуҷуди ин, ин таҷриба дар Аврупо ва фазои пасошӯравӣ аслан мавриди таваҷҷӯҳ қарор нагирифт. Фақат Ветнам, ки монанди Чин Ҳизби коммунистӣ мавқеи худро ҳамчун «қувваи роҳбару роҳнамо» нигоҳ доштааст, ҳамин гуна роҳро пеш гирифт.

Дар ҶМЧ ислоҳот дар бахши иқтисодии берунӣ, чунон ки маълум аст, назар ба тамоми ҷаҳони сотсиалистӣ даҳ сол пештар сар шуд. Он вақт ин кишварҳо ҳанӯз афзалиятҳои ҳамгироии иқтисодии сотсиалистӣ — мустақилиятро аз тағйироти конъюнктураи ҷаҳонӣ, низоми нақшакашӣ ва шарикиро ба муқобили унсурҳои бозор ва рақобат нишон медоданд. Аз солҳои 60-ум инҷониб Чин аз неъматҳои тақсимоти байналхалқии сотсиалистии меҳнат, дар миқёси муқоиса бо дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ камтар истифода мебурд. Дар муомилоти савдои берунии он ҳиссаи мамлакатҳои индустриалӣ марҳила ба марҳила меафзояд: дар соли 1980 аллакай 73 фоиз ва соли 1986 — 80 фоизро ташкил дод. Эҳтимол, маҳз муқовимати доимӣ бо

воқеияти шадиди бозорҳои ҷаҳонӣ, зарурати беҳтар ба назар гирифтани хароҷоти муқоисавӣ ҳангоми муайян кардани самаранокии муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ оғози пештари тағйиротро дар Чин муайян кардааст. Дар фазои пасошӯравӣ, инчунин дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ, дигар захираи вақт бароиислоҳоти низоми пешин ва муҳимтар аз ҳама, заминаҳои сиёсӣ барои нигоҳ доштани он ҳатто дар шакли тағйирёфта вуҷуд надошт. Дар он вазъият ба ин мамлакатҳо ба ғайр аз тағйирёбии якбораи тартиботи иҷтимоию иқтисодӣ бо тамоми оқибатҳои ногузир ягон варианти дигари дигаргунсозӣ қариб набуд.

Муваффақиятҳои Чин дар мубориза ба муқобили қашшоқӣ хеле назаррас аст. Аз он вақте ки дар иқтисодиёт прагматизми бозор ҳукмрон буд, мамлакат ба таври ҳақиқатан «ҷаҳиши бузург» — аз «коммунизми ҷангӣ» ба дараҷаи мамлакати муътадил тараққикардаи Осиё гузашт. Дар Съезди XIX ҲКЧ мақсади тараққиёти дарозмуддат муайян карда шуда буд: дар давраи якум (солҳои 2020—2035) сохтмони «ҷамъияти синфи миёна» ва дар марҳалаи дуюм (солҳои 2035-2050) пурра онро ба «ҷомеаи сарватмандии умумӣ» табдил додан [5]. Шароити ноил шудан ба ин мақсадро бо назардошти чунин як ҷузъи муҳими сиёсати иҷтимоӣ, монанди таъминоти нафақа пайдо кардан мумкин аст.

Бартарии рақобатпазирии Чин дар бозорҳои ҷаҳонӣ нисбат ба рақибонаш хароҷоти камтари музди меҳнат буд ва боқӣ мемонад. Маҳз ҳамин афзалият истеҳсоли маҳсулоти оммавиро арзон мекунад. Аммо ин, аз ҷумла, чунин маъно дорад, ки ширкатҳои чинӣ ба афзоиши ин гуна хароҷот ва ба қисми зиёди коргарон имтиёзҳои назарраси иҷтимоӣ додан манфиатдор нестанд.

Аз оғози ислоҳот то нимаи солҳои 1990-ум, дар даврае, ки кишвар суръати рекордии афзоиши ММД-ро нишон дод, бахши хусусии Чин умуман пардохти нафақаро анҷом надодааст. Мувофиқи он ба коргарони корхонаҳои хусусӣ нафақа дода нашуд. Соли 1997 бо қарори Шурои давлатӣ низоми нави нафақа қабул гардид: корманд 8 фоизи музди корро ба фонди нафақа пардохт мекунад ва корфармо фоизи муайяни (одатан 20 %) музди умумии тамоми коргарони худро месупорад.

Дар бораи андозаи нафақаҳо дар ҶМЧ имрӯз бо итминон хулоса баровардан душвор аст. Дар баъзе мақолаҳо оид ба низоми иҷтимоии Чин ҳарчанд бидуни истинод ба сарчашмаҳо нишон дода мешавад, ки нафақаи миёна дар кишвар 2400 юан (333 доллара США) ва дар баъзе минтақаҳо ва шаҳрҳои калон қариб ду баробар - 4100 юан (570 долларов США) зиёд аст [6]. Дар баробари ин маоши миёна ба 1323 (!) доллар расид. Манобеъи дигар гузориш медиҳанд, ки аз 231 миллион шаҳрвандони аз 60 боло танҳо 153 миллион нафарашон нафақа мегиранд. Ин ба тақсимоти мушаххаси аҳолии Чин, аз рӯи бақайдгирӣ ба аҳолии шаҳрҳо ва деҳқонон вобаста аст. Сокинони деҳот ба таври қонунӣ дар шаҳрҳо кор карда, мувофиқи он шартномаи меҳнатӣ баста наметавонанд. Маошашонро дар лифофа мегиранд. Дар ин корхонаҳо муҳосиботи ғайрирасмиро пеш мебаранд ва коргарон имконияти гирифтани суғуртаи иҷтимоиро надоранд. Дар баробари ин нишон дода мешавад, ки камаш 40 фоизи аҳолии ин кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунад. Сокинони деҳот, ки то соли 2000 умуман нафақа намегирифтанд, ҳоло, агар онҳо шартномаи меҳнатӣ дошта бошанд, нисбат ба шаҳрвандон то 10 фоизи даромади миёнаи моҳонаи вилоят (шаҳрҳо то 20%) мегиранд [7]. Тафовут дар таъминоти иҷтимоӣ ва музди меҳнат, аз ҷумла, бешубҳа дар сатҳи

муайян нигоҳ доштани захираҳои қувваи кории арзон, ки барои таъмини рақобатпазирии ҷаҳонии корхонаҳои Чин заруранд, мусоидат мекунад.

Музди миёнаи дар боло зикршуда дар Чин на камтар аз андозаи нафақаи миёна шубҳаҳоро ба вуҷуд меорад. Аз афташ, бояд ба назар гирифт, ки нишондиҳандаҳои миёнаи сатҳи даромади аҳолии ҶМЧ барои додани тасаввуроти боэътимод дар бораи сатҳи воқеии зиндагии аксарияти мардуми аҳолӣ кофӣ нест. Дар баробари ин дар тарғибот барои нишон додани муваффақияти «модели состиализми чинӣ» «нишондодҳои миёна» фаъолона истифода мешаванд.

Ҳарчанд «модели чинӣ» бебаҳс асолати худро дошта бошад ҳам, он дар асоси дигар моделҳои маъмули иҷтимой-иқтисодӣ поя задааст. Чӣ хеле ки ширкатҳои чинӣ дар мубориза барои мавқеъҳои бозорӣ аз технологияҳои коркардшудаи дигар кишварҳо фаъолона истифода мебурданд, модели чинӣ низ ба истифодаи унсурҳои гуногун асос ёфтааст. Ин як модели догматикӣ набуда, балки модели гибридӣ ва муҳимтар аз ҳама, прагматикӣ мебошад. Дар он паҳлуҳои гуногунро пайдо намудан мумкин аст. Аз як тараф, ин унсурҳои банақшагирии маъмурӣ, нигоҳ доштани моликияти сотсиалистӣ ба воситаҳои истеҳсолот, дар баъзе ҳолатҳо унсурҳои меҳнати маҷбурӣ, рӯзи кории номунтазам ва музди ночизи меҳнат мебошанд. Аммо, аз тарафи дигар, хусусиятҳои муайян мавҷуданд, ки имкон медиҳанд, ки "модели чинӣ" ҳамчун як навъи махсус тасниф карда шавад ва он хусусиятҳое, ки ба дастовардҳои назарраси иқтисодӣ оварда мерасонанд, муайян карда шаванд [4].

Барои муайян кардани модели чинӣ, фаҳмидани муносибати он бо модели иқтисоди бозории иҷтимоӣ муҳим аст. Охирин, чунон ки маълум аст, дар Олмони баъдиҷангӣ аз ҷиҳати назариявӣ кор карда баромада, дар амал ҷорӣ карда шуда буд. Формулаи «иқтисоди бозории иҷтимоӣ»-ро метавон бо мазмуни гуногун пур кард [8, с. 16], аммо барои муайян кардани худи ин модел, андешаи олимони олмонӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Ҳамин тариқ, Ралф Вробел, профессори Донишгоҳи илмҳои амалии Звикау, мутахассиси моделҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ бар ин назар аст, ки Чин на танҳо мавқеи Ғарбро дар бозорҳо танг мекунад, балки модели амалкардааш ғояҳои бозори либералии ғарбиро аз байн мебарад. Ба гуфтаи профессор, ҶМЧ «кишвари сотсиалистӣ ва дар ҳоли рушд» буд ва боқӣ мемонад [9] ва дар таснифи моделҳои пешниҳодкардаи ӯ ба Чин ҷои алоҳида дода шудааст. Дар мавриди иқтисоди бозории иҷтимоӣ бошад, ин модел, ба гуфтаи коршиносони олмонӣ, то ҳол рақобатпазир ва ҷолиб аст. Ҳамин тариқ, аз панҷ кишвари пешсаф аз рӯи рақобатпазирӣ се кишвараш (Олмон, Шветсия, Нидерландия) иқтисоди бозоргонии ҳамоҳангшуда доранд, ки асоси модели иқтисоди бозории иҷтимоӣ мебошад.

Дар хусуси сиёсати иқтисодӣ бошад, дар амал ҶМЧ аз ба ном сотсиализми воқеӣ, ки онро бо ҳамроҳии ИҶШС дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ ба амал гузарониданд, торафт дур шуда истодааст. Давраи НЭП-и шӯравӣ низ аз ҷиҳати миқёс ва аз ҳама муҳимаш аз ҷиҳати пайдарҳамии равандҳои ислоҳоти дар Чин баамалоянда тира мешавад. Чунон ки маълум аст, ҳатто назариячиёни он НЭП-ро ҳамчун «чораҳои муваққатӣ» пешниҳод карда буданд, ки дар давоми он муҳимтарин соҳаҳо ва корхонаҳо бояд дар ихтиёри давлати сотсиалистӣ монад. Дар Чин давлат ҳарчанд зина ба зина бошад ҳам, вале ногузир мавқеи худро дар иқтисодиёт аз даст медиҳад.

Дар солҳои 80-ум давлат дар иқтисодиёти ҶМЧ бартарӣ дошт — қариб 4/5 ҳиссаи маҳсулоти саноатро ташкил медод. Ҳоло бахши давлатӣ на бештар аз 40 фоизро ташкил медиҳад. Гузашта аз ин, коҳиши ҳиссаи бахши давлатӣ на аз ҳисоби кам шудани дастгирии он (корхонаҳои давлатӣ бо вуҷуди рақобатпазирии сусташон ҳанӯз ҳам осонтар қарз мегиранд), балки аз ҳисоби афзоиши шумораи ширкатҳои хусусӣ ва вусъат додани истеҳсолоти хусусӣ мебошад. Танҳо дар солҳои охир, вақте ки суръати рушди Чин коҳиш ёфт, ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ каме афзоиш ёфт [10]. Ба ҳамин тариқ, модели чинӣ, ки аз рӯи динамикаи дар боло овардашуда баҳо дода мешавад, дар навбати аввал, торафт аз модели сотсиалистӣ дур шуда истодааст. Сонияи, нигоҳ доштани бахши давлатиро гарави муваффақиятҳои иқтисодӣ ва омили рушди иқтисодиёти ҶМЧ шуда наметавонад.

Баъзе муҳаққиқони хориҷа ба конфутсийпарастӣ дар фарҳанг ва анъанаҳо ҳамчун омиле ишора мекунанд, ки хусусияти тараққиёти ҶМЧ, аз ҷумла дар марҳалаи ҳозираро муайян мекунанд. «Эҳтимол, маҳз иерархияи модели идоракунии чинӣ, ки ба «мӯъҷизаи иқтисодии» Чин саҳм гузоштааст, ба ин мусоидан намуд, зеро интизоми қувваи корӣ, омодагии чиниҳо ба ҳалимона тоб овардан ба душвориҳо ва риояи фармонҳо омилҳое шуданд, ки суботи сиёсӣ ва интизоми истеҳсолии баланди иқтисодиро таъмин карданд» [11]. Чунин баҳо додан ба «саҳми» конфутсийпарастӣ дар муваффақияти модели чинӣ басо боварибахш менамояд. Аммо муваффақиятҳои Чини ҳозираро танҳо бо таъсири ин омил шарҳ додан хато мебошад. Конфутсийпарастӣ, пеш аз ҳама, риояи маҷмуи қоидаю анъанаҳои муқаррааргардидаро пешбинӣ мекунад. Ба ин маънӣ ин таълимот консервативӣ буда, ба ҷустуҷӯ ва истифода бурдани манбаъҳои асосан дохилии тараққиёт нигаронида шудааст. Иқтисодиёти муосири Чин бешубҳа архетип нест. Дар ин ҷо сухан бештар дар бораи модели иҷтимоию иқтисодӣ меравад, ки дар муқоиса бо низоми қаблӣ, ки дар он унсурҳои конфутсийизм низ ҳузур доштанд, бештар шиддатнок ва кушодатар мебошад. Аз рӯи як қатор нишонаҳо, сабаби асосии рушди бомуваффақияти Чин дар даҳсолаҳои охир ҳанӯз ҳам рад кардани ҳуруфот ва истифодаи прагматикии "ҳама чиз" - аз намунаҳои маҳсулот ва технологияҳои саноатӣ то стратегия ва усулҳои сиёсати иқтисодӣ мебошад.

Дар асоси сабабҳои номбурдаи муваффақияти Чин, мо метавонем хулосаҳои зерин барорем. Якум, модели чинӣ он қадар беназир нест, ки дар назари аввал ба назар мерасад ва таҷрибаи Чин метавонад ва бояд аз ҷониби кишварҳои дигар дар марҳилаи рушди пешрафта истифода шавад. Сонияи, ин моделро метавон як навъ модели Осиёи Шарқӣ арзёбӣ кард, ки муваффақияти ба истилоҳ "бабрҳо" ё "аждаҳо" - Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Ҳонконг ва Сингапурро пешакӣ муайян кардааст.

Ин кишварҳо, дар навбати худ, таҷрибаи пешқадами рушди Ҷопонро, ки аввалин шуда ин роҳро кушод, роҳнамоӣ мекарданд [12, с. 74-86]. Ба ғайр аз таҷрибаи истифодаи технологияҳои ғарбӣ ва таҷрибаи Япония, ки махсусан дар марҳилаи ибтидоӣ васеъ истифода мешавад, Чини муосир бо онҳо як қатор «хусусиятхои хос»-и умумиро дорад.

1. Ҳам Чин ва ҳам "бабрҳо" дар марҳилаи аввали рушди худ ба бозорҳои хориҷӣ нигаронида шудаанд. Чунин ба назар мерасад, ки Чин бо аҳолии сершумораш метавонад бештар ба бозори дохилӣ такя кунад, аммо ин дар сурати аз даст додани мавқеъҳо дар бозорҳои байналмилалӣ зарари онро фақат қисман ҷуброн мекунад. Қобилияти харидории бозори дохилӣ нисбат ба қобилияти харидории бозори Иттиҳоди

Аврупо ду баробар кам аст, ва бартарӣ дар бозорҳои хориҷӣ барои Чин монанди Кореяи Ҷанубӣ аҳамияти муҳим дорад. Тахмин кардан мумкин аст, ки Чин барои нигоҳ доштани мавқеи худ дар бозорҳои байналмилалӣ тамоми кӯшишро ба харҷ медиҳад. Баромадҳо дар бораи имкони таҷдиди самти сиёсати иқтисодӣ ба бозори дохилӣ эҳтимоли бештари рақибони геополитикиро гумроҳ кардан ва ҳадафҳои воқеиро рӯйпӯш кардан мебошанд.

2. Чин ва "бабрҳо" ба воридоти фановарӣ бархӯрди хеле мутавозин доранд. Роҳбарияти ин кишварҳо ба ҷараёни беназорати сармоягузории мустақими хориҷӣ шубҳа доштанд. Масалан, Чин дар ҳақиқат танҳо барои ворид шудан ба минтақаҳои махсус "дарҳоро боз кард". Ин «даркушоӣ» пеш аз ҳама ба чиниҳои «бурунмарзӣ» дахл кард.

3. ҶМЧ ва «бабрҳо» зери таъсири тарзи зиндагӣ ва тафаккури Осиёи Шарқӣ («Конфутсийпарастӣ») ҳаёту фаъолият мебаранд. Бо вуҷуди ин, он дар сатҳҳои равонӣ ва иҷтимоӣ равшантар аст. Муносибат ба кор ҳамчун вазифаи ҳатмӣ ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ таъсир мерасонад. Кормандони ҳамаи ин кишварҳо бо меҳнатдӯстии бебаҳо, садоқат ба кор, ки шояд барои минтақаҳои дигари ҷаҳон хос нест, инчунин омодагӣ ба кор кардан аз муздашон зиёдтар фарқ мекунанд. Чунин ба назар мерасад, ки дар Чин ин омил то ҳол захираи истифода дорад.

4. Дар ҳамаи ин кишварҳо марҳилаи аввали рушд ба омилҳои экстенсивӣ: воридоти калони сармоя, сафарбаркунии аҳолии деҳот ва афзоиши квотаи пасандозҳо асос ёфтааст. Ва агар, масалан, дар Кореяи Ҷанубӣ, ин гуна омилҳо тамом шуда бошанд ё ба тамомшавӣ наздик бошанд, пас Чин бояд бо мушкилоти гузариш ба рушди интенсивӣ рӯ ба рӯ шавад.

5. Дар Чин, чун дар як вақт дар Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ, тамоюли қавӣ ба рушди иқтисодӣ асосан ба кӯшиши миллат барои расидан ба кишварҳои пешрафта асос ёфтааст. Аммо, чунон ки таҷрибаи Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ нишон медиҳад, ҳангоми ба ҳадаф наздик шудан ин кӯшиш заиф мешавад.

Чунин ба назар мерасад, ки шабоҳати номбаршуда дар хусусиятҳои рушд рӯякӣ нестанд ва Чини муосир аз ҷиҳати хусусияти «умумии» худ ба гуруҳи зикршудаи мамлакатҳо торафт наздик шуда истодааст. Агар назар ба тафовут шабоҳатҳо бештар бошанд, пас мантиқан чунин тахмин кардан мумкин аст, ки динамикаи рушди Чин метавонад динамикаи шабеҳи Кореяи Ҷанубӣ ё Тайванро такрор кунад. Ҳамин тавр, дар солҳои 70-80- уми асри гузашта суръати афзоиши ММД-и ин ду мамлакат аз Япония хеле зиёд буд. Аз ҷиҳати ММД ба ҳар сари аҳолӣ ин мамлакатҳо (аз як тараф Ҷумҳурии Корея ва Тайван, аз тарафи дигар, Япония) бо суръати тез наздик мешуданд. Аммо ҳоло метавон гуфт, ки ҳардуи ин кишварҳо дар ин нишондиҳанда ба Ҷопон расида натавонистанд: истеҳсоли ММД ба ҳар сари аҳолӣ дар Корея 1,1 ва Тайван 1,2 маротиба камтар аз Ҷопон аст [13]. Мувофиқи он тахмин кардан мумкин аст, ки тақрибан ҳамин тафовут Чинро аз Кореяи Ҷанубӣ ва Тайван таҷрибан дар давоми ду даҳсола ҷудо мекунад (ҳозир дар ҶМЧ ба ҳар сар аҳолӣ назар ба Кореяи Ҷанубӣ 2,8 баробар ва назар ба Тайван 2,6 баробар кам маҳсулот мебарорад).

Далелҳои дар боло овардашуда ба мо имкон медиҳанд, ки чунин хулоса барем, ки «модели чинӣ»-ро аз ҷиҳати хусусиятҳои худ «сотсиалистӣ» ҳисоб кардан мумкин нест. Зиёда аз он, ин омехтаи моделҳои ба ҳам зидди иқтисодӣ, яъне натиҷаи ба ҳам наздик шудани принсипҳои сотсиалистӣ ва капиталистӣ нест. Дар асоси намуди рушди

иҷтимоию иқтисодӣ ҶМЧ бояд ҳамчун модели Осиёи Шарқӣ бо тамоми хулосаҳои дахлдор оид ба дурнамо ва маҳдудиятҳои он муайян карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Глазьев С. Как России использовать китайское экономическое чудо. Доклад Изборскому клубу. 19.08.2015. glazev.ru/articles/6-jekonomika/54804-kak-rossii-ispol-zovatkita-skoe-jekonomicheskoe-chudo.

2. Глазьев С. 12 шагов для экономического развития России. www.gazeta.ru/business/2017/03/27/10595417.shtml.

3. Интервью руководителя Центра изучения Юго-Восточной Азии, Австралии и Океании Института востоковедения РАН Дмитрия Мосякова. «Чайна за семью печатями» // Аргументы и факты. 2019. № 5.

4. Цедилин Л.И. Протекционизм в российской экономической политике: институциональный исторический опыт. М.: ИЭ РАН, 2013.

5. XIX съезд КПК. ru.wikipedia.org/wiki/XIX_съезд_КПК.

6. https://www.perevod-kit.ru/blog/kakie-pensii-v-kitae#:~:text.

7. Пенсии не для всех, или Как поддерживают население в Китае. www.rline.tv/svobodnyj-korrespondent/socialnaya-zashchita-v-kitae/.

8. Социальное рыночное хозяйство. Основоположники и классики. М.: Весь мир, 2017.

9. Wrobel R.M. China – erwachender Drache. www.professor-wrobel.de/home/china/.

10. Госсектор Китая остается главной угрозой экономики. www.vestifinance.ru/articles/88742.

11. Конфуцианство в современном Китае. elib.bsu.by/bitstream/123456789/39179/1/Конфуцианство%20в%20современном%20Китае.pdf.

12. Паша В. Догоняющие экономики Японии и Южной Кореи и роль промышленной политики /Пер. с немецкого // Politekonom. 1996. № 4.

13. https://take-profit.org/statistics/countries/.

СОВРЕМЕННАЯ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КИТАЯ

ХАБИБОВ АБДУРАХМОН ХАКИМБОЕВИЧ

кандидат экономических наук, ученый секретарь ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Сегодня многие страны, в том числе и Таджикистан, больше внимания уделяют опыту социально-экономических преобразований в Китайской Народной Республике (КНР). Многие исследователи и политики предлагали извлечь полезные аспекты из опыта Китая, указывая больше на социальный характер реформ Китая по сравнению с другими странами. В китайском опыте прежде всего выделялась постепенная трансформация. Кроме того, развитие экономики Китайской Народной Республики в последние десятилетия доказало возможность и необходимость сохранения всех тех достижений, которые были накоплены в период социалистического строительства. Он реализовал себя

как воплощение идей новой экономической политики (НЭП), высказанных в Советском Союзе, о «рыночном социализме» и «третьем пути». В этом контексте китайская модель стала одним из типов «социальной рыночной экономики».

Ключевые слова: *Китайская Народная Республика, развитие, социальная сфера, модель, экономика, реформы, характеристики.*

MODERN MODEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF CHINA

HABIBOV ABDURAHMON HAKIMBOEVICH
candidate of economic sciences, scientific secretary of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Today, many countries, including Tajikistan, pay more attention to the experience of socio-economic transformations in the People's Republic of China (PRC). Many researchers and politicians have proposed to draw useful aspects from China's experience, pointing more to the social nature of China's reforms compared to other countries. In the Chinese experience, gradual transformation stood out above all. In addition, the development of the economy of the People's Republic of China in recent decades has proved the possibility and necessity of preserving all the achievements that were accumulated during the period of socialist construction. He realized himself as the embodiment of the ideas of the New Economic Policy, expressed in the Soviet Union, about "market socialism" and the "third way". In this context, the Chinese model has become one of the types of "social market economy".

Keywords: *People's Republic of China, development, social sphere, model, economy, reforms, characteristics.*

ОМИЛҲОИ РУШДИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

ҚУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБӢ
ИОМДОА АМИТ. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистан, ш. Душанбе, х. Рудаки 33. Тел.: (+992) 935282862. E-mail: komron.kudratov@mail.ru

СОҲИБИ БАҲРУЛЛО
ИОМДОА АМИТ. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистан, ш. Душанбе, х. Рудаки 33. Тел.: (+992) 917820202. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ яке аз минтақаҳои рушдкардаи ҷаҳон ба шумор меравад. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз нигоҳи афзоиши иқтисодӣ ба яке аз марказҳои пешрафта мубаддал гардидааст ва ин кишварҳо тавонистаанд дар баробари комёбиҳои иқтисодӣ, ҳамчунин ба дастовардҳои бузурги илмиву технологӣ ноил гарданд. Дар мақола омилҳои асосии рушди ин минтақа - демографӣ, илмӣ–фановарӣ, ҷуғрофӣ-ҳудудӣ ва сиёсӣ таҳқиқ карда шудаанд. Дар мақолаи мазкур муаллифон вазъи демографӣ, илмӣ–фановарӣ, ҷуғрофӣ-ҳудудӣ ва сиёсии кишварҳои минтақаро баррасӣ намуда, муайян намудаанд, ки ин нишондодҳо боиси рушди босуръати минтақа гардидаанд ва дар як муддати кӯтоҳ кишварҳои минтақа аз кишварҳои дар ҳоли рушд ба кишварҳои пешрафта табдил гаштаанд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши омилҳои асосии рушд ва таҷрибаи гузарондаи давлатҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу

Шарқӣ, барои давлатҳои дар ҳоли рушд қарор дошта бисёр ҳам муҳим аст ва бо назардошти ин таҳқиқоти мазкур саривақтӣ ва зарур дониста мешавад.

***Калидвожаҳо**: Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, омилҳои рушд, демография, рушди илм ва фановарӣ, ҷуғрофияи ҳудудӣ ва сиёсӣ, сиёсати созанда.*

Ҳудудҳои қитъавӣ ва ҷазиравии байни Ҳиндустон, Чин ва Австралияро минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (ОҶШ) меноманд. Инчунин нимҷазираи Ҳиндухитой, галаҷазираҳои Малай ва қисми осиёгии ҳавзаи қёнуси Оромро ҳамчун минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мешиносанд. Дар мафҳуми имрӯзаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ёздаҳ давлати мустақил Ветнам, Камбоҷа, Лаос, Мянма, Таиланд, Малайзия, Сингапур, Индонезия, Бруней, Тимори Шарқӣ ва Филипин шинохта мешаванд. Давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба ду гурӯҳ - қитъавӣ ва ҷазиравӣ ҷудо карда мешаванд ва 4,500,000 километри мураббаъ масоҳат доранд. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо Чини Ҷанубӣ, Ҳиндустони Шарқӣ, Гвинеяи Ғарбӣ ва Австралияи Шимолӣ ҳамсарҳад аст ва дастрасии комил ба роҳҳои баҳрии ҷаҳониро дорад. Дар ин минтақа зиёда аз 100 халқияту миллат ва зиёда аз 650 млн. одамон сукунат доранд, ки он 8,62 %-и аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад.

ОҶШ аз нигоҳи афзоиши иқтисодӣ ба яке аз марказҳои пешрафтатарини ҷаҳон мубаддал гардидааст ва ин кишварҳо тавонистаанд дар баробари комёбиҳои иқтисодӣ, ҳамчунин ба дастовардҳои бузурги илмиву технологӣ ноил гарданд. Дар ин самт давлатҳои Малайзия, Сингапур, Филиппин ва Индонезия пешсаф мебошанд, ки дар доираҳои тиҷоратии ҷаҳон ҳамчун як блоки тиҷоратӣ шинохта шудаанду, тарзу усули пешрафти иқтисодии худро доранд ва аз таваҷҷуҳи таҳлилгарони сиёсиву иқтисодӣ ва минтақавию ҷаҳонӣ дур намондаанд.

ОҶШ маркази иқтисодиву тиҷоратии ҷаҳон ба ҳисоб рафта, нуфузи геополитикии он тадриҷан меафзояд. Аҳамияти иқтисодиву тиҷоратии ОҶШ пеш аз ҳама дар он зоҳир меёбад, ки ба роҳҳои баҳрии тиҷоратӣ дастрасӣ дорад ва минтақа бевосита ба уқёнуси Ором роҳ дошта, мавқеи геостратегии муҳимро ишғол намудааст. Бо дар назардошти ин омил ОҶШ маҳалли сармоягузории ширкатҳои фаромиллӣ ва сармоягузориҳои мустақими давлатҳои хориҷӣ гардидааст.

Дар ин раванд аз рӯи 4 омили бунёдӣ, таҳлили минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо таваҷҷуҳ ба кишварҳои пешрафтаи он пешниҳод мешавад.

1. Омили демографӣ

Бояд қайд намуд, ки яке аз омили асосии рушди кишварҳои ОҶШ омили демографӣ мебошад. Зеро аҳолии ин кишварҳо истеъмолкунадагони асоси ба ҳисоб мераванд. Тибқи ҳисоботи охирини WORLD ECONOMIC AND FINANCIAL SURVEYS шумораи аҳолии минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ 667 393 019 (2021) нафарро ташкил медиҳад, ки ин тақрибан ба 8,62 %-и аҳолии ҷаҳон баробар аст. Зичии аҳолӣ дар ин минтақа дар соли 2022 ба 145,9 нафар дар як километри мураббаъ баробар буда, тақрибан 47%-и аҳолии кишварҳои ин минтақа шаҳрнишин мебошанд [1]. Гарчанде, ки нишондиҳанда аз рӯи стандартҳои ҷаҳонӣ дар ин минтақа паст аст, аммо суръати он дар солҳои охир ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфта истодааст ва шаҳрнишинӣ дар се кишвар - Малайзия, Таиланд ва Индонезия дар сатҳи мусоид рушд дорад (Сингапур дохил карда нашудааст, зеро шумораи аҳолии шаҳрнишини он аз сабаби шаҳр-давлат ба ҳисоб рафтанаш 100% ҳисобида мешавад). Ин дар ҳолест, ки дар кишварҳои дигари минтақа фоизи аҳолии шаҳрнишин камтар аст (ниг. ба ҷадвали 1;2). Тибқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид, аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар соли 2050 ба беш аз 790 миллион нафар мерасад ва синни миёна аз 38 сола поён хоҳад

буд. Аз нигоҳи дигар, таваллуд ба сари ҳар зан дар ин кишварҳо коҳиш ёфта, аз 2,33 кӯдак дар соли 2020 ба 1,94 кӯдак дар соли 2050 хоҳад расид. Нишондиҳандаҳои демографии минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз гузориши Созмони Милали Муттаҳид дар ҷадвали 1 овардашудааст шудааст, чунин аст (ниг. ба ҷадвали 1) [2; 17].

Ҷадвали 1: Пешгӯии нишондиҳандаҳои демографӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ то соли 2050

Сол	Аҳолӣ (ҳазор нафар)	Қисме аз аҳолии ҷаҳон	Сину соли миёна	Зичии аҳолӣ ($км^2$)	Фоизи аҳолии шаҳр	Шумораи муҳоҷирон	Сатҳи таваллуд
2020	667,627	8.60 %	30.2	153.8	50.56 %	Тамоюли афзоиши манфии 1,128,000 манфӣ то соли 2025 ва дар ниҳоят иқдори доимӣ 1,131,000 то соли 2050.	Раванди камшавии давомдор аз 2,25 дар як сол 2020 ба 1,94 дар як сол 2050
2030	724,847	8.52 %	33.1	167	55.80 %		
2040	766,623	8.37%	35.5	176.6	60.25 %		
2050	792,139	8.14 %	37.6	182.5	64.47 %		

Бо баррасии муфассали нишондиҳандаҳо оид ба нуфузи аҳолии кишварҳои ОҶШ, Индонезия дар байни кишварҳои минтақа бо зиёда аз 273 миллион аҳолӣ дар ҷойи аввал аст. Таҳлили пирамидаи аҳолии ин кишвар нишон медиҳад, ки он дар ҳоли рушд қарор дошта, нишондиҳандаи таваллуд ва марг низ баланд аст. Бо дарназардошти сатҳи баланди таваллуд (18,45 аз 1000 нафар) ва синни миёна тақрибан 30,2 сол пешгӯӣ мешавад, ки Индонезия дар 50 соли оянда яке аз кишварҳои нисбатан ҷавон хоҳад буд [15]. Аз нигоҳи дигар, Сингапур яке аз кишварҳое аст, ки бо буҳрони пиршавии аҳолӣ рӯ ба рӯ аст, аммо сарват ва технологияи пешрафта дар ин кишвар дарозумриро афзоиш додааст. Ҳамчунин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз тамоюли коҳиши суръати афзоиш ва таъсири манфии он дар соли 2050, афзоиши аҳолии ин кишвар аз ҳисоби нишондиҳандаи таваллуд идома хоҳад ёфт [3; 16]. Дар ҷадвали 2 нишондиҳандаҳои демографӣ ва иқтисодии кишварҳои ин минтақа оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 2) [4].

Ҷадвали 2: Нишондиҳандаҳои демографии кишварҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар соли 2020

Давлат	Масоҳат ($км^2$)	Аҳолӣ	Зиччии аҳолӣ (дар 1 $км^2$)	ММД бо $ (2020)	ММД ба сари аҳолӣ бо $ (2020)	Рушди инсонӣ	Пойтахт
Бруней	5,765	437,479	74	12,455,000,000	$85,011	0.845	Бандар-Сери-Бегаван
Камбоҷа	181,035	16,718,965	90	26,730,000,000	$5,044	0.581	Пномпен
Тимори Шарқӣ	14,874	1,267,974	85	2,938,000,000	$5,321	0.626	Дили
Индонезия	1,904,569	267,670,543	141	1,111,713,000,000	$14,841	0.707	Ҷакарта
Лаос	236,800	7,061,507	30	19,127,000,000	$8,684	0.604	Вентян
Малайзия	329,847	31,528,033	96	365,303,000,000	$34,567	0.804	Куала-Лумпур
Мянма	676,578	53,708,320	79	65,994,000,000	$7,220	0.578	Нейпидо

Филиппин	300,000	106,651,394	356	356,814,000,000	$10,094	0.712	Манила
Сингапур	719.2	5,757,499	8005	362,818,000,000	$105,689	0.935	Сингапур
Таиланд	513,120	69,428,453	135	529,177,000,000	$21,361	0.765	Бангкок
Ветнам	331,210	95,545,962	288	261,637,000,000	$8,677	0.693	Ханой

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои демографии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бар меояд, ки рушди давлатҳои минтақа аз он вобастагии калон доранд.

2. Омили рушди илм ва фановарӣ

Вазъи илм ва фановарӣ дар мамлакатҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ хеле гуногун аст. Суръати пажӯҳиш, коркард, навоварӣ ва бақайдгирии патенту шаҳодатномаҳои байналмилалӣ дар ин кишварҳо аз сатҳи рушди иқтисодии онҳо вобаста аст. Бахши давлатии илм ва фановарӣ бозингари асосӣ дар таҳқиқот ва рушди илму техника дар се кишвар, Сингапур, Малайзия ва Филиппин буда, аз сохтори (модели) бахши илм ва фановарии кишварҳои Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD) пайравӣ мекунанд. Инчунин, дар Сингапур ва Малайзия рушди дастовардҳои илму техника аз ҳисоби зиёд намудани ҳиссаи хароҷот дар соҳаи таҳқиқот ва коркард, аз нав ташкилдиҳӣ ва ворид намудани тағйирот дар идоракунии ниҳодҳои дахлдори давлатӣ ба даст оварда шудааст, вале мутаассифона, дар дигар кишварҳои ин минтақа инислоҳот то ҳол ба таъхир афтодааст [5].

Дар ин минтақа Сингапур бо тафовути бузург аз дигар кишварҳо дар бахши илм ва технология пешсаф аст ва аз ҷиҳати рақобатпазирӣ дар ҷаҳон мавқеъи назаррасро ишғол мекунад. Сингапур бо беҳтарин системаи таҳсилоти олӣ ва таълим дар ҷаҳон ба макони қабули технология, такмили ихтисос ва навовариҳои илмӣ-техникӣ табдил ёфтааст. Айни замон Сингапур чорумин маркази иқтисодӣ ва сеюмин маркази коркарди нафт дар ҷаҳон аст ва дар бахшҳои электроника, фармасевтика (дорусозӣ) ва астрономия фаъолияти густурда дорад [6]. Ин кишвар дар роҳи дурнамоиояндаи худ то соли 2065, ба сӯи табдил ёфтан ба аввалин "кишвари интеллектуалӣ" дар ҷаҳон ҳаракат мекунад ва яке аз ҳадафҳои он истеҳсоли мошини ниҳоии интеллектуалӣ мебошад. Дар соҳаи маориф, ин кишвар низ ба дастовардҳои нав ноил гардида, ба таҳсилоти гуногунҷанба сармоягузорӣ мекунад [7] ва аз дигар кишварҳои минтақа дида, ба соҳаи илму фанноварӣ диққати махсус ва баҳои баланд медиҳад. Сингапур дар робита ба ҳаҷми содироти технологияҳои пешрафта, ҳаҷми хароҷоти тадқиқот ва коркард, омори бақайдгирии моликияти зеҳнӣ ва шумораи тадқиқотчиён аз Малайзия ва Индонезия пешрафтатар аст ва дар даҳсолаҳои охир дар сатҳи ҷаҳонӣ қарор дорад [25]. Дар кишварҳои дар боло зикршуда намудҳои гуногуни минтақаҳои озод, барои паркҳои техналоги ташкил карда шудаанд, ки дар натиҷаи фаъолияти онҳо ба дастовардоҳои баданди илмӣ-фановарӣ ноил гардидаанд ва ин таҷрибаи беназир аст.

3. Омили ҷуғрофӣ-ҳудудӣ

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз лиҳози захираҳои зеризаминӣ, маҳсулоти хоҷагии ҷангал ва маҳсулоти кишоварзӣ хело бой аст. Гулӯгоҳҳо, роҳҳои обӣ ва дастрасӣ ба захираҳои обӣ дар ин минтақаи ҳосилхез шароити хеле мусоидро фароҳам овардаанд. Ҳарчанд дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ баландтарин фоизи заминҳои кишоварзӣ ба Таиланд (43%) ва ҳиссаи баландтарини кишоварзӣ бо фоизи ММД дар соли 2020 ба Камбоҷа ва Мянма тааллуқ дорад, вале дар натиҷаи фаъолият намудани вулқонҳо кӯҳҳои оташафкан ба вуҷуд омада, боиси ноустувор шудани вазъияти хоҷагии кишлоқи баъзе аз минтақаҳо гардидааст. Кишвари Индонезия дорои заминҳои ҳосилхез буда, бо тавлиди бештари ғалла ва дар соли 2020 бахши

кишоварзии он беш аз 145 миллиард доллар ба буҷаи давлат ворид намудааст, ки зиёда аз 15%-и ММД Индонезияро ташкил медиҳад [9].

Нафт, гази табиӣ, қалъагӣ, никел, чӯб, боксит, мис, ангишт, тилло ва нуқра аз сарватҳои табиии Индонезия маҳсуб шуда, дар феҳристи кишварҳои содиркунандаи никел, мис, алюминий, ангишт ва нафт қарор дорад. Малайзия инчунин тавонистааст яке аз кишварҳои содироткунандаи нафти хом ва гази табиии бошад [10]. Зимнан, кишвари кӯчаки Сингапур аз лиҳози манобеъи табиӣ ва захираҳои кишоварзӣ дар ин замина бо дигар давлатҳои минтақа дар як сатҳ қарор нагирифтааст ва ба далели илму навоварӣ дар ин самт иқтисоди дигар дорад. Ҳамчунин, ин минтақа, ки аз ҷазираҳо иборат аст ва ба хати экватор наздик будани он макони сайёҳӣ эълон гардидааст. Бо дарназардошти дорои табиати зебо, маконњои муқаддас, љойњои тамошобоби беназир будани ОҶШ имкони рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ҷалби ҳарчи бештари меҳмонони хориҷиро ба ин минтақа дорад. Бо рушди сайёҳӣ, Таиланд, Малайзия, Индонезия ва Сингапур тавонистаанд шӯҳрати байналмилалӣ пайдо кунанд ва иқтисоди худро боло баранд.

Инкишофи сайёҳӣ дар бисёр кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, бунёди ҷойҳои нави корӣ, таъмини шуғли аҳолӣ ва пеш бурдани фаъолияти тиҷоратӣ нақши муҳим дорад.

4. Омили сиёсӣ

Дар фаҳмиши сиёсии минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҷойгиршавии ҳудудҳои ёздаҳ давлати мустақил, ки ба ду гурӯҳи давлатҳо: қитъавӣ ва ҷазиравӣ ҷудо карда мешаванд, фаҳмида мешавад. Ба гурӯҳи давлатҳои қитъавӣ - Ветнам, Камбоҷа, Лаос, Мянма, Таиланд, Малайзия ва ба гурӯҳи давлатҳои ҷазиравӣ – Сингапур, Индонезия, Бруней, Тимори Шарқӣ ва Филипин шомил мебошанд. Қисмати ҷанубии нимҷазираи Малака ва қисмати шимолии ҷазираи Калимантанро (Борнео) Малайзия ишғол намудааст.

Ин минтақаро Чини Ҷанубӣ, Ҳиндустони Шарқӣ, Гвинеяи Ғарбӣ ва Австралияи Шимолӣ иҳота кардаанд ва ба фазои кушоди баҳриву хушкӣ дастрасии хуб доранд. Наздик будан бо кишварҳои Чин ва Амрико боиси эҷоди имконоти вижаи тиҷоратӣ барои онҳо шудааст ва тамоми минтақа аз фазилати бархе аз кишварҳо, ки аз шарикони тиҷории ин минтақа маҳсуб мешаванд, баҳра бурдаанд.

Солҳои охир дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ як услуби нави ҷуғрофиёи сиёсӣ ташаккул ёфтааст, ки дар натиҷаи рақобати Чин ва Иёлоти Муттаҳида ба вуҷуд омадааст. Тибқи гузориши Созмони Ҷаҳонии Тиҷорат дар соли 2016, беш аз нисфи ҳаҷми содирот ва воридоти ҷаҳонӣ дар се минтақаи асосӣ сурат гирифтааст, ки ба онҳо Иттиҳодияи Аврупо, Ассотсиатсияи тиҷоратии озоди Амрикои Шимолӣ (NAFTA) ва Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (ASEAN) шомиланд [11]. Аз ин омор метавон хулоса кард, ки кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳамчун як ниҳоди мустақил бо истифода аз захираҳои худ тавонистаанд дар байни абарқудратҳои тиҷоратии ҷаҳон нақши ҳалкунанда дошта бошанд.

Бо баррасии макростратегияҳо дар бахши тиҷорати Сингапур, мо дарёфтем, ки ин кишвар пас аз як муддати кӯтоҳи воридот барои саноати ба содирот нигаронидашуда, ки аз сармоягузории ширкатҳои фаромиллӣ вобаста буд, озод гардад. Пас аз як даҳсолаи фаъолияти ширкатҳои саноатӣ (асосан саноати васлкунии қисмҳои электронӣ) ва навсозии сохтори саноати кишвар, ширкатҳои фаромиллӣ ба фаъолиятҳои дорои арзиши иловашуда равона карда шуданд ва саноати Сингапурро махсус гардонида, ба сохтори бозори ҷаҳонӣ муттаҳид гардиданд [12]. Албатта, Сингапур танҳо аз як шаҳр ва якчанд ҷазираҳои мустақил иборат аст, ки он як кишвари хурди муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо аҳолии зиёда аз 650 миллионаи худ, чаҳорумин шарики тиҷоратии Иёлоти Муттаҳидаи Амрикост. Барои дар ин минтака нигоҳ доштани мувозинат дар солҳои наздик имконоти муфид ё душвориҳои ҷиддӣ барои сиёсати берунаи ИМА хоҳад шуд. Манзур ин аст, ки Амрико бо дарназардошти манофеъи Хитой ва ҳар як мамлакати Осиёи Ҷанубу Шарқӣ то чӣ андоза муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ дар минтақа хоҳад дошт. Баҳри Чини Ҷанубӣ як ҷузъи пойгоҳҳои стратегии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва уқёнуси Ором маҳсуб мешавад ва дар таъмини амният дар минтақа нақши муҳим дорад. Сиёсати ИМА дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва уқёнуси Ором бар тавозуни қудрати фаъолони минтақавӣ тавассути эҷод, таҳким ва тавсияи ҳамкориҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятӣ дар минтақа асос ёфтааст. Ин равиш, яъне кӯшиши эҷоди як меъмории сиёсӣ, иқтисодӣ-амниятӣ дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба назар мерасад ва дар солҳои оянда тамоюлу шиддати худро афзоиш хоҳад дод.

Солҳои охир равобити Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Чин дар ОҶШ дар бахшҳое чун сиёсати хориҷӣ ва тиҷорат муташанниҷ гардидааст. Дар давоми солҳои гузашта ҳукумати Амрико бо кӯшиши вусъат додани муносибатҳо бо мамлакатҳои ин минтақа, аз ҷумла бо Бирма, Ветнам ва Филиппин ва муқаррар намудани иттифоқҳои стратегӣ бо баъзе давлатҳои ин минтақа, аз ҷумла Индонезия, як тартиботи нави амниятиро ташкил додааст, ки он аз ҷиҳати тиҷоратӣ ва иктисодӣ фоидаи калон меорад. Тартиби нав, ки ба манфиатҳо ва ҳадафҳои муштарак асос ёфтааст, ба рушди ҳамкориҳои дар бахшҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятии кишварҳои мавриди ҳадаф ва муқовимат бо чолишҳои дар минтақа ҷой дошта мусоидат мекунад. Қисми ҳадафҳои ин тартиботи нав тағйир додани рафтор ё нигоҳ доштани Чин дар минтақа, назорат бар бозори тиҷорат ва иқтисодиёти рушдёбандаи минтақа ва дар ниҳоят таҳкими мавқеи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар соҳаи нақлиёти баҳрии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошад.

Низоъҳо ва тафовутҳои тавонмандӣ байни фаъолон дар минтақаҳои Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубу Шарқӣ аз як тараф ва рақобат байни фаъолони фароминтақавӣ аз ҷониби дигар дурнамои ояндаи муносибатҳои Чину Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро мушкил кардааст. Ҳатто шиддат гирифтани вазъ дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Уқёнуси Ором, рақобат ва нобаробарии манфиатҳои бозингарон дар минтақаи зикршуда, боиси печида шудани тамоюлҳои ояндаи сиёсӣ-амниятӣ гаштааст [13]. Дар ин сурат рафтори кишварҳои пешрафтаи минтақа бештар ба устувории сиёсати тиҷоратӣ ва пулии Амрико вобаста хоҳад буд. Зеро ҳар кадоме аз онҳо нишон доданд, ки бо ваҳдати бесобиқаи худ низоми тиҷорати ҷаҳониро ба нафъи Чин ва ё кишварҳои дигари осиёӣ тағйир диҳанд ва онро метавон дар занҷираи таъминоти ҷаҳонӣ як меъёри нав арзёбӣ кард.

Хулоса, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо пешрафти худ ба маркази тиҷорати ҷаҳонӣ мубаддал гаштааст. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо далели рушди босуръати иқтисодӣ ба истеҳсолкунандаи минтақавӣ ва маркази илму фановарӣ табдил ёфтааст. Васеъ ва амиқтар кардани иқтидорҳо дар соҳаи илм, технология ва инноватсия ба як қатор кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ имкон дод, ки аз он истифода намуда, иқтисодиёти худро баланд бардоранд ва фоидаи калон ба даст оранд. Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳарчи бештар ба бозорҳои ҷаҳонӣ ворид мешаванд ва ба сохтори тиҷоратии минтақа ва ҳатто ба ҷаҳон таъсир расонида, бартарии худро дар соҳаҳои муайяни саноат мустаҳкам кардаанд. (Ҷиҳати муайян намудани ҳаҷми ММД кишварҳои минтақа ба ҷадвали 2 нигаред).

Тибқи дурнамои рушди иқтисоди ҷаҳон, то соли 2050 шоҳиди тағйироти ҷиддие дар ҳайати қудратҳои олии иқтисодии ҷаҳон хоҳем шуд ва иқтисодиёти кишварҳои дар ҳоли рушд, ба мисли Индонезия, ки дар минтақа нақши муҳим дорад, дар қатори 10 қудрати

ҷаҳонии иқтисодӣ ҷой хоҳад гирифт. Муқоисаи ММД-и номиналии кишварҳо ва пешгӯии онҳо нишон медиҳад, ки то соли 2050 иқтисоди Индонезия дар ҷаҳон пас аз Чин, Амрико ва Ҳиндустон дар ҷои чорум қарор мегирад ва ин масъала шакли нави тақсими сарватро дар ҷаҳон нишон медиҳад [14; 18].

Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо назардошти тамоюлҳои нав ва шароити эҷодшуда, дар ҷустуҷӯи саноатикунонӣ (индустриализатсия) ва ба даст овардани сарвати бештар ҳастанд, ки майли онҳоро барои ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ равона кардааст. Аз ин рӯ, бо идомаи ҳамкориҳо ва мавҷуд будани шароити мусоид дар минтақа, беҳтарин кишвари намуна дар баробари Чин барои онҳо ИМА аст. Дар ояндаи наздик, агар монеае эҷод нагардад, ҳаҷми содироти ин кишварҳо ба ИМА афзоиш меёбад ва кишварҳое чун Малайзия ва Индонезия низ дар мисоли Чин дар мавриди содирот чунин вазъро қабул хоҳанд кард.

Воқеан, стратегияи Амрико нисбат ба кишварҳои ин минтақа бо назардошти нерӯи корӣ, аҳолӣ, содироти арзон ва боислоҳи сиёсати худ дар давраи муайян дар оянда вазъиятро беҳтар мегардонад ва ба мавқеъи Чин дар минтақа монанд мешавад. Барои мувозинати неруи фаъолони минтақавӣ дар ояндаи наздик ба ин минтақа таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад. Ин омил водор месозад, ки дар ояндаи дур кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ муносибатҳои дуҷонибаи худро бо ИМА нигоҳ хоҳанд дошт. Ба далели ҳаҷми бузурги содиротӣ минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ барои Иёлоти Муттаҳида як обанбори хубе барои нигоҳ доштани доллар аст ва дар сурати эҳтимоли сар задани буҳрони иқтисодӣ метавон дар оянда қаноатмандии комили кишварҳои минтақаро ба даст оварад. Тибқи омори Вазорати молияи Амрико дар соли 2017, кишварҳои Ҳонконг, Тайван, Сингапур, Филиппин ва Таиланд пас аз Чин ба феҳристи кишварҳои қарздиҳанда шомил шудаанд ва набудани муомилоти молӣ ҳаҷми қарзи онҳоро ба доллар афзоиш додааст.

АДАБИЁТ

1. World economic and financial surveys // Report for Selected Countries and Subjects: October 2021 / https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=516,522,536,544,548, 518,566,576, 578,537,582, &s=NGDP_RPCH,NGDPD,PPPGDP,NGDPDPC,PPPPC, PPPSH,&sy=2021&ey=2026&ssm=0&scsm=1&scc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1

2. Jones, Gavin. the population of southeast Asia. Asian research institute. Singapore: National University of Singapore, 2013. pp. 3-15.

3. Revision of World Population Prospects. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations. 2015. https://esa.un.org/unpd/wup.

4. Юго-Восточная Азия , Население https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B3%D0%BE-%D0%92%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%90%D0%B7%D0%B8%D1%8F

5. The OECD and Southeast Asia. Innovation in Southeast Asia. https://www.oecd.org/southeast-asia/regional-programme/#d.en.433115

6. EBD. Future of manufacturing of Singapore. Singapore: EBD, 2014.

7. Chiat, Lee Chew. Singapore in 2065. Singapore: Deloitte & Touche LLP, 2015.

8. World Bank. Data World Bank. World Bank. 2016. http://www.worldbank.org

9. Иван Кушнир Сельское хозяйство Индонезии // https://be5.biz/makroekonomika/agriculture/id.html

10. Статистика внешней торговли Малайзии https://trendeconomy.ru/data/trade_my/2709

11. WTO. World Trade Statistical Review. Geneva: World Trade Organization, 2016.

12. Lall, Sanjaya. Learning from the Asian Tigers. s.l.: Palgrave Macmillan UK, 1996.

13 Юго-Восточная Азия как зона столкновения интересов Китая и США // доклады риси // Проблемы национальной стратегии № 4 (49) 2018. С. 3-40.

14. Economist Intelligence Unit. Long-term macroeconomic forecasts, Key trends to 2050. s.l.: The Economist, 2015.

15. Central Intelligence Agency. Indonesia. The World Factbook // https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html

16. PWC. The World in 2050, Will the shift in global economic power continue? s.l.: Pricewaterhouse Coopers (PWC), February 2015.

17. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019, Online Edition. POP/DB/WPP/Rev.2019/POP/F01-1.

18. OECD. Looking to 2060: Long-term global growth prospects. s.l.: OECD, 2012.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

КУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБИ

Институт изучения проблем государств Азии и Европы. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел.: (+992) 935282862. E-mail: komron.kudratov@mail.ru

СОХИБИ БАХРУЛЛО

Институт изучения проблем стран Азии и Европы. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел.: (+992) 917820202. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Регион Юго-Восточной Азии является одним из развитых регионов мира. Юго-Восточная Азия стала одним из самых передовых центров с точки зрения экономического роста, и этим странам удалось добиться больших научно-технических достижений наряду с экономическими успехами. В статье исследуются основные факторы развития этого региона - демографический, научно-технический, географическо-территориальный и политический. В данной статье авторы рассмотрели демографическое, научно-техническое, географо-территориальное и политическое положение стран региона и определили, что эти события привели к бурному развитию региона, и за короткий промежуток времени страны региона превратились из развивающихся стран в страны-кредиторы. В связи с этим изучение опыта развития региона Юго-Восточной Азии очень важно для развивающихся стран.

Ключевые слова: *Юго-Восточная Азия, факторы развития, демография, развитие науки и техники, территориально-политическая география, конструктивная политика.*

FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE REGION OF SOUTH-EAST ASIA

KUDRATZODA KOMRON ABDUNABI
Institute for the Study of the Problems of the States of Asia and Europe. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel(+992)935282862. E-mail: komron.kudratov@mail.ru

SOHIBI BAHRULO
Institute for the Study of the Problems of the States of Asia and Europe. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33, Tel.: (+992)917820202. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

The Southeast Asia region is one of the developed regions of the world. Southeast Asia has become one of the most advanced centers in terms of economic growth, and these countries have managed to achieve great scientific and technological achievements along with economic success. The article examines the main factors in the development of this region - demographic, scientific and technical, geographical-territorial and political. In this article, the authors examined the demographic, scientific, technical, geographic-territorial and political situation of the countries of the region and determined that these events led to the rapid development of the region, and in a short period of time the countries of the region turned from developing countries into creditor countries. In this regard, studying the experience of the development of the Southeast Asian region is very important for developing countries.

Keywords: *Southeast Asia, development factors, demography, development of science and technology, territorial and political geography, constructive policy.*

МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР БУНЁДИ ЯК ДАВЛАТИ ҚУДРАТМАНД

БАРОТОВ ЛУТФУЛЛО
Ходими калони илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел. 918780555, email: mehr1981@ mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақшу аҳамияти муҳити сармоягузорӣ дар рушду пешрафти иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф бахши хусусиро ҳамчун сутуни аслии иқтисод нишон дода, аҳамияти як муҳити сармоягузории мувофиқро барои фаъолияти он муҳим арзёбӣ мекунад. Бахши хусусӣ дар шароити қитисоди бозаргонӣ қавитарин манбаи пайдо шудани ҷойҳои корӣ барои аҳолӣ ва манбаи устувори даромади буҷаи давлат мебошад. Ин аст, ки ҳар як ҳукумат барои дастгирии ин бахш талошҳо мекунад ва бо ҷорӣ кардани ислоҳоти муайян барои он шароити мусоид фароҳам меоварад. Чунки муҳити сармоягузорӣ дар давлатсозӣ нақши мустақим дорад. Аз ин ҷост, ки сохтани муҳити сармоягузории мувофиқ яке аз ҳадафҳои аслии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо*: сармоя, бахши хусусӣ, рушди иқтисод, муҳити сармоягузорӣ, давлатсозӣ, иқтисоди бозаргонӣ, бозори ҷаҳонӣ.*

Рушди иқтисоди миллӣ ва дар заминаи он таъмини қисмати даромади буҷаи давлатӣ ва зиндагии шоиста барои аҳолӣ, ҳадафи асосии ҳар давлат бояд бошад. Новобаста аз низомӣ давлатдорӣ ҳукуматҳо мехоҳанд, ки иқтисоди қавӣ дошта бошанд ва бо такя бар он дар ҷаҳон ҷойгоҳи арзандаи худро ба даст биёранд. Илова бар ин, бо такя ба иқтисоди қавӣ метавон артиши қавӣ, мақомоти амниятии қудратманд, аҳолии босаводу тансиҳат ва ҳифзи муҳити зисти дурусту коромад дошт, ки онҳо дар маҷмуъ, сулҳу оромӣ ва хушбахтии шаҳрвандонро таъмин карда метавонанд.

Маълум аст, ки дар давлатҳои дорои низоми иқтисоди бозаргонӣ бахши хусусӣ мавқеи асосӣ дорад. Коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ эътироф мекунанд, ки "дар се даҳсолаи охир бахши хусусӣ дар хатти аввали таҳаввулоти иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон будааст" [1]. "Бахши хусусӣ ба таври фазояндае ба унвони як муҳаррик барои оғоз ва ҳифзи рушди устувори баландсуръат нақш мебозад" [4, с.26]. Ин бахш даромади буҷаи давлатро таъмин карда, ҷойҳои кории фаровон таъсис дода метавонад. Сатҳи пасти бекорӣ ва даромади устувори буҷаи давлатӣ натиҷаи кори самараноки бахши хусусӣ буда метавонад, агар муҳити сармоягузории мувофиқ дар кишвар барои рушду равнақи бахши хусусӣ вуҷуд дошта бошад. Барои ба вуҷуд овардани чунин муҳити мувофиқ бояд шароитеро фароҳам овард, ки дар он ҳам соҳибкорони дохилӣ тавонанд фаъолият кунанд ва ҳам ширкатҳои байналмилалӣ қисме аз занҷираи истеҳсолии худро дошта бошанд. "Тавоноии онҳо барои рушд, эҷоди шуғл ва коҳиши камбизоатӣ ҷиддан ба муҳити сармоягузории хубу мувофиқ бастагӣ дорад, ки ба он сиёсатгузорӣ, қонунгузорӣ ва ниҳодҳое, ки ба фаъолияти бозорҳо, арзиши интиқолҳо ва рискҳои вобаста ба кушодан, фаъолият ва пушидани як касбу кор таъсиргузор ҳастанд, дохил мешаванд" [2, с. XI]. Ин муҳитро давлату ҳукумат месозад ва назорат менамояд.

Дар баробари корофаринӣ ва боло бурдани даромад, бахши хусусӣ дар навоварии технологӣ ва татбиқи технологияҳои мавҷуда низ нақши ҳалкунанда дорад. Мусаллам аст, ки рақобати озод омили асосии навоварӣ ва татбиқи сариватии технологияҳои навин мебошад. Дар шароити рақобати озод, ки иқтисоди бозаргонӣ ба вуҷуд меорад, танҳо ширкатҳо ва соҳибкороне метавонанд пойдор бошанд, ки сари вақт аз технологияҳои навин истифода мекунанд ва навовариҳои муайян дар соҳаи худ эҷод мекунанд. Аммо ин корофаринӣ, фоидаоварӣ ва навовариҳои технологӣ аз ҷониби бахши хусусӣ ба муҳити дурусту ҳисобӣ, ҷиҳати фаъолияти самараноки худ, ниёз дорад. "Суръат ва моҳияти рушди бахши хусусӣ дар як кишвар таҳти таъсири омилҳои бисёре мебошад, ки суботи сиёсиву макроиқтисодӣ, фарҳангу суннатҳо, инфрасохтори моддӣ, дастрас будани сармоя ва сармояи зеҳнӣ аз ҷумлаи онҳо ҳастанд. Ҳамчунин омилҳои сиёсӣ, ниҳодӣ ва танзимиву назоратӣ нақши муҳим доранд. Онҳо якҷоя дар бештар маврид ҳамчун "муҳити сармоягузорӣ" гурӯҳбандӣ мешаванд" [3].

Николас Стерн иқтисодшинос аз Бонки Ҷаҳонӣ муҳити сармоягузориро ҳамчун "муҳити сиёсӣ, ниҳодӣ ва рафторие муайян мекунад, ки ҳам дар ҳоли ҳозир ва ҳам дар оянда ба даромаднокӣ ва хатарҳои вобаста ба сармоягузорӣ таъсиргузор мебошанд." [2, с. 9]. Дар ҳисоботи бонки мазкур аз соли 2005 ин муҳитро ба таври зайл муайян кардаанд: "маҷмуи омилҳои хоси маконие, ки ба ширкатҳо фурсат ва ангезаи сармоягузоии босамар, эҷоди шуғл ва тавсеаёбиро медиҳад" [2, с. 9]. Барои ҷалби маблағҳои сармоягузорон муҳити сармоягузорие, ки дар он сиёсатгузорӣ, ниҳодҳо ва муҳити фарҳангии созгор мавҷуд аст, на танҳо имрӯз бояд вуҷуд дошта бошад, балки интизориҳо аз оянда низ бояд неку мусбат бошанд. Дар чунин муҳит сармоягузор

ҳавасманд шуда, сармоягузорӣ ва дар натиҷа корофаринӣ карда, ба ҷомеа манфиат меорад ва худ рушду тавсеа хоҳад кард.

Маълум аст, ки вазифаи як давлат, пеш аз ҳама, таъмини амният ва рифоҳи мардум аст. Дар иҷрои ин вазифаи худ ҳар як давлат метавонад аз бахши хусусӣ истифода кунад. Махсусан, дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ҳамкории зичи бахши хусусӣ бо давлат лозим мебошад. Ҷусторҳо дар бораи рушди иқтисодии кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ (Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Чин) нишон доданд, ки онҳо рушду шукуфоии иқтисодиро дар мадди авввал гузошта, дар инкишофи иқтисод мушкилоти иҷтимоии худро бартараф сохтанд. Яъне бахши хусусӣ тавонист дар муҳити мувофиқи сармоягузорӣ рушд кунад ва ҷойҳои кории муносиб барои шаҳрвандон эҷод карда, ба буҷаи ин давлатҳо даромади зиёд ворид созад. Сипас, бо қудрати иқтисодиву молиявии ба дастомада, ин давлатҳо тавонистанд бештари мушкилоти иҷтимоиву амниятии худро бартараф созанд. Ҳар як давлати дигар ҳам дар ҷаҳони муосир маҷбур аст, ки муҳити сармоягузории худро бо талаботи муайян мувофиқ созад ва бо роҳи рушди бахши хусусӣ дигар соҳаҳои хоҷагии халқро таъмин намуда, дар маҷмуъ ҷомеаи худро ба сафи кишварҳои пешрафта ворид созад. Ба назари коршиносон, “мусаллам аст, ки сармоягузории хусусии густарда, ки калиди рушди фарогир ва эҷоди шуғл мебошад, танҳо замоне рух медиҳад, ки муҳити мусоиде барои касбу кор вуҷуд дошта бошад. Агар ширкатҳои хусусӣ бинанд, ки амнияти сармояи онҳо таъмин нест, талаботҳои қонун сангин ва пешгӯинашавандаанд, ё зерсохторҳо заиф ҳастанд, онҳо сармоягузорӣ нахоҳанд кард. Як муҳити касбу кории хуб ба самаранокии ширкатҳо таъсир мерасонад, ки он асоси беҳбудшавии устувори сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад. Бисёре аз пажуҳишҳо дар сатҳи ширкатҳо ниҳон медиҳанд, ки самаранокии умумӣ дар кишварҳое ё минтақаҳои дохили кишварҳое баландтар аст, ки муҳити муносибтаре барои касбу кор дар онҳо сохта шудааст” [2, с. XIII].

“Аз он ҷое, ки бештари корҳои вобаста ба муҳити сармоягузорӣ ба тасвиби қонунҳо, муқаррарот ва ҳамоҳангӣ миёни вазоратхонаҳо ва агентиҳои гуногун мартуб мебошад, як ҳукумати масъулиятшиносу қавӣ калиди муваффақиятҳост” [2, с. XXIV]. Ҳукумати масъулиятшинос муҳитро барои ҳамаи соҳибкорон баробар месозад. Танҳо шароити баробар барои ҳама субъектҳои сиёсӣ метавонад иқтисодро дар ҷаҳони имрӯз рақобатпазир гардонад. То замоне, ки истеҳсолкунандаи дохилӣ дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳ пайдо намекунад, як кишвар наметавонад рушди устувор дошта бошад. Махсусан, кишварҳои хурду миёнае ба монанди Тоҷикистон барои рушди иқтисодии босуръат ба бозори ҷаҳонӣ вобаста ҳастанд. Вақте рақобати озод дар дохил таъмин карда мешавад, ба таври табиӣ ширкатҳои миллӣ рушд карда, қавӣ мешаванд ва омодаи рақобатҳои бузургтар мегарданд. Имтиёз додан ба ширкатҳои алоҳида ин муҳитро вайрон сохта, боиси заифии кулли иқтисоди миллӣ мешавад. Даст задани давлатмардон ба соҳибкорӣ, бевосита ё бавосита, муҳити сармоягузориро носолим сохта, дар интиҳо чунин амал на созандагӣ, балки сӯзандагӣ хоҳад буд. Ин ҳама хилофи ҳадафи сохтани муҳити сармогузории дуруст аст, чунки “монеаҳо дар як бозори дуруст амалкунандаву пӯё метавонанд ба манфиати гурӯҳҳои муайяни интихобшуда бошанд ва бар зарари рақобаткунандагони дигар, тозаворидшудаҳо ва истеъмолкунандагон” [2, с. 2].

Сифати давлатдорӣ ва қобилияти идоракунии раҳбарияти як кишвар ба ислоҳоти бунёдӣ ҷиҳати сохтани муҳити сармоягузории муносиб вобаста аст. Агар элитаи сиёсӣ-

давлатӣ бо дарки дурусти принсипҳои иқтисоди бозаргонӣ тавонад, ки муҳити сармоягузориро бо талаботи ҷаҳони муосир созгор созад, бештари мушкилоти ҷомеа тадриҷан ҳалли худро меёбанд. Чунки рақобати солим соҳибкоронро ба навовариву ҳалокорӣ водор месозад ва коргарон ҳам маҷбур мешаванд донишу малакаи худро тақвият дода, самаранокии меҳнаташонро боло баранд. Дар чунин шароит миллат метавонад маҳсулоти баландсифатро истеҳсол карда, бозори ҷаҳониро тасхир намояд. Дар натиҷа даромади аҳолӣ зиёд шуда, мардум иқтидор пайдо мекунанд, ки мушкилоти худро кам ё пурра бартараф созанд ва давлат низ бо зиёд шудани даромати буҷет имкони ҳалли мушкилоти иҷтимоиро пайдо хоҳад кард.

Масъалаи дигаре, ки дар минтақаи мо аҳамияти зиёд дорад, сулҳу оромӣ мебошад. Мавҷудияти шуғли арзанда ва имкони сармоягузории озод дар ҳалли масъала кумак расонида метавонад. "Ислоҳот дар соҳаҳои марбут ба муҳити сармоягузорӣ дар давлатсозӣ низ аҳамияти ҳаётӣ дорад. Ислоҳоти ниҳодҳои давлатӣ, ки муҳити соҳибкориро назорат мекунанд, бояд шаффофият, садоқат, профессионализмро таъмин карда, хизматрасонии давлатиро беҳбуд бахшанд, ки ҳамагӣ дар машруияти ҳукуматҳо ва таъмини сулҳу субот нақши калидӣ доранд" [4, с.19]. Метавон гуфт, ки сохтани як муҳити дурусти сармоягузорӣ, яке аз қисмҳои асосии низоми давлатсозӣ мебошад. Ин аст, ки тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, "дар сатҳи кишварҳо, тақрибан ҳама ҳамкорони Бонки Ҷаҳонӣ, беҳбудсозии муҳити сармоягузориро ҳамчун ҳадафи асосии худ муқаррар кардаанд. Маҳдудиятҳои асосӣ дар ин ҷода аз набуди рақобати солим, монеаҳо барои ташкилкунӣ ва фаъолияти корхона, хароҷоту бохтҳои фаъолияти сохибкорӣ ва гаронии бори назорату тафтишот иборат мебошанд " [2, с.47].

Бар асоси таҳқиқу пажуҳишҳо, давлатҳое, ки муҳити сармоягузории дуруст сохта наметавонад ё элитаи сиёсии онҳо даст ба соҳибкорӣ зада, ҳадафмандона муҳитро хароб месозад, ҳаргиз муваффақ намешаванд. Корхонаҳои чунин афрод муҳити монополӣ месозанд, ки пеши роҳи навовариву мутобиқшавиро мегиранд. Маҳсули ислеҳсолкардаи онҳо наметавонад дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳ пайдо намояд. Дар чунин шароит фасоду ришвахорӣ зиёд мегардад, ки дар бисёр ҳолат он шакли фишороварии ваҳшиёнаро мегирад (4 с. 21) ва хоҳиши сармоягузориву навовариро дар ҷомеа коҳиш медиҳад. Чунин ҳокимият ба душмани соҳибкори озоду навовар мубаддал мегардад ва таъсири манфии он ба истеъмолкунанда низ хоҳад расид. Натиҷаи он "монеаҳои давлатӣ ба соҳибкорон, адами эътимод ба идораҳои давлатӣ, самаранокии пойин ва нархҳои гарон барои истеъмолкунандагон" (4 с. 21) мешавад.

Аз тарафи дигар, камсамарии меҳнат ва гаронии нархҳо ҳар кишвареро ақибмондаву қашшоқ мегардонад. Ҳеҷ як давлатмарди худшиносу баномусе намехоҳад, ки кишвараш чунин ақибмондаву қашшоқ бошад. Тавре ки дар ҷусторҳои қаблӣ ишора шуда буд, нақши ҳувийяти миллӣ дар рушду пешрафти иқтисодӣ хеле баланд аст. Ин аст, ки давлатмардони худшиносу меҳанпараст ҳамеша дар пайи ислоҳоту навоварӣ мебошанд ва кӯшиш мекунанд, ки давлати қурдратманд сохта, аҳолиро бо зиндагии шоиста таъмин намоянд. Сохтани муҳити сармоягузории мувофиқ яке аз ҳадафҳои аслии давлатдории миллист. Чунки "ислоҳот дар муҳити сармоягузорӣ дар давлатсозӣ нақши мустақим дорад, зеро он фаъолияти ниҳодҳоро танзим намуда, идораи давлатии дурустро ба миён меоварад" [4, с.29].

Маълум мешавад, ки сохтани як муҳити сармоягузории дурусту ҳисобӣ барои ҳар як кишвар зарур буда, яке аз масъалаҳои меҳварӣ мебошад. Дар ин замина, Варрик

Смис ва Мери Ҳолвард-Дример низ таъкид мекунанд, ки “далелҳои рӯзафзун нақши бунёдии муҳити сармоягузории беҳбудёфтаро дар ангезабахшии рушду тавсеа ва коҳиши мизони фақр нишон медиҳанд. Ин буд, ки Чин тавонист 400 миллион шаҳрванди худро аз фақри мутлақ раҳо кунад, Ҳинд суръати рушди иқтисодии худро ду баробар зиёд кард ва Уганда ҳашт баробар рушди бештар нисбат ба дигар кишварҳои Африқоӣ дошт” [5].

Коҳиш додани хатарҳо бо роҳи таъмин кардани ҳокимияти қонун ва додгоҳи мустақил, кам кардани хароҷотҳои истеҳсолӣ тариқи содаву электронӣ кардани хизматрасониҳои давлативу низоми андозбандӣ ва таъмин кардани рақобати озод, ки дар раванди сохтани як муҳити сармоягузории мувофиқ ба миён меоянд, асоси муваффақияти як кишвар дар ҳама соҳаҳо буда метавонад. Албатта, гурӯҳҳои муайяни таъсиргузор аз набуди як чунин муҳит манфиат мегиранд ва ҳамеша муқобилият нишон медиҳанд. Ин масъала дар китоби Д. Осимоғлу ва Ҷ. Робинсон “Чаро миллатҳо шикаст мехӯранд” бо мисолҳои зиёд баррасӣ шудааст, ки мо дар ҷусторҳои пешин оварда будем. Вале барои расидан ба рушду пешрафти назаррас сохтани чунин муҳит ҳатмӣ аст. Ҳатто баъзе корхонаҳо низ, ки мавқеи монополӣ доранд, намехоҳанд, ки рақобати озод таъмин карда шавад. Чунин “ширкатҳо мехоҳанд рақобати камтаре дар бозор вуҷуд дошта бошад, вале монеаҳо барои рақобати озод, ки барои як ширкат манфиатовар аст, имкониятҳоро барои дигар ширкатҳо маҳдудтар месозад. Фишорҳои рақобатӣ ширкатҳоро ба навоварӣ ва болобарии самаранокии меҳнат ва сатҳу сифати маҳсулот водор мекунанд, ки ин дар натиҷа даромади онҳоро зиёд мешавад ва ин даромадро онҳо бо кормандони худ ва истеъмолкунандагон қисмат карда метавонанд” [5]. Қисмат кардан бо кормандон маълум аст, ба истеъмолкунандагон бошад манфиат тавассути сифати беҳтари маҳсулот ва нархи арзонтари он мерасад. Дар натиҷа ҳама манфиат мебардоранд.

Дарки дурусти аҳамияти як муҳити сармоягузории мувофиқ аз ҷониби давлатмардон, қадами нахустин дар ҷодаи ба даст овардани он мебошад. Ин ҳолат талаботро ба омӯзиши ин масъала ба миён меорад ва фармоиши давлатӣ бо маблағҳои лозима пайдо мешавад. Дар доираи чунин фармоиш метавон вазъияти имрӯзаро муайян ва воқеиятро мушаххас кард. Роҳу усулҳои ворид кардани ислоҳот дар низоми давлатдориро, бо мақсади беҳбуд бахшидани муҳити сармоягузорӣ, аз адабиёти илмӣ ва таҷрибаи кишварҳои дигар ба осонӣ метавон пайдо кард ва истифода бурд. Яъне дар қисмати назариявии он мушкили ҳалношаванда вуҷуд надорад. Танҳо producingиродаи сиёсии давлатмардон лозим аст, ки бо дарки амиқи аҳамияти чунин ислоҳот, вориди амал шаванд ва давлату миллати худро қудратманд сохта, бо такя ба ин қудрату тавоноӣ фақрро решакан карда, аҳолиро ба як зиндагии шоиста таъмин намоянд. Аҳамияти муҳити сармоягузории дурусту мувофиқро дар роҳи расидан ба ин аҳдофи нек кам дидан аз рӯйи ақлу мантиқ нест. Аз сӯйи дигар, вақти он расидааст, ки сари низоми мувофиқи сармоягузорӣ ва иқтидор-потенсиали иқтисоди миллӣ ҷиддӣ тамаркуз кунем ва ислоҳоти фарогири иқтисодиро дар авлавияти умури давлатӣ қарор бидиҳем.

АДАБИЁТ:

1. World Bank Group, Investment Climate, https://www.worldbank.org/en/topic/investment-climate

2. World Bank Group, Investment Climate Reforms An Independent Evaluation of World Bank Group Support to Reforms of Business Regulations
https://documents1.worldbank.org/curated/en/989551468334811535/Investment-climate-reform-An-independent-evaluation-of-World-Bank-Group-support-to-reforms-of-business-regulations.pdf
3. World Bank Group, The Investment Climate International Finance Corporation (World Bank Group) July 2016
https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2016/01/The-Investment-Climate_IFC-World-Bank-Group_IATF-Issue-Brief.pdf
4. Investment Climate Department, International Finance Corporation, A Rough guide to investment Climate Reform in Conflict-Affected Countries,
https://www.enterprise-development.org/wp-content/uploads/Rough-Guide-to-Investment-Climate-Reform-in-Conflict-Affected-Countries.pdf
5. Warrick Smith and Mary Hallward-Driemeier, Understanding the Investment Climate, Finance & Development March 2005, p. 40,
https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/03/pdf/smith.pdf

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В ПОСТРОЕНИИ СИЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

БАРОТОВ ЛУТФУЛЛО
Старший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ
Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел. 918780555, email: mehr1981@ mail.ru

В данной статье рассматривается роль и значение инвестиционного климата в экономическом развитии и прогрессе. Автор показывает частный сектор как основную опору экономики и считает важным создание подходящего инвестиционного климата для его функционирования. Частный сектор в условиях рыночной экономики является важным источником занятости и стабильным источником доходов государственного бюджета. Поэтому каждое правительство прилагает усилия для поддержки этого сектора и путем определенных реформ создает для него благоприятные условия. Потому что инвестиционный климат играет непосредственную роль в формировании государства. Поэтому создание подходящего инвестиционного климата является одной из основных целей каждого государства.

Ключевые слова: *капитал, частный сектор, экономическое развитие, инвестиционный климат, государствостроение, рыночная экономика, мировой рынок.*

INVESTMENT CLIMATE AND ITS IMPORTANCE IN BUILDING A STRONG STATE

BAROTOV LUTFULLO
Senior Research Fellow, Institute of Studying of the Problems of Asian and European Countries, NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33, tel. 918780555, e-mail: mehr1981@mail.ru

This article discusses the role and importance of the investment climate in economic development and progress. The author shows the private sector as the main pillar of the economy and considers it important to create a suitable investment climate for its functioning. The private

sector in a market economy is an important source of employment and a stable source of state budget revenues. Therefore, each government makes efforts to support this sector and through certain reforms creates favorable conditions for it. The investment climate plays a direct role in the formation of the state. Therefore, the creation of a suitable investment climate is one of the main goals of each state.

Keywords*: capital, private sector, economic development, investment climate, state-building, market economy, world market.*

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРҶИМА ВА ТАҲИЯ

ИСЛОМ ВА ТЕРРОРИЗМ

Ислом мисли дигар динҳои ҷаҳонӣ кӯшиш мекунад, ки ҷаҳони сулҳу адолатро ба даст орад. Аммо ҳамон гуна, ки дини насронӣ, яҳудӣ, ҳиндуизм, синтоизм ва дигар динҳо аз ҷониби радикалҳо барои сафед кардани амалҳои хушунатомез ва зишт истифода мешуданд, Ислом низ ҳамин тавр истифода мешавад. Алалхусус эътиқодҳои монотеистӣ чанд порчаҳои Навиштаҷоти Муқаддасро пешниҳод мекунанд, ки аз заминаи қадимӣ ва мушаххаси таърихӣ гирифта шудаанд, ки ба амалҳои даҳшатнок ба номи Худо бар зидди душманони имони ҳақиқӣ даъват мекунанд.

Имрӯз аз ҷониби як қисми ночизи аҳолии мусалмон аз дини ислом даъват карда мешавад, то амалҳои ҷанги партизанӣ, куштор, одамрабоӣ, бомбаборонкунӣ ва ғорати ҳавопайморо, ки одатан бар зидди ҳокимони худ ё золимони хориҷӣ, ҳарчанд муайян карда шаванд, анҷом диҳанд. Баъзан ин корро ҳатто ба номи фоида анҷом медиҳанд, мисли гурӯҳи партизании «Абу Сайёф» дар Филиппин, ки хориҷиёнро барои таблиғ ва пул медуздиданд. Баъзан амалҳои хушунатомез аз ҷониби гурӯҳҳое анҷом дода мешаванд, ки худи номашон Исломро мехонад, аз қабили Ҳизбуллоҳ (Ҳизби Худо), Ҷундаллоҳ (Сарбозони Худо), Муҷоҳидин (Мубоpизон барои ҷиҳод), Ҷиҳоди Исломӣ ва Гурӯҳи Мусаллаҳи Исломии Алҷазоир (ГИА). Гурӯҳҳои дигар номҳоеро истифода мебаранд, ки мустақиман аз мафҳумҳои Қуръонӣ гирифта шудаанд, аз қабили ат-Такфир вал Ҳиҷра (Лаънат ва Фиррор) ва Сепаҳи Саҳоба (Легиони Саҳобаҳои Паёмбар). Ҳамин тариқ, як гурӯҳи мутаносиб хурди радикалҳо дар ахбор ва дар таваҷҷуҳи сиёсатмадорон бартарӣ дошта ва барои ҷаҳони ғайримусулмонӣ тасвири зӯроваронаи Исломро таҳмил мекунанд.

“ТЕРРОРИСТОН” Ё “МУБОРИЗОНИ ОЗОДИХОҲ?”

Ин саволи содда эътирофи васеъро дарбар мегирад, ки истифодаи истилоҳи "терроризм" субъективӣ ва сиёсӣ шудааст. Он инчунин дорои хусусияти шадиди сиёсии терроризм ва гуногунии манфиатҳои сиёсие мебошад, ки аз он таъсир мерасонад. "Терроризм" метавонад ба амалҳои ҷунбишҳои миллии озодихоҳӣ ба мисли чеченҳо дар мубоpизаи 250-солаи онҳо барои истиқлолият аз Маскав ё барои ҷунбиши наздики психотикӣ, ба мисли Аум Шинрикё дар Ҷопон ё Баадер Майнхофф дар Олмон ва ё гурӯҳҳои ҷиноӣ, ки дар мубориза бо терроризм машғуланд, истифода шавад. терроризм барои фоида ба мисли гурӯҳи Абу Сайёф дар Филиппин ё дигар ҷунбишҳои чап ва ростгароӣ, дунявӣ ё динӣ. Гурӯҳҳои гуногуни зӯроварӣ ҳадафҳои гуногун доранд: президентҳо, полис, маъмурони амниятӣ, мансабдорони давлатӣ, рақибони сиёсӣ, “хоинҳо”, тоҷирон, гурӯҳҳои этникии хориҷӣ, давлатҳои хориҷӣ, ифлоскунандаҳо, исқоти ҳамл, сайёҳон, занони беҳиҷоб, шахсони бегуноҳ. Фарқи байни ҷанги партизанӣ ва терроризм қисман дар назари бинанда аст, вақте ки мансабдорон кушта мешаванд, на шаҳрвандони бегуноҳ.

Ҳукуматҳо ба бозии таъриф бо маънои калимаи "терроризм" дохил шуданро дӯст намедоранд, зеро он онҳоро аз имкони истифодаи интихобӣ ва субъективии истилоҳи "терроризм" ба манофеъи худ маҳрум мекунад. Штатҳои Муттаҳида дар роҳи ба кор бурдани стандартҳои дугона ба проблемаҳои махсус дучор мешаванд: якум аз сабаби рафтори Америка нисбат ба меъёрҳои ахлоқи ва дуюм иштироки Америка дар доираи васеи муносибатҳои байналхалқӣ нисбат ба дигар давлатҳо. Аз ин рӯ, истифодаи интихобии Вашингтон аз истилоҳи "терроризм" нисбат ба дигар иёлотҳо равшантар аст.

Дар ҳоле ки ҳама амалҳои зӯроварӣ дар ҷомеаи башарӣ таассуфоваранд, сохтори ҳуқуқи ғарбӣ ва байналмилалӣ дар тӯли садсолаҳо барои эҷод кардани фарқиятҳои нозук, вале муҳими ҳуқуқӣ дар байни онҳо, аз қабили куштори дараҷаи якум, дуюм ва сеюм, куштор, одамкушӣ, мудофиа, ҷанги партизанӣ, муқовимати мусаллаҳона, ҷанги эълоншуда ва эълоннашуда ва ҳатто «ҷанги одилона». Аз ин рӯ, таърифҳои муфид бояд аз истилоҳи "терроризм" ҳамчун тамғаи фарогири ҳама гуна амали зӯроварӣ, ки новобаста аз вазъият ба касе маъқул нест, канорагирӣ кунанд. Қариб хамаи ҳаракатхои миллӣ-озодихоҳии таърих ба ин ё он шакли терроризм машғул буданд. Зӯроварии сиёсӣ сиккаи сиёсат дар саросари ҷаҳон аст, ки маҳкумияти пӯшидаро аз ҷиҳати ахлоқӣ тасаллӣ медиҳад, аммо аз ҷиҳати сиёсӣ аҳамият надорад.

Бо вуҷуди ин, бешубҳа, терроризм вуҷуд дорад ва онро набояд бо мӯи қонунӣ, фалсафӣ ва риторикӣ ҷудо кард ва набояд ҳама вокунишҳоро ба далели мушкилоти таърифӣ фалаҷ кард. Бо вуҷуди ин, бисёре аз гурӯҳҳои муттаҳам ба терроризм ва тарафдорони онҳо талаб мекунанд, ки таърифҳо муқаррар карда шаванд. Дархостҳои онҳо қонунӣ буда, на танҳо ба парешонӣ нигаронида шудаанд. То он даме, ки мо дар бораи он чизе, ки мо дар бораи он сухан меронем, нафаҳмем ва мувофиқат кунем, бо балои терроризм на одилона ва на самаранок мубориза бурдан мумкин нест.

Аз ҷумлаи таърифҳои дақиқтарин ва муассиртарин, ки тақрибан ҳама ба он мувофиқанд, “ҳадафи қасдан ба шаҳрвандон, аз ҷумла занон ва кӯдакон ба ҳадафҳои сиёсӣ” аст. Худи Қуръон чунин амалро ба таври возеҳ маҳкум мекунад.

Луғати байналмилалии Вебстер таърифи алтернативӣ пешниҳод мекунад: “истифодаи усулҳои террории идоракунӣ ё муқовимат ба ҳукумат” Ин таъриф ба таври муҳим гуноҳи эҳтимолии давлатро дар амали террористӣ эътироф мекунад ва аз дилеммаи қонунияти анъанавии аз ҷониби системаи байнидавлатӣ ба «монополиякунонии воситахои маҷбуркунӣ» комилан тааллуқ доштани давлат. Ин таърифи охирин асосан дар Ғарб дар шароити идоракунии намояндагӣ, масъулиятнок ва ризоиятӣ тарҳрезӣ шудааст, ки дар он ҷо истифодаи зӯрӣ бар зидди давлат ба таври возеҳ исён бар зидди тартиботи ризоӣ мебошад. Аммо дар аксари кишварҳои ҷаҳон, режимҳо на ҷавобгаранд ва на ба ризоият, ва саволҳо дар бораи қонунӣ будани истифодаи бесарусомонӣ аз ҷониби режимҳое, ки бо ҳар қимат қудратро нигоҳ доранд, саволҳо ба миён меоранд. Гап дар сари он аст, ки то кунун шумораи бештари қурбониёни “терроризм”– зӯроварии ғайриқонунӣ мебошанд, ки давлат татбиқ мекунад.

Сиёсат ва услуби давлат ва фарҳанги умумии сиёсии кишвар низ ба пайдоиши терроризм таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ҳаракатҳои исломӣ бештар ба хушунат майл доранд, вақте ки худи давлат алайҳи шаҳрвандони худ зӯроварии назаррасе мекунад, ба мисли Миср, Алҷазоир, Тунис, Узбекистон ва Арабистони Саудӣ, ба монанди чанде аз онҳо. Кишварҳои амиқи саркӯбкунанда ба монанди Ироқ метавонанд бомуваффақият монополияи виртуалиро дар истифодаи зӯроварӣ тавассути қувваи бераҳмона ва безарар нигоҳ доранд, дар ҳоле ки ҷомеаҳои озод боз ҳам бештар вокуниши давлатро маҳдуд мекунанд. Зӯроварӣ аз ҷониби давлат нисбати шаҳрвандони худ сарчашмаи асосии муҳити зӯроварӣ мебошад. Гузашта аз ин, дар давлатҳое, ки ба ҳеҷ як шакли ҷиддии баёни сиёсӣ иҷозат дода намешавад ва тағйири тартиботи сиёсӣ ғайриимкон ба назар мерасад, дар як шаҳрванди миёна ҳисси нотавонӣ ва нотавонӣ пайдо мешавад, ки дар ниҳояти кор ба хушунат - чӣ дар дохили кишвар ва чӣ бар зидди як золими хориҷӣ ташвиқ мекунад.

Мушкилот барои мусалмонон печида мешавад, вақте ки истилоҳи “ҷиҳод” дар сиёсати исломӣ истифода мешавад ё аз ҷониби террористон пазируфта мешавад. Маънои

асосии ҷиҳод “кушиш кардан” аст. Дар Ислом «ҷиҳоди бузург» ин муборизаи фард барои пирӯзӣ ба ғаризаҳои пасти худ аст; "ҷиҳоди камтар" истифодаи зӯрӣ барои дифоъ аз хонавода ё ҷомеа аз ҳамлаи ғайримусулмонон аст. Аммо ҷанговарони мусалмон дар гузашта ин истилохро дар маъракаҳои густурдаи низомии худ истифода мекарданд, ҳатто агар дар истилоҳи динӣ комилан дуруст набошад. Онҳо ҳатто дар мубориза бар зидди мусулмонони дигар, ба мисли Саддом Ҳусейн бар зидди Ироқи шиъаён аз он истифода кардаанд. Ниҳоят, истилоҳи “ҷиҳод” ба таври тасодуфӣ ё ба таври гуфтугӯӣ ба маънои як маъракаи бузург истифода мешавад, ки ба истифодаи истилоҳи “сафари салибӣ” дар Ғарб шабоҳат дорад – дар ибтидо истилоҳи динии насронӣ аз калимаи круз ё салиби муқаддас – ва барои чунин ташаббусхо ба монанди « сафари салиб бар зидди маводи мухаддир».

Дар истилоҳи динӣ, Қуръон ҳамлаҳоро ба шаҳрвандони осоишта маҳкум мекунад. Олими ҳуқуқи исломӣ ва профессори Мактаби Ҳуқуқи Донишгоҳи Калифорниа Холид Абу Эл Фадл қайд мекунад, ки: «шумораи мусулмонон вуҷуд доранд, ки терроризмро дар баъзе сатҳҳо асоснок мекунанд. Аммо бояд гуфт, ки ҳадди ақалл ин эътиқод бо шариати Ислом мухолиф аст. Анъанаи ҳуқуқшиносии исломӣ, ки ба анъанаи раввинии яҳудӣ шабеҳ аст, душмании бепоёнро нисбат ба терроризм ҳамчун воситаи муқовимати сиёсӣ нишон додааст.

Гуруҳҳои террористии муосири мусулмонӣ нисбат ба анъанаҳои исломӣ бештар дар идеологияҳои миллии озодихоҳии қарнҳои 19 ва 20 реша мегиранд. Ҳарчанд ин гурӯҳҳои террористӣ барои рафтори худ асосҳои гуногуни динӣ қабул мекунанд, идеология, рамзҳо, забон ва сохтори ташкилии онҳо таъсири муборизаи зидди мустамликадории мамлакатхои тараккиёбанда аст. . . .

Ин як амри собитшудаи Қуръон аст, ки беадолатии дигарон зулми худашро сафед намекунад.”

Ин таҳлил низ умумиятҳои муборизаи васеътари зидди мустамликадоронро нишон медиҳад, ки дар он ҷаҳони мусалмон фақат як унсури он аст.

РЕШАҲОИ МАФКУРАИ ЗИДДИҒАРБӢ ДАР ИДЕОЛОГИЯИ ИСЛОМГАРОӢ

Чаро решаҳои амиқи зидди Ғарб дар афкори зиёди исломгароӣ вуҷуд доранд? Мо медонем, ки бештари кинаҳои таърихии зидди Ғарб дар ҷомеаи мусулмонӣ бар зидди низоъ ва рақобати садсолаҳо, масъалаҳои мустамликадорӣ, империализм, неоимпериализм, қудрат ва гегемонизми Ғарб ва ҷаҳонишавии Ғарб бартарӣ доранд. Ин масъалаҳо умуман бо масъалаҳои динӣ ё фалсафӣ рабте надоранд. Дар ин ҷо исломгароӣ ҳамчун як василаи бисёре аз масоил амал мекунад, ки мустақиман бо ҳадафи таъсиси давлати исломӣ ва ҳатто бо таблиғи Ислом алоқаманд нестанд. Ба ибораи дигар, дар аксари худи фарҳанги мусулмонӣ як такони зидди Ғарбӣ, ки таърихан асос ёфтааст, вуҷуд дорад, ки эҳтимол вуҷуд дорад, ҳатто агар Ховари Миёна исломӣ набуда, балки фарҳанги минтақавии “Шарқи Миёна” мебуд. Агар Шарқи Наздик ҳатто масеҳӣ мебуд, манбаъҳои норозигии минтақавӣ то ҳол вуҷуд доштанд ва як навъ номе пайдо мекарданд, ки бо онҳо худро баён кунанд. Воқеан, ба мо лозим аст, ки танҳо ба шиддати амиқи таърихӣ назар кунем понздаҳсад сол байни ҷаҳони масеҳии ғарбӣ ва шарқӣ, ки то ҳол беҳтар нашудааст - ба нуқтаи назари Юнонӣ дар бораи Рум нигаред - барои фаҳмидани он ки чаро тафовутҳои минтақавӣ метавонанд сарчашмаи низоъ бошанд, ки баъдтар ба тафовутҳои асосан мазҳабӣ мафкуравӣ мешаванд ё аз ҷониби онҳо шадидтар мешаванд. Тамоми таърихи шарк, гарб ва минтақаҳои Африқои Шимолии Империяи Рум як солномаи минтақаҳое мебошад, ки шаклҳои гетеродокси (баъдтар “бидъат” эълон карда шуд) масеҳиятро қисман ҳамчун воситаи баёни душмании минтақавӣ ба марказ қабул мекунанд. Агар тамоми Шарқи Наздик Масеҳӣ мебуд, на мусулмононӣ, шиддатҳо комилан якхела

намебуданд, аммо эҳтимолан хеле шабеҳи ташаннуҷҳои марбут ба таърих, нафт, қудрат, ҳамла ва геополитика мебуд.

Гап дар сари он аст, ки бархӯрди манфиатҳои минтақавӣ метавонад пеш аз бархӯрди идеологӣ бошад. Бархӯрди минтақавӣ асос ва байрақи идеологии худро ба вуҷуд меорад. Дар фарҳанги Ховари Миёна имрӯз ғаризаҳои зидди Ғарб дар дараҷаҳои гуногун вуҷуд доранд. Онҳое, ки ин масъаларо сахт эҳсос мекунанд, як василаи идеологиро меҷӯянд, ки он зидди Ғарбро ба таври муфид тавсиф, тавзеҳ, баён ва асоснок кунад. Дар тӯли муддати тӯлонӣ бисёре аз ин идеологҳо ба миллатгароии Араб ҳамчун воситаи пурқуввати мухолифат имзо гузоштанд. Дигарон ҳамчун як мошини шабеҳ ба Коммунизм имзо гузоштанд. Ҳардуи ин идеологияҳои секуларӣ ноком шуданд, зеро онҳо натавонистанд мушкилоти зиёдеро, ки ҷаҳони Арабро печонидаанд, ҳал кунанд. Воқеан, бисёре аз миллатгароёни Араб, ки аз нотавонӣ ва нокомии миллатгароии араб дилсард шуда буданд, ба паноҳгоҳи нави идеологии Исломизм омаданд. Ҳодисаҳои зиёде аз собиқ коммунистоне, ки имрӯз дар саросари ҷаҳон Исломгаро ҳастанд, вуҷуд доранд. Ин комилан тааҷҷубовар нест: онҳо ҷустуҷӯи воситаҳоеро идома медиҳанд, ки шикоятҳои зидди Ғарбро аз ҷиҳати моддӣ ё минтақавӣ асосёфтаи онҳоро шарҳ медиҳанд, қадр мекунанд. Ин аст, ки чаро Исломгароӣ амалан бо миллатгароӣ иртиботи зиёде дорад. Асоси тавзеҳи ҳар як идеология метавонад то ин ё он дараҷа фарқ кунад. Байни коммунизм ва исломизм қутбҳои асосии атеизм ва имон мавҷуд аст. Аммо дар акси ҳол, фаъолони сиёсиро ҳамон як ҷустуҷӯ барои адолати иҷтимоӣ, ислоҳот, тағирот, хашм аз фасод дар байни синфҳои ҳукмрон, хашм аз нотавонӣ, ҳукмронии хориҷӣ ва Ғарб бармеангезанд.

Аммо агар бигӯем, ки ҳама исломгароён крипто коммунист ё миллатгаро ҳастанд, соддалавҳона мебуд. Эҳтимол бештари одамон ба исломгароӣ аз ангезаҳои амиқи динӣ низ меоянд, аммо ба ҳар ҳол онҳо тафаккури фаъолеро намояндагӣ мекунанд, ки дар пайи тағирот дар вазъи мавқеъ талош мекунанд. Ин метавонад қавитарин тафовут байни исломгароӣ ва эътиқоди мусалмони маъмулӣ бошад. Исломгароён дар пайи тағйироти далерона ҳастанд, дар ҳоле ки суннатгароён аз мубориза ё бархӯрд худдорӣ мекунанд. Ва онҳо метавонанд аз рӯи воситаҳои тағирот низ фарқ кунанд.

Дар байни худи исломгароён мо дидгоҳҳои гуногуни тағйиротро мебинем, зеро онҳо аз дидгоҳҳои гуногун, шиддатнокии эътиқод ва психологияи сиёсӣ бармеоянд. Баъзеҳо ба рӯъёҳои осоиштаи ҳамоҳангии иҷтимоӣ ва эҳёи ҷаҳони беҳтар нигаронида шудаанд. Дигарон аз шароити мавчуда ба газаб меоянд. Дигарон мехоҳанд, ки арзишҳои амиқи маънавии Исломро беҳтар аз вазъи ғамангези идоракунӣ ва ҷомеа дар минтақа огоҳ кунанд. Дигарон мехоҳанд ҷаҳони мусулмониро қавӣ бубинанд.

Аз ин рӯ, фарқият гузоштан ва аввал психологияи сиёсат ва баъд психологияи терроризмро фаҳмидан муҳим аст. Психологияи сиёсат ба саволҳои мураккаби пайдоиши худи эътиқоди сиёсӣ дахл дорад: оё фалсафаи сиёсии шахсии мо танҳо маҳсули баррасии оқилона аст? Ё ақл ба импулсҳои дил пайравӣ карда, барои асоснок кардани он чизе, ки эҳсосоти мо пеш аз ҳама эҳсос мекунад, кӯмак мекунад? Чӣ як касро либерал, дигареро консерватив ва дигареро радикал мекунад? Шахсоне, ки аз шароити аслан якхела ва маълумоти якхела ба вучуд меоянд, мунтазам аз руи хатти идеологӣ чудо мешаванд. Чӣ ба қозиҳои Суди Олии ИМА водор мекунад, ки дар масъалаҳое, ки ҳамаашон бениҳоят огоҳанд ва ҳама ба як далелҳо дучор мешаванд, мунтазам тақсим кунанд? Мафкураи шахсӣ гуногун мебошад.

Дар ниҳоят, чӣ маҷбур мекунад, ки мард ё зан террорист шавад? Импулсҳои гуногуни мураккаб ба амал меоянд - бо асосҳои моддӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва психологӣ, ки ҳама ба

рафтори инфиродии инсон таъсир мерасонанд. Маҳз тафовут дар психологияи шахсӣ аст, ки як мухолифи исқоти ҳамлро ба навиштани мақолаҳо, дигареро ба намоиш додан ва сеюмиро ба як клиника бомбаборон кунад. Баъзе фаъолони ҷамъиятӣ бо як сабаб намоишхо ташкил мекунанд; дигарон ҳаракат ташкил мекунанд, ба сӯи полис санг мепартоянд, ба полис тир меандозанд ё ҳатто шӯъбаи полис ё корпоратсияро бомбаборон мекунанд. Баъзе фаластиниён ба муқовимати ғайрифаъол, баъзеи дигар ба маъракаи оммавии иттилоотӣ, бархӯрди мусаллаҳона, барои бурдани мубориза ба мардуми осоиштаи Исроил даъват хоҳанд кард. Инҳо на афзалиятҳои сахти сиёсӣ, балки майлҳои амиқи шахсӣ мебошанд, ки минбаъд аз вазъият ва муҳит таъсир мекунанд. Муборизаи осоишта метавонад ба зӯроварӣ табдил ёбад, агар ба таври кофӣ таҳрик диҳад. Ва баъзеҳо дар дили худ зӯроварии торикро аз рӯйдодҳои ибтидоии ташаккули равонии шахсӣ доранд. Мо инчунин бояд дар психологияи шахсии худ фарқиятҳоеро қайд кунем, ки вазнинии ҷазоро, ки мо барои куштор тарафдорӣ мекунем, муайян кунем: баъзеҳо ҷазои қатлро сахт қабул мекунанд, дар ҳоле ки дигарон ҳукми қатлро нафратовар медонанд. Дар масъалаҳои иҷтимоӣ чӣ сахтгирро водор мекунад? Воқеият, ки дар маҷмӯъ шароити сахт ба вокунишҳои сахт тамоюли ба вуҷуд овардан як қисми ин муодилаи равонӣ мебошад.

Ҳатто як бастаи импулсҳои равонӣ, ки террористи ниҳонӣ ташаккул медиҳад, то ҳол ба ҳамон террорист интихоби воситаҳои гуногуни ифротгароӣ барои баёни онҳо - диндории мутаассиб, миллатгароии шадиди сакуларӣ, анархизми қотилона ва ахлоқӣ, фашизми хашмгин ва ё коммунизми ғаразнокро пешниҳод мекунад. Ҳамин тариқ, бархе аз мусалмонон аз рӯи инстинкт бештар хашмгинтар, изтиробовартар ва аз шиддати ихтилофҳо миёни Ғарб ва ҷаҳони Ислом бештар аз дигарон мутаассир мешаванд. Онҳо барои баёни ин нигарониҳо мошинҳои мувофиқ меҷӯянд. Таркиби психологии шахсии онҳо муайян хоҳад кард, ки оё онҳо ба шамшер даст мезананд, тавассути як низоми сиёсӣ кор мекунанд ё худро ба таблиғи ғояҳо ва арзишҳо барои тағир додани дили инсон мебахшанд. Ҷомеъа ва фарҳанги исломӣ дар ин замина аз дигарҳо фарқе надорад. Одамоне, ки дар шароити сахт зиндагӣ мекунанд, ба таври мунтазам назар ба ҷомеаҳои бароҳат дараҷаи баландтари шахсони зӯроварӣ ба вуҷуд меоянд. Воқеият ин аст, ки Шарқи Наздик ҷои сахтест. Шахсе, ки аллакай ба радикализм аз ҷиҳати равонӣ майл дорад, бо бисёр сабабҳо ё сабабҳои ҳаррӯза рӯ ба рӯ мешавад, ки касро ба амали радикалӣ бармеангезанд. Дар ҷаҳони мусулмонии имрӯза ин Исломи ифротӣ аст, ки барои вокуниш ба идоракунии золимонаи давлатӣ ва дарки он, ки сиёсатҳои ИМА ба манфиатҳои мусалмонон зарар мерасонад ва мусулмононро таҳқир мекунад, вокуништарин василаи амалро пешниҳод мекунад. Ҳамин тариқ, террористро ба таври ошкоро на танҳо "идеологияи исломӣ" идора мекунад.

Тавре Эқбол Аҳмад солҳои пеш аз 11 сентябр мушоҳида карда буд, зуҳури терроризми ҷиддӣ имрӯз технологияест, ки имкон медиҳад, ки афроде, ки қобилияти сафар, муошират ва ҳамоҳангӣ бо афроди ҳамфикрро доранд, хисороти азим расонанд. Аксарияти терроризми муосир глобализатсия норозигии равонӣ мебошад. Паст кардани он ҳамон ҷавобҳоро дар бар мегирад, ки ҳамеша барои коҳиш додани ҳама гуна шикоят ва норозигии иҷтимоӣ пешниҳод карда мешуданд: кам кардани ҳиссаи аҳолӣ ба изҳори зӯроварӣ. Муҳимтар аз ҳама, он коҳиш додани фазои дастгирӣ ва таърифро дар бар мегирад, ки он чанд рӯҳияи бепарвоеро, ки мошини терроризмро қабул мекунанд, ҳамроҳӣ мекунанд. Теъдоди ками одамон имрӯз дар Амрико як амали террористиро ба номи ҳама чиз, ҳатто пинҳонӣ истиқбол хоҳанд кард. Шароити иҷтимоӣ ва иқтисодии мо ба қадри кофӣ хуб ва умуманислоҳшаванда аст, ки терроризмро ҳамчун воситаи ба даст овардани ҳама чиз истисно кунад. Дар Шарқи Наздик барои эътиқод ё умеде, ки тартиботи мавҷудаи сиёсӣ

бисёр чизро ислоҳ мекунанд, заминаҳои кам вуҷуд доранд. Ҳамин тариқ, терроризм барои қабул ва ё ҳатто таърифи оммавӣ заминаҳои кофии мусоид пайдо мекунад, ҳатто агар аксарияти кулли аҳолӣ худаш фаъолона иштирок накунанд.

Аммо фаҳмидани терроризм ин нест кардани он нест. Терроризм воқеан як вабоест, ки ба аксари кишварҳои ҷаҳон таъсир мерасонад ва эҳтимол аст, ки асбоби нотавон дар муқобили қудратмандон бошад. На Штатхои Муттахида ва на ягон мамлакат дар баробари ин душворӣ беамал буда наметавонанд. Бин Ладинҳо ва Ал-Қоидаҳои ҷаҳон бояд пайгирӣ ва безарар кунад. Ҳамкории байналмилалӣ бояд ҳаракат ва тарҳрезии террористонро то ҳадди имкон мушкил гардонад. Мубориза давом мекунад. Аммо маҳдудиятҳои мубориза на танҳо аз рӯи қобилиятҳои ҳарбӣ ё иктишофӣ, балки бо омодагии ҷаҳон ва аҳолии он ба ҳамкорӣ муқаррар карда мешаванд. Ва дараҷаи ин ҳамкорӣ қисман аз рӯи одилона даркшудани даъвои ИМА ва адолати тартиботи байналмилалӣ (аз ҷониби ИМА бартариятдошта) дар назари аксарияти боқимондаи ҷаҳон муайян карда мешавад. Америкоиҳо метавонанд барои 11 сентябр адолати худро ҷустуҷӯ кунанд ва дар ин кор худро комилан одил ҳис кунанд - дуруст аст, аммо ин маънои онро надорад, ки он ҳатман адолатро барои дигарон ифода мекунад. Дар баъзе нуқтаҳо мо дар байни маъракаҳои идомаи якҷонибаи Амрико ва аксуламали муқовимати ҷаҳон ба муомила мерасем, зеро он манфиатҳои ИМА-ро дар тавозуни манфиатҳо ва ҳамдардии худ вазн мекунад.

Ва аз муҳимтарин унсурҳои Ҷанг алайҳи терроризм, унсурҳои "аксарияти хомӯшӣ" дар ҷаҳони мусулмонӣ мебошанд. Аксарияти хомӯшӣ воқеан он аксарияти бузургест, ки ҳеҷ гоҳ ба мубориза҄ҳои замон амиқ намеояд. Аъзоёни он камбу-дихо ва ё хашму газаби тартиботи сиёсӣ, ичтимоӣ ва иктисодии худро нағз медонанд. Онҳо кафкӯбӣ мекунанд ва (шояд хомӯшона) онҳоеро, ки барои тағир додани ин хашмҳо иқдомоти радикалӣ ё ҳатто хушунатомез меандешанд, дастгирӣ мекунанд. Онҳо ифротгароии шахсонеро, ки амалҳои зӯроварона ва ҳатто ба таври ҳайратангез бадахлоқона мекунанд, дарк мекунанд, аммо ангезаҳои онҳоро дарк мекунанд, ҳарчанд ба василаи онҳоро розӣ набошанд. Ин аксарияти хомӯш аст. Он дар байни диктатураи репрессивӣ дар дохили кишвар, сиёсати дахолати Ғарб тавассути Ҷанги зидди терроризм дар хориҷа ва хушунати азими вокуниши Бин Ладин даргир аст. Бо интихоби кам ва қобилияти маҳдуди тағир додани тартиботи мавҷуда, ин натиҷаест, ки пассивияти ғамгин ва кафкӯбӣ барои Робин Гуди кунунӣ аст. Ғарб тақозо мекунад, ки аксарияти мусалмонон бар зидди ифротгароӣ садо баланд кунанд, аммо бояд нахуст ин фарогирии шикоятҳои мавҷударо баррасӣ кунанд ва барои рафъи он талош кунанд. Дар акси ҳол, зарба задан ба ҷинояткорони давраи ҷорӣ дар оянда танҳо ба насли бештари ҷинояткорон оварда мерасонад.

Тарҷума аз забони англисӣ ва таҳияи Шамсиддин Каримов ва Озод Садуллоев

(иқтибос аз китоби Граҳам Е.Фуллер "Ояндаи Исломи Сиёсӣ")

«ПАНЧАТАНТРА» – ГАНҶИНАИ ПАНДУ АНДАРЗИ ҲИНДӢ ВА ТАРҶУМАИ ФОРСИИ ОН – «ПАНЧАКЯНА»

ҒАФФОРӢ ЗАМИРА АБДУЛЛОЗОДА
доктори илмҳои филологӣ, сарходими илмии Институти улуми ҷомеашиносии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, ш.Хуҷанд). E-mail: zamira_g6767@mail.ru

Аз осори ахлоқии Ҳинди Бостон то кунун ҳеч асаре монанди «Панчатантра» иштиҳоре азим ва маҳбубияти ҷаҳонӣ пайдо накардааст.

Ҳикоёти ҷаззобу рангини он равшан менамояд, ки муҳимтарин фазилатҳои инсонӣ дар асар бо ҳар роҳу шева ситоиш шудаанд, ки онҳо барои як халқият ва як мардум маҳдуд набуда, арзишҳои ахлоқии умумибашариро тарғиб намудаанд. Тавассути ҳикоятҳои дилангези ин шоҳасар фармонравоёни замон ба хислатҳои наҷиби инсонӣ ташвиқ шудаанд, ки бо соҳиб будан ба ин фазилатҳо подшоҳи ҳар кишваре ба таъмин намудани пойдории мамлакат ва пешрафту ободии давлат муваффақ хоҳад шуд.

Ин буд, ки «Панчатантра» аз санскрит ба паҳлавӣ, аз паҳлавӣ ба арабӣ, аз арабӣ ба сурёнӣ ва беш аз 200 дафъа ба зиёда аз 60 забони дунё тарҷума шуда, ба нодиртарин падидаи адабиёти ҷаҳонӣ мубаддал гардидааст.

Яке аз тарҷумаҳои форсии «Панчатантра» китоби «Панчакяна» аст, ки ба қалами яке аз адибони форсизабони қарни XVII Ҳиндустон – Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ тааллуқ дорад. Арзиши муҳимми «Панчакяна» дар он зоҳир мегардад, ки тарҷумаи он аз асли китоби «Панчатантра», ки дар китобхонаи салтанатии Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар-подшоҳ мавҷуд буд, аз санскрит калима ба калима бо ҳифзи комили муҳтавои матни аслӣ ба форсии содаву равон, ба забоне, ки мавриди истифодаи умуми хонандагон мебошад, сурат гирифтааст.

Дар мақола арзиши адабии “Панчакяна” ва ҷойгоҳи ин асар дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфтааст.

***Калидвожаҳо**: “Панчатантра”, Ҳинди Бостон, санскрит, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, тарҷумаи форсӣ аз санскрит, асри 17, Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ.*

Аз осори ахлоқии Ҳинди Бостон то кунун ҳеч асаре монанди «Панчатантра» («Панҷ китоб») иштиҳоре азим ва маҳбубияти ҷаҳонӣ пайдо накардааст. Ин асар маҷмӯаи дилангезтарин ҳикоятҳои ҳиндӣ ба забони санскрит (яке аз забонҳои асосии Ҳинди Бостон) аст, ки ба адабиёти форсӣ-тоҷикӣ тавассути тарҷума ворид гардида ва бо номи «Калила ва Димна» маъруф шудааст.

«Панчатантра» дар аҳди қадим барои ҳукмронони замон чун дастур дар тарзи идораи давлат нигошта шудааст. Ҳадафи аслии эҷоди он таълими роҷазодаҳо ба тадбирҳои кишвардорӣ ва «он чи мулукро бояд ва хирадмандонро ба кор ояд» (5, 8) ба шумор мерафт, аммо дар баробари ин, асари мазкур яке аз муҳимтарин осори мутааллиқ ба ахлоқи амалӣ ва иҷтимоӣ дар адабиёти ҳиндувон аст, ки арзиши бузурги адабӣ-эстетикӣ, ахлоқӣ ва тарбиявиро доро мебошад ва маҳз ба далели арзиши муҳимми ахлоқӣ ва таълимӣ доштанаш дар саросари олам шуҳрату маҳбубият ва ҷойгоҳе вижаеро касб намуд.

Замони нигориши «Панчатантра» ва исми муаллифи он дақиқ маълум нест. Баъзе донишмандон бар ин ақидаанд, ки ин китоб тавассути бараҳмане, ки Вишну Шарман ном дошта, дар ҳудуди қарни III дар Кашмир умр ба сар мебурд, гирдоварӣ шудааст (3, 19; 7, 21).

Дар муқаддимаи китоби «Панчатантра» низ ҳамин санад зикр шудааст, ки муаллифи ин асар Вишну Шарман-ном бараҳмани донишмандест.

Дар мушаххас намудани санаи дақиқи нигориши «Панчатантра» муҳаққиқон то имрӯз иттифоқи раъй надоранд.

Ба қавли Деххудо, Вишну Шарман, ки «Панчатантра»-ро иншо намудааст, дар қарни V зиндагӣ ба сар бурдааст (2, 5750), аммо ӯ қоил аст, ки «асли китоб бисёр қадим аст ва шояд ба асре, ки эътиқод ба таносух зуҳур карда, марбут бошад» (2, 5750). Бархе муҳаққиқони Ғарб, мисли Ҷ. Ҳертел, М. Винтернит ва Т. Норс нигориши ин ганҷинаи бузурги асри нахустини маорифи башариро ҳудуди аввали қарни IV донистаанд (1, 192). Донишманди эронӣ Ҳасан Ризоии Боғбедӣ муътақид бар он аст, ки «Панчатантра» қадимтар аз қарнҳои III-V м. таълиф шудааст (1, 192).

Агар ин нуктаро ба назар гирем, ки дар «Бриҳаткатҳа» («Ҳикояти бузург»)-и Гунадҳя (қарни I ё II м.) аз ривоятҳои «Панчатантра» истифода шудааст, пас, решаи аслии ин асар қабл аз асри I милодӣ вуҷуд доштааст, аммо ин китоб дар сурати нахустини хеш то замони мо нарасидааст.

Бунёдгоҳи аслии «Панчатантра» сарзамини Ҳинд мебошад. Ҳарчанд донишманди олмонӣ – А. Вебер ва Т. Бенфей аз сабаби шабоҳате, ки байни ҳикоятҳои Эзоп (асри VI то м.) ва достонҳои “Панчатантра” мавҷуд будааст, саъй бар он намудаанд, ки нуфузи ҳикоятҳои юнониро нисбат ба афсонаҳои ҳиндӣ ба субут расонанд (ниг.: 7, 24) ва ё Ҷ. Ҳертел маншаи будоӣ доштани ин достонҳоро таъкид намуд (ниг.: 3, 23), муҳаққиқоне чун Инду Шекҳар, Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб ва диг. бо далелҳои раднопазир ба субут расониданд, ки «Панчатантра» аз адаби Ҳинди Бостон гирифта шудааст ва вуҷуди баъзе афсонаҳои машобеҳ дар осори чинию юнонӣ наметавонад юнонӣ ва ё будоӣ будани маншаи ин афсонаҳоро ба исбот бирасонад. Аз ҷумла, Инду Шекҳар нуфузи эҳтимолии достонҳои юнониро ба «Панчатантра» «бидуни поя ва асос» дониста (8, 24), таъкид бар он намудааст, ки бино бар ақидаи гурӯҳи дигари донишмандон, фикри ҳиндӣ дорои ҳассосияти хоссе мебошад ва бино бар ин, иқтибосу тақлидро намепазирад. Донишманди Ҳинд таъкид менамояд, ки «Ҳинд худ махзане буд ғанӣ аз афсона ва ниёзе ба иқтибос аз афсонаҳои юнонӣ надошт. Худи Машриқзамин ганҷинаи ин афсонаҳо будааст» (8, 24-25).

Баръакс, ба қавли Инду Шекҳар, ду достони Эзоп, яъне «Хар дар пӯсти паланг» ва «Хари беқалбугӯш» собит мекунад, ки ин ду достон аз Ҳинд гирифта шудаанд (8, 25).

Мо ҷонибдори андешаи мавсуф ҳастем, ки аз нигоҳи ӯ «аз мавзӯи достонҳои «Панчатантра» ва сохтмони он истинбот мегардад, ки ин достонҳо комилан зоидаи фикру нубуғ ва фалсафаи ҳиндӣ мебошанд» (8, 25).

Аз таҳқиқу баррасии хусусиятҳои муайяни осори қадими ҳиндӣ маълум мешавад, ки муҳимтарин вижагии қиссаҳои санскрит дорои мавзӯи пандуахлоқӣ будани онҳост. Дар «Панчатантра» низ, ки онро муҳаққиқон маншаи аслии қисса ва афсонаҳо дар дунё донистаанд, тамоми аркону одоб ва фазилатҳои олии ахлоқӣ, равишҳои матлуби тарбияи маънавӣ бо шеваҳои ба худ хос ва истифодаи тамсилу ривоёт шарҳу тафсир шудаанд.

Саросари ҳикоятҳое, ки дар «Панчатантра» барои тақвияти андешаҳои ахлоқӣ оварда шудаанд, ба тарбияи маънавии инсон нигаронида шуда, зарари шарр ва манфиати хайрро дар ҳаёти ҷомеа собит мекунанд ва зуд ба дили хонанда роҳ меёбанд. Тавассути ҳикоятҳои дилангези ин шоҳасар фармонравоёни замон ба хислатҳои наҷиби инсонӣ монанди адолатпешагию додгустарӣ, саховатмандию раиятпарварӣ, ҳилму шафқат, азму сабот, ҷидду ҷаҳд, сидқу вафо, некандешӣ, дурандешӣ, афв, шукр, сабр ва ғ. ташвиқ шудаанд, ки бо соҳиб будан ба ин фазилатҳо подшоҳи ҳар кишваре ба таъмин намудани пойдории мамлакат ва пешрафту ободии давлат муваффақ хоҳад шуд.

Муаллиф дар саросари ҳикоятҳои ин асар ақлу хирадро ҳамчун воситаи асосии ба даст овардани саодати ҷовидон, нерӯи аслии расидан ба мақсад ва тавфиқу пирӯзиҳо ҳамду сано мехонад ва ба дониш гаравидану ба некӣ кӯшидани инсонро ҳамчун мояи сарбаландӣ ташвиқ менамояд. Ҳикоёти ҷаззобу рангини “Панчатантра”, ки муҳимтарин фазилатҳои ҳасанаи инсониро бо ҳар роҳу шева тарғиб намудаанд, равшан менамояд, ки онҳо маҳдуд барои як халқият ва як мардум набуда, арзишҳои ахлоқии умумибашариро талқин намудаанд. Ин аст, ки «Панчатантра» маҳбубияти ҷаҳонӣ ёфт, ба ҳадде ки ба қавли Инду Шекҳар «то кунун ҳеч асари ҳиндӣ-эронӣ монанди ин достонҳо чунин иштиҳоре азим касб накардааст» (8, алиф).

«Панчатантра» аз санскрит ба паҳлавӣ, аз паҳлавӣ ба арабӣ, аз арабӣ ба сурёнӣ ва беш аз 200 дафъа ба зиёда аз 60 забони дунё тарҷума шуда, ба нодиртарин падидаи адабиёти ҷаҳонӣ мубаддал гардидааст. Ин асар борҳо ба забони форсӣ низ тарҷума шудааст. Аз ҷумла, «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ (129 байт аз он бо эҳтимоми Саид Нафисӣ ба табъ расидааст (ниг.: 4, 856-869), «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ»-и Абулмаолӣ Насруллоҳ (1144), «Достонҳои Бедпой», ки мансуб ба қалами Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ал-Бухорӣ (1146-1150) мебошад, аз рӯи таҳрири арабии адиби эронинажоди араб, мутарҷими донишманд – Абдуллоҳ ибн ал-Муқаффаъ (721-759), ки «Калила ва Димна»-ро аввалин бор аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кард (758), ба форсӣ ба қалам омаданд. Дар асрҳои баъдӣ адибон борҳо «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ»-ро ба риштаи назму наср кашиданд. Аз ҷумла, Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ (тақр. 1420-1505) «Калила ва Димна»-и Абулмаолӣ Насруллоҳро ба шеваи хеш иншо намуда, онро ба эҳтироми Низомуддин Аҳмади Суҳайлӣ, ки вазири Султон Ҳусайни Бойқаро (1468-1506) буд, «Анвори Суҳайлӣ» унвон ниҳод. Баҳоуддин Аҳмад ибни Маҳмуди Тӯсӣ мутахаллис ба «Қонеъӣ» (ваф. баъди 1273) низ «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ»-ро ба номи Иззуддини Кайковус ба риштаи назм даровард (1259). «Иёри дониш»-и Шайх Абулфазли Алломӣ (1551-1602) як навъ ривояти нисбатан мухтасару ислоҳшудаи «Анвори Суҳайлӣ»-и Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ (ваф. 1504-1505) ва ду боби аввали «Калила ва Димна»-и Абулмаолӣ Насруллоҳ («Боби ибтидои «Калила ва Димна» ва боби «Барзуяи табиб») мебошад. Муаллифе ношинос «Иёри дониш»-ро хулоса ва бознависӣ карда, ба он «Нигори дониш» унвон гузошт (1752). Ҳамин тариқ, дар асрҳои мухталиф борҳо таҳриру тарҷума шудани “Калила ва Димна” боиси ба вуҷуд омадани ривоятҳои нави он гардид ва ин нукта гувоҳ бар он аст, ки, воқеан, асари мазкур дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шуҳрати тамом касб намуда, заминаҳоеро дар эҷоди осори мустақили манзум ва мансур дар асоси матни худи он ба вуҷуд овард, ки он то ба рӯзгори мо идома ёфт. Аммо шоёни таъкид аст, ки ҳеч яке аз ин асарҳо аз матни аслии “Панчатантра” мустақиман тарҷума нашудаанд, балки дар асоси «Калила ва Димна»-и арабии Ибни Муқаффаъ ва тарҷумаҳои форсии он ба қалам

омадаанд. Дар ҳоле ки худи Ибни Муқаффаъ низ ин китобро на аз асли китоб аз забони санскрит, балки аз тарҷумаи паҳлавии (форсии миёна) он, ки дар миёнаи қарни VI, дар замони фармонравоии Хусрави Анӯшервон (531-579) ба василаи Барзуя-ном пизишки эронӣ ба арабӣ тарҷума шудааст, баргардон намудааст. Барзуя низ, ба қавли муҳаққиқон, ба матни аслии «Панчатантра» тағйирот ворид намуд. Ӯ номи ду шағол – Каратака ва Даманакаро, ки дар фасли аввали «Панчатантра» қаҳрамонони аслии достон ба шумор меравaнд, ба унвони номи асари хеш баргузид ва онро ба паҳлавӣ «Калилак ва Димнак» номид, ки минбаъд ҳамчун «Калила ва Димна» машҳур гашт.

Дар муқояса бо тарҷумаҳои форсии мазкур арзиши муҳимми “Панчакяна”, ки яке аз тарҷумаҳои форсии «Панчатантра» буда, ба қалами яке аз адибони форсисарои қарни XVII Ҳиндустон – Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ тааллуқ дорад, дар он зоҳир мегардад, ки тарҷумаи он аз асли китоби «Панчатантра», ки дар китобхонаи салтанатии Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар-подшоҳ мавҷуд буд, аз забони санскрит калима ба калима бо ҳифзи комили муҳтавои матни аслӣ ба форсии содаву равон, ба забоне, ки мавриди истифодаи умуми хонандагон мебошад, сурат гирифтааст. Бино бар ин, тасарруфоту тағйироте, ки дар тарҷумаҳои дигари форсии “Панчатантра” мавҷуданд, дар “Панчакяна” ҷой надоранд. Ба қавли Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ тарҷумаҳои форсии «Панчатантра», ки дар он замон мавҷуд буданд, мақбули табъи Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар-подшоҳ қарор нагарифт, чун дар онҳо ё тартиби достонҳои матни санскрит иваз шуда буд ва ё муаллифон ба матн тасарруфот карда буданд ва дар натиҷа сурати аслии он тағйир ёфта буд ва ё луғоту истилоҳоти забони арабӣ дар онҳо ниҳоят зиёд мавриди истеъмол қарор гирифта буданд ва ғ. Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ бо амри Акбар ба тарҷумаи «Панчатантра» даст заданашро чунин тавзеҳ бахшидааст: «Ва чун ҳамон нусхаи асли ҳиндуӣ ҳангоми арзи китобхонаи олӣ ба назари кимиёасари ҳазрати халифаи илоҳӣ (Акбар-подшоҳ – Ғ.З.) даромад ва қабл аз он бисёре аз кутуби ҳиндиро донишварони муътакифи ин даргоҳ ҳасбуламр ба форсӣ тарҷума намуда буданд, ба хотири қудсимаосир чунон қарор ёфт, ки чун ин китоб чандин карат аз забоне ба забоне рафта ва аз баёне ба баёни дигар омада ва албатта, тағйиру табдил дар он роҳ ёфта ва камию зиёдатӣ пазируфта...» (5, 5). Аз ин лиҳоз, Акбар ҳукм намуд, ки «ҳар чӣ аз хушку тар дар он китоб бошад, ба ҳамон тартиб рақам намояд, то қадри тафовути асли сухан ва тартиби он ва зиёдатию нуқсон зоҳир гардад» (5, 5-6).

Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ аз аҳолии Лоҳур буда, қаблан низ бо амри Акбар тарҷумаи чанд китоби санскритро ба форсӣ анҷом дода буд. Аз ҷумла, бо супориши Акбар тарҷумаи форсии «Катҳасаритасагара» – «Баҳр-ул-асмор»-и Мулло Аҳмади Кашмириро бо номи «Дарёи асмор» аз нав таҳрир намуд. Ҳамчунин, ӯ бо дастури Ҷаҳонгир-подшоҳ «Китоб-ул-милал»-и Муҳаммади Шаҳристониро таҳти унвони «Тавзеҳ-ул-милал» ба форсӣ тарҷума кард (6, 2364; 3, 33-34).

Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ хидмати Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосиро дар он тақрир намудаанд, ки ӯ мусаввадаи «Панчатантра»-ро ба форсии содаву равон, лафз ба лафз, бе такаллуф дар иборатпардозӣ, тарҷума намуд ва дар баробари он «рӯҳи матни санскритро дар худ нигоҳ дошт» (7, бисту ду).

Муҳаққиқони мазкур сабки нигориши «Панчакяна»-ро чунин ба қалам овардаанд: «Тарҷумаи форсии «Панчакяна» нишон медиҳад, ки Мустафо Холиқдод Аббосӣ на танҳо аз ҳайси нигоранда, балки аз ҳайси мутарҷим қудрате комил дар

истеъмоли забони содаву ширин дошт. Мустафо Холиқдод Аббосӣ аз ду ҳайс шоистаи тамҷид аст. Яке он ки саъй кардааст, то он ҷо ки мумкин бошад, аз асл инҳироф накунад ва таҳтуллафз тарҷума кунад ва дигар он ки китоби худро бар тарзе навиштааст, ки умуми мардум метавонанд онро ба осонӣ бифаҳманд. Хулоса, сабки ӯ саҳли мумтанеъ аст» (7, сию ду).

Аз муқаддимаи форсии «Панчакяна» равшан мешавад, ки муаллиф мехост нусхаи аввали мусаввадаи «Панчакяна»-ро ба Акбар-подшоҳ тақдим намояд, то ин ки аз рӯи назар ва пешниҳоди шаҳаншоҳ ислоҳоте дар он ворид намояд. Аммо дар бораи ин ки ӯ «Панчакяна»-ро ба Акбар тақдим кард ё не, маълумоте мавҷуд нест, ҳамчунин, дар нусхаи хаттии он таърих ва исми маҳалли хатми он зикр нашудааст.

Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ дар муқаддимаи “Панчакяна” навиштааст: «Бар хиёбонпаймоёни ганҷёб пӯшида нахоҳад буд, ки ин китоби ҳиндуихитобро, ки онро «Панчакяна», яъне, «Панҷ достон» ва «Каратака Даманака» низ гӯянд, ҳамон китобест, ки Нӯшервони Одил Барзуяи табибро, ки ҳакиме буд бағоят фарзона ва дар донишу фиросат ва маҳорати забони форсӣ ва ҳиндуӣ ягона, баъд аз тақдими лавозими мулотафат* ва мароҳим* ба ҷиҳати нақли маонии он китоб ба диёри Ҳинд номзад карда, ба рӯзе саъд ва соате масъуд рухсат намуд” (5, 3).

Ягона нусхаи хаттии «Панчакяна», ки то имрӯз боқӣ мондааст, дар Музейи миллии Деҳлӣ нигаҳдорӣ мешавад (шумораи 26/1005; варақ: 272, сантиметр 20x11). Номи котиб сабт нашудааст. Нусхаи мазкур соли 1973 аз ҷониби донишмандони ҳиндустонӣ – Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ таҳия ва нашр шудааст (Алигарҳ: Донишгоҳи исломии Алигарҳ, 1973).

«Панчакяна» ба тариқи наср ба қалам омада, бо порчаҳои манзуми мазмуни пандуахлоқӣ дошта ороста шудааст. Он аз 5 боб иборат аст:

1. Боби нахуст «Митра бҳеда» («Бадал сохтани дӯстӣ ба душманӣ» ва ё «Нифоқи дӯстон») унвон дорад ва шарҳи сиёсати «Тафриқа бияндоз ва ҳукумат кун»-ро фаро мегирад. Шахсиятҳои аслии ин фасл ду Шағол бо номҳои Каратака ва Даманака ҳастанд, ки яке аз онҳо бо бадкинию суханчинӣ робитаи дӯстии миёни Пингалака-ном Шер ва Гове бо номи Самҷивакаро ба душманӣ мубаддал месозад. Ин фасл муҳимтарин фасли асар аст. Аҳаммияти ин қисмат ба ҳаддест, ки дар тарҷумаҳои бозмонда аз таҳрири паҳлавӣ (тарҷумаҳои сурёнӣ ва арабӣ) китоби «Панчатантра»-ро ба номи ду Шағоли мазкур дар ин фасл «Калила ва Димна» номидаанд;

2. Фасли дувум «Митра санпрапати» («Ба даст овардани дӯстон» ва ё «Ҷамъ овардани дӯстон» ва ё «Ойини дӯстӣ») унвон дорад. Дар ин боб таъкид шудааст, ки инсон бояд дар интихоби ёру дӯст ба иштибоҳ роҳ надиҳад ва дӯстонашро пас аз баррасии дақиқ баргузинад. Шахсиятҳои аслии ин фасл Зоғу Муш ва Оҳуву Боха ҳастанд;

3. Қисмати севум «Каколукия» («Ҷанги Зоғу Бум») номгузорӣ шуда, мақсуд аз он баёни зиёнҳоест, ки дар натиҷаи дӯстӣ бо душманони зотӣ дар пай дорад. Дар ин қисмат одоби сулҳу ҷанг ва амсоли он мазкур аст. Қаҳрамонҳои аслии ин фасл Бум ва Зоғ ҳастанд;

4. Фасли чаҳорум «Лабдҳапранаша» («Ёфтаи худро аз даст додан») унвон дорад ва мақсуд аз он баёни ин маънист, ки чӣ гуна инсон метавонад аз нодонии хеш он чиро ки ба каф овардааст, аз даст бидиҳад, яъне, баёни зиёнкорӣ ва аз даст додани он чӣ мақсуд будааст. Шахсиятҳои аслии ин фасл Маймун ва Наҳанг ҳастанд;

5. Фасли панҷум мавсум ба «Апарикшитакарита» («Кори носанҷида» ё «Кардани кор бетааммул ва зиёнзадагии он») буда, мақсуд аз он баёни зиёнҳоест, ки дар натиҷаи бетаваҷҷуҳӣ ба суханони дигарон ба бор меояд, яъне, амали бетааммул ва зиёнзадагии он. Шахсиятҳои аслии ин фасл савдогар ва ҳаҷҷом ҳастанд.

«Панчакяна» бо насри омехта ба назм таълиф шудааст. Лозим ба зикр аст, ки яке аз вижагиҳои асосии қиссаҳои «Панчатантра» ҷанбаи тамсилӣ доштани онҳост. Дар «Панчатантра» инсон бо ҳайвон ва гиёҳу ҷамодот робитаи қавӣ дорад. Ҳикояҳо аксар аз забони ҳайвонот нақл шудаанд, андешаҳо ва мақсадҳо асосан аз забони ду шағол ва ҳайвоноту ҷонварҳои дигар, ки нақши инсонро иҷро мекунанд ва рафтору кирдори инсонӣ ба онон нисбат дода шуда, таҷрибаҳои инсон дар амалу гуфтори онҳо ҷилвагар мешавад, баён шудаанд. Дар ин достонҳо ҳайвоноту парандагон ва ҳатто наботот аз нерӯи ақлонӣ ва қувваи такаллум баҳраманд ҳастанд, дар такомули маънавии худ талош мекунанд, чун инсон гуфтугӯ мекунанд ва гоҳ-гоҳе саргарми баҳсҳои ахлоқӣ мегарданд. Ба мавҷудоти табиат ба забони таънаву латифа дар бораи нақсҳо ва айбҳои башар сухан меронанд ва ҳатто риёкории табақаи бараҳман ва заъфи нафси дарбориён ва бевафоии занҳоро низ интиқод мекунанд, гоҳ хулқу атвори одамиро содир менамоянд, роҳи парҳезкориро пеш мегиранд, гоҳ ашъори муқаддаси ҳиндувонро месароянду маросими мазҳабиро адо мекунанд ва гоҳ дар бораи худоён андеша меронанд, ба омӯзиши мусиқӣ машғуланд, дӯш ба дӯши инсонҳо пеш мераванд ва онҳоро дар масоили зиндагӣ ёрӣ мекунанд ва гоҳ-гоҳ хӯйи ҳайвонии хешро ба намоиш мегузоранд ва ғ. Инсон аз забони ҳайвонот сухан мегӯяд, бо онҳо суҳбат мекунад, аз онҳо ёрӣ мехоҳад, бо онҳо риштаи дӯстӣ барқарор мекунад ва аз аъмолу суханони онҳо ибрат мегирад, яъне дар асар риштаи диданашаванда байни инсон ва ҳайвоноту ҷамодот кашида шудааст. Дар қолаби ин қиссаҳо инсон тааҷҷуб намекунад, ки чаро мору дарахту санг ба забони ӯ сухан мегӯянд ва дӯстии ӯро мепазиранд ва ба зиндагӣ дар канори ӯ унс мегиранд. Дар ин қиссаҳо инсон ба шакли ҳайвон ва гиёҳ меояд ва ҳайвону гиёҳ ба шакли инсон, мисли ин ки ҳеч тафовуте дар миёни онҳо нест ва ҳама аз як гавҳар ва як сарчашмаанд.

Ба қавли муҳаққиқон, мушаххас маълум нест, ки бунёдгузори ин сабки ибтикории адабиёти тамсилӣ кӣ будааст? Аммо бештари ин достонҳо аз мардум гирифта шуда ва баъдҳо бино ба эҳтиёҷи замон ба шаклҳои мухталиф даромадаанд. Гӯё фарқи байни достон ва афсона гузошта нашудааст, зеро ки анвоъ ва ақсоми онҳо дар маҷмӯаи як фасл омадааст (8, 4).

«Панчатантра» дар шакли «қисса андар қисса» («достон андар достон») таълиф шудааст. Ин шеваро нависандагони Ҳинди Бостон барои қиссанависӣ баргузидаанд. Дар ин навъи асарҳо баёни як силсила ҳикоёт дар қолаби як ҳикояти поя буд, ки онро «ҳикояти бунёдӣ» ё «ҳикояти васила» низ меноманд ва ҳикояти поя чаҳорчӯби асар ба шумор меравад. Онҳое, ки қаҳрамони ин достонҳо ҳастанд, қиссаро андар қисса меёваранд, то ин ки гуфтаҳои худро таҷассум намоянд ва гоҳе низ як миқдор достони фаръӣ ба таври маснуъ ба баҳонае замимаи достони аслӣ мешавад. Масалан, агар дар боби аввали «Панчакяна» достони «Гов ва Шер» ҳикояти аслӣ бошад, дигар ҳикоёте, ки онҳоро яке аз шахсиятҳои ҳикояти аслӣ баён мекунад, ҳикоятҳои фаръӣ мебошанд. Достони «Гов ва Шер» бо ҳикояти «Маймун ва мех» оғоз мешавад. Сипас баъзе ҳикояҳои фаръӣ, ҳамчун «Маймун ва мех», «Ҳикояти Шағол ва Дуҳул», «Ҳикояти дантали хизоначӣ ва фарроши роҷа» ва ғ. ба таври алоҳида оварда шудаанд. Аммо дар

дохили баъзе ҳикоятҳои фаръӣ ҳикояти фаръии дигаре низ вуҷуд дорад. Масалан, дар дохили ҳикояти «Некрой ва Бадрой», ки ҳикояти фаръист, ҳикояи фаръии дигар – «Бакалаву Росу ва Мору Панҷпоя» оварда шудааст.

Дар дохили ҳар ҳикоят барои тақвият бахшидани ҳар нукта шлокаҳо – абёти ахлоқии манзум низ зикр шудаанд. Достонҳо маҳз ба василаи ашъори таълимӣ ба ҳамдигар пайваст шудаанд ва пандҳои манзум дар баробари таъмини ҷаззобияти сабки асар андешаҳои ахлоқии муаллифро ба субут мерасонанд. Дар "Панчакяна" аз эҷодиёти суханварони маъруфи форсӣ-тоҷикӣ ҳамчун Саъдии Шерозӣ (5, 21, 54, 286) , Амир Хусрави Деҳлавӣ (5, 75), Абдурраҳмони Ҷомӣ (5, 104-105) намунаҳо зикр шудаанд.

Нақл ё муколама дар бештари қиссаҳо ҷои асосиро гирифта, мафҳум, масоил ва мазмунҳои ахлоқӣ аз забони ин қаҳрамонон тавзеҳ шудаанд.

Ба назар мерасад, ки ҳамин шеваи иншои осори ахлоқӣ, ки баъдан дар насри ахлоқии форсӣ-тоҷикӣ низ ривоҷи тамом ёфт ва намунаи барҷастаи он «Гулистон»-и Саъдӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомӣ мебошанд, то ҷое ба ин шеваи таълифи осори насри ахлоқии Ҳинди Бостон пайванд доранд.

Нуктаи дигаре, ки дар бораи мавзӯи достонҳои «Панчатантра» бояд таъкид намуд, сиёсӣ будани ин достонҳост. Ба ин масъала дар муқаддимаи китоб низ эътироф шудааст, ки ҳадаф аз нигориши ин асар таълими сиёсат ба шоҳзодагон будааст. Дар ин достонҳо одоби дарбор аз забони ҳайвонот ба тасвир кашида мешавад ва ҳар достони аслӣ ё фаръӣ метавонад баёнгари масоиле бошад, ки дар сарнавишти мамлакат муассир будааст.

Аз баҳсу баррасии мавзӯӣ ва таҳлили ҷанбаҳои ахлоқии ҳикоёти "Панчакяна" бармеояд, ки муаллиф тавассути нақли ҳикояҳо дар навбати аввал мехоҳад хирадмандӣ, хоксорӣ, дӯстӣ, ҳилм, вафодорӣ, адолатхоҳӣ, росткорӣ ва дигар хислатҳои неки инсониро тарғиб намуда, ба ин восита нахуст аркони ахлоқии ҳокимонро, ки сабаби пойдории мамлакати ӯ хоҳад буд, баён намояд. Хулосаи ақидаҳои ахлоқии муаллифи асар дар нисбати бақои давлатдорӣ ва низоми фармонравоён ин аст, ки бояд ҳар як давлатманд ба хислатҳои неку писандидаи инсонӣ пайравӣ кунад. Ба назар мерасад, ки зуҳури осоре мустақил дар заминаи муқаррар намудани ахлоқи шоҳону ҳокимон дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки ба як шеваи муҳимми насри ахлоқӣ мубаддал гардид, сарчашмае дар ин осор ва чунин ҳикоёт дорад, зеро дар мавзӯи баррасӣ ва таъини аркони ахлоқи ҳокимон монандиҳое ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар достони «Шер ва Гов», ки ҳикояти аслии китоб буда, дар бораи дӯстии Шер ва Гов нақл мешавад, ин матлабҳо бештар равшан мегарданд.

Ҳикоят бо он оғоз мешавад, ки дар вилояти Дакан шаҳре буд бағоят обод бо номи Маҳиларопя ва Вардҳаманака ном тоҷире давлатманд дар он шаҳр зиндагӣ мекард. Ӯ фарзандони худро насиҳат мекунад, ки дар касби илму ҳунар бештар саъю кӯшиш намоянд.

Писари бузурги он бозаргон ба сафар раҳсипор мешавад, то ин ки сарвати худро бияфзояд. Ду Гови нерӯманд, ки Нандака ва Санҷивака ном доштанд, аробаи ӯро мекашиданд. Дар роҳ Санҷивака, ки аз ранҷи кашидани ароба қуввате надошт, ногаҳон пояш дар гиле, ки аз обшор ҷамъ шуда буд, дармонда мешиканад. Бозаргон мусофирати худро се рӯз ба таъхир мегузорад, аммо Санҷивака дар ин муддат аз гил берун наёмад ва натавонист ҳаракаташро идома бахшад. Он гоҳ тоҷир нигаҳбононро дастур медиҳад, ки дар ҳоли зинда мондани Санҷивака ӯро ҳамроҳ бо худашон баранд

ва агар вай ҳалок шавад, маросими бозпасинро анҷом диҳанд. Рӯзи дигар нигаҳбонон аз ваҳшати ҷангал рӯ ба гурез мениҳанд ва пеши сарвари худ дурӯғ мегӯянд, ки Санҷивака ба ҳалокат расиду онҳо маросими бозпасинро анҷом дода, ҷасадашро дар оташ сӯхтаанд.

Ҳангоме ки бозаргон ин воқеаро шунид, ба онҳо офарин гуфт, маросими сӯгворӣ ба ҷой овард ва сипас роҳи худро идома бахшид.

Дар ин вақт Гов, ки зинда монда буд, ба марғзоре расид, ки дар соҳили дарёи Ямуна қарор дошт. Гов он ҷо қувват пайдо намуда, аз мастии нишот бо овози баланд наъра мезанад. Дар ҳамон наздикӣ Пингалака-ном Шер дар ҷангале, ки бо қудрати бозуи худ ба даст оварда буд, ба шодмонӣ подшоҳӣ мекард. Шер ба нерӯи зотии худ мағрур буду ҳама ҷонварон ӯро «шоҳаншоҳ» хитоб мекарданд. Шер, ки бонги тарснокро то он мавқеъ ҳаргиз нашунида буд, ҳаросу ҳайбат ба дили ӯ роҳ ёфт ва бе нӯшидани об дар сояи дарахте бо дарбориён ором гирифт ва ҳеч гуна тарсе аз он садо бар худ зоҳир накард.

Дар тамоми боғҳову хонақоҳҳо ва ҷангалҳо ва дар миёни ҳама ҷамодот намояндае аз ҷониби Шер вуҷуд дошт ва ҷосусони Шер дар тамоми нуқот пароканда шуда буданд.

Ду шағол – Каратака ва Даманака, ки ҳар ду писарони вазир буданд, аз наъраи Гов ба ҳарос омадани Шерро пай мебаранд. Даманака аз тарсу ваҳшати султон барои наздик шудан ба ӯ суд ҷуста, Шерро дилдорӣ мекунад ва назди ӯ мақоме дармеёбад, то маъмур бар он мешавад, ки Говро ба назди вай оварад. Шер ба Гов унс пайдо мекунад ва байни онҳо робитаи дӯстӣ барқарор мешавад. Даманакаи дасисакор ба дӯстии онҳо, ки рӯз ба рӯз мустаҳкам мешуд, ҳасад бурда, дар муносибати онҳо рахна ба вуҷуд меоварад. Дар натиҷа Гов бо амри Шер кушта мешавад.

Шер пас аз куштани Гов ангушти надомат мегазад. Модари Шер пас аз сарзаниши фарзанд ба далели шитобкорияш ба ӯ насиҳат мекунад, ки барои бегуноҳ рехта шудани хуни Гов интиқомашро ситонад. Шер маҳкамае ташкил медиҳад ва Даманака бо вуҷуди чарбзабониҳояш бо шаҳодати ду шоҳид: Паланг ва дарандаи дигаре, ки бо Даманака дар ҳабс буд, маҳкуму ҳалок мешавад (5, 13-142).

Дар ибтидои ин достон тавсия бар он шудааст, ки кори худро бар уҳдаи дигарон вогузоштан хатост, зеро ҳеч кас ба андозаи худаш ба корҳои марбут ба худи ӯ дилаш намесӯзад. Ҳамчунин, достони мазкур паём аз он мерасонад, ки инсонҳои қудратманд низ баъзан аз содатарин амалҳо ба ҳарос меафтанд, вале паёми аслии достон дар он ниҳуфтааст, ки муносибати наздик барқарор кардан бо афроди қудратманд боиси он мегардад, ки онон маркази таваҷҷуҳ қарор мегиранд ва боиси таҳрики бухлу ҳасади бадхоҳон мешаванд ва ин ҳасад бо фитнаангезӣ анҷом меёбад, ки оқибат робитаи дӯстӣ байни онҳо гусаста мешавад. Аз ин лиҳоз, дар асар парҳез аз муошират бо шахси қудратманду табақаи ҳоким тавсия шудааст, зеро дӯстию маваддат бо чунин ашхос хатарро дар пай дорад. Оқибати нофарҷоми афроди суханчин, оқибати нодонию ҷаҳолат, сазои нохушоянди туҳмати нораво ва бадном кардани бегуноҳон фирефта шудан дар ҳилаву дасисаи маккорон аст, зеро бухлу ҳасад ва бадхоҳӣ на фақат ба атрофиён зарар мерасонад, балки чунин афрод бо амали худ ба худашон низ ҷавр карда, ҳаёташонро бар бод медиҳанд.

Дар ҳикояи «Шер ва Гов» бадхоҳон на танҳо ба дӯстии Гову Шер ҳасад бурда, муносибати Шерро ба ӯ дигаргун менамоянд ва дар натиҷаи туҳмати хушк Гов кушта мешавад, балки худи Шағол низ ба ҳалокат мерасад.

Дар ин ҳикоя мазомини мутааддиде матраҳ шудааст, ки метавон барҷастатарини онҳоро зарару нокомии рафтори шитобкорона ва бетаааммулӣ дар тасмимгириҳо, дар натиҷаи хашму ғазаб амрҳои шитобкоронаи ҳокимон ва гуноҳеро бе далел ҷазо додани онҳо, таваҷҷуҳ надоштан ба оқибати амал донист, ки пушаймонии бесудро аз амрҳои шитобкорона ба дунбол меоварад. Барҷастатарин мазмуне, ки дар ин ҳикоят матраҳ шудааст, талқини ҳилму сабри шоҳон дар муқобили макру ҳасади дарбориён аст, ки дар сурати таҳаммул намудани фармонравоён дар қазовати ҷазодиҳӣ ҳилаҳо ноком мемонанд.

Яъне, бар муқобили ҳилаву найранге, ки шоҳро ба куштор таҳрик мекунад, сабру хештандорӣ ва ҳилми шоҳ ҳамчун яке аз фазоили ахлоқии барҷаста ситоиш шуда, бахшиши гуноҳи зердастон таъкид мешавад.

Нависанда тавсия медиҳад, ки ҳокимони замон вақти ҳал намудани тақдири ояндаи зердастони худ набояд зиракию ҳушёриро аз даст диҳанд ва танҳо ба шунидаҳояшон иктифо намуда, дар болои хашму ғазабашон тасмим гиранд, балки адлу дод ва раҳму шафқатро фаромӯш накунанд, афвпеша бошанд, ба ҷавру ситам роҳ надиҳанд, зеро ки баръакси шавқату меҳрубонӣ хашм сабаби сар задани ҳар гуна нокомиҳо ва костагии обрӯи инсон мегардад.

Ин достон баёнгари он аст, ки дар миёни сифоти писандида сабру ҳилм дар ҷойгоҳи бартар ва арзишманд қарор доранд, ки аз муҳимтарин самароти ин хислатҳо барои пешбурди масоили зиндагӣ ва хирадмандии онҳо ин аст, ки сабаби оромиши хотир гарданд. Албатта, ин достон дар ахлоқи подшоҳон баҳс ба миён овардааст ва аз миёни се сифат – саховат, шуҷоат ва ҳилм севумин сифат дар қолаби ин ҳикоят бартар ва волотар муаррифӣ шудааст.

Муаллиф дар ин гуна мавридҳо зарурати панду мавъизагӯиро, ки хосси афроди мушфиқу дилсӯз ва хайрхоҳ аст, таъкид менамояд, ки фарди хирадманд дар вақти зарурӣ панду насиҳат гуфтанро бояд дареғ надорад ва ҷиҳати тарбияи мардум афкори судманди хешро баён намояд. Агар гаравидани касеро ба роҳи бад ҳис кунад, бояд тавассути насиҳату андарзҳои накӯ ӯро аз роҳи ғалат ба роҳи рост баргардонад.

Аз нигоҳи нависанда, чун рафтору амали воизон ба сухан гуфтан рабт дорад, бояд онҳо, пеш аз ҳама, даст бар ин амали нек бизананд ва бо некхоҳӣ мардум, хоссатан, шоҳонро ба анҷоми рафтори хушу писандида даъват намоянд.

Ба назари нависанда, каси некхоҳ он аст, ки дӯсташро аз кори бад ва саранҷоми он боздорад: «Некандеш ҳарчанд дар салоҳдиди дӯстон озор кашад, ӯро нашояд, ки даст аз насиҳат ва манъ намудани ӯ аз хаёлу кори номуносиб боздорад, ки роҳи ростон ин аст ва ғайри ин тариқи гумроҳон» (5, 81).

Ин нукта аз он далолат мекунад, ки дар ин асари арзишманди ахлоқӣ оқибатнигарӣ ва дурандешӣ хосси шахси хирадманд, хосса ҳокимони давр дониста шуда, зарурати он ба фармонравоёну доноёну некандешон талқин шудааст, зеро бадтарин хислат барои фармонравоён дурандеш набудани онҳост, чун оҷизтарини мулук он аст, ки аз оқибати корҳо ғовил бошад ва баръакс, оқибатбинию дурандешӣ боис бар он мегардад, ки инсон аз балову офатҳо эмин бимонад.

Дар асар макру дасисаҳо, ки дар натиҷа баъзеҳо туъмаи найрангбозиҳои дигарон мешаванд, эътимоди нобихрадона ва кӯтаҳфикрии афрод дар муқобили фиребкорон, мавқеъи дарборҳои асри нависанда ва дахолати атрофиёни шоҳ дар умури давлат, пушаймонии беҳосили шоҳ аз тасмимоти шитобкорона, ки ба таъсир аз онон

гирифтааст, танқид шудааст. Ҳеҷ гоҳ хиёнат бе посух намемонад ва чоҳе, ки барои дигаре канда бошӣ, рӯзе домангири худат хоҳад шуд.

АДАБИЁТ:

1. Боғбедӣ, Ҳасан Ризоӣ. «Панчатантра» дар адабиёти санскрит ва адабиёти форсӣ // Қанди порсӣ. – 1997. – №12. – С. 191-213.

2. Деҳхудо. Панчатантра. – Луғатнома / Зери назари доктур Муҳаммад Муин ва доктор Саййидҷаъфари Шаҳидӣ. – Дар 16 ҷилд. – Ҷ.4. – Теҳрон: Муассисаи интишороти чопи Теҳрон, 1998. – С. 5750.

3. Маҳҷуб, Муҳаммадҷаъфар. Дар бораи «Калила ва Димна». Таърихча, тарҷумаҳо ва ду боби тарҷуманашуда аз «Калила ва Димна». – Теҳрон, 1336. – 336 с.

4. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Бо кӯшиши ва таҳияи Ҷаъфари Ранҷбар. – Душанбе, 2008. – 934 с.

5. Панчакяна / Тарҷумаи Мустафо Холиқдоди Аббосӣ. Ба кӯшиши доктор Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ. – Алигарҳ: Донишгоҳи исломии Алигарҳ, 1973. – 356 с.

6. Расулӣ. Мустафо ибни Холиқдод Аббосии Ҳошимӣ. – Донишномаи адаби форсӣ дар Шибҳи Қора / Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша. – Ҷ. 4, бахши 3. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380. – С. 2364.

7. Чанд, Тара ва Обидӣ, Саййид Амирҳасан. Муқаддима. – Панчакяна / Тарҷумаи Мустафо Холиқдоди Аббосӣ. Ба кӯшиши доктор Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ. – Алигарҳ: Донишгоҳи исломии Алигарҳ, 1973. – Саҳ. нӯҳ-чиҳилу шаш.

8. Шекҳар, Инду. Панчатантра. Муқаддима. – Панчатантра: Тарҷума аз санскрит ба форсӣ. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чоп, 1961, 234 с. – С. 1-25.

9. Шекҳар, Инду. Пешгуфтор. – Панчатантра / Аз санскрит ба форсӣ тарҷумаи Инду Шекҳар. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чоп, 1961, 234 с. – С. алиф-дол.

«ПАНЧАТАНТРА" – ПАМЯТНИК САНСКРИТСКОЙ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО ПЕРСИДСКИЙ ПЕРЕВОД – "ПАНЧАКЯНА"

ГАФФОРИ ЗАМИРА АБДУЛЛОЗОДА
доктор филологических наук, главный научный специалист НИИ гуманитарных наук Худжандского госуниверситета им. академика Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Ни одно из дидактических произведений древней Индии не приобрело такую популярность и всемирную славу, как «Панчатантра» («Пятикнижие»). Этот выдающийся литературный памятник (III век нашей эры) возник в Индии для наставления царских сыновей – наследников пристола житейской мудрости и дипломатии, поучения их как справедливо править государством, привить в них благородные человеческие качества, обладая которыми правитель любого государства сможет обеспечить мир и процветание в своей стране.

«Панчатантра» написана по принципу обрамленной повести и состоит из сборника рассказов дидактического содержания, в которых основными героями являются животные.

«Панчатантра» впервые была переведена с санскрита на пехлеви (средневековый иранский язык), с пехлеви на арабский, с арабского на сирийский и более 200 раз на более чем 60 языков мира, став редчайшим явлением мировой литературы.

«Панчатантра» имеет множество переложений на персидский язык, однако ни один из переводов на фарси не был осуществлен непосредственно с санскрита, оригинала «Панчатантры». Персидские обработки были осуществлены на основе «Калилы и Димны» Ибн Мукаффы и других персидских переводов «Калилы и Димны».

Одним из персидских переводов «Панчатантры» является «Панчакяна», осуществленный персоязычным писателем Индии XVII века – Мустафой Халикдодом Хашими Аббаси. Важная ценность «Панчакяны» содержится в том, что его перевод был осуществлен по приказу Джаляпуддина Мухаммада Акбара непосредственно с санскрита на фарси на основе рукописи «Панчатантры», находившейся в царской библиотеке. Акбар считал, что во всех предшествующих переводах «Панчатантры» либо был изменен порядок повествования, либо переводчики подвергли среднеперсидскую версию книги значительной обработке, изменив первоначальное содержание книги, а потому приказал осуществить новый перевод «Панчатантры» с санскрита на фарси слово в слово, с полным сохранением его содержания.

В статье подвергнуто анализу значение "Панчакяны" в мировой литературе, отчасти в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: *"Панчатантра", Древняя Индия, санскрит, персоязычная литература Индии, персидский первод с санскрита, XVII век, Мустафа Халикдад Хашими Аббаси.*

"PANCHATANTRA" BEING MONUMENT OF SANSKRIT DIDACTIC LITERATURE AND ITS PERSIAN TRANSLATION – "PANCHAKYAN"

GHAFFORI ZAMIRA ABDULLOZODA
Doctor of philology, professor, Chief Scientific Specialist, Research Institute of Arts under SEI "KhSU named after academician B.Gafurov" (Tajikistan Khujand)

None of the didactic productions of ancient India gained such popularity and worldwide fame as "Panchatantra" ("Pyatiknizhiye"). The relevant well-known literary monument (referring to III century AD) arose in India aimed at the initiation of the royal sons - heirs to the throne of worldly wisdom and diplomacy and to educate them how to fairly rule the state; to impart them noble human-being qualities, possessing which the ruler of any state will be able to ensure peace and prosperity in to his/her country.

The former in question is written on the principle of a trapped story and consists of a collection of didactic stories in which the main characters are animals.

"Panchatantra" was translated from Sanskrit into Pahlavi (a medieval Iranian language), from Pahlavi into Arabic, from Arabic into Syriac for the first time, and more than 200 times into more than 60 languages being as a rare phenomenon in world literature, upon the whole.

"Panchatantra" has many translations into Persian, however none of the translations into Farsi were carried out directly from Sanskrit and the original "Panchatantra". Persian

alterations were carried out based on "Kalila and Dimna" by Ibn Muqaffa and other its Persian translations.

One of the Persian translations of "Panchatantra" is considered to be "Panchakyan" carried out by the Persian-speaking writer of India who lived in the 17th century - Mustafa Khaliqdod Hashimi Abbasi. The important value of the former in question lies in the fact that its translation was carried out by order of Jalaluddin Muhammad Akbar directly from Sanskrit into Farsi based on the manuscript of "Panchatantra", which was in the royal library. Akbar believed that in all previous translations of "Panchatantra" either the order of the narration was changed, or the translators subjected the Middle Persian version of the book to significant processing, changing the original content of the book, therefore he ordered a new translation of "Panchatantra" from Sanskrit into Farsi word by word, with comprehensive preservation of its contents.

The article conducts an analysis the importance of "Panchakyan" in world literature and in Persian-Tajik literature partially.

Keywords: *"Panchatantra", Ancient India, Sanskrit, Indian literature written in Persian, Persian translation from Sanskrit, the 17th century, Mustafa Khalikdad Hashimi Abbasi.*

БУҲРОНИ САҲРОИ ҒАРБӢ, ҶАНГИ ФАРОМӮШШУДА ДАР АФРИҚО

Саҳрои Ғарбӣ (Western Sahara), як давлати арабӣ дар минтақаи баҳсбарангезе мебошад, ки аз соҳили шимолу ғарби Африқо миёни Марокаш, Алҷазоир, Мавритания

ва укёнуси Атлантик ҷойгир аст. Ин минтақаро Мағриби Бузург низ меноманд ва дар гузашта пас аз ишғоли Испания, муддате ҳамчун Саҳрои Испания шинохта мешуд. Зеро ин минтақа дар ибтидои асри 16-и милодӣ аз ҷониби Испания ишғол карда шуд, сипас аз соли 1860 то соли 1976 мелодӣ Испания онро дубора ишғол карда, таҳти назорат ин худ гирифт. Аммо вақте ки Испания онро дар соли 1976 тарк кард, аз он вақт инҷониб миёни Ҷабҳаи мардумии озодии Саҳрои Кабир (Полисарио), ки Саҳрои Ғарбиро давлати мустақили худ мешуморад, ба Марокаш ҳамроҳ намудани онро қабул надорад ва ҳукумати Марокаш, ки онро як қисми қаламрави кишвари худ мешуморад, низоъ ва ҷанг ба амал омад [4], ки кишварҳои гуногун бо ҳадафҳои гуногун ва нигоҳ доштани равобит дарояндаи ин кишвар мустақим ва ғайри мустақим ба тарафҳо кумак менамоянд.

Ҷабҳаи Полисарио 27 феврали соли 1976 Ҷумҳурии Демократии Саҳрои Арабро, ҳамчун давлати худ эълон намуд ва 6-уми марти соли 1976 аввалин ҳукумати Саҳроиро бо сардории Муҳаммад ал-Амин Аҳмад, барои ташкил ва анҷом додани сохторҳои ташкилию маъмурӣ, кушиш намуд. Ҳоло Ҷумҳурии Демократии Саҳрои Араб бо 38 мамлакати ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ дорад, ки аксарияти онҳоро кишварҳои Африқо ташкил медиҳанд. Ин минтақа инчунин аз узвияти комили Иттиҳоди Африқо бархурдор аст. Аммо Ҷабҳаи Полисарио узви Созмони Милали Муттаҳид ва Лигаи кишварҳои Араб нест[6].

Бояд қайд намуд, ки бо вуҷуд доштани умқи решаҳои нажодӣ, забонӣ ва фарҳангии минтақа, умқи доманадори табиъӣ низ ин кишварро бо дигар ҳамсояҳои африқоии худ мепайвандад. Зеро заминҳои Саҳрои Ғарбӣ аз захираҳои ояндадори нафт, газ ва ангишти фаровон ғанӣ мебошанд, ки аз солҳои 60-уми асри гузашта бисёре аз ширкатҳои хориҷиро водор кард, ки дар чанд минтақаҳо ҷустуҷӯ, истихроҷ ва кашфиёт анҷом диҳанд. Аммо шароити ноустувор дар минтақа ин ширкатҳоро водор кард, ки натиҷаҳои иктишофии худро нигоҳ дошта, интизори имкониятҳои фароҳам овардани амният ва устувории минтақаро барои сармоягузорӣ шуда, то кори худро дубора шуруъ намоянд [3]. Шояд далели эҳтимолии нафтии он ҳузури ширкатҳои бузурги байналмилалии нафтӣ, аз қабили “Enterprise Oil”, “Esso” ва дигарон ба фаъолияти худ дар қисмати шимолии ҳавзаи ал-Уюн ат-Тарфоя омодаи фаъолият мебошанд. Ба ҳамин монанд, ширкати “Kerr-McGee” -и амрикоӣ дар ғарби Раъс Буҷдур, дар масоҳати 110,400 километри мураббаъ таҳқиқоти иктишофӣ анҷом дод. Ва ширкати “Total Final Elf” -и фаронсавӣ дар минтақаи ад-Дохила дар майдони 114,556 километри мураббаъ иктишоф ва таҳқиқоти геологӣ ва геофизикӣ анҷом додаанд [3]. Инчунин Саҳрои Ғарбӣ яке аз бойтарин соҳилҳои моҳидорӣ мебошад, ки зиёда аз 200 намуди моҳиҳои гуногун, 71 намуди моллюскҳо ва 14 намуди сефалоподҳо, ба ғайр аз малаххо, майгуҳо ва харчангҳои баҳрӣ, инчунин навъҳои нодири моҳӣ дохил мешаванд, ки ин обҳоро ба манбаи сарватҳои муҳими баҳрӣ табдил медиҳад [3]. Маълумотҳо нишон медиҳад, ки дар заминҳои Саҳрои Ғарбӣ захираҳои ояндадори табиӣ низ мавҷуданд, ки барҷастатарини онҳо конҳои оҳан, канданиҳо ва маъданҳои фоиданок, маъданҳои мис, сангҳои қиматбаҳо ва сангҳои ороишӣ ва конҳои муҳими намаки сангӣ, ки дар минтақаҳои гуногун пароканда мебошанд [3].

Қариб ним аср пеш аз хуруҷи Испания, низоъу ҷанг дар Саҳрои Ғарбӣ шуруъ шуда, то ҳол идома дорад. Аммо баъди кушишҳои Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Африқо, кӯшишҳои дигар кишварҳо ҷиҳати дубора баргардонидани оромӣ

дар минтақа, ҳамагонро мунтазири сулҳу осоиштагии доимӣ гардонидааст. Аммо мақолаи дар зер омада, ки пайвандҳои фишурдаи низоъи минтақа ва роҳҳои осоиштагиро доро мебошад, зери унвони «Буҳрони Саҳрои Ғарбӣ, ҷанги фаромӯшшуда дар Африқо», доктор Аҳмад Улуврo пешкаши хонандагон менамоем, ки мегӯяд:

Гоҳ-гоҳ матбуот дар бораи Буҳрони Саҳрои Ғарбӣ аз афзоиши дараҷаи шиддати низоъ, задухурдҳо ва гузаронидани гуфтушунидҳо, махсусан гуфтушунидҳое, ки ба наздикӣ дар Ню Йорк баргузор шуданд, хабарҳо нашр мекунад.

Ин буҳрони фаромӯшшуда, ки беш аз сӣ сол то имрӯз вуҷуд дошт ва идома дорад, кам касоне ҳастанд, ки дар бораи ин низоъ медонанд ва ё дар ёд доранд. Ба монанди, ин буҳрон чист? Сабабҳои он чист? Тарафҳо дар ин мунокиша киҳоянд? Ин саҳро дар куҷост? Сокинони он киҳоянд ва борои чӣ низоъ идома дорад? Дар зер мо кӯшиш хоҳем кард, ки ба ин саволҳо посух гӯем ва дурнамои ҳалли худро дар равобити кунунии байналмилалӣ ва тағйир додани тавозуни қудрати маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ омӯзем.

Захираҳо

Заминҳои Саҳрои Ғарбӣ дорои сарвати бузурги фосфатҳо, пӯлод, сарвати калон ва ояндадори нафт дар соҳили он, ки дар баробари уқёнуси Атлантик мебошад, илова бар сарвати бузурги моҳиро дорост.

Саҳрои Ғарбӣ дар куҷо ҷойгир аст?

Саҳрои Ғарбӣ дар шимолу ғарби Африқо, дар ҷануби Марокаш ҷойгир буда, масоҳати 266000 км^2 буда, дар шимолу шарқ бо Алҷазоир, дар шарқ ва ҷануб бо Мавритания ва дар ғарб бо уқёнуси Атлантик ҳамсарҳад аст. Аз ин рӯ, Саҳрои Ғарбӣ дорои мавқеи муҳими стратегӣ мебошад.

Аҳолии Саҳрои Ғарбӣ тибқи омори соли 2008 м, 393000 нафарро ташкил медод, ки нисфи онҳо дар пойтахт ал-Уйюн - бузургтарин шаҳри минтақа зиндагӣ мекунанд. Ин сокинон як гурӯҳи қабилаҳоро ташкил медиҳанд, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

- Авлоди Тидрарин, ҷадди онҳо "Аҳмад ибни Ғанбур", аз Марокаш ба Саҳро муҳоҷират кардааст.
- ар-Ракибот «қабилаи амозиғӣ (барбарӣ)»: онҳо ба Идрисиҳо дар шимоли Марокаш тааллуқ доранд.
- Шайх Моъул-айнайн: онҳо низ ба Идрисиҳо тааллуқ доранд.
- Текна: ба он Оят Лиҳасан, Оят Мусо ва Алӣ, Ёқут, Якут ва Оят Авсӣ дохил мешаванд.
- Авлоди Далим: Оят Умрон, пасон ал-Арусийин, ки онҳо ба ал-Адорисаҳо низ тааллуқ доранд.

Ин қабилаҳо фаъолият ва нақшҳоро миёни худ тақсим мекунанд. Онҳо қабилаҳои ҳунарманде (косибӣ) мебошанд, ки ба моҳидорӣ, тиҷорат ва ғайра машғуланд. Инчунин, қабилаҳое ҳастанд, ки ба ҷанг омодагӣ мегиранд. Баъзеи онҳо ба корҳои динӣ ва барпо намудани «гӯшаҳои динӣ» низ машғуланд.

Аслу решаи сокинони Саҳрои Ғарбӣ аз асли арабӣ ва амозиғӣ буда, бо забони арабӣ (лаҳҷаи ал-ҳасония), ки омехтаи арабӣ ва амозиғӣ аст, ҳарф мезананд ва тибқи таълимоти мазҳаби фиқҳи Имом Молик аз дини Ислом амал мекунанд.

Таърихи минтақа

Бархе муаррихон бар ин боваранд, ки финиқиён садҳо сол пеш аз таърихи милодӣ ба ин минтақа омадаанд ва барои худ дар соҳили ғарбии Африқо ҷойгоҳҳо сохтаанд, ки ба уқёнуси Атлантик менигарад. Минбаъд финиқиён бо сокинони ин

минтақаҳо, хусусан сокинони Саҳро ва кӯҳҳои Барбар, тамос гирифтаанд. Албатта миёни онҳо издивоҷ карданд ва муносибатҳои тиҷоратӣ барқарор намуданд. Аз ин рӯ, баъзе муаррихон бар ин назаранд, ки дар миёни мардуми ин минтақа асли финиқӣ низ вуҷуд дорад, аммо ин назар то имрӯз аз ҷиҳати илмӣ тасдиқ нашудааст. Инчунин, ҳуҷуми Рим ба Африқои Шимолӣ дар асрҳои II ва III (милодӣ), боиси халалдор шудани сохтори мардумнигории (демографӣ) Саҳрои Ғарбӣ, номутаносибиро ба вуҷуд овард. Зеро аз Саҳроҳои Либия ва минтақаҳои шимоли Африқо қабилаҳои барбари "Синҳоҷа" ва "Заннотия" ба ин кишвар оварда шуда ва дар саҳроҳои Марокаш маскан гирифтанд.

Дар ибтидои асри VIII мелодӣ бо расидани фатҳи исломӣ, муҳоҷирати арабҳо аз нимҷазираи Араб ба сарзамини Саҳрои Ғарбӣ расида, дини ислом дар байни аҳолӣ паҳн гардид. Дар ибтидои асри XI давлати «ал-Муробития» таъсис ёфта, муассиси он пайрави мазҳаби фиқҳи моликӣ буд. Таълимоти мазҳаби моликӣ дар байни аҳолӣ паҳн мешуд. Мусалмонон барои таъсиси як низоми мутараққии иҷтимоӣ кушиш менамуданд. Онҳо инчунин ҳаёти иқтисодӣ, махсусан тиҷорату савдои тиллоро аз кишвари Малӣ, ки дар он вақт бо номи Судон маъруф буд, эҳё карданд. Муҳоҷирати арабҳо ба ин минтақа дар байни асрҳои XI-XV идома ёфта, онҳо тавассути назорат ва нуфузи худ ба минтақаҳои "ас-Соқия ал-Ҳамроъ" ва "Води аз-Заҳаб" ва қисми зиёди қаламрави Мавритания ворид шуданд ва онро бо хусусияти хоси арабӣ ва исломии худ нақш бастаанд.

Саҳрои Ғарбӣ дар замони муосир

Саҳрои Ғарбӣ дар соли 1884 милодӣ зери тасарруфи Испания афтод ва дар соли 1934 ба як вилояти Испания табдил гардид. Аммо бо афзоиши эҳсоси миллӣ ва ватандӯстӣ дар миёни мардуми "Саҳровиён", пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ва бо коҳиш ёфтани мавҷи мустамликадорӣ ва авҷ гирифтани ҳаракатҳои истиқлолиятхоҳӣ дар ҷаҳон, бахусус дар Африқо (Марокаш, Алҷазоир, Тунис, Миср, Судон ва ғайра) талаботи рафтани испаниҳо аз ин минтақа оғоз ёфт. Мардуми Саҳрои Ғарбӣ дар солҳои 50, 60 ва 70-уми асри бистум ба муқобили испаниҳо ҷанги партизанӣ мебурданд. Пас аз он, ин муқовимат бо созмоне муттаҳид карда шуд, ки дар ҷаҳон бо номи "Ҷабҳаи Полисарио - Polisario Front" маъруф гардидааст, ки калимаи "Полисарио" ихтисоршуда аз забони испанӣ буда, чунин маъно дорад: «Ҷабҳаи халқии озодкунии минтақаи Соқия ал-Ҳамроъ ва Водии Заҳаб (водии тиллоӣ)», (Popular Front for the Liberation of Saguia el - Hamra and Rio de Oro), Соқия ал-Ҳамроъ ва Водии Заҳаб номи ду минтақаи шимоли Саҳрои Ғарбӣ мебошанд.

Дар зери фишори ҷанги партизание, ки ин ташкилот ба муқобили қушунҳои Испания мебурд, бо афзудани фишори мардуми испанӣ, инчунин ҷомеаи байналмилалӣ, талаби хуруҷи Испанияро аз Саҳрои Ғарбӣ менамуданд. Пас дар соли 1975 Испания тасмим гирифт, ки аз ин минтақа хориҷ шавад. Пас бо баромадани Испания ин минтақаро ба минтақаи мушкил ва низоъ миёни кишварҳои минтақа аз як тараф ва "Ҷабҳаи Полисарио" аз тарафи дигар табдил дод. Пас ин амал чӣ гуна сурат гирифта аст?

Мушкилоти Саҳрои Ғарбӣ ва низоъҳои он:

Пеш аз хуруҷи Испания дар соли 1975, масъалаи Саҳрои Ғарбӣ ба Додгоҳи байналмилалии адлия пешниҳод карда шуд. Дар он вақт вазъият чунин нишон дода шуда буд:

Кишвари Марокаш даъво дошт, ки Саҳрои Ғарбӣ аз замонҳои қадим сарзамини Марокаш аст. Ҳамчунин далелҳоро пешниҳод намуд, ки дар он Саҳрои Ғарбӣ ва Мавритания заминҳои Марокаш мебошанд ва дар дохили “Мағриби Бузург” маъруфанд. Инчунин Мавритания даъво кард, ки Саҳрои Ғарбӣ қаламрави Мавритания буда, мехоҳад онро дубора баргардонида гирад.

Тарафи дигари мушкилӣ ва низоъ созмон ё “Ҷабҳаи Полисарио” мебошад. Зеро ин созмон ҳамчунин аз мардуми Саҳроие, ки дар ин минтақа зиндагӣ мекунанд, намояндагӣ мекунад. Ин созмон то ҳол ба муқобили қушунҳои истилогари Испания амалиёти ҷангии «оташафкан» бурда истодааст. Ин созмон, истиқлолияти комили ин минтақа ва эълон кардани давлати худро аз дигар атрофиён мустақил талаб мекунад. Дар ин асно, кишвари Алҷазоир ин созмонро дастгирӣ карда, тамоми эҳтиёҷоташро таъмин мекунад.

Аммо Испания бошад, майл дошт, ки ба ин минтақа мухторият дода, давлати Саҳроӣ таъсис диҳад, то ба Испания вобаста бошад. Пас додгоҳи байналмилалӣ даъвоҳои тарафҳоро рад карда, қароре баровард, ки дар он Саҳрои Ғарбӣ ба мардуми он тааллуқ дорад ва онҳо ҳуқуқи худмуайянкунии масири худро доранд.

Шартномаи Мадрид

Дар 14-уми ноябри соли 1975 созишнома миёни Марокаш, Мавритания ва Испания баста шуда буд. Дар асоси ин созишнома Саҳрои Ғарбӣ чунин тақсим карда шуд. Марокаш ба ҳисоби миёна аз се ду ҳисса, Мавритания сеяки онро тақсим карда гирифтанд ва ба Испания 35% ҳуқуқи маблағгузорӣ ба конҳои фосфат ва озодона моҳидорӣ дар обҳои сарзамини Саҳро дода шуд. Созмони Полисарио ин созишномаро рад карда ва амалиёти низомии худро бар зидди нерӯҳои Испания идома дод. Созмони Полисарио, ки аз тарафи Алҷазоир дастгирӣ карда мешуд, дар моҳи феврали соли 1976 барои барпо намудани давлати мустақили худ кушиш мекард, онро бо номи Ҷумҳурии Демократии Саҳрои Араб (SADR-Sahrawi Arab Democratic Republic) эълон кард. Ва ин ҳукумат дар берун аз Саҳрои Ғарбӣ таъин шуд. Ва шаҳри Тиндуфф (Tindoff) дар охири ҷанубу ғарбии Алҷазоир макони аслии ҳукумати Полисарио муқаррар гардида, даҳҳо ҳазор паноҳандагон ва ҷангҷӯёни саҳроӣ дар он ҷо ҷой гирифтанд. Шаҳри Тиндуфф тақрибан 50 км аз марзҳои Марокаш ва Саҳрои Ғарбӣ ҷойгир аст (аҳолии он имрӯз тақрибан 100 000 нафарро ташкил медиҳад).

Дар миёни нерӯҳои ҷабҳаи Полисарио аз як тараф ва нерӯҳои Марокаш ва Мавритания аз тарафи дигар задухӯрд ба амал омад. Лекин Мавритания ба сабаби афзудани фишорҳои дохилӣ ва тағйирёбии ҳукумат дучор шуда буд, аз минтақаҳое, ки соли 1979 ишғол карда буд, баромад. Ба шарте, ки ин минтақаро ба нерӯҳои Полисарио супорад. Вале нерӯҳои Марокаш ба шакли ногаҳонӣ, ин минтақаи додашударо ишғол кард, ки ҳамаро дар тааҷҷуб гузошт. Бо ин иқдом, тамоми Саҳро дар зери назорати тоҷи Марокаш гардид.

Дар байни нерӯҳои Марокаш ва нерӯҳои Полисарио, ки аз тарафи Алҷазоир дастгирӣ карда мешуд, ҷанг давом кард. Кишвари Алҷазоир дар ин ҷанг бевосита дахолат кард, зеро кор то ҷое расид, ки артиши он бо артиши Марокаш задухӯрд карда, аз ҳарду тараф куштаю захмӣ гузошт. Пас аз фишорҳои байналмилалӣ ва арабҳо кишвари Алҷазоир дахолати мустақими худро қатъ кард, аммо созмони Полисариоро дар ҷанг бар зидди Марокаш дар тӯли солҳои 1980 ва то ибтидои солҳои 1990 асри гузашта идома дод. Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1991 дар ин низоъ дахолат

карда, ба тирпарронӣ хотима дода намояндаи худро дар зери лоиҳаи маъруф бо номи “Минурсо- Ҳайати вакилони Созмони Милали Муттаҳид барои ташкили раъйпурсӣ дар Сахараи Ғарбӣ”, (Minurso - Mission des Nations Unies pour l'organisation d'un Référendum au Sahara Occidental) фиристод, ки маънои намояндаи Созмони Милали Муттаҳид барои ташкили раъйпурсӣ дар Саҳрои Ғарбиро дошт.

Ҳадафи фирситодани намояндаи Созмони Милали Муттаҳид барои назорати оташбас ва гузарондани раъйпурсӣ оид ба тақдири Саҳрои Кабир буд; яъне ҳамроҳ шудан ба Марокаш, ё ба даст овардани истиқлолият муайян карда шуд. Ин амалкард маънои ҳуқуқи худмуайянкунии мардуми Саҳроиро дорад, ки барои гузаронидани ин раъйпурсӣ соли 1992 муқаррар шуда буд. Аммо баҳси муҳим дар он аст, ки ки ҳаққи овоздиҳӣ дар ин раъйпурсиро дорад. Ин масъала ихтилоф миёни Ғарб ва созмони Полисарио гардидааст, ки то ҳол ба як масъалаи дуру дароз ва таҳқиқнашванда гардидааст. Зеро Созмони Полисарио чунин мешуморад, ки кишвари Марокаш даҳҳо ҳазор нафар сокинони Марокашро ба Саҳрои Ғарбӣ кучонидааст, ба хотири азхудкунии аксарияти аҳолии саҳроӣ, ки истиқлолияти комилро талаб мекунанд, ҳангоми овоздиҳӣ ба нафъи худ тағйир диҳад. Инро ба манфиати гурӯҳе, ки ба Марокаш ҳамроҳ карда шудани минтақаро талаб мекунад ё ба ӯ дар беҳтарин ҳолат дар ихтиёри Марокаш худмухторӣ дода шавад, чунон ки баъдтар Марокаш пешниҳод карда буд. Азбаски ду тараф ба як ҳал нарасиданд, ин буҳрон бо вуҷуди миёнҷигариҳои мухталифи байналмилалӣ аз он замон то имрӯз идома дорад.

Вазъияти ҳуқуқии Саҳрои Ғарбӣ ва мавқеи тарафҳо

Вақте ки Испания нияти баромадани худро аз Саҳрои Ғарбӣ эълон кард. Ин амалкард дар ростои қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои мустамликадорӣ ва ҳуқуқи худмуайянкунии халқҳо оварда шуд. Пас парвандаи Саҳрои Ғарбӣ ҳамчун як шакли баҳси ҳуқуқӣ ба Додгоҳи байналмилалии адлия пешниҳод карда шуд. Додгоҳ ин парвандаро қонунӣ баррасӣ карда, дархостҳои тарафҳои ширкаткунандаро баррасӣ карданд. Аз ҷумла, қабули даъво бо далелҳо ва асноди ҳуқуқии тарафҳо барои соҳибии Саҳро, ки дар ихтиёр доранд, пешниҳод карда исбот кунанд. Аммо баъд аз баҳсу баррасӣ ва муҳокимаҳо, Додгоҳи байналмилалии адлия ҳукми худро баровард, ки ҳеҷ яке аз даъвогарон далели кофӣ дар бораи ҳуқуқи моликияти Саҳроро надоранд. Ва чунин мешуморанд, ки Саҳрои Ғарбӣ ба мардуми он тааллуқ дорад, ки дар он зиндагӣ мекунанд ва ҳуқуқ доранд худро идора кунанд ва сарнавишти худро худашон ҳал кунанд. Ин ҳукмро Марокаш, Мавритания ва Испания рад карданд. Дар ҳоле ки созмони Полисарио ин ҳукмро тарафдорӣ ва дастгирӣ мекард. Бинобар ин тарафҳои манфиатдор, ғайр аз созмони Полисарио, ба бастани «созишномаи Мадрид» шитоб карданд.

Мавқеи кишварҳо оид ба буҳрони Саҳрои Ғарбӣ

Буҳрони Саҳрои Ғарбӣ дар як минтақаи ҷазбкунанда ва гирдоварандаи бисёр кишварҳо буд. Ин буҳрон дар байни кишварҳо низ миёнаравҳои зиёдро ба худ ҷалб намуд. Дар баъзе вақтҳо дастгирии мустақими ин кишварҳоро ҳам дида мешуд. Махсусан дар давраи ҷанги сард, байни ду нерӯи бузурги Шарқ ва Ғарб ба авҷи худ расида буд. Аммо пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва оташбаси соли 1991, ин буҳрон рӯ ба ҳалли мушкилот бо истифода аз усулҳои сиёсӣ майл менамуд. Бо вуҷуди дахолати Созмони Милали Муттаҳид, баъзе кишварҳои Аврупоӣ, ИМА, Иттиҳодияи Давлатҳои Африка ва Лигаи (Ҷомеъаи) давлатҳои араб, ин буҳрон то ҳол ба соҳили

оромӣ ва роҳи ҳалли миёнае, ки ҳама ҷонибҳоро қонеъ гардонад, нарасидааст. Аммо мавқеи тарафҳоро оид ба ҳалли он метавон фишурда дар поён тавзеҳ намуд:

Марокаш:

Кишвари Марокаш дар минтақа қудрат ва нуфузи назаррас дорад. Ва амалан дасташро ба қисми калонтарини Саҳрои Ғарбӣ гузошта, барои ба худ ҳамроҳ кардани он мекушад. Марокаш аз ҳама гуна раъйпурсӣ оид ба сарнавишти Саҳрои Ғарбӣ, ки ба шартҳои Марокаш тобеъ набошад, метарсад. Зеро соҳибихтиёрии Саҳрои Ғарбӣ боиси аз даст додани минтақаи ғании фосфатҳо ва боигарии моҳӣ мегардад.

Ҷабҳаи Полисарио:

Мухолифати асосии Ҷабҳаи Полисарио бо Марокаш ҳанӯз ҳам дар ҳаққи соҳибихтиёрии Саҳрои Ғарбӣ мебошад. Сарфи назар аз сукути бисёре аз низомҳои чапгаро дар ҷаҳон, пуштибонии зиёдеро аз даст дод. Бо вуҷуди дастгирии кучаки Алҷазоир, ба сабаби саргардонии Алҷазоир бо мушкилоти дохилии худ, ҳанӯз ҳам Ҷабҳаи Полисарио ба эҳсосот ва хоҳиши мардуми Саҳрои Ғарбӣ барои расидан ба истиқлолият такя мекунад.

Алҷазоир:

Кишвари Алҷазоир аз рӯзи ташкил ёфтани Ҷабҳаи Полисарио тарафдори асосӣ ва анъанавии ин созмон буд. Ин созмонро бо пул, силоҳ ва ҳатто низомиён дар мунокиша бо Марокаш таъмин мекард. Аммо, вазъияти Алҷазоир дар давраҳои охир, ба сабаби тағйир ёфтани таносуби қувваҳои байналхалқӣ ба ин муносибатҳо таъсир расонд. Ҳоло Алҷазоир аз он метарсад, ки шояд Полисарио баҳои тағйиротеро мепардозад, ки дар натиҷаи тағйирёбии боди сиёсати берунии Алҷазоир ва оқибати он ба мавқеи Алҷазоир ба тарафдории Ҷабҳаи Полисарио дар гуфтушуниди давомдошта оид ба масъалаи тақдири соҳибихтиёрии Саҳрои Ғарбӣ ба миён меояд.

Фаронса:

Баъзеҳо фикр мекунанд, ки Фаронса, яке аз мустамликадорони собиқи кишварҳои марбут ба масъалаи Саҳро алоқаманд аст, майли зоҳиронаи худро ба манфиати Марокаш пинҳон намедорад. Балки майли худро то ба дараҷае ошкор мекунад, ки Алҷазоирро ба хашму ғазаб наоварда ва онро беэътиноӣ намекунад. Фаронса тарафдори давом додани низоъ дар Саҳрои Ғарбӣ аст, то ки тарафе, ба андозаи Марокаш пурқувват нашавад бо вуҷуди аҳамият доштани Алҷазоир. Ба ҳамин тариқ, аз рост ба чап тағйир ёфтани сиёсати Фаронса ё баръакс ба дудилагӣ дар мавқеи Фаронса таъсир мерасонад.

Испания:

Инчунин вазъияти Испания ҳамчун мустамликадори собиқи Саҳрои Ғарбӣ шуморида мешавад. Равобити тираи ин кишвар бо Марокаш дар натиҷаи ду далели кофӣ мебошад, ки нисбат ба таваҷҷуҳи вазъи Саҳро нигаронида шудааст. Испания намехоҳад, ки Марокаш аз ин масъала тавассути шомил шудан ё халос шудан, берун шавад. Зеро ин боиси он мегардад, ки Марокаш ба шаҳрҳои Сибта ва Мелиляи Марокаш, ки Испания ҳардуро ҳануз ишғол мекунад, даъво кунад.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико:

ИМА мавқеияти худро аз ҷойгоҳи байналмилалӣ ва ҳимояти ҷаҳонии худ дар минтақаҳои даргиру низоъ мегирад. ИМА то имрӯз соҳибихтиёрии Марокашро болои Саҳрои Кабир ба расмият нашинохтааст. Гарчанде, ки ИМА ба сиёсати Марокаш ва подшоҳи Марокаш майл дорад. Аз ин рӯ, барои ҳалли мушкилот (Лоиҳаи Бейкер)-ро

ҳамчун ташаббус нишон дод ва гуфтушунидро дар Ню Йорк байни тарафҳои низоъ ва мунокиша барои расидан ба ҳалли масъала ва созиш ташвиқ намуд.

Музокироти “Манҳассет- Manhasset” ва ҳалли интизорӣ:

Гуфтушуниди «Манҳассет» дар Нью-Йорк миёни Марокаш аз як тараф ва Ҷабҳаи Полисарио аз тарафи дигар, аввалин гуфтушуниди бевосита байни ду тарафи даргир мебошад. Гуфтушуниди онҳо дар натиҷаи қатъномаи Шурои Амнияти СММ (№ 1754 аз 30 апрели 2007), ду тарафро даъват мекард, ки ба гуфтушуниди мустақим, софдилона ва бидуни шартҳои пешакӣ ворид шаванд. Дар ин қатънома ҳамчунин ҳайати нерӯҳои Созмони Милали Муттаҳид зери лоиҳаи Минурсо (MINURSO) дар Саҳрои Ғарбӣ то 31 октябри соли 2007 тамдид карда шуд.

Дар давоми соли 2007 ду тараф ба ғайр аз намояндагони Алҷазоир ва Мавритания ду даври мулоқоти худро гузаронданд, ки ягон натиҷае ба назар нарасид. Ҳамин тавр, дар ду даври дигари вохӯрӣ дар соли 2008 ягон тағйироте дар мавқеъи тарафҳо ҳосил нашуд. Аз ин рӯ, ин парванда то ҳол идома дорад ва низоъҳо ба ҳалле нарасидааст, ки ҳама ҷонибҳоро қонеъ гардонад. Илова бар ин, ҳайати нирӯҳои Созмони Милали Муттаҳид, ки ваколати худро то моҳи апрели соли 2009 ба умеди баргузории раъйпурсӣ тамдид кард, ҳоло ҳам мунтазири он аст, ки ба натиҷае расида, ё тамдиди дигаре, ки мумкин аст илова карда шавад... Ё ин ки агар яке аз тарафҳои даргир эҳсос кунад, ки натиҷаи гуфтушунид ё фишорҳо ба манфиатҳо ва ормонҳои онҳо мувофиқат намекунад, вазъ боз дубора таркиш мекунад. Ҳамчунин, бархе аз кишварҳои абарқудрат, агар бубинанд, ки ба манофеи онҳо дар минтақа таҳдид мекунанд, метавонанд ба ин кор даст зананд. Ин дар ҳолате нигаронкунанда аст, ки агар миёни созмони "Полисарио" ва баъзе кишварҳое иттифоқҳо ташкил карда шаванд, ки ба амнияти стратегии ИМА ё Иттиҳоди Аврупо таҳдид мекунанд, бахусус кишварҳое, аз қабили Чин, Русия, Эрон ва Кореяи Шимолӣ ё як кишвари Амрикои Лотинӣ, ки бо сиёсати Ғарб майл надоранд, созишнома анҷом шавад, нигарониҳо зиёд мешавад [2].

Бояд ишора намуд, ки масъалаи гуфтушнид ба охир нарасид, пас аз соли 1991 ду тараф бо миёнҷии Созмони Милали Муттаҳид ба нақшаи ҳалли масъалаи Саҳрои Ғарбӣ, бо илова ба оташбаси таҳти назорати СММ, розӣ шуданд [1]. Аммо Созмони Милали Муттаҳид аз ин бунбаст баромада натавонист, зеро Марокаш нақшаи худмухториро дар соли 2007 ҳамчун ҷойгузини нақшаи қаблӣ ошкор кард, ки ба ҳимояти Фаронсаву Амрико бархӯрдор буд. Нақша аз он иборат буд, ки бо ҳадафи ҳалли низоъ, ваколатҳои идорӣ ба Саҳрои Ғарбӣ дода шавад ва дар зери соҳибихтиёрии Марокаш боқӣ монад. Ҷабҳаи Полисарио ин пешниҳодро ба хотири он рад кард, ки аҳолии Саҳроро аз ҳуқуқи худмуайянкунииояндаашон маҳрум мекунанд. Минбаъд дар солҳои баъдӣ чанд даври гуфтушуниди мустақими байни ду тараф бе пешрафт анҷом ёфт. Аз ҷумла, дар моҳи ноябри соли 2020 миёни Марокаш ва Ҷабҳаи Полисарио, ки истиқлолияти минтақаи баҳсбарангези Саҳрои Ғарбиро даъво дорад, боз задухӯрд сар зад. Қудратҳои беруна дар ихтилоф ба ин масъала тақсим шудаанд ё дахолат кардан намехостанд. Дар ҳоле ки Созмони Милали Муттаҳид танҳо дар моҳи октябри соли 2021 тавонист мақоми фиристодаи худ дар минтақаро, ки муддати тӯлонӣ холӣ буд, дубора пур кунад [1]. Зеро танишҳо инчунин таҳдиди убур ба минтақаҳои боқимондаи Африқои Шимолӣ ва дигар ҷойҳо паҳн шуданро дорад. Яке аз паёмадҳои низоъи Саҳрои Ғарбӣ, ки ихтилофҳои дипломатии байни Марокаш ва Алҷазоир, Германия ва Испания ба он шаҳодат медиҳад [1].

Намояндаи ҷадиди СММ бояд ба эҳёи эътимоду боварӣ ва дубора оғоз намудани музокирот тамаркуз кард. Аз дигар фаъолони беруна талаб намуд, ки бояд ин раванди музокиротро бо истифодаи ҳавасмандкунӣ ва ҷаримаҳои молиявӣ дастгирӣ намоянд [1]. Ва таъкид намуд, ки ба ҷиддияти ҷанҷоли Саҳрои Ғарбӣ баҳои кам додан хато мебошад. Муносибатҳои дипломатии байни Марокаш ва шариконии аврупоии он, нушуъи ҷанги сард байни Марокаш ва Алҷазоир ва хатари авҷ гирифтани низоъҳо байни Полисарио ва Марокаш равшан нишон медиҳанд, ки фаъолони беруна набояд оқибатҳои мунокишаро нодида гиранд [1]. Фаъолони беруна барои эҷоди як стратегияи ҳамоҳанг ва ҳалли ин вазъият талош кардаанд. Кӯшишҳои такрории Созмони Милали Муттаҳид пас аз моҳи майи соли 2019 барои таъини фиристодаи нави худ, дар баробари эътирозҳои Марокаш ва Полисарио яксон буданд.

Аз ин лиҳоз, Шурои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид дар санаи 27.10.2022 хостори "аз саргирии музокира" дар бораи мунокишаи Саҳрои Ғарбӣ дар чаҳорчӯби талошҳо барои расидан ба як роҳи ҳалли "пойдор ва қобили қабул" шуд ва мухлати намояндагии СММ дар минтақаро барои як сол тамдид кард [5]. Дар қатъномаи СММ даъвати «аз нав сар кардани гуфтушунид дар зери сарпарастии Котиби Генералӣ, бе шарти пешакӣ ва софдилона» пешбинӣ карда шудааст. Бо мақсади ба даст овардани ҳалли одилона, пойдор ва қабули сиёсии ҳамдигар дар доираи «худмуайянкунии мардуми Саҳрои Ғарбӣ» мебошад. Ин қатъномаи рӯзи панҷшанбе қабулшуда ҳамчунин ба "ҳамкории комил" бо намояндагии СММ (MINURSO), ки ваколаташ то 31 октябри соли 2023 барои як сол тамдид шудааст, даъват намудааст [5].

Бояд зикр намуд, ки айни замон саъю талошҳои кишварҳои ҷаҳон бо мақсади аз байн бурдани низоъ дар Саҳрои Ғарбӣ, баргардонидани субот дар минтақа ва барқарории ҳаёти осоиштаи мардуми ин кишвар идома дорад.

Одинаев Абдуҳалим
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

САРЧАШМАҲО:

1. Аз сари нав гирифтани гуфтушунид оид ба Саҳрои Ғарбӣ. Гузориши Шарқи Наздик № 227, аз 14.10.2021. Гузориши гурӯҳи байналмилалии буҳроншиносӣ. Тарҷума аз англисӣ. (https://www.crisisgroup.org) إعادة إطلاق المفاوضات بشأن الصحراء الغربية
2. Буҳрони Саҳрои Ғарбӣ, ҷанги фаромӯшшуда дар Африқо. Таҳияи доктор Аҳмад Улув- генерали бознишаст ва пажуҳишгари масъалаҳои ҳарбӣ ва стратегии Лубнон. Маҷаллаи Артиш – Лубнон. Шумораи 287 - Майи 2009. (https://www.lebarmy.gov.lb/ar/) أزمة الصحراء الغربية حرب أفريقيا المنسيّة. إعداد: الدكتور احمد علّو. مجلة الجيش – اللبناني. العدد 287 - أيار 2009.
3. Захираҳо ва сарватҳои Ҷумҳурии Саҳроӣ. 01.01.2020. Сомонаи Сумуд. (https://www.sumoudsh.net) موارد وثروات الجمهورية الصحراوية.
4. Саҳрои Ғарбӣ. Энсиклопедияи байналмилалии араб, нашри соли 2004. Вожаи “Саҳрои Ғарбӣ” الصحراء الغربية.
5. Саҳрои Ғарбӣ: Шурои Амнияти СММ даъват мекунад, ки музокирот аз сар гирифта шавад, то роҳи ҳалли "пойдор ва қобили қабул" пайдо шавад. Сомонаи Фаронса 24, аз 27.10.2022. (https://www.france24.com) الصحراء الغربية: مجلس الأمن الدولي يدعو لاستئناف المفاوضات لإيجاد حل "دائم ومقبول للطرفين".

6. Ҷумҳурии Демократии Саҳрои Араб. (https://ar.wikipedia.org/wiki) الجمهورية العربية الصحراوية الديمقراطية

САНЪАТ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ЭСТЕТИКӢ

ҶУРАХОНЗОДА С.Ш.
унвонҷӯи кафедраи "Меъморӣ ва шаҳрсозӣ"-и Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. E-mail: 83siroj@mail.ru

Дар мақола оид ба пайдоши санъат ҳамчун падидаи эстетикӣ, ки дар замонҳои қадим муайянкунандаи фаҳмиши санъат ҳамчун фаъолияти бадеӣ, ки бо системаи дахлдори қоидаҳо ва малакаҳо асос ёфтааст, баррасӣ гардидааст.

Муҳаққиқ ба чунин хулоса меояд, ки давраи антиқа пайдоиши санъатро маҳз дар дилгармии илоҳӣ каму беш яксон дидааст. Дар замони қадим байни мардум, илҳомбахши эҷодкорони санъат - шоирон, навозандагон, раққосонро, ки дар ташкили мазҳабҳои динӣ фаъолона иштирок мекарданд, эҳтиром менамуданд. Чунин ба назар мерасад, ки онҳо дониши худро мустақиман ба ҳавасмандӣ, дилгармӣ аз юнониҳо, ҳамчун руҳбаландии илоҳӣ дониста шудааст, мегиранд.

Ҳамин тариқ, бо чунин натиҷа метавон расид, ки тадқиқи масъалаҳои санъат бо муқоисаи падидаи эстетикӣ алоқаманд буда, санъат муддати тӯлонист, ки натанҳо дар ҳиссиёти муқаррарӣ, балки дар ҳиссиёти илмӣ аз нигоҳи эстетикӣ ҷудонопазир мебошад.

Калидвожаҳо: *эҷодиёти бадеӣ, санъат, табиат, наққошӣ, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, давраи қадим.*

Илми муосир пайдоиши санъатро ҳамчун фаъолияти мушаххаси инсонӣ ба замони ташаккули ҷомеаи мутамаддин мансуб медонад. Рушди санъат дар марказҳои фарҳанги бостон (Чин, Ҳинд, Миср, Эрон, Юнон) ба кӯшишҳо ва аҳамияти он дар ҳаёти одамон дар фаҳмиши назариявии падидаи эстетикӣ, гузаронида шудаанд.

Дар замони бостон истилоҳи «санъат» тамоми доираи васеи фаъолияти амалӣ ва назариявии одамонро ифода мекард, ки малакаҳои муайяни амалӣ, омӯзиш, маҳорат ва монанди инҳоро талаб менамуд. Аз ин рӯ, ҳунарҳои маъмулӣ - дуредгарӣ, кулолгарӣ, киштисозӣ, бофандагӣ ва ғайра, инчунин бисёри илмҳо - арифметика, ситорашиносӣ, диалектика ва санъати тасвирӣ - наққошӣ, меъморӣ, ҳайкалтарошӣ, рассомӣ, драматургия, мусиқии иҷрошаванда, ҳамчун ифодаи мутамаркази таҷрибаи эстетикӣ ба санъат шомил гардид.

Давраи антиқа пайдоиши санъатро маҳз дар дилгармии илоҳӣ каму беш яксон дидааст. Дар замони қадим байни мардум, илҳомбахши эҷодкорони санъат - шоирон, навозандагон, раққосонро, ки дар ташкили мазҳабҳои динӣ фаъолона иштирок мекарданд, эҳтиром менамуданд. Чунин ба назар мерасад, ки онҳо дониши худро мустақиман ба ҳавасмандӣ, дилгармӣ аз юнониҳо, ҳамчун руҳбаландии илоҳӣ дониста шудааст, мегиранд.

Арасту санъати эҷодкориро дар зеҳни инсон, анбори рӯҳ, «довари ҳақиқӣ», ки ба эҷоди он чизе ҳанӯз вуҷуд надорад ва ба таври табиӣ ба амал омада наметавонад, рабт додааст: «ин як хазинаи воқеии ҷон аст, ки эҷодкориро дар бар мегирад». Дар «мактубҳои ахлоқӣ ба Лусилия», муҳокимаи «сабабҳои санъат», тавассути тафсири чаҳор сабабҳои маълуми Арасту - моддӣ, амалкунанда, расмӣ ва ниҳоӣ дар баробари панҷум сабаб - мафҳуми

Афлотун дар бораи «идеяҳо» ҳамчун намунаи ҳама гуна ашёи воқеъӣ ва офаридашуда, метавон ба хулосае омад, ки як сабаби асосии санъат аз ақли фаъол вобаста аст, вуҷуд дорад.

Ҳамзамон Арасту эстетикаро ҳамчун мақулаи фарогири моҳияти ҳунар ва санъат мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва ба хулосае меояд, ки "...эстетика ҷузъи фалсафа буда, барои эҷоди як нуқтаи назари умумӣ ба ҷаҳон хидмат намуда, ба мушкилоти зебоии табиат ва санъат вобаста аст". Афлотун бошад, боварӣ дошт, ки эстетика ба масъалаҳои назорати аз болои санъат ва нақши эстетика дар тарбияи инсон хеле назаррас аст. Ақидаи Сукрот дар маҳфуми эстетика ин бо ахлоқ робитаи зич дорад [7].

Маънои истилоҳии вожаи "эстетика" (аз калимаи юнонии "aisthetikos") дар асри XVIII аз ҷониби файласуфи олмонӣ А.Баумгартен чунин фаҳмида шудааст, ки эстетика ба таҳқиқ ва пажуҳиши вижагиҳои маърифати сенсории ҷаҳон дар санъат ва ҳунар таъсир мерасонад [4]. А.Баумгартен маърифати ҳассосӣ ва оқилонаро фарқ мекунад. Шинохти сенсорӣ марҳилаи пасттарин аст ва санъат ба он машғул аст. Гарчанде ки эстетикаро аксар вақт илми санъат меноманд, ин таъриф ба қадри кофӣ дақиқ нест ва эстетикаро илми омӯхтани ҳама чиз номидан дурусттар хоҳад буд. Боигариҳои арзишҳои эстетикӣ, ки инсон дар ҷаҳони атроф кашф мекунад, дар фаъолияти меҳнатии худ эҷод мекунад ва дар олами инъикоскунандаи санъат таҷассум ёфтааст. Ба ибораи дигар, эстетикаро илми азхудкунии эстетикии инсон ба воқеият ва санъат ҳамчун шакли муҳимтарини чунин азхудкунӣ номидан мумкин аст. Дар раванди фарқ ва азхудкунии дарки ҳассосии падидаҳои зиндагӣ, одамон муносибати эҳсосотиро нисбати онҳо ташаккул медиҳанд. Мутафаккирони гузашта қайд карданд, ки таҷрибаҳои зиёд дар одамон бо зебоӣ, зебоӣ ва зиштӣ алоқаманданд ва ин эҳсосоти махсуси эстетикӣ аз эҳсосоти муқаррарии аз ташвишҳои ҳаррӯза, ғам ё шодмонӣ фарқшаванда аст. Сифатҳои махсуси табиат, ҳаёти моддӣ ё санъат, ки ба дарки мо таъсири мушаххас мерасонанд, он дар санъат ба таври возеҳ зоҳир мешаванд, сифатҳои эстетикӣ вобаста аст.Таҳсилот як раванди мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи рушди инсон бо ёрии амалиёт ва таъсироти махсуси педагогии мутобиқи як идеали муайяни педагогии иҷтимоӣ мебошад. Таҳсилот ҳамчун мафҳуми педагогӣ се хусусияти муҳимро дар бар мегирад.

Гераклит принсипи асосии санъатро дар наққошӣ, мусиқӣ санъати лафзӣ, ва тақлид ба таври кофӣ равшан баён кардааст. Таҳияи онро дар мисоли санъати лафзӣ, Арасту дар рисолаи махсус «Дар бораи санъати шеър» бахшидааст. Дар воқеъ, дастурҳои сершумори қадимӣ оид ба суханварӣ ба ҷанбаи эстетикии санъати лафзӣ - "Риторика" аз ҷониби Арасту, Дионисияи Галикарнас, рисолаҳо дар бораи суханронии Ситсерон ва ғайра бахшида шудаанд Аз ибтидо ба асосҳои математикии санъат - шумора, ритм, таносубӣ, ки тавассути он санъати мусиқӣ ва шеърро ба тартиби хушоҳангӣ «тақлид» мекарданд, диққати калон дода мешуд.

Бо дарки фарқи куллии байни наслҳои алоҳидаи санъат, мутафаккирони давраи қадим барои таснифи онҳо кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, ки воқеан дар эстетика то ба имрӯз идома доранд.

Тақсимоти санъат дар Юнони классикӣ ба санъати «Озод ва хидматӣ», ки ба фарҳанги аврупоӣ дар истилоҳоти лотинӣ ворид шудааст: artes liberales ва artes vulgares, маъмултарин барои давраи қадим ва асрҳои миёна гардид. Ба гурӯҳи аввал санъатҳое дохил мешуданд, ки танҳо ба шаҳрвандони озод, яъне ба санъат ва илмҳои руҳӣ машғул буданд; ба гурӯҳи дуюм - асосан ҳунармандӣ, ки истифодаи кӯшишҳои ҷисмониро (аксар вақт ғуломон) талаб мекунад, баъдан наққошӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъморӣ дохил мешуданд. Яке аз нусхаҳои деринаи ин таснифот маълум аст, ки дар навиштаҳои духтур ва файласуф Гален (асри II) ҳифз шудааст.

Ӯ риторика, диалектика, геометрия, арифметика, астрономия, грамматика ва мусиқиро ҳамчун фанни назариявии силсилаи математикӣ медонист. Дар робита ба наққошӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъморӣ ӯ бовар дошт, ки онҳоро метавон ба даъвои озод нисбат дод.

Дар замони қадим санъати озод ба грамматика, риторика, диалектика, арифметика, геометрия ва астрономия тақсим карда шуд. Ба санъатҳои хидматӣ ё «механикӣ» - рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ, мусиқӣ ҳамчун санъат ва ҳунарҳои гуногун мансуб дониста мешуд. Ҳамин тариқ, фалсафаи давраи қадимаи санъат дар таснифот ва ошкорсозии сершумори «сабабҳо» принсипи эстетикиро татбиқ намекард, гарчанде ки ба бисёре аз «санъати тасвирӣ» рисолаҳои махсус (суханварӣ, мусиқӣ, меъморӣ, наққошӣ) бахшида шуда буданд, аммо онҳо ба низоми қоидаҳо бештар диққат медоданд, ки бояд барои аз худ кардани ин навъи санъат равона карда шаванд. Дар замонҳои қадим муайянкунандаи фаҳмиши санъат, ҳамчун фаъолияти бадеӣ буд, ки ба низоми дахлдори қоидаҳо ва малакаҳо асос ёфта аст.

Ақидаҳои антиқаро дар бораи санъат ба таври назаррас васеъ кард ва воқеан маънои эстетикии онро танҳо асосгузори неоплатонизм роҷеъ ба санъат Афлотун (асри III) ошкор кард, аммо дар охири давраи қадим ӯ воқеан пайравони худро пайдо накард. Баръакс аксари мутафаккирони даврони қадим, ки дар бораи санъат менавиштанд, ӯ изҳор дошт, ки санъат на танҳо ба ашёи табиат тақлид мекунад, балки «ба принсипҳо ворид мешавад», ки он асоси худи табиат аст. «Пас бояд дар назар дошт, ки асарҳои санъатро на танҳо ба таври намоён тақлид мекунанд, балки ба субъектҳои семантикӣ (logoys) бармегарданд, ки аз он табиат иборат аст, ба вуҷуд меояд ва минбаъд онҳо аз худ бисёр чизҳоро месозанд”[/////].

Афлотун шояд бори аввал дар замонҳои қадим (пеш аз Ӯ дар ин бора тасодуфан дар "Сухангӯ" танҳо Ситсерон сухан гуфта буд) дидаву дониста таъкид кард, ки вазифаи асосии санъатҳо ба монанди мусиқӣ (ӯ онро аз ҳама бештар қадр мекард), шеър, наққошӣ, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ офариниши зебоӣ аст; аниқтараш - хоҳиши ифодаи эйдоси идеалии визуалӣ (ё садоӣ - ҳамоҳанг, ритмикӣ) чизест, ки ҳамеша зебо аст.

Гёте баръакс санъатро асари руҳии инсон медонист, ки дар фаъолияти худ ба табиат тақлид мекунад ва ба ин маъно, инчунин асари табиат аст. Аммо ба шарофати он ки ашёҳои дар табиат паҳншуда ва дар санъат бо руҳияи рассом ҳамоҳанг карда шудаанд, «ҳатто пасттаринашон маъно ва шаъну шарафи баландтаринро ба даст меоранд», пас асари бадеӣ бешубҳа «аз табиат болотар аст». Аз ин рӯ, рассом ҳамзамон ғуломи табиат аст, зеро ӯ маҷбур аст, ки бо воситаҳои заминӣ амал кунад, то фаҳмида ва дарк карда шавад.

Дар асри XVIII ва аввали асри XIX снизоми фалсафаи санъат ба мавзӯи асосии орзуҳои фалсафа ва санъат, мутлақ ё Офаридгор мебошад. Аз ин рӯ, фалсафа ва санъат «ду роҳи мухталифи тафаккури мутлақи ягона» ё беохир мебошанд; танҳо барои фалсафа, он ибтидои ҳақиқат ва барои санъат аввалин зебоӣ аст. Санъат мутлақо ба намоиш додашуда аст ва он шаклҳои намоёни ашёро нишон медиҳад. Дар сатҳи эҷодиёти бадеӣ, санъат ба шахсияти фаъолияти бошуурона ва бешууронаи рассом такя мекунад, ва имкон медиҳад, ки чизеро баён созад, то ки ба ягон тарзи дигари баён дода нашавад.

Гегел эстетикаро фалсафаи санъат медонист ва воқеан «асарҳои эстетикӣ»-и худро ба омӯзиши ҳамаҷонибаи ин падида бахшидааст. Барои ӯ «салтанати эҷодиёти бадеӣ салтанати руҳи мутлақ буд» ва аз ин рӯ, санъатро ӯ ҳамчун яке аз шаклҳои муҳими ифшои руҳи мутлақ дар кори амалии фаъолияти бадеӣ фаҳмидааст. Вай ҳадафи асосии санъатро дар ифодаи ҳақиқат дид, ки дар ин сатҳи амалисозии руҳ амалан бо зебоиҳои ӯ шинохта шудааст ва «падидаи ҳассоси идея» маънидод карда шудааст. Гегел фаҳмиши соддакардашудаи принсипи тақлидии санъатро ҳамчун тақлид ба шаклҳои намоёни воқеияти воқеӣ танқид карда, ибрози ақида намудааст, ки категорияи муҳимтарини эстетика ва мавзуи санъат на

тақлид, балки идеалеро, ки дар санъат зебо буд, пешниҳод кард. Ҳамзамон, Гегел хусусияти диалектикии табиати идеалро таъкид кард: мутаносибии шакли ифодаи идеяи ифодашаванда, кашфи универсалии он ҳангоми нигоҳ доштани фардияти мундариҷа ва фаврии олии ҳаёт. Махсусан, дар асари санъат идеал дар тобеияти ҳамаи унсурҳои асар ҳадафи ягона муайян карда мешавад. Завқи эстетикӣ мавзуи дарк аз «сохтани» табиии асари санъат, ки таассуроти маҳсулоти органикии табиатро ба вуҷуд меорад, асари руҳи пок башумор меравад.

Гегел дар таърихи фарҳанг се марҳилаи рушди санъатро дидааст: рамзӣ, вақте ки идея ҳанӯз шаклҳои муносиби ифодаи бадеиро ба даст намеорад (санъати Шарқи Қадим); классикӣ, вақте ки шакл ва идея ба мувофиқати комил (санъати классикии Юнон) ва романтикӣ мерасад, вақте ки маънавият аз ҳама гуна шаклҳои ифодаи ҳассос зиёд мешавад ва руҳи озодшуда ба шаклҳои дигари худшиносӣ – дин ва фалсафа (санъати аврупоӣ дар асрҳои миёна) мешиканад. Дар ин сатҳ ғуруби санъат оғоз меёбад, ки имкониятҳои худро тамом кардааст.

Дарвоқеъ, Гегел бо «Эстетика»-и бунёдии худ фалсафаи метафизикии санъатро ба итмом расонидааст. Шояд танҳо эстетикаи рамздории нимаи дуюми асри XIX - ибтидои асри XX - таҷдиди асосҳои эстетикаи классикӣ (мафҳумҳои тақлид, рақам, рамз, бозӣ), кӯшиши ба сатҳи метафизикӣ расидан дар эстетикаи фалсафӣ буд.

Хулоса тадқиқи масъалаҳои санъат бо муқоисаи падидаи эстетикӣ алоқаманд аст ва санъат муддати тӯлонист, ки натанҳо дар ҳиссиёти муқаррарӣ, балки дар ҳиссиёти илмӣ аз нигоҳи эстетикӣ ҷудонопазир мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Бычков В.В. Эстетика в системе культуры.: Мир культуры // Труды Государст-й академии славянской культуры. Вып. II. М., 2000. С. 92 - 106.

2. Мардер А.П. Эстетика архитектуры: теоретич. проблемы арх. творчества. - М., Стройиздат, 1988. - 213 с., ил.

3. Мартынов Ф.Т. Философия, эстетика, архитектура: Учеб. Пособие. - Екатеринбург: Архитектон, 1998. - 534 с.

5. Борев Ю. Введение в эстетику. – М., 1965.

6. Гегель. Эстетика. В 4-х томах. – М., 1971. – Том 3.

7 Сластенин, V. A. Педагогика: Китоби дарсӣ. дастӣ барои чӯбкорӣ. баландтар. пед. омӯзиш. муассисаҳо / V. A. Slastenin. - M .: Академия, 2007.-С.5

ИСКУССТВО КАК ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

ДЖУРАХОНЗОДА С.Ш.

соискатель кафедры «Архитектура и градостроительство» Технического университета Таджикистана имени академика М.С.Осими. E-mail: 83siroj@mail.ru

В статье рассматривается возникновение искусства как эстетического явления, которое в древности определило понимание искусства как художественной деятельности, основанной на соответствующей системе правил и умений.

Исследователь приходит к выводу, что античный период более или менее одинаково видел зарождение искусства именно в божественном энтузиазме. В древности люди уважали вдохновение творцов искусства – поэтов, музыкантов, танцоров, которые

активно участвовали в организации религиозных сект. Кажется, что свои знания они черпают непосредственно из мотивации, энтузиазма греков, который считался божественным вдохновением.

Таким образом, можно сделать вывод, что изучение вопросов искусства связано с сопоставлением эстетических явлений, а искусство уже давно неотделимо с эстетической точки зрения не только в обычном, но и в научном смысле.

Ключевые слова: *художественное творчество, искусство, природа, живопись, рисунок, скульптура, античность.*

ART AS AN AESTHETIC PHENOMENON

DZHURAKHONZODA S.Sh.
applicant at the Department of Architecture and Urban Planning of the Technical University of Tajikistan named after Academician M.S. Osimi.
E-mail: 83siroj@mail.ru

The article examines the emergence of art as an aesthetic phenomenon, which in ancient times determined the understanding of art as an artistic activity based on an appropriate system of rules and skills.

The researcher comes to the conclusion that the ancient period more or less equally saw the origin of art in divine enthusiasm. In ancient times, people respected the inspiration of art creators - poets, musicians, dancers, who actively participated in the organization of religious sects. They seem to derive their knowledge directly from the motivation, the enthusiasm of the Greeks, which was considered divine inspiration.

Thus, we can conclude that the study of art is associated with a comparison of aesthetic phenomena, and art has long been inseparable from an aesthetic point of view, not only in the ordinary, but also in the scientific sense.

Keywords*: artistic creativity, art, nature, painting, drawing, sculpture, antiquity.*

ИНСТИТУТИ ЛОББИЗМ ДАР ШМА
(Чӣ тавр сарватмандон ва корпоратсияҳо ба низоми давлат таъсир мерасонанд)

САЪДУЛЛОЕВ ОЗОД
ходими хурди илмии шӯъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ
Тел.: 900-99-55-03. Email: ozod.sadulloev@gmail.com

Мақола ба мавзуи хусусиятҳои институти лоббизм дар ШМА бахшида шудааст. Лоббизм ҳамчун мафҳум дар илми сиёсатшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кам шинохта мешавад. Лоббизм яке аз мавзӯъҳои калидӣ дар сохтори мамлакатҳои демократии муосир ба ҳисоб меравад. Лоббизмро шаҳрвандони ШМА барои таъсир ба рафти ҳукмронии ҳукумат ва ислоҳи қонунгузорӣ истифода мекунанд. Дар институти лоббизми ШМА инчунин хатарҳои пинҳонӣ мисли таъсири барзиёди пул низ вуҷуд дорад.

Калидвожаҳо: *лоббизм, ШМА, демократия, корпоратсияҳо*

Ҳадафи асосии ман аз навиштани ин мақола дар шинос кардани хонанда бо мафҳуми институти лоббизм дар ШМА ва баррасӣ кардани проблемаҳои асосии ин соҳа мебошад.

Истилоҳи лоббизм аз калимаи англисии «lobby» (аз забони олмонии қадим «louba» гирифта шудааст, ки маънояш толор ё сақф аст), яъне лоббиҳои театрҳои Британиё, ки дар он ҷо дар театрҳои асри 18 истифода мешуданд, омадааст. Лоббист шахсеро меномиданд, ки на барои дидани бозӣ дар театр, балки барои сӯҳбат бо лондониёни назаррас дар лоббии театрҳо вақт мегузаронд. Лоббиҳо дар театрҳои Амрико низ пайдо шуданд ва барои истилоҳи сиёсӣ замина фароҳам оварданд. (10)

Мафҳуми оддӣ ва возеҳ ин аст, ки лоббӣ раванди кӯшиши таъсиррасонӣ ба ҳукумат ва ниҳодҳои он тавассути огоҳ кардани онҳо дар бораи рӯзномаи сиёсати давлатӣ мебошад. (5)

Имрӯзҳо дар тамоми ҷаҳон лоббизм паҳн шудааст. Шумо кишвареро ёфта наметавонед, ки лоббизм дар ин ё он шакл сурат нагирифта бошад. Дар айни замон таҷрибаи лоббизм аз се ҷузъ иборат аст:

а) иқтисодӣ - Лоббизм барои пешбурди манфиатҳои мушаххаси иқтисодии ширкат ё соҳа амалӣ карда мешавад.

б) ҳуқуқӣ - Ҷузъи ҳуқуқӣ ба таъсиррасонӣ ба қонунгузорӣ ва татбиқи санадҳо ва расмиёти қонун дахл дорад

в) сиёсӣ - Лоббизми сиёсӣ маҷмӯи фаъолиятҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ба пешбурд ё ҳимояи манфиатҳои муайяни сиёсӣ нигаронида шудааст.

Институти Лоббизм доимо сарфи назар карда мешавад:

Дар замони муосир мамлакатеро ёфтан мумкин нест, ки дар он лоббизм дар ягон шакл сурат нагирад. Дар кишварҳое, ки он пурра эътироф нашудааст, он одатан бо номҳои адвокатӣ, фаъолияти ҳомиии ҳуқуқи башар ё миёнаравӣ сурат мегирад. Яке аз сабабҳои чунин бархӯрди ғайрирасмӣ нисбат ба лоббизм дар он аст, ки бисёре аз кишварҳо то ҳол аз муносибат бо он бо истилоҳҳои меъёрӣ саркашӣ мекунанд, зеро ҷомеа ба таври нобаёнӣ дар бораи лоббигарӣ тасаввуроти манфӣ дорад (6) ва сиёсатмадорон одатан аз он дурӣ меҷӯянд. Ин то андозае нодуруст аст, зеро танзими лоббизм дар асл ба кам кардани коррупсия мусоидат мекунад ва якпорчагии бахши давлатиро беҳтар мекунад. (3) Дар бисёре аз кишварҳои дигар, лоббизмро ё қонунҳои муқаррарӣ ё қарорҳои маъмурӣ танзим мекунанд. Ин эътироф ба беҳтар дарки моҳияти лоббиигарӣ ва манфиатҳои он барои ҷомеа мусоидат мекунад.

Институти лоббизм дар ШМА ва таъсири он ба низоми давлатдорӣ ва қабули қонунҳо хеле кам диққати сазоворӣ мегирад. Аз сӯи дигар, интихобот дар Конгресс мавзӯъи гузоришҳои ҳазорсоатаи расонаҳо ва теъдоди бепоёни паёмҳои блог ва Facebook аст. Баръакс, Воситаи Ахбори Омма умуман фаъолияти лоббиро хеле кам инъикос мекунад. Тахмин меравад, ки интихобот ягона он чизест, ки Конгресс бо он машғул аст. Аммо дар асл, танҳо вақте ки интихобот ба охир мерасад ва Конгресс корро оғоз мекунад, ва дар мубориза бар сари сиёсатгузории Конгресс лоббистҳо ба кори худ шурӯъ мекунанд.

Бар хилофи имиҷи маъмул, кори лоббистҳо бештар аз вохӯрӣ бо аъзоиёни Конгресс, ба зиёфати шом бурдан ва ғайраро дар бар мегирад. Лоббистҳо инчунин дар ҷаласаҳои кумитаи асосӣ шаҳодат медиҳанд, пайваста бо кормандон мулоқот мекунанд ва ба онҳо маълумот медиҳанд ва баъзан воқеан бо худи қонунгузорон низ ҳарф мезананд. (4) Фаъолияти лоббистҳо барои бозӣ кардани бозии тӯлонӣ бахшида шудааст. Онҳо метавонанд солҳои тӯлонӣ кор кунанд, то як муқаррароти хурдро дар векселҳои норавшан ворид кунанд - аммо ин муқаррарот метавонад миллионҳо доллар коҳиши андозро барои муштариён ё озодкунӣ аз танзими гаронарзиши тиҷорат дошта бошад.

Лоббизм барои таъсир ба рафти фаъолияти қонунгузорӣ аҳамияти гарон дорад, зеро тавассути Конгресс ба даст овардани қонунҳо хеле душвор аст. Системаи тақсимоти қудратии ШМА ба қулф монанд аст. (9) Дар раванди қонунгузорӣ нуқтаҳои зиёди вето вуҷуд доранд, ки дар он лоиҳаи қонун метавонад қатъ ё шикаст хӯрад. Пас, лоббиҳои муваффақ одатан кӯшиши тӯлонӣ ва устуворро талаб мекунанд. Ин мисли кӯшиши кушодани дари хеле зангзада аст. Ба шумо лозим аст, ки барои муддати тӯлонӣ сахт фишор диҳед, то он ба қадри кофӣ ҳаракат кунад, то шумо аз он гузашта тавонед. Ва танҳо лоббиҳои беҳтарин, ки дуруст маблағгузорӣ карда шудаанд, метавонанд ин гуна маъракаи тӯлониро барои таъғири лоиҳаи қонун ё муқаррарот гузаронанд.

Тамоюли басташавӣ дар Конгресс воқеан ба лоббиҳои хуб маблағгузоришуда ду бартарии гуногун медиҳад. Аввалан, танҳо ин гурӯҳҳо захираҳои азим доранд, ки барои фишори доимӣ барои рафъи манъи шабака заруранд. Дуюм, нуктаҳои зиёди вето дар раванди қабули қонун маънои онро дорад, ки боздоштани лоиҳаҳои қонун нисбат ба қабули онҳо осонтар аст. Ба ибораи дигар, бозӣ кардан аз ҳамла осонтар аст. Ва ин аксар вақт ба манфиати манфиатҳои сарватманд кор мекунад. Ин манфиатҳо аллакай хуб кор мекунанд, бинобар ин онҳо аксар вақт ба нигоҳ доштани ҳолати қарорист манфиатдоранд, на тағир додани чизҳо. Дар бораи сарватмандоне фикр кунед, ки намехоҳанд андозҳои худро зиёд кунанд, ё корпоратсияҳое, ки намехоҳанд танзим шаванд. Барои боздоштани афзоиши андозҳо ё танзимҳо, онҳо бояд танҳо як лоиҳаи қонунро дар як зеркумитаи палата ё Сенат нест кунанд. Ё дар ҳайати пурра. Ё дар овоздиҳии ошёна дар ҳарду бадан. Ё онҳо метавонанд ба президент вето гузоранд. Аз ин рӯ, онҳо бояд танҳо як маротиба ғалаба кунанд. Аммо роҳ ба сӯи пирӯзӣ барои онҳое, ки мехоҳанд андозҳо ё танзимро афзоиш диҳанд, хеле душвортар аст - онҳо бояд дар ҳар як зеркумита, кумитаи пурра ва ҳар як ошёна дар ҳарду палата овоз диҳанд ва инчунин президентро бовар кунонанд, ки ба лоиҳаи қонун вето нагузорад. Аз ин рӯ, аксар вақт лоббистҳо барои манфиатҳои сарватманд кори камтар серталаб доранд.

Пас, ин чӣ гуна мешавад? Чӣ тавр сарватмандон ва корпоратсияҳо метавонанд дар низоми қонунгузории мо ин қадар бартарӣ дошта бошанд? Ҷавоби бештари ин савол лоббиист - кӯшиши муташаккил барои таҳрик додани қарорҳои сиёсатмадорон. Лоббӣ дар муайян кардани он, ки мушкилот ва нигарониҳои кӣ таваҷҷуҳи Конгрессро ба худ ҷалб мекунад ва далелҳои кӣ беҳтар шунида мешаванд, нақши муҳим мебозад. Конгресс ба амрикоиҳои миёна гӯш намедиҳад, зеро аксар вақт овози онҳо аз фарёди бефосилаи лоббиҳои махсуси манфиатдор ғарқ мешавад. Лоббӣ метавонад як шакли муҳими иштироки сиёсӣ бошад, аммо имрӯз системаи лоббистии мо воқеан кор мекунад, ки демократияро халалдор созад ва системаи сиёсиро ба чанд нафар ҷавоб диҳад, на ба бисёриҳо. Муҳим он аст, ки низомҳои сиёсии аксари дигар кишварҳои демократии ғарбӣ тавре тарҳрезӣ шудаанд, ки таъсири лоббиҳои сарватмандро коҳиш диҳад.

Соли 2014, Бенҷамин Пейҷ ва Мартин Гиленс натиҷаҳои тадқиқотеро, (2) ки дар бораи бист соли таҳияи сиёсат дар Конгресс анҷом доданд, нашр карданд. Онҳо дарёфтанд, ки "шаҳрванди миёна ба сиёсати ҳукумати федералӣ каме таъсир мерасонад ё тамоман таъсир намекунад." Имконияти гузаштани қонун ба Конгресс аслан аз он вобаста набуд, ки чӣ қадар ё чанд нафар аз мардум онро дастгирӣ карданд. Манфиатҳое, ки ақидаҳои онҳо тафовут доштанд, манфиатҳои сарватмандон буданд. «Ташаккули сиёсат, — хулоса карданд онхо, — ташкилотхои пуриктидори тичоратӣ ва шумораи ками амрикоиҳои сарватманд бартарӣ доранд». Ва ин номутаносибии қудрат, ба гуфтаи онҳо, "даъвои Амрико ба ҷомеаи демократӣ будан"-ро ба таври ҷиддӣ таҳдид мекунад.

Барбод додани демократия

Системаи лоббистии ШМА бисёр сифатҳои асосии демократияро вайрон мекунад, хусусан *принсипи баробарии сиёсиро*. Як роҳеро тасаввур кардан мумкин аст, ки лобби ба низоми демократӣ мувофиқат мекунад. Агар ҳамаи гурӯҳҳо дар ҷамъият лоббиҳо медоштанд ва агар ин лоббиҳо имконияти нисбатан баробар барои ислоҳот дар раванди таҳияи сиёсат медоштанд онҳо метавонистанд ба сиёсатмадоронро дар ҷомеа бештар вокуниш нишон диҳанд. Аксари манфиатхоҳон дар Вашингтон ҳузури лобби доранд. Ба инҳо соҳибкорон, иттифоқҳо касаба, экологҳо, гурӯҳҳои динӣ, пиронсолон, табибон, ҳомиёни ҳуқуқи силоҳ, гурӯҳҳои занон, фермерон ва ғайра дохил мешаванд. Мавҷудияти ҳамаи ин гурӯҳҳои лоббистӣ метавонад як рақобати одилона ва мутавозини байни ҳама манфиатҳоро ба назар орад. Аммо тавре ки Ли Друтман мефаҳмонад, ин танҳо як хаёл аст (8) - корпоратсияҳо то ба ҳол қувваи бартаридошта дар системаи лобби мебошанд:

Дар Вашингтон чизе мувозинат надорад. Ҳоло корпоратсияҳо дар як сол тақрибан 2,6 миллиард долларро барои хароҷоти лоббиӣ сарф мекунанд. Имрӯз, бузургтарин ширкатҳои зиёда аз 100 лоббист, ки онҳоро намояндагӣ мекунанд, ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар ҳама ҷо ва ҳама вақт бошанд. Барои хар як долларе, ки иттифокхои касаба ва гуруххои манфиатхои чамъиятӣ якчоя барои лобби кардан сарф мекунанд, акнун корпорацияхои калон ва ассотсиатсияхои онхо 34 доллар сарф мекунанд. ...Он кас бояд ба асри тиллоӣ баргардад, то тиҷоратро дар чунин мавқеи сиёсии бартаридошта дар сиёсати Амрико пайдо кунад.

Ин 2,6 миллиард доллар сенздаҳ маротиба аз маблағе, ки корпоратсияҳо барои саҳмҳои Кумитаҳои Амалиёти Сиёсӣ барои маъракаҳои интихобӣ сарф мекунанд, зиёдтар аст. Ин ба мо то чӣ андоза муҳим будани лоббиро барои тиҷорат, нишон медиҳад. Онҳо пулҳои худро ба ҷое мегузоранд, ки онҳо фикр мекунанд, ки ин аз ҳама фоиданок аст - даромади бештар барои сармоягузории онҳо яъне ба лобби. Масалан, соли 2017, FedEx барои лобби кардани Конгресс 10 миллион доллар сарф кард - қисми зиёди он ба пешбурди қонуни коҳиши андоз бо муқаррароти барои ширкат хеле мусоид нигаронида шудааст. Соли оянда FedEx 1,6 миллиард доллар андозро сарфа кард.

Афзалиятҳои пул дар лоббизм

Ҷомеаи соҳибкорӣ фаҳмид, ки вай метавонад аз захираҳои бузурги корпоративии худ истифода барад, то аз рақибони худ дар лоббиҳои Вашингтон хеле зиёдтар харҷ кунад. Пули зиёд дар лоббигарӣ бартариҳои зиёдеро мехарад. Биёед бубинем, ки ин афзалиятҳо кадоманд!?

- Гурӯҳҳои бештари лоббӣ: Аксарияти ташкилотхое, ки дар Вашингтон лоббигарӣ мекунанд, корпоратсияҳо мебошанд. Аз 100 ташкилоти лоббӣ 71-тоаш корпоратсияҳо мебошанд. Бисёр корпоратсияхоро иттиходияхои саноатӣ ва савдо низ намояндагӣ мекунанд. Масалан Prudential, ба 12 иттиҳодияҳои гуногуни тиҷоратӣ, ки аз номи онҳо лобби мекунанд, саҳм мегузорад. Ин ассотсиатсияҳои тиҷоратӣ аз 100 созмони лоббигарӣ 23-торо ташкил медиҳанд, ки шумораи умумии тиҷорат ба 94 аз 100 нафар мерасад. Танҳо се лобби ба иттифоқҳо ва гурӯҳҳои манфиатдори ҷамъиятӣ ба 100 ташкилоти беҳтарин дохил мешаванд.

- Андозаи зиёди лоббистҳо: Тасвири Друтман дар бораи ширкатҳои бузург, ки 100 лоббист доранд, воқеан сатҳи ғарази корпоративиро дар шумораи лоббистҳо кам нишон медиҳад. Мо бояд берун аз ширкатҳои алоҳида назар кунем ва банди ширкатҳоро дар соҳаҳо баррасӣ кунем. Масалан, саноати фармацевтикаро дида мебароем. Якҷоя онҳо 1,348 лоббист доранд - зиёда аз ду нафар ба ҳар як узви Палатаи Палата ва Сенат. Доштани шумораи зиёди лоббистҳо маънои онро дорад, ки онҳо метавонанд бо ҳар як аъзои Конгресс, ки дар муқаррар кардани сиёсати маводи мухаддир нақши муҳим доранд, дар тамос бошанд.

● Кормандони болаёқат ва таҳлили бештар: Кормандони ёрирасон барои лоббистҳои самарабахш муҳиманд. Онҳо дар таҳияи иттилоот, таҳлили сиёсат ва гузоришҳое, ки лоббистҳо барои бовар кунондан ба аъзоёни Конгресс истифода мебаранд, ки сиёсати дӯстона ба тиҷорат ба манфиати ҳама аст, муҳим аст. Аксари аъзоёни Конгресс танҳо дар чанд соҳа коршиносанд, ба монанди сиёсати дифоъ ё сиёсати кишоварзӣ. Онҳо ба лоббистҳо вобастаанд, ки ба онҳо маълумот ва таҳлили заруриро барои қабули қарорҳои огоҳона дар дигар соҳаҳои сиёсат пешниҳод кунанд. Лоббистҳо аз ӯҳдадор шудан хеле хушҳоланд - ва бо ин роҳ таъсир мерасонанд

● Лоббистҳои бисёртаҷриба: Лоббистҳои муассир на танҳо ба иттилоот ва таҳлили боварибахш барои таъсир ба қонунгузорӣ такя мекунанд, онҳо инчунин ба муносибатҳои хуби шахсӣ бо аъзоёни Конгресс ниёз доранд. Лоббистҳо беҳтарин дар ин кор онҳое ҳастанд, ки қаблан худашон дар Конгресс хидмат мекарданд. Бисёре аз намояндагон ва сенаторҳои нафақахӯр лоббист мешаванд ва бо аъзоёни Конгресс, ки дӯстон ва ҳамкорон буданд, кор мекунанд. Онҳо ин одамонро мешиносанд ва медонанд, ки корҳо дар Конгресс чӣ гуна кор мекунанд - ба онҳо пои дигар лоббистҳо медиҳанд. Аммо ин гуна алоқаҳо арзон намеоянд. Аъзои собиқи Конгресс ҳаққи солимро талаб мекунанд, ки танҳо сарватмандтарин гурӯҳҳои лоббӣ қодиранд.

● Саҳмҳои бештар дар маъракаҳои интихоботӣ: Гурӯҳҳои лоббиҳои корпоративӣ на худашон саҳмҳои таблиғотиро мегузоранд, балки корхонаҳое, ки онҳоро сарпарастӣ мекунанд. Ин хайрияҳо барои лоббистҳо муҳиманд, зеро онҳо дарҳоро боз мекунанд ва ба онҳо дастрасӣ ба ин сиёсатмадоронро фароҳам меоранд. Аъзоёни конгресс хеле серкоранд ва барои дидани ҳамаро онҳо вақт надоранд. Онҳо аксар вақт ӯҳдадор мешаванд, ки лоббистҳоро барои созмонҳое, ки ба маъракаҳои худ хайрия кардаанд, бубинанд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки кадом манфиатҳо дастрасӣ пайдо мекунанд ва чӣ қадар вақт мегиранд, аксар вақт ба андозаи саҳмҳои маъракаи онҳо вобаста аст. Ин намуди дастрасии мустақим барои лоббистҳо бартарии муҳим аст. Вохӯрии рӯ ба рӯ бо сиёсатмадор ба лоббистҳо имкон медиҳад, ки боварибахштар бошанд. (7)

Дар хақиқат на ҳамаи ташкилотҳои лоббӣ баробар ташкил карда шудаанд ва мусобиқаи байни онхо дар майдони баробар сурат намегирад. Манфиатҳои муайян метавонанд беадолатона дар раванди лоббикунӣ ҳукмронӣ кунанд ва ба қонунгузорӣ таъсири бештар расонанд. Боз, чунон ки аксар вакт дар сиёсати Америка руй дода мешавад, пул таъсири ҳалкунанда дорад.

Хулоса

Ҳеҷ яке аз роҳҳои ҳалли эҳтимолии дар боло зикршуда ҳоло дар рӯзномаи сиёсӣ нест. Маблағгузории давлатӣ дар чанд штат қабул шудааст, аммо аксари сиёсатмадорон, бисёр манфиатҳои махсус ва Додгоҳи олии консервативӣ ба он мухолифанд. Аз ин гуна ислоҳоти маблағгузории маъракаи пешазинтихоботӣ баъзе ҷонибҳои ҷомеа вуҷуд доранд, аммо барои амалӣ шудани ин ислоҳот бояд хеле афзоиш ёбад.

Ҷониби мусбӣ, аксари амрикоиҳо дарк мекунанд, ки Конгресс дар зери манфиатҳои махсус қарор дорад: 70% фикр мекунанд, ки амрикоиҳои миёна дар ҳукумат таъсири хеле кам доранд, 81% фикр мекунанд, ки одамони сарватманд таъсири аз ҳад зиёд доранд ва 78% фикр мекунанд, ки тиҷорати калон низ қудрати зиёд. Аммо дар гузашта ба назар чунин менамуд, ки бисёриҳо дар ин мушкилот сиёсатмадорони «фасодзада»-ро гунаҳкор медонанд ва ба назар чунин менамуд, ки ҷомеа дар бораи нақши ҳалкунанда, ки системаи лоббизм дар ноумед кардани назорати шаҳрвандон бар ҳукумат мебозад, кам аст. Аммо ин метавонад ҳоло тағир ёбад. Баъзе демократҳо дар Конгресс, дар якҷоягӣ бо гурӯҳҳои пешрафта, ба

монанди Маркази пешрафт ва намояндагии Амрико, (1) кӯшиш карданд, ки мушкилоти системаи лоббизмро нишон диҳанд ва баъзе роҳҳои ҳалли онро пешниҳод кунанд. Як лоиҳаи қонуни пешниҳодшуда манъи дарҳои гардишгарӣ байни Конгресс ва лоббизмро то панҷ сол тамдид мекунад. Ва чунин мамнӯъиятро 75% амрикоиҳо, аз ҷумла 77% ҷумҳурихоҳон ва 71% демократҳо дастгирӣ мекунанд. Боиси хурсандист, ки 49% овоздиҳандагон пешниҳоди сенатор Элизабет Уорренро дар бораи андозе, ки барои маҳдуд кардани корпоратсияҳо аз харҷи беш аз 500 000 доллар дар як сол барои лоббигарӣ равона шудааст, дастгирӣ мекунанд.

Аз ин рӯ, барои ҳалли мушкилоти ҷиддии сиёсӣ, ки дар натиҷаи лоббизм дар Штатҳои Муттаҳида ба вуҷуд омадааст, баъзе ҳаракатҳо ба назар мерасанд. Аммо барои ба амал баровардани ҳар кадоми инислоҳот фишори бештар муташаккилонаи омма лозим аст. Ҳамин тавр, чунин ба назар мерасад, ки ШМА дар айни замон бо як системаи ноодилона ва нобаробарии лоббикунӣ дармондааст, ки минбаъд ҳукумати Амрикоро нисбат ба дигар ҳукуматҳои демократӣ камтар демократӣ нишон медиҳад ва дорои ҳукуматест, ки вокуниши ҷомеаро камтар ба инобат мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Amy J Douglas, Lobbying: How the Wealthy and Business Get Their Way
URL: https://secondratedemocracy.com (санаи ворид: 23.01.2022)
2. Amy Douglas, Second-rate Democracy
URL: https://secondratedemocracy.com (санаи ворид: 29.01.2023)
3. Amy Douglas, Separation of Powers: Building in Gridlock and Minority Rule
URL: https://secondratedemocracy.com (санаи ворид: 03.02.2023)
4. Burson-Marsteller, “A Guide to Effective Lobbying in Europe”, 2009. С. 18
5. Lee Drutman, How Corporate Lobbyists Conquered American Democracy, The Atantic, URL: https://www.theatlantic.com (санаи ворид: 05.01.2023)
6. Lee Drutman, How Corporate Lobbyists Conquered American Democracy, The Atantic, URL: https://www.theatlantic.com/ (санаи ворид: 05.01.2023)
7. Lionel Zetter. Lobbying the Art of Political Persuasion. 2014. С. 30
8. Liz Kennedy, Drain the Swamp
URL: https://www.americanprogress.org (санаи ворид: 21.12.2022)
9. Martin Gilens and Benjamin I. Page, Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens, American Political Science Association, 2014. С.13
URL: https://scholar.princeton.edu (санаи ворид: 04.01.2023)
10. Whereas. Stories from the People’s House - Lobbying in the Lobby
URL: https://history.house.gov (санаи ворид: 21.12.2022)

ИНСТИТУТ ЛОББИРОВАНИЯ В США
(Как корпорации влияют на ход работы правительства)

САДУЛЛОЕВ ОЗОД
младший научный сотрудник европейско-американского отдела
ИИПСАЕ НАНТ. Телефон: 900-99-55-03. Электронная почта: ozod.sadulloev@gmail.com

Статья посвящена характеристике института лоббизма в США. Лоббизм как понятие в политической науке малоизвестен в Республике Таджикистан. Лоббирование является одной из ключевых тем в структуре современных демократических стран.

Лоббирование используется гражданами США для оказания влияния на курс государственного правления и внесения поправок в законодательство. В лоббистской индустрии США есть и скрытые опасности, такие как чрезмерное влияние денег.

Ключевые слова: *лоббирование, США, демократия, корпорации.*

THE INSTITUTE OF LOBBYING IN THE USA
(How the wealthy and corporations influence the government)

SADULLOEV OZOD
junior researcher of the European and American department of ISPAEC NAST
Phone: 900-99-55-03. Email: ozod.sadulloev@gmail.com

The article is devoted to the characteristics of institute of lobbying in the USA. Lobbyism as a concept in political science is little known in the Republic of Tajikistan. Lobbying is one of the key topics in the structure of modern democratic countries. Lobbying is used by US citizens to influence the course of government rule and to amend legislation. There are also hidden dangers in the US lobbying industry, such as the excessive influence of money.

Keywords: *lobbying, USA, democracy, corporations*

РОЛЬ СТРАН ЕВРОСОЮЗА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА

САМАДОВА ОЛТИНОЙ МИРЗОБЕКОВНА
Магистрант второго года обучения ИИПСАЕ НАНТ.
Тел: +99288882224; e-mail: samadova.n@inbox.ru

В данной статье рассматривается влияние стран Евросоюза на внешнюю политику Таджикистана. Автор анализирует независимость и суверенитет Таджикистана в контексте международной позиции и экономических отношений с Евросоюзом. Также рассматриваются культурно-образовательные связи между Таджикистаном и странами Евросоюза. В итоге автор выявляет перспективные направления сотрудничества Республики со странами Евросоюза в разных сферах и делает вывод о значимости роли президента и его усилий по укреплению дружественных отношений с Евросоюзом, в том числе через участие в международных организациях.

Ключевые слова*: внешняя политика, Республика Таджикистан, Европейский Союз, государство, партнерство, стратегия, сотрудничество, экономика, образование, перспективы.*

Республика Таджикистан как субъект международных политических и экономических отношений самостоятельно определила дальнейшие приоритетные направления внешнеполитического курса страны. Безусловно, один из таких приоритетных значений в своей внешней политике – политике «открытых дверей» – Таджикистан придает двусторонним взаимоотношениям Таджикистана с Европейским Союзом.

Основным фактором в становлении и развитии отношений Таджикистана с европейскими странами было и остается его географическое положение в

стратегическом регионе СНГ и ШОС, соседство с Афганистаном и ресурсно-экономический потенциал.

По данным МИД Республики Таджикистан, дипломатические отношения между Республикой и Европейским Союзом были установлены в 1992 году. Важным событием в установлении данных отношений явилось открытие первого посольства из государств - членов Европейского Союза - посольства Федеративной Республики Германии в Таджикистане в 1993г. Таким образом, к концу 1994г. сложились все условия - экономические, политические и дипломатические - для полноценного сотрудничества Таджикистана с Европейским Союзом.

Республика Таджикистан с 1995 по 1997г. получила финансово - кредитную поддержку посредством Программы Европейского Союза по оказанию технической помощи странам СНГ и Монголии (ТАСИС). Только в 1997г. Республику посетили 6 делегаций стран Европы. В 1999г. европейские страны наиболее активно проявили интерес к сотрудничеству с Таджикистаном.

С учетом огромных технических и финансовых возможностей, которыми располагают индустриально развитые страны Европы, такие как Великобритания, Германия, Франция, Италия и др., сотрудничество с ними для Таджикистана экономически выгодно. Приоритетными направлениями сотрудничества можно считать следующие:

-инвестирование строительства в Республике Таджикистан крупных гидроэнергетических объектов;

-инвестирование начала работ по заготовке, переработке и реализации гранита, мрамора, полудрагоценных и поделочных камней и драгоценных металлов;

-инвестирование и создание дополнительных производственных мощностей по переработке хлопка-волокна в готовую продукцию;

-совместное освоение месторождений полиметаллических руд Большого Канимансура.

Важным шагом в развитии отношений Таджикистана с Евросоюзом стала аккредитация Постоянного представительства Республики Таджикистан при Европейском Союзе в 2001 году и открытие Представительства Европейской Комиссии (Делегация Европейского Союза с 2009 года) в Душанбе в 2004 году.

Данные отношения основываются на двух стратегических документах:

1.Соглашение о партнерстве и сотрудничестве (СПС) между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом, которое было подписано в 2004 году и вступило в силу в январе 2010 года, регулирует отношения между Таджикистаном и Европейским Союзом на двустороннем уровне.

2. Новая Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии, принятая в 2019 году, регулирует отношения Европейского Союза со странами Центральной Азии.

В целях повышения уровня отношений Республика Таджикистан в 2019 году предложила усовершенствовать правовые основы взаимодействия Таджикистана с Европейским Союзом путем подписания Расширенного Соглашения о партнерстве и сотрудничестве, который на данном этапе находится на рассмотрении сторон.

Ежегодно проводятся заседания Комитета по сотрудничеству и Подкомитета по сотрудничеству в целях развития, Диалога по правам человека, Комитета по межпарламентскому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом.

На этих встречах обсуждаются вопросы развития сотрудничества в социально-экономической сфере, энергетике, окружающей среде, воде, верховенстве закона, правах человека и процесс присоединения Таджикистана к Всеобщей системе преференций Европейского Союза (GSP+).

Основатель мира и единства, Лидер нации, президент Таджикистана Эмомали Рахмон активно работает над укреплением отношений с Евросоюзом, особенно в области экономики и торговли. По его инициативе и наставлениям представители Таджикистана активно участвуют в совещаниях министров иностранных дел стран Центральной Азии и Европейского Союза, где стороны обсуждают состояние отношений и перспективы укрепления сотрудничества между странами Центральной Азии и Европейского Союза в политической, торгово-экономической, водно-энергетической сфере, безопасности, борьбе с терроризмом и экстремизмом, и окружающей среды, а также обмениваются мнениями по основным международным и региональным вопросам.

Таджикистан и Евросоюз уже взаимодействуют как партнёры. В настоящее время отношения стратегического партнерства Таджикистана и стран Европейского Союза строятся на привлечении инвестиций в экономику страны и укреплении безопасности региона.

Основатель мира и единства, Лидер нации, президент республики Таджикистан Эмомали Рахмон также призывает к укреплению политических отношений между Таджикистаном и Евросоюзом, особенно в области борьбы с терроризмом и криминалом. Ведется активное сотрудничество в области безопасности границ и борьбы с незаконным оборотом наркотиков. В рамках конкретных межрегиональных программ по предотвращению угроз Европейский Союз с 2003 года запустил ряд проектов региональной безопасности в рамках Программы по управлению границами в Центральной Азии (БОМКА) и Программы по предотвращению незаконного оборота наркотиков в Центральной Азии (КАДАП).

Исходя из нынешнего положения нашей страны, Таджикистан заинтересован в сотрудничестве с Европейским Союзом в экономической сфере. Президент Таджикистана выступает за расширение торговых и экономических связей с Евросоюзом, в том числе за упрощение процедур импорта и экспорта товаров. После приобретения государственной независимости Республика Таджикистан начала всестороннее сотрудничество со странами ЕС. Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан со странами европейского сообщества по сей день имеет в основном сырьевую направленность. Как известно, в структуре нашего экспорта высока доля промышленного сырья и сельхозкультур, хлопка и алюминия, которые пользуются спросом на мировом рынке. Между тем, основные рынки для реализации этих товаров находятся в Европе, а точнее, в Нидерландах, Англии и в Швейцарии. В целом внешнеторговый оборот Республики Таджикистан со странами Европейского Союза имеет положительное сальдо, и этот показатель связан с экспортом алюминия первичного. Основным покупателем таджикского алюминия из стран Европейского Союза являются Нидерланды. Ежегодно более 60% алюминия экспортируется в эту страну.

Начиная с 1996 года, в структуре внешнеторгового оборота Республики Таджикистан происходили положительные изменения в сторону роста и нового импульса в развитии торгово-экономических отношений со странами Европейского Союза, а также в функционировании и деятельности совместных предприятий, качестве

производимой продукции, соответствующем требованиям мирового стандарта. Ныне в Республике Таджикистан функционируют 3 совместных предприятия: СП «Джавони», СП «Кабул – Таджик - Текстайлз» и АО «Абрешим», где производство продукции в основном ориентировано на реализацию в странах Европейского Союза. Основная продукция экспорта этих предприятий - хлопчатобумажная пряжа, хлопчатобумажные ткани, отходы текстильного производства, а также джинсовые материалы. В перспективе стратегическими партнёрами Таджикистана должны стать страны Евросоюза, в особенности Германия, Англия, Нидерланды, Швейцария, Австрия, Лихтенштейн. Эти страны являются основными торговыми партнёрами Таджикистана. В ближайшей перспективе нам необходимо создать прочную договорно-правовую базу со странами Европы, так как именно отсутствие такой базы сказывается на снижении уровня взаимоотношений с этими странами.

Перспективными направлениями экономического сотрудничества Республики Таджикистан и стран Европейского Союза являются следующие:

1. Инвестирование на условиях обоюдной заинтересованности работ по заготовке, переработке и реализации гранита, мрамора, полудрагоценных и поделочных камней.

2. Осуществление программы микроэнергетики на базе имеющихся в Таджикистане гидроресурсов. Производство электроэнергии для массового потребления путём строительства микроГЭС.

3. Совместное освоение источников минеральных и термических вод, обладающих целебными свойствами, для создания, в сочетании с чистейшим горным воздухом, курортов и здравниц международного значения.

4. Создание крупных комплексов по горному туризму, международному альпинизму.

5. Модернизация существующих и создание новых производственных мощностей по переработке сельскохозяйственной продукции, хранению овощей, продуктов с использованием сушильных и холодильных установок, обеспечение длительного хранения и транспортировки на значительные расстояния.

6. Создание новых производств по выпуску электронного оборудования и бытовой техники типа телевизоров, телефонов, средств вычислительной техники, бытовых компьютеров на базе комплектующих, производимых предприятиями Таджикистана, а также изготовление интегральных схем с использованием имеющегося в республике особо чистого алюминия.

7. Инвестирование геологоразведочных работ, добыча переработка таких уникальных запасов Республики Таджикистан, как месторождений серебра, цинка и бора, которые являются одними и крупнейших в мире.

8. Создание совместного европейско-таджикского координационного совета по организации поставок товаров и продукции, включая гуманитарную помощь из стран - участниц в антитеррористической борьбе и других стран в Исламское Государство Афганистан через Республику Таджикистан.

9. Создание производства по разливу горной экологически чистой талой воды, оснащенного необходимым оборудованием.

10. Создание производства по глубокой переработке хлопка-сырья в волокна, пряжку и ткани.

Сотрудничество между Таджикистаном и Европейским Союзом в сфере образования осуществляется в рамках программ Европейского Союза: Темпус, Эрасмус

Мундус и Эрасмус+, которые способствуют развитию сотрудничества между Таджикистаном и Европейскими университетами и реализации образовательных и обменных программ. Основатель мира и единства, Лидер нации, президент Таджикистана Эмомали Рахмон также придает большое значение культурным связям с Евросоюзом, организуя культурные мероприятия и фестивали.

Важную роль в развитии двусторонних отношений играют официальные визиты Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в Европейский Союз (Брюссель) и Высоких представителей Европейского Союза в Таджикистан. Он регулярно проводит встречи с представителями Евросоюза и участвует в международных форумах и конференциях, чтобы продвигать интересы нашей страны. Он также поддерживает участие Таджикистана в программе "Восточное партнерство", которая направлена на укрепление отношений между ЕС и странами Восточной Европы и Кавказа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байзакова К. И. Центр Европейской документации «Европейский диалог» // Казахстан. – 2005. №4.
2. Борко Ю.А., Каргалова М.А., Юмашев Ю.М. Десять уроков Европы.- М.,1994.
3. Вайденфельд В. Новый порядок в Европе: Европейский Союз перед лицом новых вызовов / Актуальные проблемы Европы: Сборник статей. – М., 2002. № 1.- с.50.
4. Европейская Комиссия: Программа ТАСИС. Годовой отчет за 1997г. - Брюссель, 1997.- с.27.
5. Ризоев Б.М., Мирмаматова Р.А. Состояние и перспективы сотрудничества Евросоюза и Республики Таджикистан
6. Саидов Зафар. Внешняя политика Рахмонова.- Душанбе, 2006
7. Партнёры по развитию: Сборник статей.- Душанбе, 2005.
8. Назаров Талбак. Таджикистан: экономика, политика и международное сотрудничество. – Душанбе, 2001.
9. Шарипов Ф.А. Становление и развитие взаимоотношений Республики Таджикистан и Франции в годы независимости (1991-2016гг.)

Электронные сайты:

1. https://mfa.tj/ru/main/view/12139/tadzhikistan-i-evrosoyuz-rassmotreli-vozmozhnosti-rasshireniya-dogovorno-pravovoi-bazy (дата обращения: 29 марта 2023 года)
2. https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-sotrudnichestva-evrosoyuza-i-respubliki-tadzhikistan (дата обращения: 24 марта 2023)
3. http://ncz.tj/main-menu/%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F (дата обращения: 22 марта 2023)

THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES IN THE FOREIGN POLICY OF TAJIKISTAN

This article examines the role and influence of the EU countries on Tajikistan's foreign policy. The author analyzes the independence and sovereignty of Tajikistan in the context of the international position and economic relations with the European Union. Cultural and educational

ties between Tajikistan and the EU countries are also considered. As a result, the author identifies promising areas of cooperation between the Republic and the EU countries in various fields and concludes about the importance of the role of the President and his efforts to strengthen friendly relations with the European Union, including participation in international organizations.

Keywords: *foreign policy, The Republic of Tajikistan, European Union, state, partnership, strategy, cooperation, economy, education, perspectives.*

ВОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОМ ПРИОРИТЕТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АЗИЗОВ СОМОН ДЖУРАХОНОВИЧ
магистрант 2 курса ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Исмоили Сомони 14, кв.9, тел. 903-33-99-90. Электронная почта: azizovs138@gmail.com

ХАКИМОВА ЗАРШЕДА ФАЙЗАЛИЕВНА
магистрант 2 курса ИИПСАЕ НАНТ.

Республика Таджикистан, принимая во внимание цели и высшие национальные интересы, определяет и реализует приоритеты своей внешней политики по вопросу водной дипломатии. В статье рассматривается водная дипломатия в качестве инструмента осуществления международных инициатив Республики Таджикистан как тип социальной активности, связанный с выдвижением новых идей или форм деятельности.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, дипломатия, водная дипломатия, внешняя политика, международные инициативы.*

Водная дипломатия, предложенная Таджикистаном - это решение мирным путем проблем, связанных с управлением и использованием водных ресурсов транснациональных рек в регионе, включающий не только постсоветские государства, но и Афганистан, на территории которого берут начало водные артерии, впадающие в Амударью и Аральское море. По мнению таджикских экспертов, усиления роли дипломатии водного сотрудничество позволяет решить водно-энергетические вопросы в Центральной Азии.[1]

Как нам известно, Республика Таджикистан имеет немаловажный водно-энергетический потенциал и для решения проблем связанных с водно-энергетическими ресурсами необходим определенный инструмент. Этим инструментом может служить водная дипломатия. Исторически сложилась так, что энергетику и воду рассматривают на региональной основе и в рамках трансграничных рек. На национальном уровне энергетика и вода рассматривается отдельно друг от друга. В Таджикистане водные и энергетическая системы очень взаимосвязаны и взаимозависимы. Вода используется во всех этапах выработки и производства электроэнергии. Энергетика необходимо для извлечения и доставки воды для нужд населения и народного хозяйство. Сегодня во внешней политике Республики Таджикистан водно-энергетический вопрос занимает приоритетное значения, так как от эффективности провидении дипломатии водного сотрудничество будет зависеть решений ряда социально-экономических задач.

Под воздействием внутренних и внешних факторов в Таджикистане после обретения независимости начала формироваться водно-энергетическое направление во внешней

политике страны. С самого начала обретения независимости водный вопрос стоял очень остро. Водные и энергетические ресурсы региона перераспределены неравномерно. Это является основной причиной разногласий между государствами региона. Условно формирование водной дипломатии республики можно разделить на несколько этапов.

Первым этапом формирования водной дипломатии республики можно считать с начала обретения независимости то, есть с 1991 по 2000 гг. Первым соглашением, подписанным в водной сфере со стороны Республики Таджикистан, является «Соглашение между Республикой Казахстан, Республикой Кыргызстан, Туркменистаном и Республикой Узбекистан, с Центральной Азии, соседними государствами о сотрудничестве в сфере совместного управления, использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников» от 18 февраля 1992 года. Данное соглашение заложено в основу совместному сотрудничеству стран бассейна Аральского моря. Начиная с этого года, водный вопрос стоит приоритетом во внешней политике страны. 26 марта 1993 года в г. Кзыл-Орде подписывается соглашение между правительствами пятью стран Центрально-азиатского региона о создания Международного Фонда спасения Арала (МФСА). Там же было подписано соглашения «О совместных действиях по решению проблемы Аральского моря и Приаралья, экологическому оздоровлению и обеспечению социально-экономического развития Аральского региона». Эти документы закрепили видение общих задач региона и создали межгосударственную структуру по спасению Арала. 11 января 1994 года в Нукусе было принято решение Глав государств Центральной Азии об утверждении «Программы конкретных действий по улучшению экологической обстановки в бассейне Аральского моря на ближайшие 3-5 лет с учетом социально-экономического развития региона» и одобрены «Основные положения Концепции по решению проблем Арала, Приаралья и бассейна Аральского моря». Следующим важным документом является Нукуская декларация государств Центральной Азии и международных организаций по проблемам устойчивого развития бассейна Аральского моря принятая в г. Нукус 20 сентября 1995г. Главной особенностью данного документа является признание государствами ранее подписанных документов регулирующих их взаимоотношения по водным вопросам. Не мало важным также является соглашение между правительствами пяти стран Центрально-азиатского региона о Статусе Международного Фонда спасения Арала и его организации от 9 апреля 1999 года в г. Ашхабаде, который определил статус Фонда и его структуру.

Первым этапом развития водной дипломатии Республики Таджикистан характеризуется, как этап формирования самостоятельного направления внешней политики и ведения общих задач региона. На данном этапе было подписано соглашение, определивший дальнейшую политику стран региона в данном вопросе был заложен фундамент взаимных отношений стран в данной сфере.

Второй этап формирования водной дипломатии Республики Таджикистан начинается с 2000 года. В следующем десятилетии водная дипломатия РТ становится самостоятельной и добивается больших успехов на международной арене.

1 октября 1999 года на 54 сессии Генеральной Ассамблеи ООН Президент Республики Таджикистан выступил с инициативой об объявления «Года пресной воды». Данная инициатива была подержана на 55-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 20 сентября 2000 года и 2003 год, был объявлен Годом пресной воды. Республики Таджикистан которая обрела независимость на тот момент буквально 9 лет назад и инициатива которой была принята в столь авторитетной организации является большим успехом дипломатии Республики Таджикистан. 29 августа по 1 сентября 2003 года в г. Душанбе проходил

Международный форум по пресной воде. По итогам форума была принята Душанбинская декларация. [2]

Таджикистан был председателем Международного фонда спасения Арала с 2002 по 2008 годы. Соответственно, Президентом Фонда был Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон.

За период председательства Республики Таджикистан были приняты важнейшие документы в истории Фонда и дипломатии республики в целом. Ниже приводятся основные документы и важнейшие события произошедшие за период председательства Республики Таджикистан:

• «программа конкретных действий по улучшению экологической и социально-экономической обстановки в бассейне Аральского моря на период 2003-

2010 гг.» Программа бассейна Аральского моря-2;

• предоставление в 2008 году статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблеи ООН;

• международная конференция по сотрудничеству в басейннах трансграничных рек 2005;

• международная конференция по сокращению стихийных бедствий 2008.

На международной арене таджикская дипломатия добилась больших успехов, но на региональном уровне в деле защите и продвижении национальных интересов в водно-энергетической сфере не добилась определенных результатов.

Следует отметить, что дипломатия водного сотрудничество в Республике Таджикистан рассматривается в качестве инструмента осуществления международных инициатив как тип социальной активности, связанный с выдвижением новых идей или форм деятельности; формирование положительного международного имиджа страны и постановка насущных проблем современности, в решении которых могут успешно участвовать государства с различными экономическими политическими и идеологическими системами. В осуществление этих задач ведущее место принадлежит органам внешнеполитических сношений государства. Лидер нации, основатель мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан уважаемый Э. Рахмон считает, что «Формирование положительного международного имиджа Таджикистана для Министерства иностранных дел и дипломатических представительств нашего государства было и остается одной из центральных задач. Вопросы защиты чести и достоинства на международной арене, зарубежного авторитета и надежного партнерства для Таджикистана стоят на первом месте».

Республика Таджикистан активно реализуя водную дипломатию, ставит перед собою цель играть активную роль на мировой арене в деле разрешения проблем, связанных с водной проблематикой. В рамках этой дипломатии и в свете созидательных инициатив в водной сфере (“Международный год пресной воды, 2003”, “Международное десятилетие “Вода для жизни”, 2005-2015 гг.”, Международный год водного сотрудничества, 2013,”), получивших высокую оценку международного сообщества, предусматривается реализация новых начинаний в рамках региональных и международных организаций, прежде всего Организации Объединённых Наций. Цель этих инициатив состоит в подчёркивании необходимости и созидательного взаимодействия в решении водных проблем в интересах сохранения жизни и устойчивого развития человечества. В этой связи одним из приоритетов внешней политики Республики Таджикистан является обеспечение созидательной роли страны в водных вопросах в регионе и на международной арене, что отвечает как национальным интересам, так и чаяниям мирового сообщества.

Республика Таджикистан и Лидер таджикского народа Эмомали Рахмон старается привлечь внимания мирового сообщества решению водным вопросам на основе международного сотрудничества. Основными составляющими элементами международной водной политики Таджикистана являются глобальные водные инициативы страны, которые были приняты со стороны ООН и стран мира.

Первой международной инициативой Таджикистана было объявление 2003 года «Международным годом пресной воды» (Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 2000 года, 55/196, 55-ая сессия), которая реализована при поддержке ООН и других стран мира.[3]

Естественно, самая острая проблема, это проблема нехватки питьевой воды, в которой решаются вопросы жизни и смерти. Для решения этой проблемы, прежде всего, нужно полномасштабное и всестороннее сотрудничество, а также взаимной поддержки мирового сообщества.

Именно поэтому Таджикистан продолжает своё международное действие по решению этой проблемы. По инициативе Таджикистана и при поддержке ООН и стран мира,2005-2015 гг. было объявлено Международным десятилетием действий «Вода для жизни» (Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 23 декабря 2003 года, 58/217, 58-ая сессия). [4]

На основе этого Десятилетия было усилено практическое действие мирового сообщества по выполнению все задачи касающиеся вопросам улучшению водообеспечения и доступа чистой питьевой воде. Была поставлено цель, что до 2015 года сократить наполовину долю людей не имеющих доступа питьевой воде и санитарии.

Благодаря инициативе Таджикистана об объявлении 2013 года Международным годом водного сотрудничества, понятие водной дипломатии было поднято на более действенный уровень, наполнено реальным содержанием: смысл водной дипломатии отличается от своего традиционного или классического понимания. Реализация подобных переговоров нового формата требует содействия успешному завершению расхождений во мнениях по управлению и использованию водных ресурсов транснациональных рек.

В 2013 году город Душанбе стал международным центром практической реализации водной дипломатии. Особым водным мероприятием этого года была Международная конференция высокого уровня по водному сотрудничеству, которая проходила 27-29 августа в Душанбе. Количество участников этой конференции достигло более 1300 представителей 100 стран и 70 международных организаций.

В итоге конференции была принята Декларация, Резюме Председателя и Душанбинской рамочной программы действий в области водного сотрудничества.

Продолжая свои международные действия по решению водных проблем, после успешного и эффективного завершения Международного десятилетия «Вода для жизни-2005-2015гг», по предложению Таджикистана и других стран мира в декабре 2016 года Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию 71/222, провозглашающую период 2018–2028 годов Международным десятилетием действий «Вода для устойчивого развития». Десятилетие было ознаменовано проведением Международной конференцией высокого уровня по Международному десятилетию действий “Вода для устойчивого развития, 2018-2028гг.”, в городе Душанбе, 20-21 июня 2018 года, с целью разработок перспективного плана.

Водные ресурсы имеют решающее значение для устойчивого развития и ликвидации нищеты и голода. Между водными ресурсами, энергетикой, продовольственной безопасностью и питанием существует неразрывная связь. Водные ресурсы абсолютно

необходимы для развития людских ресурсов, обеспечения здоровья и благополучия людей, имеют жизненно важное значение для достижения целей в области устойчивого развития социальной, экологической и экономической сфер. Но, неэффективные и нерациональные методы хозяйствования и эксплуатации, а также рост неопределенности и рисков, вызванный изменением климата и другими факторами, ставят под угрозу многие связанные с водой экосистемы. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 2010 года Генеральная Ассамблея, ссылаясь на свою резолюцию 47/193 от 22 декабря 1992 года о проведении Всемирного дня водных ресурсов, свою резолюцию 55/196 от 20 декабря 2000 года, в которой она провозгласила 2003 год Международным годом пресной воды, свою резолюцию 58/217 от 23 декабря 2003 года, в которой она провозгласила период 2005–2015 годов, начиная со Всемирного дня водных ресурсов 22 марта 2005 года, Международным десятилетием действий «Вода для жизни», свою резолюцию 59/228 от 22 декабря 2004 года, свою резолюцию 61/192 от 20 декабря 2006 года, в которой она провозгласила 2008 год Международным годом санитарии, и свою резолюцию от

21 декабря 2009 года о среднесрочном всеобъемлющем обзоре хода проведения Десятилетия, ссылаясь также на резолюцию 1980/67 Экономического и Социального Совета от 25 июля 1980 года о международных годах и годовщинах и на резолюции Генеральной Ассамблеи 53/199 от 15 декабря 1998 года и 61/185 от 20 декабря 2006 года о провозглашении международных годов, ссылаясь далее на Рио-де-Жанейрскую декларацию по окружающей среде и развитию и все ее принципы, Повестку дня на XXI век, Программу действий по дальнейшему осуществлению Повестки дня на XXI век, Йоханнесбургскую декларацию по устойчивому развитию, План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию («Йоханнесбургский план выполнения решений») пятый и итоговый документ пленарного заседания высокого уровня Генеральной Ассамблеи, посвященного целям в области развития, сформулированным в Декларации тысячелетия, и закрепленные в нем обязательства, особо отмечая, что водные ресурсы имеют решающее значение для устойчивого развития, включая сохранение окружающей среды и ликвидацию нищеты и голода, абсолютно необходимы для обеспечения здоровья и благополучия людей и имеют первостепенное значение для достижения целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, вновь подтверждая согласованные на международном уровне цели в области развития в отношении водоснабжения и санитарии, в том числе сформулированные в Декларации тысячелетия Организации Объединенных Наций, и будучи преисполнена решимости достичь цели сокращения вдвое к 2015 году доли населения, не имеющего доступа к безопасной питьевой воде, в том числе из-за нехватки средств, и установленных в Йоханнесбургском плане выполнения решений целей сокращения вдвое доли населения, не имеющего доступа к основным услугам в области санитарии, и разработки к 2005 году планов комплексного управления водохозяйственной деятельностью и повышения эффективности водопользования при оказании помощи развивающимся странам, ссылаясь на свою резолюцию 64/292 от 28 июля 2010 года о праве человека на воду и санитарию, ссылаясь также на резолюцию 15/9 Совета по правам человека от 30 сентября 2010 года, с удовлетворением отмечая работу Комиссии по устойчивому развитию на ее двенадцатой, тринадцатой, шестнадцатой и семнадцатой сессиях по проблемам водных ресурсов и санитарии и итоги этой работы, отмечая организованный в рамках шестьдесят четвертой сессии Генеральной Ассамблеи интерактивный диалог по вопросу о проведении Десятилетия, состоявшийся 22 марта 2010 года во Всемирный день водных ресурсов, отмечая также работу Международной

конференции высокого уровня по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода проведения Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015 годы, состоявшейся 8-9 июня 2010 года в Душанбе, отмечая далее проведение 16–22 марта 2009 года в Стамбуле, Турция, пятого Всемирного водного форума и отмечая, что шестой Всемирный водный форум прошел в марте 2012 года в Марселе, Франция, продолжая испытывать обеспокоенность по поводу медленного и неравномерного прогресса в достижении цели сокращения вдвое доли населения, не имеющего устойчивого доступа к безопасной питьевой воде и основным услугам в области санитарии, на фоне того, что изменение глобального климата и другие проблемы серьезно сказываются на количестве и качестве воды, и признавая в этой связи исключительно важную роль, которую Международный год водного сотрудничества мог бы, с учетом конкретных обстоятельств, сыграть, в частности, в активизации диалога и сотрудничества на всех уровнях, и его важный вклад в Десятилетие.[5]

Являясь инициатором «водных» резолюций Генассамблеи ООН, Таджикистан активно продвигает водные вопросы в глобальной повестке дня, и в этом контексте усилиями правительства при содействии ООН и других международных организаций в Душанбе были проведены крупные международные «водные» мероприятия. Эти инициативы заставили весь мир задуматься о том, что вода - это наша жизнь, и к этим проблемам нужно относиться серьёзнее.

Все вышесказанное позволяет сформулировать следующие основные выводы: Первое, извлеченные уроки прошлого столетия показывают, что человечество существенно увеличило свое влияние на следующие природные первоосновы и сферу своего обитания после земли – воду и воздух. Бережное отношение к воде это уже не вопрос экономического развития, соблюдения обычаев, религиозных предписаний или экологической культуры – для многих стран и народов это вопрос потенциального существования. Второе, водная дипломатия имеет решающее значение для политической устойчивости государства. С учетом богатого водного потенциала и повышения значимости водных ресурсов на развитие государства, Правительством Таджикистана еще с первых лет государственной независимости, были разработаны основные направления государственной политики в сфере управления, использования, употребления, охраны и защиты водных ресурсов. Постепенно с развитием социально – экономической сферы государства и формирования политической стабильности в стране развивается и водная политика Таджикистана. В третьих, разрабатывается многоплановые и многосторонние государственные акты в области водных ресурсов в стратегическом формате, согласно требованиям новой формы и системы государственного управления. Четвёртое, определяются приоритетные направления внутренней водной политики республики. Основная цель внутренней водной дипломатии Таджикистана касается рационального отношения и интуитивного подхода к водным ресурсам, как главным природным богатствам республики. Как независимое государство Таджикистан уделяет особое внимание полному обеспечению населения страны чистой питьевой водой и модернизации водной инфраструктуры. Определяются перспективы увеличения финансирования за счет государственного бюджета и привлечения инвестиций из других негосударственных источников, направленных на решении внутренних водных проблем. Отношение к водным ресурсам меняется, и вода стала национальной ценностью и основным фактором развития Таджикистана. Естественно, устойчивое развитие Таджикистана и его конкурентоспособность определяется водным фактором. Пятое, учитывается интерес новых независимых государств региона на основе региональной водной

дипломатии страны. Таджикистан проводит открытую и прозрачную региональную водную дипломатию с большим уважением к государствам региона. Высшая политическая воля руководства Таджикистана способствовала развитию взаимовыгодного и доверительного сотрудничества стран региона в сфере использования региональных ресурсов. Особая дипломатическая задача перед странами региона остается гармонизация ирригационных интересов с гидроэнергетическими интересами. В этом контексте, прежде всего надо внедрить современную водно-сберегающую технологию в сфере ирригации, например, переход к капельному орошению. Другой дипломатической задачей является взаимовыгодное сотрудничество стран региона по совместной реализации гидроэнергетических проектов. В этом направлении существуют все возможности. Особенно страны низовья имеют большую техническую и финансовую возможность оказать всестороннюю поддержку в реализации гидроэнергетических проектов стран верхнего течения. Надо помнить, что гидроэнергетические проекты, которые ныне реализуются в Таджикистане, были проектированы еще в Советском Союзе и имеют особое ирригационное значение и, одновременно с гидроэнергетическими интересами Таджикистана, защищают, и ирригационные интересы стран региона. [6]

Таджикистан является активным мировым инициатором по решению гидропроблемы на планете. Международные инициативы Таджикистана, которые были поддержаны со стороны ООН и странами мира во многом способствовали решению водной проблемы, как во всем мире, так и в отдельных странах. Основная задача в этом направлении остается полная практическая реализация поставленных целей в рамках «Международного десятилетия действий вода для устойчивого развития 2018-2028гг».

В этом направлении нужен комплексный подход стран мира по осуществлению намеченных планов. Согласно сделанным анализам, водная тематика и гидропроблематика охватывают в себе комплекс факторов, которые в той или иной степени, связаны с главным фактором – демографическим ростом. Процесс индустриализации общества, увеличение площади орошаемых земель, нехватка питьевой воды и другие факторы связаны с основополагающим фактором – ростом населения. В этом контексте требуется принятие срочных мер по гармонизации демографической политики с гидрополитикой и гидроресурсами. То есть для решения гидропроблемы прежде всего необходимо регулирование демографического роста. [7]

Главнейшей задачей водного сотрудничества является решение проблемы совместного использования этих водных бассейнов во благо всех касающихся заинтересованных сторон и экологической безопасности, а также, превращение воды в «инициатора» сотрудничества и объединения. Основой водного сотрудничества являются именно трансграничные водные ресурсы и сама проблема воды на мировой арене. Формирование современного водного сотрудничества связано с появлением ряда межгосударственных, региональных и международных соглашений в сфере водных отношений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Водные ресурсы // URL: http://www.unesco.tj/ru/index/index/pageId/78.
2. Доклад ООН «Вода и устойчивое развитие мира» / ЮНЕСКО. Март 2016 // URL: http://ecostaff.ru/novosti/3884-doklad-oon-voda-i-ustojchivoe-razvitie-mirayunesko

3. Декларация Международной конференции высокого уровня по итогам реализации Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015 гг.//URL:http://waterforlifeconf2015.org/wpcontent/uploads/2015/01/Itogdokvesbsajta.pdf

4. Доклад ООН о развитии человека «Что кроется за нехваткой воды: Власть, бедность и глобальный кризис водных ресурсов» - М.: «Весь мир» - 2006. 45 с.

5. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, шестьдесят восьмая сессия, Дополнение № 53A (A/68/53/Add.1), глава III

6. Водная дипломатия//www.cawater-info.net/bk/9-4.htm

7. Х.О. Арифов, П.Х. Арифова. Дипломатия, создание “пакета выгод” и развитие международного права- ключ к решению проблемы справедливого использования водно-энергетических ресурсов. Душанбе Ирфон 2011.- с.60

ДИПЛОМАТИЯИ ОБ ДАР САМТИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АЗИЗОВ СОМОН ҶУРАХОНОВИЧ
магистранти курси 2-и ИОМДОА АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Исмоили Сомонӣ 14, ҳ. 9, тел. 903-33-99-90. E-mail: azizovs138@gmail.com;

ҲАКИМОВА ЗАРШЕДА ФАЙЗАЛИЕВНА
магистранти курси 2-и ИОМДОА АМИТ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ҳадафҳо ва манфиатҳои олии миллӣ самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии худро оид ба масъалаҳои дипломатияи об муайян ва амалӣ менамояд. Дар мақола дипломатияи обӣ ҳамчун василаи татбиқи ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як намуди фаъолияти иҷтимоӣ, ки бо пешбурди ғояҳои нав ё шаклҳои фаъолият алоқаманд аст, баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, дипломатия, дипломатияи об, сиёсати хориҷӣ, ташаббусҳои байналмилалӣ.*

WATER DIPLOMACY IN THE FOREIGH POLICY PRIORITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AZIZOV SOMON JURAKHONOVICH
2-year Master student ISPAEC NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Ismoili Somoni 14, 9 apt., Tel. 903-33-99-90. E-mail: azizovs138@gmail.com;

HAKIMOVA ZARSHEDA FAYZALIEVNA
2-year Master student ISPAEC NAST.

The Republic of Tajikistan, considering the goals and supreme national interests, determines and implements the priorities of its foreign policy on the issue of water diplomacy. The article considers of the water diplomacy as a tool for the implementation of international initiatives of the Republic of Tajikistan as a type of social activity.

Keywords: *Republic of Tajikistan, diplomacy, water diplomacy, foreign policy, international initiatives.*

РОЛЬ МИРНЫХ ДОГОВОРОВ И СОГЛАШЕНИЙ В СОЦ-ПОЛИТИКЕ

Мурувватиён Сабрина Шерали-хан,
магистр 1-го курса специальности внешней политики и дипломатии

Международные договоры трактуются как результат согласования и пришествия к одному знаменателю двух и более различных государств. В Республике Таджикистан закон о международных договорах был принят от 23 июля 2016 года, № 1326. Закон о культуре был принят и подписан 13 декабря 1997года № 580.

В каждом, том или ином государстве значение и роль международного договора в различных областях международного сотрудничества отличается. Конвенция международного частного права приобретает роль основного источника в регулировании тех отношений с иностранным элементом, в которых она не только охватывает широкий круг вопросов, помимо того, достигает цели, задач, эффектов, ради которых она заключалась [3].

Относительно формы договора, то они могут быть представлены в письменном и устном видах, в том числе различается их срок воздействия, они могут быть: бессрочные, срочные, краткосрочные, а также классификации подлежат их место эксплуатирования, таким образом, они могут быть использованы в: региональных и универсальных территориях.

Договоры классифицируются на:

- ✓ двусторонние (то есть договоры, в которых участвуют два государства, либо договоры, в случае, если с одной стороны выступает одно государство, а с другой — два и более)
- ✓ многосторонние: с неограниченным числом участников (универсальные, общие) и с ограниченным числом участников (региональные, партикулярные).

Что касается объекта договора, то они могут быть такими, как:

- ✓ договоры по политическим вопросам
- ✓ договоры по правовым вопросам
- ✓ договоры по экономическим вопросам
- ✓ договоры по гуманитарным вопросам
- ✓ договоры в области безопасности и т. д.

Роль культурных договоров в Таджикистане весьма высока, так как уполномоченные управления всех уровней, учреждения, направленные на систему культуры могут заниматься внешнеэкономической деятельностью и от первого лица создавать, заключать и подписывать соглашения, меморандумы и другие акты с зарубежными организациями, посвященными культуре в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О внешнеэкономической деятельности» и другими законодательными актами Республики Таджикистан. Такой исход приведет культуру Республики Таджикистан к большому успеху и развитию экономической составляющей, так как в зависимости от того или иного подписанного договора, распространяется национальный колорит, ценности, традиции и привычки. Вследствие чего иностранные страны заинтересовавшись, становятся спонсорами многочисленных промышленных проектов [2].

Культурные учреждения могут осуществлять внешнеэкономическую деятельность по продаже произведений искусств, изделий народных художественных промыслов, антиквариата и других предметов культуры в порядке, установленном действующим законодательством Республики Таджикистан. Однако во имя сбережения культурного

авторитета и признательности к кладезям искусства, ранее на законодательном основании было запрещено использовать культурные ценности (книги, картины, статуи, антиквариат, и др.) в качестве обеспечения кредита или залога.

В процессе расширения сферы культурных договоров большое значение имеет переводческая деятельность, посредством, которой происходит творческое усвоение художественного опыта культуры одного народа другим. Понимая значимость этого процесса для развития международных связей, при Союзе писателей Таджикистана был открыт центр переводов. Встречу председателя Союза писателей Таджикистана Низома Косима 28 января 2020 года с послом Саудовской Аравии Абдулазизом ибн Мухаммад аль-Бади, в ходе которой рассматривались различные аспекты культурных связей между двумя странами, также можно назвать действенным шагом в укреплении международных связей [1].

С 11 апреля по 14 июля 2019 года в Национальном музее Китайской Народной Республики прошла Международная выставка «Сокровища из музеев Великого шелкового пути». В ней принял участие Национальный музей Таджикистана с 15 уникальными историческими экспонатами, относящимися к разным периодам таджикского народа. Цель участия в международной выставке - представить наследие национальной культуры и цивилизации в глобальном масштабе. Упомянутый факт положительно воздействует на скрепление отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Также, одним из такого рода достижений считается выставка в честь Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028» в Национальном музее Таджикистана «Вода в творчестве художников Таджикистана» собраны 25 работ из фонда известных художников страны в Музее истории и этнографии Хатлонской области, данная выставка под названием «Авасто» была проведена в Бактрии, которая, в свою очередь в контексте современного политического деления Средней Азии с середины XIX века входит в состав Афганистана.

24 сентября 2019 года в Национальном музее Таджикистана прошла международная выставка фотографий, посвященная 70-летию Китайской Народной Республики и 8 ноября по случаю 150-летия Махатмы Ганд под названием «Моя жизнь - это мое послание». Присутствовали: Президент Демократической Социалистической Республики Шри-Ланка Майтрипала Сирисена, Вице-президент Социалистической Республики Вьетнам Данг Ти Нгот Тинь, Премьер-министр Республики Корея Ли Мён Бак, Генеральный секретарь Шанхайской организации сотрудничества Владимир Норов, Принц Али Мухаммад Ага Хан, специальный представитель США по примирению Среди посетителей - Залмай Халилзод, министр иностранных дел Исламской Республики Афганистан Салохиддин Раббани и министр обороны Республики Узбекистан Баходур Курбонов.

Стоит отметить, что в рамках Института изучения проблем стран Азии и Европы также проводятся культурно-политические соглашения (договоры), различные конференции и мероприятия. Одно из таких заседаний с хорошим знаменателем прошло 4 ноября 2022 года, где директором Института изучения проблем стран Азии и Европы Ёрмахмадом Ниёзи и представителем Фонда имени Кондрад Аденауэр Ронни Хайне был подписан меморандум о взаимодействии и сотрудничестве. Подобных соглашений, которые укрепляют связи между иностранными организациями и внутренней культурой, и образованием в рамках нашего института проводилось большое количество. Итак, благодаря успешной работе уважаемого директора Ё.Ниёзи уровень прогресса и взаимодействия института интенсивно повышается, что несомненно влияет и на общую ценность сферы образования в стране.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Звягина Д.А. Культурное влияние как компонент «мягкой силы» // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2012. № 11-2 (25). С. 94-98

Интернет-источники

2. https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g293964-d460019-Reviews-National_Museum_of_Tajikistan-Dushanbe.html

Иностранная литература

3. Barghoorn, F.C.(1960). The Soviet Cultural Offensive. The role ofCultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy. Princeton: Princeton University Press.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯяи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, рақами телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ч.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. –с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, с. 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, с. 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиққат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, Осиё ва Аврупо № 2, 2019 141 общая число страниц например:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ч.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис "Ғуломи озод" // Илм ва ҷомеа", № 2 (10), 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, с. 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, с. 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Ба матбаа _____________ таҳвил гардид. Чопаш _____________
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 60x84 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 23,0. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 03

Дар матбааи ҶДММ «МУЛКВАР» ба табъ расидааст.
mehr1981@mail.ru